مهراڻ

سنڌي ادبي بورڊ جو سِه ماهي عِلمي ۽ ادبي رسالو

جلد ۳۰، نمبر ۴

۱۹۸۱ع

بسم الله الرحمن الرحيم

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

قرآن ڪريم جون مقدس آيتون ۽ نبي ڪريمؐ جون حديثون
توهان جي ديني معلومات ۾ اضافي ۽ تبليغ لاءِ شايع ڪيون وڃن
ٿيون. انهن جو احترام توهان جو فرض آهي. ان ڪري جن
صفحن تي اهي آيتون هجن، تن کي صحيح اسلامي طريقي
مطابق بي حرمتي کان محفوظ رکيو وڃي.

مهراڻ

سنڌي ادبي بورڊ جو سه ماهي علمي ۽ ادبي رسالو

جلد ۳۰]   [نمبر ۴

آڪٽوبر، نومبر ۽ ڊسمبر

۱۹۸۱ع

•

ايڊيٽوريل ڪميٽي

علامه غلام مصطفيٰ قاسمي

ڊاڪٽر غلام علي الانا

سيد شاهه محمد شاهه شاد

ايڊيٽر انچارج

نفيس احمد شيخ

سنڌي ادبي بورڊ

ڄامشورو / حيدرآباد سنڌ.

مهراڻ

سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس ڄامشورو، سنڌ.

مهراڻ 23888/6
هيڊ آفيس 71176
پريس 22764

ملڻ جو هنڌ
سنڌي ادبي بورڊ جو بوڪ اسٽال
سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو
(پوسٽ باڪس نمبر 12، حيدرآباد سنڌ)
۽
سنڌ جا سمورا نامور ڪتب فروش

قيمت : 00ـ8 رپيا

ساليانو چندو 00ـ30 رپيا

Printed by Ghulam Rabbani A. Agro, Seceretary Sindhi Adabi Board, at the Board's Printing Press, Tilak Incline, Hyderabad, Sind, and Published by him from Board's office, Sind University, New Campus Jamshoro.

فهرست

شاعري

١.	مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ	٩
٢.	سليم ڳاڙهوي	٢١
٣.	عطا محمد حامي	٢٨
۴.	محبوب سروري	٢٩
۵.	حافظ محمد احسن	٣٠
٦.	بردو سنڌي	٣١
٧.	انور هالائي	٣٢
٨.	اسدالله شاهه بيخود حسيني	
٩.	مخدوم زاده خليق الزمان	٣٣
١٠.	مخدوم زاده سعيد الزمان عاطف	
١١.	رحيم بخش قمر	٣۴
١٢.	عنايت بلوچ	
١٣.	ڊاڪٽر نواز علي شوق	
١۴.	استاد بخاري	٣۵
١۵.	آثم ناٿنشاهي	
١٦.	احمد خان مدهوش	٣٦
١٧.	احمد خان آصف	
١٨.	خاڪي جويو	٣٧
١٩.	ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ	
٢٠.	تاج جويو	٣٨
٢١.	اياز گل	
٢٢.	ادل سومرو	
٢٣.	نصير مرزا	٣٩
٢۴.	رشيد ارشد	
٢۵.	مختار ملڪ	
٢٦.	وفا ناٿن شاهي	۴٠
٢٧.	مير محمد پيرزادو	
٢٨.	ج. ع. منگهاڻي	۴١
٢٩.	نور شاهين	
٣٠.	مريم مجيدي	۴٢
٣١.	مهر پروين	
٣٢.	عاجز آچڻ	۴٣
٣٣.	نثار بزمي	
٣۴.	سوز هالائي	۴۴
٣۵.	غلام هالائي	
٣٦.	واجد ناز	۴۵
٣٧.	شاهه زمان شير	
٣٨.	ملڪ نديم	۴٦
٣٩.	خوشتر سروري	
۴٠.	ڪنول لهاڻو	۴٧
۴١.	ذوالفقار سيال	
۴٢.	زيب سنڌي	
۴٣.	سرمش	۴٨
۴۴.	غلام حسين رنگريز	
۴۵.	سيد اڪبر	۴٩
۴٦.	ارشاد ساگر	
۴٧.	غلام احمد بيدم	۵٠
۴٨.	پير بخش پياسي	۵١
۴٩.	نشتر ناٿنشاهي	
۵٠.	محمد اسحاق راهي	۵٢
۵١.	منير سولنگي	
۵٢.	ا. ح. جهنگهاڻي سام	۵٣
۵٣.	مختار گهمرو	
۵۴.	لقمان حڪيم	۵۴
۵۵.	جوهر بروهي	
۵٦.	مسرور سومرو	
۵٧.	اصغر آزاد منگي	۵۵
۵٨.	نظام الدين زائر	
۵٩.	عزيز بروهي	۵٦
٦٠.	يونس بازيدپوري	
٦١.	مخمور ميرانپوري	۵٧
٦٢.	صابر نظاماڻي	
٦٣.	محمد شريف طالب	۵٨
٦۴.	اڪبر سومرو	
٦۵.	ناظم منگي	۵٩
٦٦.	مقصود گل	

٦٧. نياز پنهور ٦٠
٦٨. ساجد لعلپوري ٦١
٦٩. گل حسن کوهانگ شاد ٦٢
٧٠. پيرل پرديسي سيتائي
٧١. ياد لغاري ٦٣
٧٢. سقراط سيتائي
٧٣ عاشق هالائي ٦٤
٧٤. عرفان مهدي
٧٥. اسير ملاح ٦٥
٧٦. ماکن شاهه رضوي ٦٦
٧٧. پارس حميد ٦٧
٧٨. خليل لاکير
٧٩. عبد مگسي ٦٨
٨٠. محمد رمضان زلفي
٨١. مومن مليرائي ٦٩
٨٢. مير سنڌي ٧٠

ڪهاڻيون

١. ماءُ جي ممتا — محمد اسماعيل عرساڻي ٧٣
٢. ڪنچن ڪايا — حميد سنڌي ٧٩
٣. پيڙيل وجودن جي ڪهاڻي — رزاق مهر ٨٤
٤ واردات — محمود مغل ١٠٠
٥. آن ماءِ بلائينڊ ليس — سعديه ميمڻ ١٠٤
٦. فيشن ايبل فريب — ظفر عباسي ١٠٦
٧. ٻڪي ۾ ٻه مٺي — پرل. ايس. بڪ
سنڌيڪار: شمس الدين عرساڻي ١١٠
٨. ڪنگورزل — ايس. ايردن
سنڌيڪار: ولي رام ولڀ ١٢٩

مقالا

١. مخدوم بلال — هڪ محب وطن بزرگ — ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ١٣٥
٢. ماموين جي قصي جو سنڌي ادب ۾ مقام — قريشي حامد علي خانائي ١٥١
٣. سنڌ ۾ عيسائيت جي تبليغ ۽ سنڌي علم ادب — ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ ١٦١
٤. حيدرآباد جو اڳيون اوج - (قسط ٢) — حبيب الله مرزا ١٧٤
٥. نئشنل بوڪ سيمينار حيدرآباد — نفيس احمد شيخ ١٨١
٦. پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس — نفيس احمد شيخ ١٩٢

[سرورق جي پٺ تي آيل تصوير، جامع الازهر مصر، مخزن "پيامي"، يونيسڪو، جلد ٥، نومبر- ڊسمبر ١٩٨١ع تان شڪريي سان ڪنيل آهي.]

بسم الله الرحمن الرحيم

گذارش

پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس

تازو اسلام آباد ۾ پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس ٿي گذري، اُن جي ڪارگذاريءَ کان ملڪ جا ادبي حلقا خاص طرح سان باخبر آهن. ان قسم جي گڏجاڻين وسيلي، علمي ۽ ادبي نقطهٔ نگاهه کان، ملڪي ترقي ۽ استحڪام لاءِ جي دور رس نتيجا برآمد ٿين ٿا، اُنهن جي اهميت ۽ افاديت ڪنهن تشريح جي محتاج ناهي. اسان کي توقع آهي ته هن ڪانفرنس جو انعقاد پنهنجن مقصدن جي حاصلات جي ڏس ۾ نتيجه خيز ثابت ٿيندو.

ڪانفرنس جي افتتاحي اجلاس ۾ صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق پنهنجي خطاب ۾ ڪيترين ئي اهم ڳالهين بابت گفتگو ڪرڻ فرمائي. قومي ادب جو مقصد، سينسرشپ جو خاتمو، اديبن جا مسئلا، خدمت اسلام لاءِ ادب جو ڪردار ۽ مختلف گروهن جي آويزش ـــ سندس خطاب جا مکيه نقطا هئا، جن جي صدر موصوف جامع انداز سان اپٽار ڪئي. ان سلسلي ۾ سندس خطاب جو هڪ حصو خاص طرح توجهه طلب آهي ۽ اديبن کي سوچ ويچار جي دعوت ٿو ڏئي. جناب صدر فرمايو:

”...مان سمجهان ٿو ته وطن عزيز ۾ انتظامي، اقتصادي ۽ سماجي لحاظ کان بيشڪ حالتون قابو ۾ آهن، ليڪن فڪري ۽ نظرياتي سطح تي آويزش وڌندي پيئي وڃي. ٻن گروهن جون سرگرميون خاص طور تي

توجهه طلب آهن: هڪ آهي جيڪي اسان جي قومي وجود ۾ غيرملڪي نظرين جون بارودي سرنگون وڇائي رهيا آهن، ۽ انهيءَ تاڪ ۾ آهن ته جيئن ئـي حالتون انهن لاءِ سازگار بنجن، ته آهي ڌماڪو ڪري پنهنجي آقائن جو حق، نمڪ ادا ڪن، ۽ ٻيا آهي، جيڪي اسلام جي نالي تي تنگ نظري، تعصب ۽ غير رواداري ڦهلائي رهيا آهن. جي ساٿهو آنهن جي حوالي سان اسلام کي سمجهن ۽ سڃاڻن ٿا، سي اسلام کان بددل ٿيندا پيا وڃن.

”سڀني کي توهان کي درخواست اها آهي ته اسلام جو نالو وٺندڙ ڪو به فرد، گروهه يا جماعت، توهان کي تنگ نظر، متعصب يا تاريڪ انديش نظر اچي ته اسلام کي هرگز تنگ نظر ۽ متعصب نه سمجهو. بلڪ اوهان پاڻ مسلمان آهيو. توهان پاڻ اسلام جي روح ۾ لهي ڏسو ته توهان کي هڪ اهڙو بحر بيڪران نظر ايندو، جنهن ۾ فراخ ئي فراخ آهي، فلاح ئي فلاح آهي، نجات ئي نجات آهي...“

صدر مملڪت جو اهو اظهار ۽ اعلان ڪنهن به تبصري، توضيح يا تعبير جو محتاج ناهي. صدر محترم نهايت بالغ نظريءَ سان ملڪي استحڪام جي حقيقي دشمنن جي نقاب ڪشائي ڪئي آهي. حڪومت جي مشينري ۽ عوام جي باشعور حلقن کي انهن ٻن گروهن تي گهري نگاهه رکڻ گهرجي. پهريون اهڙا عناصر، جيڪي غيرملڪي نظرين جا سبز باغ ڏيکاري، پاڪستان جي نظرياتي بنيادن کي ڪمزور ڪرڻ گهرن ٿا، ۽ ٻيا اهڙا عناصر، جن وٽ ڪفر ۽ الحاد جي فتوائن جاري ڪرڻ جا سانچا سدائين چالو آهن. اهي وطن ۽ قوم دشمن گروهه پنهنجي مڪروهه ذاتي مفاد خاطر سوشلزم ۽ اسلام جي نعرن جي آڙ ۾ پاڪستان جي بنيادن کي کوکلو ڪندا رهيا آهن. انهن ٻنهي گروهن جي تخريبي عزائم کي نگاهه ۾ رکڻو آهي.

صدر موصوف پنهنجي نقطهٔ نگاهه جي وضاحت ڪندي فرمايو:

”...اسان تهذيبي ۽ ادبي لحاظ کان هڪ عظيم ورثي جا مالڪ آهيون. ان ورثي جي اساس رواداري وسيع‌المشربي ۽ علمي ۽ سائنسي تجسس تي آهي. ان عظيم روايت ۾ سعدي ۽ روميءَ کان وٺي علامه اقبال تائين ڪيترائي روشنيءَ جا مينار، پنهنجي تخليقات سميت، اسان جي رهبريءَ لاءِ

موجود آهن. انهن عظيم ليکڪن هميشه پنهنجي قلم کي "جهل ۽ تعصب"، "جمود ۽ تنگ نظري" جي بُتن کي پاش پاش ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيو آهي، بلڪ اگر آءٌ ائين چوان ته بيجا نه ٿيندو ته اسان جي اديب انهن منفي سوچن جي خلاف جهاد ڪري اسلام جي سچي خدمت ڪئي آهي. لهٰذا، اگر ڪوئي اسلام پسند فرد يا گروهه انهن شڪسته بُتن کي وري ڪٺي ڪرڻ جي ڪوشش ٿو ڪري ته هو اسلام جي خدمت ڪرڻ بجاءِ اُلٽو اُن کي نقصان ٿو پهچائي...."

آديسي اُٿي ويا.......

● ۱٦-نومبر ۱۹۸۱ع تي برک ماهر تعليم، علمي ۽ ادبي شخصيت ۽ ممتاز سماجي ڪارڪن محترمه امينه هاليپوٽو جي رحلت جي خبر سنڌ جي تعليمي ۽ علمي حلقن ۾ نهايت ڏک سان ٻڌي ويئي.

مرحومه گورنمينٽ گرلس ڪاليج حيدرآباد جي پرنسيپال هئي ۽ سنڌس شمار ملڪ جي اعليٰ تعليم يافته خواتين ۾ ٿيندو هو ۽ اسلامي تعليمات جو خاص طرح وڏو مطالع حاصل هئس. هوءَ نهايت دينڌار، ملنسار ۽ غريبن جي هڏڏوکي هئي.

اسان سنڌي ادبي بورڊ ۽ اداري مهراڻ جا ڪارڪن هن ڏکوئيندڙ موقعي تي مرحومه جي رفيق حيات ۽ بورڊ جي مربي ۽ محسن عالم دين جناب پروفيسر ڊاڪٽر عبدالواحد هاليپوٽي، ڊئريڪٽر اسلامڪ ريسرچ انسٽيٽيوٽ اسلام آباد، سان همدردي ڪريون ٿا.

● ۲٦ ۽ ۲۸-جنوري تي برک سنڌي ڪهاڻيڪار منير سنڌي (ماڻڪ) ۽ نامور شاعر ۽ نقاد حافظ خيرمحمد اوحدي وفات ڪري ويا. ماڻڪ، سنڌي ڪهاڻيءَ کي جيڪو نئون اسلوب ڏنو ۽ ان ۾ جا نواڻ پيدا ڪئي، سنڌ جو جديد ادب ان کي ڪڏهن وساري نه سگهندو. "لڙهندڙ نسل"، "حويليءَ جا راز"، "پاتال ۾ بغاوت" ۽ "ڇهه انام ڪهاڻيون" ادب جا يادگار ڪتاب آهن.

حافظ خيرمحمد اوحدي، پراڻو ادبي خدمتگار هو. ادب، شعر و شاعري ۽ تنقيد سان گڏ صحافت ۽ سياست سان پڻ وابسته رهيو. سنڌس شمار مسلم ليگ

جي مخلص ڪارڪنن ۾ هو ۽ قيام پاڪستان جي جدوجهد ۾ سندس خدمتون قابل فخر آهن.

● ۴-فيبروري ۱۹۸۲ع تي پيرمحمد پياسي ۽ مرزا اڪمل بيگ جي رحلت جون خبرون آيون. پياسي بنيادي طور شاعر هو ۽ سندس ڪافين کي مقبوليت حاصل آهي. پُراڻو لکندڙ هو.

مرزا اڪمل بيگ، شمس العلماء مرزا قليچ بيگ جو فرزند هو ۽ سٺو شاعر هو.

اسان پنهنجن مڙني محترم اديبن ۽ عالمن جي وفات تي سندن پوين سان ڏک جو اظهار ڪريون ٿا ۽ رب جي در دعاگو آهيون ته ڪين پنهنجي مغفرت سان نوازي.

درستي

مهراڻ جي محترم اديب، جناب ڊاڪٽر نوازعلي شوق اطلاع ڏنو آهي ته سندس مضمون "فقير هدايت علي تارڪ جا لکيل ڪتاب" (مهراڻ ۱۹۸۱/۳ع، ص ۱۳۷-۱۴۸) ۾ ص ۱۴۵ تي، ڪتاب نمبر ۲٦ "راز اظهار" جي لکجڻ جو سن درست ڪري ۱۳۴۹ھ/۱۹۳۰ع پڙهڻ گهرجي ۽ ان نسبت سان اهو ڪتاب، ترتيب ۾ هاڻي "جلوس التارڪين" کان اڳ بيهي ٿو.

- نفيس احمد شيخ

شاعري

مخدوم محمد زمان "طالب المولیٰ"

آءٌ ڪانگا، ڪر ڳالهہ!

ڪيئڙا، گذاريئي ڪيتي ڏينهن هي، ڪتان آيو آهين، تون ڪانگل ڪهي.
وري جلد جهاتي ڪا پاتي نہ تو، ڪڏهن ايتري دير لاتي نہ تو.
تو ڪهڙي سبب ڏينهن لاتا گهڻا، سون توکي سدا پاند پاتا گهڻا.
مون سمجهيو تہ شايد ڇڏي وئين وطن، يا وسري ويئي دل تان هي خستہ تن.
متان توکي لقمو مٺو ويو ملي، جو ويهي رهئين خوب خوش ٿي ڪِلي.
متان ڪنهن خوشامد سان منجي وئين، سنٺ سيڙ تي ٿي پَرايو پئين.
نہاري نہاري سنڌءَ واٽڙيون، گذاريم سيئي ڏينهن ۽ راتڙيون.
اکن ٿي نهاريو پرينءَ پار ڏي، ڪنن جو توجهہ خبرچار ڏي.
ڇيو دل اچين من تون ڪانگل ڪتان، ڪنياتا ڪنياتا ڪا ٻولي ٻڌان.
دعائون گهريم ٿئي، وڏي تو ڇمار، ٻڌان ٻرت واري پرينءَ جي پچار.
پري ڪان پکيئڙو ڏٺم ٿي جيڪو، تہ ڀانيم ٿي قاصد اچي ٿو اهو.
آٿيو ان گهڙي مان ٿي بيهو رهيس، ڏسيو ٻيو پکي ٿي پريشان ٿيس.
ڪنڊون ڪير تولءِ ٿي ٿاهي رکيم، ڪڏهن ڪين توکان سوا سي چکيم.
سنگهي تي ٿي ويٺو پکي جي ڪو ٻئو، تہ هڪدم انهي کي سون هڪلي ڇڏيو.
ڇيو هر ڪنهين ٿي چريو ڙي چرئو، پي منهنجي اندر ۾ ڪو ٻارڻ ٻرئو.
ڪڏهن ڏيهہ ۾ مان ٻہ ڏاهو هيس، مگر نينهن آخر نہوڙي نيس.

زمانو ٿو حالت ڏسي ظاهري،
ڏسي ڪونہ ڪنهن جي اندر جي ٻري.
زماني جا ماڻهو رڳوئي ٻڌن،
حقيقت ڏي هرگز نٿا هو ڏسن.
غلط فيصلوئي ڏيو ٿا ڇڏين،
حقيقت هميشه نہ ڪي سي مڃين.
هجن پر تہ هڪدم آڏابي وڃان،
وري پونءِ تي ڪونہ هرگز ابهان.

هتي جن جا لاڳاپا لاهي ڇڏيان،
توئي ساڻ آکيرو ڳڏجي اڏيان.
مگر منهنجو گذران آهي اتي،
هي بي درد ماڻهو رهن ٿا جتي.

وڃي ورهه واري ڪان هي ڪو پڇي، هو ڇا جي ڪري پيو هميشه لُڇي.
ته پاڻهي خبر هوند پئجي وڃي، ٻڌي ماجرا سو به هر هر سڄي.
مگر ڪو زباني به همدرد ناهه، جي آهي ڪٿي ڪو ته بي درد آهه.
محبّت ڪري، ڏوهه ڪهڙو ڪيم، ٿيو ڇا، اگر پيچ پِرِ سان پيم.
محبّت پِلا ڪنهن نه آهي ڪئي؟ محبّت ڪيم، ڇا خطا ٿي پئي؟
لڳي ڪنهن کي ٿوڪر ته پو پئي خبر، ته هن عشق ۾ ڪهڙا آهن اثر.
پِلا ڪنهن جي چوري ته مون ڪانه ڪئي، ڪيم دوست، ۽ سو به جند جان ڏئي.

ٻڌانگ دهل ٿو ٻڌايان ڇٽي،
محبّت ڪٿي ٿم، ڪئي ٿم، ڪئي.

ڇيم جيڪي ڪانگل، هنيين سان هنداءِ، ڪنيا تَل هجئي خير، وائي وراءِ.
چيائين ته ٻُڌ، ڪين دلگير ٿي، متان غم ڪرين، ڪنهن جون ڳالهيون ٻڌي.
مان سڀ ڏينهن تنهنجي پرينءَ وٽ هيس، ڪنهين ٻي طرف ڪونه هرگز ويس.
سون جانچي سيئي حال ويئي ڏنا، سوين سور سختيون ٻي تول ءِ سٺا.

وساريندو ڪو بي پيتو ئي وطن،
وطن تان ته قربان، جند جان، تن.
اتي ئي ته گهمٽو ۽ ڦرٽو به آهه،
اتي ئي ته جيٽو ۽ مرٽو به آهه.
وطن ڏي ٻڙيون نيتون جنهن رکيون،
انهي جون ڪڏي ڇڏبيون ٻيئي اکيون.

مان لُقمن جو هيراڪ ئي ناهيان، جو تنهنجي اڳيان ناهه ڪي ناهيان.
خوشامد تي ٻي جو نتو ٿي سگهان، نه ڪي چاپلوسي تي ڪنهن جي لڳان.
تو نَنڍڙو ڪري مون کي پاليو سدا، تون پڪ ڄاڻ توتي ئي رهندس فدا.
مان تنهنجو نمڪ خوار ئي آهيان، مان احسان فراموش پڪ ناهيان.

هو انسان آهي جو مڃيو وڃي،
گهڙي ڪين ۾ ئي ٿيو پرايو پوي.
هو هڪدم وساري ٿو احسان کي،
هي انسان وڪڻي ٿو انسان کي.

هو اڪثر مريد آهه شيطان جو،
لڪن مان ليپي ٿو وفادار ڪو.
متان تون ڪرين ڪنهن تي ڪو اعتبار،
خبردار، هر وقت ٿي هوشيار.
انهي ڪي ته اک آهه، ناهي نظر،
يقين ڪر ته اڪثر گهڻا بي بصر.
محبت ڪرڻ جُرم سمجهن ٿا هو،
تڏهن ئي ته اُلفت لڪيو ڪن ٿا هو.
محبت نٿا ڪن، سي چوري ٿا ڪن،
هو الله کان پڻ لڪيو پيا لڪن.
جي آهي ته بس آهه فرق ايترو،
چوان ڪيترو، صرف تِرَ جيترو.
هو پنهنجي ئي نفسن جا آهن غلام،
بُرائي ٿا پردي ۾ ڪن عام جام.
گلا ڪوڙ رشوت هنن وٽ حلال،
هو بچڙائين ۾ بہ ڪن ٿا ڪمال.
ملي مال تن کي اگر مفت جو،
ته پنهنجي کي هٿ ڪونہ لائن سگهو.
حقيقت ۾ نيت رکن ٿا بُري،
هو ظاهر ته مومن، بغل ۾ ڇُري.
هو شيطان کي هر گهڙي ڪن سلام،
تيو سڀ حلال ۽ محبت حرام.
محبت نہ جنهن ۾، سو انسان ناهه،
هو حيوان کان پڻ گهٽو بدتر آهه.
تون وينو فقط پنهنجو ناتو نباهه، پياري پرينءَ کي نه ڪي دل تان لاهه.
هي جيڪي چيم، سو سڀئي سچ چيم، ذرو ڪوڙ توسان نہ هرگز ڪيم.
چيو ڪانگ، مون تي تون ڪر اعتبار،
ته آهيان سڄا سائين! مان بي ميار.

[ڪوئيٽا، ۱۰- جون ۱۹۶۱ع]

وراڻيس، نياپو ڏنم سربسر، ڪيم هن کي حالات کان باخبر.
حقيقت ٻڌي هو ٿي خاموش ويو، مون سمجهيو، اوهان لاءِ سوچي پيو.
ٻڌي پانهون ان کي چيم هئن شتاب، ڏيو مون کي پيغام جو ڪو جواب.
مگر منهنجي دلبر نہ ڪجهہ ٿي ڪڇيو، اکيون ترَ ڪري پيار مان هن پڇيو.
تہ ڪجهہ ڏينهن مون وٽ نہ تون ترسندين؟ جي هيت ترسندين، هتِ گهٽو مترڪندين.
مان ڪجهہ ڏينهن تنهنجي بہ خدمت ڪيان، جو آئين تون محبوب سائين وٽان.
مون سمجهيو مناسب تہ ترسي پوان، اهو حڪم هڪدم انهي جو مڃان.
جڏهن مون کي آهي اجازت ملي، تہ پهتس اوهان وٽ ڪيلي ۽ ٿلي.
پلا منهنجي جيڪر هجي ڪا خطا، ڪيو پو معافي جي مون تي عطا.
جي نہ تہ هاڻ انعام مون کي ڏيو، اوهان جو بہ ساروئي ڪم ٿي ويو.
ڪيل واعدو منهنجو پورو پترئو، سيڻو وات مصري سان منهنجو ڪرئو.

ڪنڊون ڪير ان کي پو ڪارائيم،
رُپال سون پيرن ۾ پارائيم.

ڪيم پوءِ ڪانگل کان آڏي پڇا، تہ محبوب جي ٻي خبر ڏي پلا.
چيائين اوهان کي ڏنئين ٿي سلام، ورائي ورائي چئين ٿي سلام.
هيس يادگيري گهڻي کان گهڻي، پرينءَ ڳالهہ اوهان جي ئي ويئي ڳڻي.
اوهان جو سيڻو سحب خوش باش آهہ، ڪيو هاڻ دلجاءِ، ڪو فڪر ناهہ.
اوهان مان ملڻ لاءِ حيران آهہ، نہ حيران، پر هو پريشان آهہ.
سندس جلدبازي تي نادم بہ هو، اچا ڪيس ان جو وڏو غم بہ هو.
اوهان جا ئي ڳڻ خوب ٿي ڳايئين، هو جيڪي لکيئين تنهن تي پڇتايئين.
ڏنئين مون کي هر وقت ٿي خوب پيار، سڃاتائين سائين اوهان جوئي پار.
اجهو هي وَٺو خط، جو مون کي ڏنئين، 'ڏجئين هٿ ۾ جاني جي' ائين ٿي چئين.
لفافي تي 'ڪيس' جو ڏسو هي نشان، ٿيل سيل مُهر آهہ سارو بيان.
امانت سلامت ڪريان پيش ٿو، سچيندس ڪرئو حڪم جيڪو ٻئو.
خدا شال اوهان کي سلامت رکي، سلامت ٻئي تاقيامت رکي.

مبارڪ اسان کي بہ هاڻي ڏجي،
خوشي، ڪامراني تي هر هر ڪجي.

وٺي خط کي پهرين اکين سان چميم، اکين سان چُمي، پو چپن سان چُميم.

[راولپنڊي، ٢٦- نومبر ١٩٦٥ع]

آڏر منهنجا ڪانگل پرين جي تون پار، هتي هاڻ هڪڙو نہ ڪو دم گذار.
پڄائج پرينءَ کي تون ساري سلام، ڏجئين، جئن ڏيئين تو پڪا هي پيام.
وڃي چئج جاني، اهو ناهہ ڪار، ڪيل قول پنهنجا پيارا تون پار.
چو ويهي رهئين تون مِٺا منهن مٽي، ڏکيا ڏينهن مهجور ويٺو ڪٽي.
هي توکي مناسب لڳو ڪئن پلا، الا، محب مِٺڙا رهڻ ٿي جدا.
اسان ۾ جي اوڳڻ هزارين هزار، اوهان تن کي سوڳڻ ڪريو يار غار.
چڱن کان سدائين چڱايون ٿين، هميشه سي عيبن تي پردا ڏين.
اهو ڪئن ٿهي ٿو تہ ڪاوڙ ڪرئو، اسان جو اوهان ري نہ هڪ دم سرئو.
جي ڪاوڙ ڪرئو تہ ٻہ وساري ڇڏئو، ۽ ساري جياريو، نہ ماري ڇڏئو.
حياتي تہ آهي سڄڻ دم گذر، ڪجي پرده پوشي سان نوري نظر.
جو آخر اوهان جو وهيٺو ٿيس، اوهان جي ئي سڪ سان سگهيٺو ٿيس.
مِٺا ماڻهو ڪاوڙ ٻہ اوهان جي سٺي، محبت وري ٿي ”مٺي“ کان مٺي.
اسان جي محبت جو شاهد خدا، اوهان تان اسان جي سدا دل فدا.
مٿان اوچتو محبَ وڄجي سري، جو دل آهہ دلدار دردن پري.
تڏهن درگذر کان پرين ڪم وٺو، خوشيون هٿ ڪرئو ۽ نہ ڪي غم وٺو.
وري ڪونہ ٽڙندو قلم جو قدم، سڄڻ يار، اوهان جي ئي سر جو قسم.
اسان جو اوهان سان محبت ڪئي، تڏهن هڪڙي حجت پرين تي پئي.
ڪيم سرخروئي جي هڪ جستجو، مگر ٿي وئي سا ٻہ بي آبرو،
اي جاني! هي دل ۾ ڪرئو ڪو قياس، ڪبو اک ڏئي جو ٻہ آهي تپاس.
اگر بخت منهنجو نٿو سات ڏي، تہ پو چئو هي مايوس ڪيڏهن وڃي؟
اها منهنجي قسمت جي ڪا ڳالهہ آهہ، اوهان جو انهي ۾ ذرو ڏوهہ ناهہ.
سندم هرڪا تدبير ناڪام ٿي، سندم هرڪا ڪوشش ئي الزام ٿي.
مان پانيان ٿو اينهين ئي ويندس مري، مگر آرزو دل جي دل ۾ رهي.
مان اينهين جئڻ ئي نٿو چاهيان، جي محبوب اوهان کان پري آهيان.
خدا شال اوهان کي سلامت رکي، سلامت رکي ۽ بعظمت رکي.
وري پاڻ کان پاڻ ڪريو سوال، تہ جيڪي ٻہ سمجهيم سو آهي بحال.
جي پيهر ٻہ ساڳيو ملي جي جواب، تہ پوءِ سمجهجو آهيو برصواب.
پلا هاڻ ڪهڙو ٿا ڏئو فيصلو، ڇڏي ٿا ڏئو يا ڪرئو ٿا ڀلو.
سڏايو يا در تان ڌڪاري ڇڏئو، يا ماري ڇڏئو، يا جياري ڇڏئو،
مسيحا! مسيحائي جو وقت آهہ، ٻڌايو تہ ڇو دير اڄ سخت آهہ.

ڪلام الاهي ئي آهي گواهہ،
مڱڪم جو اوهان ڏي سو منهنجي پناهہ.

او ڪانگل! مان تنهنجو ڪندس انتظار، وري آڻ ورندي، ٿيس بيقرار.
مٺو وات مصري سان تنهنجو ڪندس، جي آڻيندين احوال سارو سندس.
روانو ٿي، هوندءِ الله جو امان، نبي ٿيندو ناصر، علي مهربان.
هميشه ڪان سوپارو آهين ٿيو، چيم جئن ٻ توکي تو تئن ٿي چيو.
تون چئجئين تہ هو عاشقِ خستہ تن،
وطن ۾ اوهان کان سوا بيوطن.

[ڪراچي، ٨- نومبر ١٩٨١ع]

وريو ڪونہ ڪانگل خبر ناهہ ڇو، هو شايد حبيبن وهاري ڇڏيو.
متان هن کان سرزد ٿي ويئي خطا. متان هو خوشامد تي ٿيو بيوفا،
جو هن جا ڪپي پَر وهاري ڇڏئون، يا موريئون سروٽي ئي ماري ڇڏئون.
يا هن کي ملي ئي نٿو ڪو جواب، يا محبوب آهي ٻڌو بيو حساب.
اڪي دير ڪانگل نہ ڪئي ايتري، ڪئي دير، تہ ٻ صرف تير جيتري.
مگر دل چوي ٿي تہ سڀ خير آهہ،
جو هيڏانهن پرين سندو پير آهہ.

وتو جلد بازي کان دلبر جو ڪم، تہ محبوب پڇتائي پيو دم ٻ دم.
ڪري غور پئو هاڻ مان چا لکان، جواب ان کي کهڙو پلا اڄ ڏيان.
هو جاني ٻہ آخر تہ انسان آهہ، ڪيئين ڏوهہ تسليم پو واهہ واهہ.
مڃئين جي ڪٿي پو پلا ان ۾ چاهہ، اها هڪ شڪست ئي سندس فتح آهہ.
هو هارائي مون کي ئي ڪنندو صنم، ڪو هن کي ٻڌائي وڃي هن ئي دم.
جي اينهين ڪيئين پو خريدي ڇڏيئين،
اهو سمجهندس هاڻ مون کي ڪنئين.

ڪٿي ايندو ڪانگل نياپو سندس، مٺو وات ماکي سان ان جو ڪندس.
مان ڪانگل جي لءِ ڏاڍو آتو آهيان، اوجاڳئل مگر ڏينهان راتو آهيان.
ڪنياتي جو بيحد اٿم انتظار، اکين مان ڪرن لڙڪ ٿا بي شمار.
اٿم اون ڪانگل ڪو آئي جواب،
ٿئي شال هاڻي ڪو تعمير خواب.

نتي جهل ڏني جوش جذبن جڏهن، آئي پند پيس دلربا در تڏهن.
اکين تي چيو پنهنجو پيارو پسون، ڪئي دل تقاضا تہ هڪدم هلون.
هئي آرزوئن کي هي آرزو، سِلون دلربا کي ڪريون جستجو.
نگاهون ڏسڻ لاءِ بيتاب ٿئون، نہ بيتاب، پر خوب بي خواب ٿئون.
پيا جذبہ شوق ۾ ولولا، ملڻ لاءِ يڪسر ڪيئون فيصلا.

جنون خواهشن جو جذٻن ويو وڌي، اميدن جي بي چيني بيحد ڏسي.
ارادن ۾ ايندي وئي پختگي، طبيعت ۾ پيدا ٿي برجستگي.
هلي نيٺ دلدار جي در ويس، چمي ان جي چائنٺ مشرف ٿيس.
مگر پاڻ محبوب گهر ڪونہ هو، خبر ناهہ، اڄ دلربا ڇو نہ هو.
تڏهن ويهي ان جو ڪيم انتظار، ٿي آت خوب ڌڙڪي هي دل بيقرار.
چيائين ٿي جاني ويل شل وري، هتان ٿو اچي، يا هتان ٿو اچي.
گهڙي ڪن چيتن ۽ پيتن ڪي ڏٺم، نگاهن سان ويٺي سهڻن ڪي چميم.
صنم ڪونہ هو، هئي سندس آرزو، سندس آئي ٿي ذري ذري مان بو.
مشامن ڪي ويهي معطر ڪيم، معطر ڪري خوب خوشتر ڪيم.
مون احسان پيرن جا هرهر مڃيا، جي مون ڪي وٺي دلربا در هليا.
ٿي پانيم تہ ورندس مان پابوس ٿي، مگر موٽڻو پئوئي مايوس ٿي.

هي پهريون ئي پيرو هو جو مان ويس،
مگر واءِ قسمت، جو خالي وريس.

تمنائون سڀ ٿڦڪنديون ئي رهئون، ۽ جذبات پڻ ڌڙڪنديون ئي رهئون.
طبيعت تي اهڙو پيو هڪ اثر، رهيو ٿڦڪندو خوب دردِ جگر.
مون سمجهيو تہ ورندس ملي ۽ ڪلي، اميدون ويون خاڪ ۾ سڀ ملي.
اڪن لڙڪ مجبور لاڙي وڏا، ڳلن تان ڳڙي سيني آيا سدا.

سڄي رات سڏڪن ۾ ٿي وئي گذر،
قيامت قيامت هئي سربسر.

نہ ڪانگل جو پڻ ڪو پتو ئي پيو، تہ آخر ويچارو هو ڪيڏهن ويو.
هو شايد ڪٿي هو ڪو پڃري ۾ بند، ڪو سولا ڪري شل هجي صحتمند.
ملي ها تہ ان کان روئان ها پڇي، ڀلا محب ويهي رهيو ڇا رسي.
ڪيم دلربا ڪاڻ دم دم دعا، چيم در ۽ گهر ڪي تہ حافظ خدا.

مان موٽيس تمنائون دل ۾ ڪٺي،
۽ پيهر بہ چائنٺ سڄڻ جي چمي.

سندس عشق اندر ۾ سنڀاليو اٿم، بکيو شينهن آهي، جو پاليو اٿم.
اگر ماس ڪائي تہ هرهر ڏيان، بکيو ڪين هرگز انهي ڪي ڇڏيان.
مگر آهيان مجبور، مان ڇا ڪريان، مڙئي ان ڪي ويٺو ٿو ريجهائيان.
غذا ان جي آهي وصالِ صنم، اها سان ڪٿان آڻيان دم بہ دم.

ڪنياتي ڪي چوندس وڃي هئن چوينس،
يا هن کي غذا ڏي، يا قابو ڪرينس.

[هالا، ٢١- نومبر ١٩٦٥ع]

ڪيو سخت ڪانگل جو سون انتظار، رهئو قلب بيحد سدا بيقرار.
سڀئي ڏينهن ساري گذاريو ٿي سون، ۽ واٽون نهاري نهارئو ٿي سون.
ڏٺم اوچتو آيو ڪانُ ڪندو، ڪٿي پيارو پيغام پرين سندو.
گهڻا ڏينهن لائي بہ آخر ورئو، ڪيل قول ان جو برابر پرئو.
پڇئيوسانس: چا ڪان ڪئي دير تو، سبب ڪهڙو، لاتئي گهڻا ڏينهن چو.
وچي هيترا ڏينهن ويهي رهئين، سون سمجهئيو تہ تون بيوفا ٿي وئين.
پلا دير جو تون سبب اج سڻاءِ، نہ ڪج ڪوڙ هرگز، سچو سچ ٻڌاءِ.
سان سچ تان ڪڏهن ڪي نہ ناراض ٿيان، مگر ڪوڙ کان سخت نفرت ڪيان.

سچن کي سدائين معافيون ملن،
معافيون ملن ۽ تلافيون ٿين.
سچو ڪائي هردم ڪندڙون ڪير سان،
گذاري سچي عمر توقير سان.
جتي هو وچي ات ملن عزّتون،
هميشه ئي قائم رهن عظمتون.
ڪري سچ ۽ دنيا جي باهئيون بچو،
سچن سان مولا بہ آهي سچو.

[راولپنڊي، ٢٦- نومبر ١٩٧٥ع]

آڏر ڪانگ قاصد، وري يار ڏي، سڄي سہ لقا محب منظار ڏي.
گهڻا ڏينهن گذريا، نہ آئي خبر، نہ تون وئين، نہ ئي ڪنهن ٻڌائي خبر.
سچو ڏينهن ساري گذاريان ٿو سان، سڄي رات روئي پڪاريان ٿو مان.
آئيو روز آديَ ٿو در تي بيهان، سندس واٽڙيون ئي ڏسيو پيو ڏسان.
تمنّائون ان لاءِ ڦٿڪن پيون، سڀئي آرزو دل جون ڏڙڪن پيون.
او ڪانگل، وڃي چنج پانهون ٻڌي، تہ ڪن پيار توسان اميدون سڀئي.
ٻڌائج تہ سهڻا، صفائي ڪريو، نہ پيهر وري ڪا جدائي ڪريو.
اسين پڻ اوهان جو جوڙ ٿا ڪريون، وڏي صبر سان منتظر پيا رهون.

هي سچ صبر جو ڦل مٺو ٿو ٿئي،
تڪڙ ۾ تہ ماٺهو ڏٺو ٿو ٿئي.
تڪڙ ڪم ڪڏهن ڪونہ انسان جو،
تڪڙ ڪم تہ آهي ئي شيطان جو.

ڪڏهن ٿو ڪري پوري پروردگار،
شديد آهہ دل ۾ اهو انتظار.
آتي دير آهي، نہ انڌير آهہ،
اٿم خاطري، دير ۾ خير آهہ.
وڃي جلد ڪانگل وٺي آ جواب،
متان دير لائين، وري اچ شتاب.

خزان ختم ٿي ويئي، آئي بهار، وري موٽي اچ موسم خوشگوار.
چمن خوبتر ۽ فضا مشڪبار، هو ويرانا ٿي ويا سڀئي سبزه زار.
نسيمِ سحر جو چمن ٽي گهمي، تہ هر گل جي رخسار کي پئي چمي.
درختن بہ پاتا نوان اچ لباس، انهي ۾ نہ آهي ذرو ڪا اُداس.
اچي ويئي ڪک پَن ۾ نئين زندگي، نئين زندگي ساڻ تابندگي.
ڪٿي بُلبُلن جا رڳي چَهچَها، ڪٿي قُمرين جا فقط قَهقَها.
رڳن ۾ وري ٿيو نئون رت روان، ٿيو چٽڪ هر پيرسن نوجوان.
ڪو نغما بهاري جا ڳائي پيو، ڪو ڪنهن کي پڌي ۽ ٻڌائي پيو.
ڪيلن ۽ ڪڏن پيا سڀئي روشناس، ڪي ڳائين پيا پيروين ۽ ٻاس.
وري آئي موسم هي زهدِ شڪن، وري مست ٿيا خوبتر مرد وزن.
نظر ٿو اچي هرڪو ساغر بڪف، خوشي ئي خوشي آهہ ٿي هرطرف.
نندو ۽ وڏو هر ڪي موج ۾، ٽِلي ۽ ٽپي عشق جي اوج ۾.

اُداس آهين ڇو اڄ اي ڪانگل پلا،
سچي ڳالهہ ڪر، ڏي خبرچار ڪا.

ڏسان ٿو تہ ڪائين پئين ٿو نہ ڪي، تون خاموش آهين، چئين ٿو نہ ڪي.
اها تو ۾ اڄڪلهہ بشاشت نہ آهہ، تون ڪجهہ ڪُڇ، چئي ڏي، تہ آخر هي ڇا؟
تون مايوس ههڙي ڇو ماحول ۾، تون مون سان ٻَڌل آهين هر ٻول ۾.
وفادار آهين، سچي ڳالهہ ڪر، ڪندس اعتبار ۽ سچي ڳالهہ ڪر.
چئي ڏي تون سڀ ڪجهہ، نہ ڪر ڪو حجاب، سچو ڏي سوالن جو هرهڪ جواب.
اڳي تنهنجي اهڙي نہ حالت ڏٺم، تون ڪجهہ ٻول، توکي ڇئي جو ڏنم.
وراڻيو هي ڪانگل، پري سرد آهہ، تہ ڪاوڙ ڪان سائين ڏجو ڪا پناهہ.
ٻڌي ٻانهون ٿو عرض ڪريان، ٻڌو: متان سنهنجا حاڪم ڏسرجي پئو.
ڏسان ٿو اوهان کي بہ مان اڄ اُداس، اٿو خوب پنهنجي پرينءَ جي پياس.
هي موسم برابر گهڻي خوشگوار، اوهان جون اکيون پڻ ٿيون اشڪبار.
اوهان اڄ ڪريو ٿا نہ سيرِ چمن، اوهان پاڻ ڇو ناهيو نغمہ زن.

اوهان جي لبن تي تبسم به ناهه، رڳي رخ تي اچڪلهه اداسائي آهه.
چڙيو مون کي، پر پاڻ کي ئي ڏسو، اوهان خود به سائين نراس آهيو.
مان خوش ڪئن رهان، جو اوهان ٿيو آداس، سڄڻ سائين پنهنجو به ڪريو قياس.
مگر عرض ٿو دست بسته ڪريان، اوهان کان ٿو اوّل معافي وٺان.
چون ٿا ته هردم ڪڙو آهه سچ، مگر هي به سچ، سچ ته بيٺو تون نچ.
مليو موقعو مون کي جيڪو جڏهن، ته پو سچ چوڻ کان نه رهندس ڪڏهن.
نه ناراض ٿيجو، ستم ڪنهن به دم، اٿو پنهنجي جاني جي سر جو قسم.
بهار آهه، ان کي ڪٿي ٿو چڙيان، مگر عرض هڪڙو ضروري ڪريان،
سندم فرض آهي ته مان سچ چوان، نه تير جيتري ڪا ڪيان رک رکان،
اوهان کان اگي اهنجو دلبر شفيق، وٺي ٿو مون کي چو ته اوهانجو رفيق،
سندءِ آهه فطرت ته چپ چپ رهي، اوهان جون ئي هر وقت راهون ڏسي.
ڪري ياد اوهان کي ٿو دل ۾ رُئي، مگر ڪي نه ڏوراپا ڪنهن دم ڏئي.
اٿو ۽ وڃو پنهنجي محبوب ڏي، ٿي طالب هلو، محب مطلوب ڏي.
ڪري پنهنجي غفلت جو آت اعتراف، ڳچي ٻانهون پائي چئو صاف صاف.
ٻنا ديـر جي سڀ تلافيون ڪريو، چمي هٿ سندس ۽ معافيون وٺو.
اوهان جون تمنّائون پوريون ڪندو، جو محبوب آهي اوهان ئي سندو.
ٻنا ديـر جي سڀ ڪندو درگذر، هو لائق لڄي آهه شام و سحر.

طبيعت اول پنهنجي بدلائيو،
وڃي پاڻ هن وٽ ئي هارائيو.
اوهان آهيو نيٺ پيراڻا يار،
هتي ڪانهه هلندي گينور ۽ گينوار.
اها پيري مخدومي هيت ۽ وقار،
اڳيان عشق آهي نه ٻي ڪا پچار.
برابر هتي آهئو گادي نشين،
جو هلندؤ آتي، پوءِ ٿيندؤ آمين.
محبّت ۾ ناهي نشيب و فراز،
محبّت ۾ آهي ئي نيوڙت ۽ نياز.
گهرو ٿا اگر محب کي ماڻيو،
ته پوءِ پاڻ هرگز نه ات آڻيو.

اٿي ويٺي ان کي به اوهان جي پچار، اوهان جي محبّت، اوهان جي سنڀار.
وڃڻ جي ڪيو دير دلبر ڏي چو، خدا ڄاڻي دل ۾ اٿم غم اهو.

اوهان مان انهي تان سان ويٺس رُسي، اداسائي هرگز نه آهي ڪا ٻي.
مگر پهرين مون کي ڇڏيو آت وچان، ڪريان اعتراض ۽ پو سڀ ڪجهه مڃان.
اميد آهه ڪوئي ڪندؤ رنج ڪين، مڃيندؤ سڀئي ڳالهه، هي ٿم يقين.
ڪندس عرض دلبر کي ٻانهون ٻڌي، ته "سائين" جي دل پڻ اوهان مان سچي.
اِجهو ٿو اوهان وٽ اچي پيش ٿئي، وجهي ڳل ڳرهاٽيون چمِيون خوب ڏئي.
اوهان لءِ پيو هُو ٻه روئي رڙي، ڪيو قُرب جي قابو هن کي ڪَڙي.
مگر ڪيس هڪدم ڏجو خوب پيار، اڳي ان کان جو هو ٿئي شرمسار.
اميد آهي ملندو تبسّم ڪري، هو پائيندو ٻاڪر تي ٻاڪر ٻري.

اوهان سان شڪايت ڪندو ته ٻه سٺي،
انهي بعد ڏيندو سٺي تي مٺي.

سياڪا، آئي پنهنجا پَر کول تون، ڪنياتا ڪنياتا وجي ٻول تون،
آڏر، هل، مدد هاڻ مولا اٿئي، چگو وچ، تون نصّرمن الله ڇٽي.
وچي چئج جاني خبر ٿئي سچي، مٿان محب مون کي ڪرين ڪي لڄي.
ٻڌي ٻانهون چئجئين ته سهٽا ستار، پرين پيارا مون ڏي مڙيئي ميار.
مان هارايو سهٽا، تو مون کي ڪٽيو، تڏهن هجر جون هاڻ پاڙون پٽيو.

خدارا ڪريو وصل جي ڪا ته ڳَن،
وڃيو جلد جانب وڇوڙي جا وڻ.

[لاهور، ٩- اپريل ١٩٦٦ع]

عجبين ڏي ڪانگل وري اج آڏام، ڪٽي وڃ پياري پرين ڏي پيام.
وڃي هٽ ٻڌي با ادب ٻيهجان، هو پاڻهي پڇي پو حقيقت ڏجان.
ڪري پاءِ بوسي پو چئجئين سلام، ٻڌائج ته سورن ڪيا ڪئين ڪمام.
انهي بعد ساري نياپو ڏجئين، اهوئي چئج جيڪي مان ٿو چوئين.
تنومند هوندين مٺا من قرار، سلي شال منهنجي ٻه توکي چمار.
سڄڻ ڪشمڪش ۾ اٿم زندگي، ذري جيتري ناهه خورسندگي.
خبر ناهه دل سان ڇا ٿي ويو، انهي جو نه مون کي پتو ڪو پيو.
اکيون تنهنجي واٽن کي آڙين ٿيون، وئيو رند ورُ ورُ ولاڙين ٿيون.
پيون پرت پنهنجي کي پاڙين ٿيون، نهاريو لکين لَڙڪ لاڙين ٿيون.
اميدن رٽن ۾ رُلائي ڇڏيو، وڏن خواهشن ڪم ڦِتائي ڇڏيو.
نه پنهنجون تمنائون مون ڪجهه ڇيون، هو دل جون اميدون ئي دل ۾ رهيون.
دماغي توازن نه سالم رهيو، الاجي سڄڻ آهه ڇا ٿي ويو؟
مان پرديس ۾ ڇيڇلايان پيو، مڙئي پاڻ کي هٿن هلايان پيو.

سڄڻ سڀ تمنائون ڦٽڪن پيون، اڳوڻيون پراڻيون، اڇوڪيون، نيون.
نه هيڏهن ٿيان ٿو، نه هوڏنهن ٿيان، نڪي ٿو سَران ۽ نڪي ٿو جيان.
اي ساقي! ڀلا مون سان هي ڇا ڪيئي، فقط سُرڪ هڪڙي نه هيڪر ڏنيئي.
گهرڻ تي به انڪار هڪدم ڪيئي، جي زوري ٿي پيتم، جهلي ٿي ڇڏيئي.
ٻڌايان ٿو هي ڳالهه هاڻي صفا، سڄڻ سنهنجي، تنهنجي ڇپن ۾ شفا.
محبت جو آهي وڏو سامرو، اڃا تومان لاٿو نه ٿم آسرو.
هي ويران چمن ڪئن ٿئي لاله زار، سڄڻ منهنجي تون ئي ته آهين بهار.
اسان جو نه جاني اهو حال آهه، انهي ڪان سوا ٻي خبر ڪا نه آهه.

مان منهنجي ٻڌائي حقيقت، مگر،
هاڻ پنهنجي خبر ڏي، هي احسان ڪر.

[اسلام آباد، ٣- جون ١٩٦٧ع]

اي ڪانگل، خدا واسطي اچ آڏام، لڙي توڪي دلبر کي ڏج هي پيام.
وڃي چئو هجئي شال حافظ خدا، جواني سان گڏ مون کي ماڻي سدا.
ڪڏهن واءُ ڪوسو نه توکي لڳي، جگر دشمنن جو ڏکيو پيو ڏڳي.
صحتمند هوندين، سڀئا من قرار، ڪرين پيار مون سان ئي منٺار، يار.
ڀلي ڪر، سدا ڪر، چئنڊا ڦيٽا تون، وڻائي سڳا ڏاڳا ٻڌ ٻيٺا مون.
دعا آهه مولا شفا شل ڏيئي، سندم دل وڻان صحت سهڻي سلئي.
يقيناً نه ٿو ڪوڙ ڳالهائيان، نه تنهنجو علاج ئي نه مان آهيان.

جي منهنجي لبن مان پيين آبِ حيات،
ڪندين غسل صحت ته ملندئي نجات.

وري وچ تون ڪانگل دعائون ڪٽي، دعائون شفائون وفائون ڪٽي.
تون اڳ ۾ نه آئين، وري بي جواب، تمنائون ڪُسجي ويون ٿي ڪباب.
نه ناراض ٿيندو نه گهبرائجئين، سڄڻ جي جڙهيي منهن تي هي چئي ڏجئين.
سنڌ ۽ بيرخي ويئي معلوم ٿي، نون شايد ڪٽي وئين نظر مهر جي.
اهو ڏوهه منهنجي نصيبن ڪيو، نهوڙي مون کي بخت منهنجي نيو.
رهين ٿو اگر مون کان دلدار دور، انهي ۾ به منهنجو نه آهي قصور.

وهان ڏي نه هڪڙي، مڙئي مون ڏي ٿي،
سڄان ٿو نه مون تي سيارون مڙئي.

اي ڪانگل، وري ٻڌ هي ٻاڏائي چؤ، رڳو ڪين ٻاڏائي، ليلائي چئو،
نه سهڻا، مون کي تنهنجي سر جو قسم، مان تنهنجو ئي آهيان، او منهنجا صنم.
ڏنم ساڻ توکي لکي ۽ پڙهي، سوا تنهنجي گذري نه ٿي ڪا گهڙي.

تڏهن ئي تہ بي پروا آهين ٿيو، جي قاتل هجين ها، پتو هوند پيو.
ڪري پيار توسان، سون ڪاڏي شڪست، لکيو هو ڪو قسمت ۾ هي انگ الست.
چڙيس توسان تہ بہ ڪان پروا ڪيئي، رُنس توسان تہ بہ ڪي نہ ٻرچايئي.
وري موٽي آيس تہ پڇيئي بہ ڪونہ، ٿلهو هتڙو ڪاڏي تي ڦيريئي بہ ڪونہ.
مان هڪڙي مٺي جو وهيٺو هيس، مگر ان ڪان محروم ئي ٿي ويس.
سون پانئيو جي ويندس تہ هڪدم وٺي، ڪري پيار ڏيندين مٺي تي مٺي.

اميدون سيئي دل جون ڪوڙيون ٿيون،
اهو ڏوهہ قسمت يا ڪنهن کي ڏيون.

اچا وقت محبوب ڪونهي ويو، ڪرم ڪو ڪريو، مهربان جي ٿيو.
گهرائي وٺي هل، جتي دل چوي، هلي ڪيڏ ڪسر سون مان ڳوپي ڳتي.
مان حاضر ڪندس پنهنجا رخسار ٻئي، چمو ٽيون هٽي يا چمين پيار ڏئي.
تون محبوب الفت کي ماٽي تہ ڏس، تون آغوش پنهنجي ۾ آٽي تہ ڏس.
وري پنهنجي سيني سان لائج ڪٽي، اميد آهہ ويتر مان ويندس وٽي.
نہ پنهنجي ڪري، پر تون منهنجي ڪري، ڪٽي لاءِ چاتي سان پاڪر پري.
تون پنهنجي سڪون لاءِ نہ ڪين ڪجهہ ڪجئين تون منهنجون سڪون ئي ڪٽي لاهجئين.
ڪچايون ڦ ڪايون تون ڏس ڪي نہ ڪي، پلن جو ڪم آهي ڪجي پئي پلي.
چگن سان چگايون تہ هرڪو ڪري، چگو سو، مدن ڏي جو پيرا پري.
مدايون ڪندي مون نہ ڪئي ڪا ڪمي، چگاين ڪندي تون پئين چو ٽڪي.

چوان چا تہ جاني بدلجي ويو،
چگاين ڪندي نيٺ ٿڪجي پيو؟

اي ڪانگل! اچا ترس، ٻيو ڪجهہ چوان، پلا ويهہ، سمجهائي ٻي ڪا ڏيان.
ٿو ڏسجين تون مون کان بہ تڪڙو گهڻو، خبر ٿئي تہ آهيان مان هڪڙو چٽو.
ڪو ٿيندس اثر منهنجي پيغام جو؟ يا سڀ ڪجهہ ٻڌي پوءِ ڏيندو ڏڌو؟

غمخوار منهنجي خوشامد نہ ڪر،
چئي ڏي، جو چوٽو هجئي سربسر.
وراٺيو وري ڪانگ هئن صاف صاف،
مٺا سائين، مون کي ڪجو اڄ معاف.
اوهان کان تڏهن آهيان تڪڙو ٿيو،
وهان ٿو تہ منهنجو نيهڙ ٿيا نيو.
اوهان جي تہ جهرڪي جي دل ٿو ڏسان،
انهي کان سوا ٻيو پلا چا چوان.

اوهان کي اچي عشق آهي ڪنيو،
طلب تات مرڳو تپائي ٿيو.

زماني ۾ هرڪو ڪري عشق پيو،
ڏسان ٿو هتي آهه ليکوئي پيو.

ڀلا جيئندا قبلا! ادب کان هتي،
چوان ٿو اِنهين عشق آهي ڇٽي.

گهٽائي اسان عشق وارا ڏٺا،
هتي ڳالهه ئي ٻي ڪا آهي ميٺا.

چوان، جي اوهين ڪجهه نه ڪاوڙ ڪريو،
ته هيئن عشق مان ڪي نه ڪنهن کي وريو.

ڪريون ماٺ ٿا جي، ته ڏيو ٿا ڏڙهي،
چئون سچ ته هڪدم وڃو ٿا چڙهي.

ٿيو رنج ٿا، جي ڪٺيو ٿا ڪڇون،
پڇون ٿا ته هڪدم پٽيو ٿا مڇون.

ادب سان ٻڌون ٿا اوهان کان هٽيو،
ته هيڪاري قبلا ٿا ڏاڙهي پٽيو.

اڳي نيٺ ويندا هئو پڻ سڙي،
مگر هاڻ هڪدم ڪريو ٿا ڪڙي.

خوشامد ڪرڻ ۾ ٿا بيحد ڊڄون،
ڀلا ڪئن اوهان سان ڊگها ٿي پڄون.

هٿو ڏک ٿا ڦوٽاري جيڪر اکيون،
مهينن مٿا پيا هٽايون دکيون.

پيا ڏينهن سيکيون، ڏيو ٿا جي ڪٽب،
اسان ۾ سهڻ کان، هڪڙي به ڇٽب.

جو بگڙيو پٺو سڀ ٿا هيٺا ٿيون،
وڃيو در تي "قاسم" جون ٻيڙيون پيون.

رٿون خوب ٻاهر رٿيو ٿا اچون،
پڄون ٿا جي سامهون، وساريو وهون.

ڀلا ڳالهه ڪوڙي ٻيهي ڪيترو،
اثر ٿي رکي ڪونه تير جيترو.

اسان کي فقط شينهن ٿيو ڏا ڇٺو،
وچو ڏا هُتي، پوءِ "رڍ" ٿيو پٺو.

هِتي ڏا ڊيڄاريو، ڪريو ڪو تپاس،
هُتي ڏا هلو پـو اچي ڏو قياس.

هِتي هرڪو مخدوم سائين چوي،
هُتي ڏا ڏسون، پو پتو ڏو پوي.

اچن ڏا جي مالڪ، ڏريو ڏا وهو،
اسان سان نہ ڪيڏي تڪڙ ڏا ڪريو.

اسان کي دنيائي ڏنو ڏو رڳو،
آتي ڏا ڪچو کي نہ کي مورڳو.

آتي ڪَس لڳي ٿي يا آهي ڪَسر،
اوهان جي اندر جي اوهان کي خبر.

اسان کي نہ سُڌ آهي اسرار جي،
خدا کي خبر ٿي گَنگُوءَ گار جي.

سندس سامهون اينهين وچو ڏا مڙي،
شڪاري کان جئن ٿي ڀڄي لومڙي.

رڳو هو ڏو پيرن جو ٺڪو ڪري،
تہ قبلو اتاهين ڏو واپس وري.

جي مالڪ ڪا ڪن ڏا چڙيو مرحبا،
تہ اسان کان بہ پو موڪلايو نتا.

جي ڪوڙو سچو ڪن ڏا ڏيڪر ڏڏو،
اسان کان بہ اڳ ۾ ڀڳا ڏا وچو.

اسان کي ڏا ماريو هَٿن ۾ هٿيو،
۽ دڙڪي تي ڪانگلُ ورايو ڪٿيو.

اسان کي ڇڏيو، پاڻ آهيو سُڄاڻ،
اوهان جا هو ڇاڻ، اوهان ڇاڻو پاڻ.

وٺي جئن کپي، تئن ڪريو پيا سدا،
وسيلا، نہ کڻنداسون، ڇاڻي خدا.

اسين سڀ خوشامد ڪنداسون پيا،
اسان جو ڪڳل اهن ڪائي ڏڏا.

صلاحون هزارين، پڇو ڇو نه پيا،
ملائيندو هرڪو اچي ها ۾ ها.
اوهان پاڻ ويچار پاڻهي ڪريو،
نه ڪنهن مان ڪي ورندو، نه ڪنهن مان وريو.
چڱائي نڱائي ڏسو پنهنجي پاڻ،
پيا سي اوهان جي ڪندا وٺ وراڻ.

وري ڪانگ نيوڙت ڪري هئن چيو: ڏيان راءِ ٿو، پر نه ڪاوڙ ڪجو.
جوان جو به ان ۾ نه شڪ پائجو،   پنهنجي آزمائي، پوءِ فرمائجو.
اوهان جي پڙهي آهه مون نفسيات،   حقيقت ۾ جابر اوهان جي ٿي ذات.
محبت گهٽي جي ڪري سورڳو،   اوهان پاڻ کي ڪمتر ٿا سمجهو رڳو.
اوهان آهيو برتر، نه ڪمتر، ڏٺي،   اوهان جوئي دم آهه دلبر ڏٺي.
اوهان پاڻ مجبور پاڻهي ڪيو،   اوهان خود اذيت پسند آهيو.
اوهان کي ڏکن مان ٿي لذت اچي،   اوهان کي ٿي فرقت مان فرحت ملي.
اوهان کي اوهان جا ٿا صدما وڻن،
اها راءِ منهنجي ٿا ساهر سڄن.
ڪٿو جي ڪٿي ان تي ڪڙي نظر،   ته هڪدم وڃي هوندي پئجي خبر.
هو هڪدم پڏي پانهون بيهي رهي،   ۽ مرگهو وڏي پاڻ اچي پيش پئي.
نيائي پڻي نينهن ان سان نيو،   مگر پاڻ قادر ٿي ان تي رهو.
اوهين ڳالهه هي آزمائي ڏسو،
ڪٿي حڪم هن تي هلائي ڏسو.

[لاهور، ١٢- آگسٽ ١٩٦٧ع]

ڏٺي! هاڻ ’سيريس‘ تي هتڙا پڏي،   ڪريان عرض ٿو، غور ڪريو پڏي،
سنيهي پڏڻ ساڻ پوندڙ ٺري،   اوهان لاءِ سچ پچ اٿس دل چڙي.
اوهان جو نياپو ڪندس جئن ادا،   اٿر اهڙو ڏيندس، جو ڏسجو پلا.
اوهان لءِ ٿو هو محب ماندو مري،   اوهان ري نٿي هن جي ساعت سري.
اوهان لاءِ ولڙهه بيتاب آهه،
اوهان لاءِ ولڙهه بي خواب آهه.

[حيدرآباد، ٩- سيپٽمبر ١٩٦٧ع]

ڪريان هاڻ عورت جي فطرت بيان،
ته چا ٿي گهري هو سندس دل وٽان.
هميشه سندس آهه منشا اها،
وٽس ٿي هجي ان جو ماهِ لقا.

گهڙي تي ته مرد ان کي پوڄي رڳو،
نه ٻي ڪنهن ڏي هرگز ڏسي مور ڳو.
هو قابض رهڻ تي گهري مرد تي،
سڀن تي نه پر هو فقط فرد تي.
ته جئن فخر سان هو ٻڌائي سگهي،
فلاڻي تي هٿ نه، قدم تي رکي.
ته سرتن ۾ هردم رهي سرفراز،
انهي جهل تي هو ڪري خوب ناز.
چڱو هاڻ سائين، اجازت ڏيو،
وڃان ٿو وٽس ۽ وران ٿو اجهو.

پلي هاڻ ڪانگل وري تون آڏام،
ڏجئين تئن وڃي جئن ڏيئين ٿو پيام.
ته دلدار شايد وئين دل ڪٺي،
نه هاڻي ڪرين ٿو شڪايت گهٽي.
انهي سان هي ثابت ٿئي ٿو صنم،
رهيو هاڻ الفت ۾ شايد نه دم.
جي نه ته تون شڪايت جي پردي اندر،
ڪندو پيار هئين دلربا خوبتر.
اهو پڻ محبت جو هڪ آهه ڍنگ،
ته پرپٺ شڪايت جو هوندو نه دنگ.
جي محبوب هرڪا شڪايت ڇڏي،
ته پو سمجهو هن اندر ٻي اڏي.
جي عاشق جي تعريف دلبر ڪئي،
ته دلبر جي دل مان محبت وئي.
اهي سڀ نشانيون ٿو تو ۾ ڏسان،
خدا ڄاڻي، محبوب، راز نهان.
مگر عقل ۽ فهم هئن ٿو چوي،
ته سهڻا سڄڻ سو تون آهين ڪٿي.
جي آهيان سڄڻ سان سچو واقعي،
ته پو ٻي ڏڙڪ ڏي تون سڀڪجهه چٽي.
رڳي تنهنجي دلبر زباني ڪپي،
يا ڇڏ ڪنهن طرح منهنجي چپ کي ڪپي.
ته پو هرنموني ئي چپ ۾ رهان،
نه ڪي ڪجهه چوان، ۽ نه ڪي ڪجهه ڪڇان.

سان سهڻا سڀئي سور سهندس پيو،
سان راضي رضا تي ئي رهندس پيو.
شڪايت زبان تي نه ايندي وري،
مگر پرت دل ۾ ئي ويندي ٻري.
رڳو تنهنجي دردن کي وندرائبو،
رڳو تنهنجي سورن کي سرچائبو.
جي توکان مليا، تن جي عزت ڪبي،
جي توئي ڏنا، تن سان الفت ڪبي.
سنڀالي امانت هي رکبي سدا،
غلط ڳالهه ڪانهي، ٿو ڄاڻي خدا.
انهن جون اندر ۾ صفن جون صفون،
انهن کي اکن ۾ ئي جايون ڏبيون.
انهن ئي ته الفت آجاري ڇڏي،
انهن ئي ته جندڙي جياري ڇڏي.
سڄڻ تو ڇڏيو، ته به نه سورن ڇڏيو،
اهو ساٿ سڀ ۾ به وتيو گڏيو.
اڪيلو هيس ته به ها ويٺا ڦريا،
سورن ۾ رهيس، ته به نه واپس وريا.

جي تو وٽ ٿي آيس تڏهن پڻ ها گڏ، قسم تنهنجو هردم ڏنئون سڏ ۾ سڏ.
وفائي جا سڀ حق هنن ڪيا ادا، رهيا ياد تنهنجي ۾ سهڻا سدا.
جي بختن سان تون وئين سڄڻ سنهنجو ٿي، تڏهن پڻ نہ مون کي ڇڏي ويندا هي.
جو توئي تہ مون ڏي اهي موڪليا، ڀلا ڪئن وڃن، جو وفادار ٿيا.
گهري دل ٿي مون وٽ هميشه هجن، جڏهن تون نہ آهين تہ ڪو ڏي ڏين.
رڳڙ ۽ ڀڄڻ ۾ بہ ساٿي رهن، اهي ئي تہ دل تي بہ ٿا هٿ رکن.
سڄڻ سائين شاباس تن کي هجي، هميشه ئي تحسين انهن کي هجي.
هو ڪيڏهن نٿا ڪنڌ ڦيرڻ ڏين، فقط تات تنهنجي ۾ هردم رهن.
جڏهن تنهنجي فرقت ڪري تنگ ٿي، تہ هڪدم ڏين دڙ دلاسا ٿا هي.
انهن جو مان احسانمند آهيان، ڀلا ڪهڙا ٿورا سندن لاهيان.
انهن ۾ نہ مون غير ڪڏهين ڏٺا، تڏهن ٿا لڳن سر ۽ ساهئون سٺا.
هي مون وٽ جي آهن تہ ڄڻ آهين تون، وتو ساٿ تنهنجو سدا تن سان مون.
مون کي ڇڏ، انهن جي ئي پارت اٿئي، اچي سيل ويچارن جي دعوت اٿئي.
جڏهن مون ڏٺو، تن جي ئي واهہ ناهہ، تڏهن تنهنجا سمجهي ڏنين مون پناهہ.
ڏسي قرب سنهنجو ٿي منهنجا ويا، سدائين مسي مون وٽ رهي ئي پيا.
مليو جن کي جڏهين ڪو آساس جيت، تہ ويهي رهيا، ڪيائون آرام آت.
نئيا پيا وڏا ها، مگر آيا جام، جهليم تنهنجي سهڻا صنم سمجهي سام.

پيل سام کي ڪين موٽائبو،
جي ڇڪتاڻ ٿي تہ بہ اچي سر ڏبو.

[هالا، ۱۳- آڪٽوبر ۱۹۸۱ع]

ڀلا هاڻ ڪانگل، نون اج هي ٻڌاءِ، حقيقت سڄي حال جي ڪا سڻاءِ.
تہ محبوب ڪا پوئواري ڪئي، يا توئي فقط اشڪباري ڪئي.
ڇو خاموش آهين ۽ ڇو چشم تر، ڇو مايوس آهين ۽ ڇو دربدر.
انسان جن جي لاءِ جان قربان ڪئي، اهي ئي ويا داغ فرقت جو ڏئي.

جي طرفين ۾ ٿي وڃي ٿو پيار،
تہ آهي عطاهائي پروردگار.
جي هڪڙي طرف ٿي محبت ٿئي،
محبت اها ٿيو مصيبت پوي.
مگر اهڙو مشڪل ملي ٿو مثال،
تہ دلبر جي الفت ٿئي لازوال.

[جون ۱۹۹۹ع]

سليم ڳاڙهوي

حمد

تنهنجي ظهور نُور جا نارا جتي ڪيٽي!
نرمل، نظر نواز نظارا جتي ڪٿي!

ظاهر ٿيا زمين تي نوري نشان لک، ڏيهن ڪي ڏين ٿو رنگ آڌارا جتي ڪٿي!
چمڪائين ٿو چمن ۽ جواهر جهان ۾، جَرڪائين ٿو فلڪ تي ستارا جتي ڪٿي!
اڪجن ٿا لک هزار پنا تنهنجي پيرت جا، پڙهجن ٿا بيشمار شمارا جتي ڪٿي!
سج چنڊ ۾، برق بوند ۾، شعلي شرار ۾، تنهنجي اکين جا عام اشارا جتي ڪٿي!
عرشن ۾ تنهنجو آب ۽ فرشن ۾ تنهنجو تاب، سُرهاڻ جي ۽ سُونهن جي ڌارا جتي ڪٿي!
مشرق ۾ تنهنجو ذڪر ۽ مغرب ۾ تنهنجو فڪر، پلپل ڪرين ٿو پاڻ پسارا جتي ڪٿي!
قلزم جي اوج موج جو ناهي آٿو مٿو، قائم ڪرم نواز ڪنارا جتي ڪٿي!
من ۾ سندءِ مقام، هينئين ۾ سندءِ هڳاءُ، چشمن ۾، دل ۾، روح ۾ چارا جتي ڪٿي!
هرهڪ سلي جو آهه اشارو الله ڏانهن، سجدي ۾ لام لام جا لارا جتي ڪٿي!
پالين ٿو پيرت ساڻ سمورا ٿي ساهدار، خالق ڪرين ٿو خلق تي آرا جتي ڪٿي!
ساري جهان ۾ آهي اذان اسم ذات جي، حق جا وڳا هزار نغارا جتي ڪٿي!
ڏينهن رات ڪائنات ۾ هروات آهه بات، سارا هڪن تمام سچارا جتي ڪٿي!
بر بحر، جهنگ جهر ۾، بيابان ۾، باغ ۾، جلوا، جمال، گشت، گذارا جتي ڪٿي!
هر سمت، هر مڪان ۾ ۽ هر زمان ۾، والي وسين ٿو جيءَ جا جيارا جتي ڪٿي!
تنهنجي ڳڻن جي ڳالهه ڪي ڳائن ٿا اڻ ڳڻيا، تنديڙا، وڏا، سفيد ۽ ڪارا جتي ڪٿي!
مظلوم جي جگر ۾، يتيمن جي قلب ۾، ڏاهين ٿو پنهنجي لاءِ اوتارا جتي ڪٿي!
اول ۾ تنهنجي ذات ته آخر ۾ تنهنجي ذات، بيحد بيان، قول ڪرارا جتي ڪٿي!
رحمان تون، رحيم تون، قادر ڪريم تون، اعليٰ، عليم نام نيارا جتي ڪٿي!
رافع، رفيع تون ۽ قوي" العزيز تون، اعظم، عظيم اسم پيارا جتي ڪٿي!
تنهنجي طلب ۽ تات ۾ ڪيئي نبي نقيب، واصف ولي، شهيد، سچارا جتي ڪٿي!
تنهنجي مليح مُرڪ سان رنگين روشنيون، شعلا، شعاع، شمع، شرارا جتي ڪٿي!
ڪنهن کي بچائين باهه ۾، ڪنهن لاءِ جر به جنڊ، ستار تنهنجا سات، سهارا جتي ڪٿي!
تعريف تنهنجي ذات جي هردم ٿي هرجڳهه، ڳل ۾ وجهن ٿا آدمي ڳارا جتي ڪٿي!
پنهنجي عظيم شان کي چاڻين ٿو پاڻ تون، ڪلما هي ڪائنات جا سارا جتي ڪٿي!
توحيد تنهنجي آهي زماني ۾ آشڪار، پهتا ڪلام پاڪ جا پارا جتي ڪٿي!

سالم ثنا جو حق نه ادا ٿيو 'سليم' کان،
ٿڪجي پيا سخن ۾ سگهارا جتي ڪٿي!

عطامحمد "حامي"

نعت

سرور مرسل جي محبت دين ۽ ايمان آ،
ذڪر جنهن جي ذات جو هر درد جو درمان آ.

ڇا چوان الله جي محبوب جو حُسن و جمال،
جنهن جي صورت احسن التقويم جو عُنوان آ.

جنهن جي سيرت جي مٿان سڀ سيرتون صديقي ڪجن،
خُلق جنهن جو خَلق اندر سربسر قرآن آ.

جنهن جي هڪ ادني اشاري سان قمر ٽُڪرا ٿيو،
جنهن جو هرهڪ لفظ ٿيو الله جو فرمان آ.

عبد اهڙو جنهن مٿان معبود صلواتون پڙهي،
ڪٿي چئون سو پاڻ جهڙو جنهن جو ايڏو شان آ.

لاشريڪ آهي ڪيو جنهن کي سڏي پنهنجو شريڪ،
عرش اعظم تي اهو الله جو مهمان آ.

نُور اهڙو جنهن منجهان پيدا ٿيا سارا جهان،
ڪارڻي لولاڪ جي مالڪ جو ڪيڏو شان آ.

ڏيهه کي انسان جي عظمت جو ڏَس جنهن کان مليو،
جابجا جاچي ڏسو اهڙو نہ ٻيو انسان آ.

جنهن تي پڙهندا ٿا رهون پنهنجي نمازن ۾ سلام،
ان جو 'حامي' هر گهڙي هرڪنهن مٿان احسان آ.

"محبوب" سروري

نعت

توکي مولي ڏنا مرتبا مرتبا،
اي محمّد مصطفیٰ مرحبا مرحبا،
توتان تن من فدا،
يا حبيب خدا؛
اي ڀلن کان ڀلا، پرجهلا پرجهلا،
رهبرو رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ.

تنهنجو مخلوق ۾ جوڙ جاني نہ ڪو،
تنهنجو سنسار ۾ سائين ثاني نہ ڪو،
وصف ڪهڙي ڪبي،
يا نبي! يا نبي!
تنهنجي تعريف آ جابجا جابجا،
رهبرو رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ.

راهہ حق ۾ گهٽائي تو صدما سنّا،
زخم ڏيندڙ کي مُرڪي ڪئي تو دعا،
تنهنجي همّت ڏسي،
استقامت ڏسي؛
پست باطل جا ٿيا حوصلا حوصلا،
رهبر و رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ.

دين اسلام جي لئہ تو ڏکڙا ڏٺا،
فتح توکي ملي نيٺ مُرسل مٺا،
دين غالب پيو،
ڪفر غائب ٿيو!
ڪاخ ڪسريٰ ۾ پيا زلزلا زلزلا،
رهبر و رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ.

توکي هيڪر ڏسي جنهن پئي ڏي ڏنو،
سو ٿي قانونِ الفت ۾ ڪافر ڪٿو،
تون سڀني کان سٺو،
تون مٺن کان مٺو؛
تنهنجي هرڪا ادا خوشنما خوشنما،
رهبر و رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ.

سامراجي غلط، دهريا پڻ غلط،
دين اسلام ئي آهہ برحق فقط،
جيڪو توکان ڦريو،
ڪنڌ ڀر سو ڪريو؛
اي سڀن جا سچا پيشوا پيشوا،
رهبر و رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ.

آهہ نيڪي تي دنيا ۾ غالب بدي،
منهنجا سائين چون ٿا آ پندرهين صدي،
اچ اسان ڏي بہ ڪر،
هڪ نظر! هڪ نظر!
آهہ مشڪل ۾ دل مبتلا مبتلا،
رهبر و رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ،

تنهنجي تعريف مان ڪهڙي ڪهڙي ڪيان،
تو زمين کي ڪيو غيرتِ آسمان،
تنهنجي سيرت ڏسي،
مهڻي صورت ٻسي؛
دشمنن پڻ چيو مرحبا! مرحبا!
رهبر و رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ.

تنهنجي مڪ ۾ ئي سڏجان پيو 'سروري'،
تنهنجي ديدار لئہ منهنجي دل تي چري،
منهنجو 'محبوب' تون،
منهنجو مطلوب تون؛
منهنجو دارون دوا دلربا دلربا،
رهبر و رهنما، مصطفيٰ مصطفيٰ.

حافظ محمد "احسن"

سانگين جي سڪ

عُمَرَ! هيءُ عمر ساري آهه آلهدي مون اباڻن سان،
سيبيل هيءُ ساهه سوگهو آهه تن سانگين سياڻن سان.

ڪٿي تون ڪوهه تان آئين ڪري زوري زبردستي،
نه ڪر لاحق نسورو تون ادا اهڙو اياڻن سان.

سَکَر ۽ ماڳ ۽ سانئون سدائين ساهه سيباڻل،
ڇپيڙ سان چاهه چِت آهي لَڏلَڙ، لوڪ ۽ لاڻن سان.

مَحل ماڙين ۽ محلاتن ۾ منهنجي سَن کي مونجهارو،
پنهنوارن جي پُراڻي پِرت تَـي پَکڙن پراڻن سان.

سراسر سيج تنهنجي سومرا، سوريءَ سمان سمجهان،
رکان تـي واهپو ۽ واسطو، واريءَ وچاڻن سان.

پَهڻون پهر يِي پنهنوارن سان مان پَتَ ۾ پِرت مان پهري،
وَلَڙ سان شل وتان واڳي ۽ ويڙهن سان وٿاڻن سان.

لڱن تان لاک جي لوئي نه لاهيندس مٿي ليڙون،
وڏو آ ويِر وَڏُ منهنجو وِچاڻن سان وِهاڻن سان.

اسان جي ديس تي دائم وسي رحمت پئي رب جي،
نه آهي واسطو واهن سان، نارَن ۽ نياڻن سان.

وطن ڪان ۽ وَلهارن ڪان وڇوڙي هت وٺي آئين،
رَوَش اهڙي روا ناهي غريبن ۽ لماڻن سان.

هينيون هرگز نه هيت وندري آڪنډ آهي اباڻن جي،
قلب ۾ قرب جو ڪاڍو ٿرن جي ٿاڪ ٿاڻن سان.

نه الفت آهه 'احسن' تنهنجي انبن ۽ انارن سان،
پَکن سان پرت پُختي آهه ۽ پيرُن جي داڻن سان.

"ٻردو" سنڌي

(۱)

روح رُنو ٿيون اکيون آليون توکي ميهر نہ پئي،
ٻردي جي دل سورن ساڙي، پئي آڏامي رئي،
جيئڻ جاڙ تہ ٿيندو پوء، جي هاڻ وِٿي ڪا پئي،
ڪَرٽي پَرٽي آهي جاني، اچا ٻہ ويل نہ وئي،
متان ٿئي ڏِسُ توسان اهڙي، جا تو مولسان ڪئي،
هي جڳ فاني، جوين جواني، ڏينهڙا چار اٿئي،
آءُ تہ گڏجي گهاريون، ماريون ديوُ غمن جو پئي،
اچا ٻہ ويل نہ وئي او پيارا، اچا ٻہ ويل نہ وَئي.

(۲)

دردن ماري، دل ويچاري، پورن سان پرپور، نہ ٿيءُ تون دوُر،
نہ مار نماڻا، يار سياڻا،
آجڙيو تو ٻين، من جو گُلشن، مونجهو پن ان، ڪيڙء قهر ڪَلور،
هي گونچ ڪماڻا، يار سياڻا.
تُنهنجي جهاتي، ڏِئي حياتي، ڪاوڙ ڪاتي، وَڍي وِجهي وهلور،
وِڇوڙي هاڻا، يار سياڻا.
'ٻردي' جهڙا اهڙا تَهڙا، سَهندا سور، نہ مُڙندا مُور،
وَتن ويڳاڻا، يار سياڻا.

(۳)

ڪنهن کيئن ڇيو، ڪنهن کيئن ڇيو، تُون جوئي آهين، سوئي آهين!
مون ٻہ ٻُڌو جڳ وارن کان، ڪُجهہ غيرن کان، ڪُجهہ يارن کان؛
جو پانيُر پلو هزارن کان، سو نڪتو اوکو خارن کان؛
جڏهن سور مليا مِڪ وارن کان، ٿيو هيار پٿيرو پيارن کان؛
ڪجهہ هاڻہ پينو، ڪجهہ روح رُنو، تنهنجي رمز کي 'ٻردو' کين پُنو!

"انور" هالائي

غزل

لوڪ ساري ڪان نياريون، عشق وارن جون اکيون.
چاهه ۾ چريون خماريون، عشق وارن جون اکيون.

حسن جي لظرن سان جيڪي ڪربلائون ٿيون ٿين،
سي سهن ٿيون قرب واريون عشق وارن جون اکيون.
پير جاني جا چمڻ لء ٿيون رهن آتيون سدا،
يعني چريون جون دلاريون عشق وارن جون اکيون.
لک هجن خوشيون مگر محبوب ناهي، پينگ تي،
درد فرقت ڪان ڏکاريون عشق وارن جون اکيون.
حُسن جي دربار ۾ هرهر اچيو جهڪيو جهُڪن،
ديد جن جي ٿي جياريون عشق وارن جون اکيون.
راحتن ڪي ٻن هٿي ٿينديِ مبرّا هوش ڪان،
هجر ۾ آهن اجاريون عشق وارن جون اکيون.
بي خبر تي پاڻ ڦاسائي ٿيَن ٿيون ماٺ ۾،
قرب ۾ قيدي قراريون عشق وارن جون اکيون.
هي اکين جو ڪرشمو آ يا مقدر جو ڪرم،
بي گمان اڄ حسن ساريون عشق وارن جون اکيون.
پاڻ پنهنجا آزمايا جن هزارن جي اڳيان،
تن ڪي لڳيون ڪين ڏاريون عشق وارن جون اکيون.
عمر ساري بيڪسي ۾ سور سهندي تي گذر،
دم دلاسن پي ڏتاريون عشق وارن جون اکيون.
جي ڏسن پي ڪي پٽي ڪانگن ڏجن بيشڪ اهي،
سرخرو آهن سچاريون عشق وارن جون اکيون.
بي سبب جن ڪي عدوليو هي ويو شام و سحر،
حُسن آهن سي آجاريون عشق وارن جون اکيون.
پيون اکيون صدقي ڪجن بي ڪيف ٿي سڏجن سدا،
مرحبا 'انور' پياريون عشق وارن جون اکيون.

اسد الله شاهہ "بيخود" حسيني

غزل

اسان جون اميدون اوهان جا بهانا،
ٿيا ڇڻ تہ قارون جا ڪي خزانا.

جهان جي فسانن جو بنياد آهن، اوهان جون ادائون، اسان جا ترانا.
فسانن جو بنياد آهي حقيقت، حقيقت جو بنياد آهن فسانا.
اسان جن ڪي ناهيو، اسان جن ڪي جوڙيو، اسان سان وڙهن ٿا اهي ئي زمانا.
حفاظت ڪريو پنهنجي دولتڪدن جي، اسان وٽ اٿو يار! ڪڪڙا ۽ ڪانا.
اسين ۽ اسان جي هيءَ مستي ۽ رندي، اوهين ۽ اوهان جا هيءَ عاقل ۽ دانا.
اسان کي ڏنيون لُڙڪ مرڪون هميشہ، اوهان لاءِ مرڪون رکيي تازيانا.
گهٽو وقت تيلي لڳائڻ ۾ لڳندو! اجهي بلبلون ۽ اجهي آشيانا.
نہ گهٽتي ڪريو هاڻ 'بيخود' هرگز، چڙهي ويندو آخر متي ڪائي مانا.

مخدوم زاده خليق الزمان "خليق"

غزل

عشق مجموع مرحلا آهي،
ڪنهن کي کهڙي خبر تہ ڇا آهي.

مون ڪان ڪجهہ پريرو رهو سهڻا، منهنجي جذبات ۾ دغا آهي.
هن جي ديدار لئہ تتو جو سڪان، آرزو ڪا خفا خفا آهي.
بي وفائي سکو مون ڪان دلبر، مون ۾ اڄڪلهہ رکيو جفا آهي.

يا الاهي ڪجئين وفا جو خير، مون ڪان ٿي وئي اها خطا آهي.
هرڪا موسم ڏياري ياد ان جي، ڇا ڪان بي رحم هر فضا آهي.
ڪعبہ رخ تي خال ڇڻ اسود، ڇهڻو تنهن کي پيو سدا اهي.
جسم نازڪ سان ڇهٽيو ٿو وڃي، پيرهن ڏاڍو بي حيا آهي.
توکي چميو چميو پيو چمان، حوصلو تي ويو خطا آهي.
رشڪ مستي رسو اچي هڪدم، منهنجي لڱ لڱ نشا نشا آهي.
هڪ جفا بي وفا 'خليق' ۽ بس، پيار ۾ ڇا پيو پلا آهي.

مخدوم زاده سعيد الزمان "عاطف"

غزل

اي صنم تون ئي سندم تحرير ۾،
تو سوا ناهي ڪو ٻيو تقدير ۾.

تنهنجي ٻالهن ۾ مُسرت جا ملي، سا لب لذت آ شهد ۽ شير ۾.
خواب ۾ توکي ڏسان تو دلربا، روبرو تون ئي آهين تعبير ۾.
توڙي ايندي مونکي روڪي جا سگهي، سا نه طاقت آهه ڪنهن زنجير ۾.
آهيون ٻئي معشوق عاشق اي منا، مَحْو هڪٻئي جي آهيون تصوير ۾.
صرف تنهنجي ڪاڻ زنده آهيان، ورنه منهنجو ڪنهن جي ڇا تحقير ۾.
عشق تنهنجي جو نشو قائم رهي، عمر گذري ساري ان تاثير ۾.
تون ئي 'عاطف' جي آهين دل ۾ صنم، تون سندم تدبير ۽ تقدير ۾.

الحاج رحيم بخش "قمر"

غزل

عشق جي اسرار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان،
برهه جي بازار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

ڪُوڪَ ڪوئل جي هجي ۽ باغ ۾ بلبل هجي،
گڏ گهمون گلزار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

هي ڪکر ڪارا ڪڪر، وڄ، گوڙ مان وسندا رهن،
وڏ ڦُڙي وسڪار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

پير تنهنجا پيرت سان ۽ هيج مان هشڙا چُمان،
هير جي هٻڪار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

قرب جي ڪشتي تري، نت مئي متي مهراڻ ۾،
موج مستيءَ دار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

شَمْسَ ڪان، آڪاس ڪان، تارن 'قمر' ڪان اڄ مٿي،
پيرت جي پرچار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

عنايت بلوچ

دربدر

جن غمن جو مان رهگذر آهيان،
يا آداسين سندو شهر آهيان.

مون کان منهنجي پڇو ٿا کهڙي خبر، پاڻ کان پڻ ته بي خبر آهيان.
ساري دنيا ته آهي آرامي، مان اڪيلو ئي دربدر آهيان.
هو به ويو، دل به وئي هلي هُن سان، ڪيڏو مجبور بي ثمر آهيان.
سن وري ڳل ڳرانڙيون پائي، آن 'عنايت' جو منتظر آهيان.

نواز علي "شوق"

غزل

بيان ڪيئن ڪجن انتظارن جون ڳالهيون،
پُڇي ڪير؟ ٿو ورهه وارن جون ڳالهيون.

اميدن جي گلشن کي ساڙي ڇڏيو جن، اسان سان نه ڪر تن بهارن جون ڳالهيون.
جنين ساءُ سڪ جو چکائي چريو ڪيو، وڻن ٿيون انهن قرب وارن جون ڳالهيون.
جڏهن تون ڇڏي وئين ته دنيا ڇڏي وئي، سُڻي ڪير اڄ بي سهارن جون ڳالهيون.
خلوص ۽ وفا کي بقا آهه بيشڪ، سدا ياد رهنديون سچارن جون ڳالهيون.
'بچل'، 'مير'، 'محسن'، 'عنايت' ۽ 'رمضان'، نه وسرن ڪڏهن قرب وارن جون ڳالهيون.

"استاد" بخاري

وائي

پنن پنن پڇڪيائين:
مون ڇو ننڊ مٺي ڪئي،
اڌ ئي آڌي رات جو، آڪڙيون مهٽيائين.
چنڊا مُنهن تي چوهه مان، پاٿي پلٽيائين،
جاڳان ها جوتون ڪري، تيتر تو تائين،
جاڏي جانيءَ جهوپڙا، تاڏي تاڙيائين،
آخر م 'استاد' سي، مهٽا موڪيائين.

"آثم" ناڌن شاهي

غزل

منهنجا ڀُورل، منهنجا ڀاڳَ!
هاڻِ تہ آءُ وَرائي واڳَ!

تنهنجا ٿاڪ سڌن ٿا توکي، ماڻ اچي تون ماڳيا ماڳَ.
تو ريءَ منهنجون راتيون آتيون، تو ٻِن منهنجا ڏينهن ڏُهاڳَ.
منهنجا سپنا تُنهنجون سارون، تُنهنجون تانگهون منهنجي جاڳَ.
منهنجي پڳَّ ٻرين تون آهين، ۽ مان تُنهنجي وِڪَ جي ڊاڳَ.
دم ۾ اهڙو داءُ هٽي وئين، ڀڙرين ۽ سَتّ ڪَتي وئين آڳَ.
'آثم'، جا سي گيت آچارا، سائين! تُنهنجي سُونهن آجهاڳَ.

احمد خان "مدهوش"

●

دلدار جي ديدار ۾ اسرار ئي اسرار آ،
هن جي اکين ۾ عشق جو اظهار ئي اظهار آ.

سُرمي سندي سينگار ۾ ڪاري ڪجل جي ڌارَ ۾،
رُخسار جلو يدار ۾ جنسار ئي جنسار آ.

سُنهنجي سڄڻ واري اچڻ، واسي ڇڏيو سارو اڱڻ،
وهوا درو ديوار ۾ هُٻڪار ئي هُٻڪار آ.

محبوب اڄ مون سان مليو، مون سان مليو خوش ٿي کليو،
سنسارَ جي درڪار ٻي بيڪار ئي بيڪار آ.

ڇو بر بحر ۾ دربدر ڀٽڪي مرين ٿو بي‌خبر،
جي ٿئي نظر تان دل اندر، ديدار ئي ديدار آ.

بازار ۾ واپار ۾، واپار جي گفتار ۾،
وهنوار ۽ ويچار ۾ دلدار ئي دلدار آ.

مدهوش ٿيو 'مدهوش' آ، ويتر وصالِ يار ۾،
هر ڌار گهارڻ يار کان آزار ئي آزار آ.

احمد خان "آصف"

●

اڪين سان اوچتو اکيون آڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!
ٻئي ٻين سان ويون ٻڪجي ٻڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

لڳيون ميخون محبت جون، نہ آڪڙڻ جون آهي آهن،
جُسي ۽ جيءَ ۾ جانب جَڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

سڄڻ سهڻي سڌي سِڪ سان وهاريو مون کي گڏ گوڏي،
رقيبن کي مليون ازخود تڙيون، اهڙيون جو ڇا ڇئجي!

نہ ڇارو ڇلي تن جو، نہ وارو لڳي تن جو،
هڻن ٿا روز ناحق جون اڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

نہ ٿيون وسرن وساريان ڇو، وسارڻ جوڳيون ناهن،
وصال و هجر ۾ گهاريم گهڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

دل و جانِ بلڪ سڀ ڪجهہ ڏئي، نہ ڪڏهين وات تي آندم،
پرينءَ سان پيار ۾ ڳالهيون پڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

ڏسي مُنهنجون وفاداريون، جفاڪاريون جهڪيون هُن جون،
ڪٿي ٻاڙن ڪان جهرڪيون ويون، لڙيون اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

عجيبن آنس و الفت سان ڪري قبضي دليون ڪيئي،
قريني قرب سان قابو ڪڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

نڪا دل مت مڃي منهنجي نہ آڪڻ تي اکيون هليون،
ٻيون ٿي ٻي چيون ۽ ٻي وڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

مِٺا ماڻهو ٿا ڪن 'آصف'! مِٺيون ڳالهيون محبت جون،
ٿا ٻي قرباني ڪن ڳالهيون ڪڙيون، اهڙيون جو ڇا ڇئجي.

خاڪي جويو

ماڻ جوڳيئڙو جڙ لائينہ س، هر ٻات ۾، لات جلائيند س.
جا ڪالهہ ڪراڙ تان ڪوڪ اٿي، سان وائيءَ ۾ ورجائيند س.
ڪو چنگ چپن تي چاڙهي مان، هي ڳوٺ ڳليون سڀ ڳائينہ س.
سان روشن ڪبرٽا ماڻ ڪٿي، هيءَ جوء سڄي جرڪائينہ س.
سان 'خاڪي' ڪهڙا خيال ڪٿي، هن لوڪ سڄي کي لائينہ س.

ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ

وائي

سچ کي ڦاٿي ڦوء لڪايان!
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟

پنهنجي هٿ سان بُت بنائي، تن جي اڳيان سيس نمايان!
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟

ڏسندي پسندي باھ چوڌاري، پتنگ سڏائي، پير نہ پايان؟
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟

ٻيجل جڏهين ٻولي وينو، آئون ڪيئن آخر لڙي لنوايان!
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟

بحر عميق جي پير ۾ وهندي، آئون غواصنّ ڪٽ وڇايان!
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟

دردن جو آئون دارون آهيان، سنجهہ صبح ڇو سور سڏايان.
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟

تاج جويو

ڇنڊا

(۱)

ڪَڪر ڪَڪر جي ڪُنڊ مان ڦاٽي، ڇنڊُ ليئا ڪا جيئن،
تيئن جوانيءَ جي چانڊوڪي، ڦيندي ٽيندي ڪيئن!
ڦيندي ٽيندي ڪيئن، ٻندن ۾؟ جهلڪا ڏيندي سُونهن،
ڇير ٻير ۾ ڇم ڇم ڇم ڇم، ڇُلندي ايندي سُونهن!
من-ڪنول تي آئري ايندي، آشا رنگ-لهر،
جيون-آپ تان ونڙي ويندا، ڪارنهن-روپ ڪکر!

(۲)

آئي وينگس-رات وکيري، ڪارا ڪارا وارَ،
پَل ٻہ نہ گذريو، چانڊوڪي جي، ڇيڙي ڇنڊَ ستارَ؛
ڇيڙي ڇنڊ ستارَ، مدر ڌن، جڳ کي جهُومايو،
راتِ سانت جون ڇيريون پاتيون، ٻيچ-ٻينيءَ ڳايو،
آپ-ساگر جي، انت بحر جي، جهاڳ تري آئي،
ويمُ ٻيجائي، وَنُ ٻيجائي، ٻرهہ-ٻري آئي!

اياز گل

●

تنهنجا ڳوڙهن سان يار! آلا نيڻ،
دل تي ٻڄي لڳن ٿا ڀالا ليڻ.

پيارا ٻرچن روئن، رُمن ٻه روئن،   نينهن وارن جا هن نرالا لڇڻ.
ڪنهن کي چاهن ته پيار اوتين ٿا،   ڪنهن سان آتڪن ته چڻ جڙوالا نيڻ.
ڪن جون آڪڙيون انڌيرا ڪاري رات،   ڪن جا چانڊوڪيون آجالا نيڻ.
توکي سارن، روئن، تڪن راهون،   ڪهڙا ڪهڙا ڪين ڪشالا نيڻ.
آءُ چاهيان ٿو سي چمڻ جيڪي،   سنڌ جي سڪ جا حوالا ليڻ.

ادل سومرو

وائي

اوري آءُ من ڀاوني،
چاڃو آهي چانگرو.
نيڻن سان ڀنيا ڀروون،   سنڌوءَ جي چڻ ساوڻي.
چاجو آهي چانگرو.
ڪاڪُل ڪارا ڪنڌ تي،   جن ۾ سونهين ڏاوڻي.
چاجو آهي چانگرو.
مُشڪ ڪتوريءَ واسيل وستي،   چورين جي آ چاوڻي.
چاجو آهي چانگرو.

نصير مرزا

ترائيل

پنهنجي شعرن جي سچي ڊائري ڦاڙي ۽ مروڙي ڪاڳر،
دل ته چاهي ٿي، تيلي هڻي ساڙي ڇڏيان؛
سچ آکي ٿو سگهان، ڇو ڀو لڪان آخر،
پنهنجي شعرن جي سچي ڊائري ڦاڙي ۽ مروڙي ڪاڳر.

’ڪوڙ‘ کي ’سچ‘ لکڻ کان ته گهڻو آ بهتر،
هٿ پنهنجا ٻئي ڪراين ونان ڪپي ڇڏيان،
پنهنجي شعرن جي سچي ڊائري ڦاڙي ۽ مروڙي ڪاڳر،
دل ته چاهي ٿي تيلي هڻي ساڙي ڇڏيان.

رشيد "ارشد"

ڪهڪشان

قدم قدم تي ڇڏي نقش ـ جاودان ـ غزل، مدام گرم ـ سفر آهي ڪاروان ـ غزل.
خزان' نصيب گلستان ـ دهر ـ دوروزه، سدا بهار مگر آهي گلستان ـ غزل.
جهان ـ علم و ادب آن جي فيض سان روشن، ازل کان فيض رسان' آهي، آسمان ـ غزل.
سخن نواز، سخن فهم ۽ سخن پرور، ڇوان ٿو آءٌ هنن کي ئي رازدان ـ غزل.

سپهر ـ علم و ادب ڏانهن نهار آءِ "ارشد"،
ڪري ٿي خيره نگاهن کي ڪهڪشان ـ غزل!

مختيار ملڪ

●

پنهنجا درد ڇپايون ڪيئن؟
ڪوڙي مُرڪ سجايون ڪيئن؟

اسان ته درد پئي گهولهاسين، خوشيون اسان وٽ آيون ڪيئن؟
ترِي اچن نيڻن تي هرهر، توکان لُڙڪ لڪايون ڪيئن؟
هرڪا بازي جيتي سي پر ـ تو وٽ ٿا هارايون ڪيئن؟
الفت! تنهنجي ميت کي اڄ، ٽوندڙ گل پارايون ڪيئن؟
پيار تي پهرا سيئي اجايا، دنيا کي سمجهايون ڪيئن؟
رنو وتين 'مختيار' مين کان، توکي اڄ پرچايون ڪيئن؟

"وفا" ناٿن شاهي

●

ستم جهڙا ڪرم، افسوس آهي،
صنم! اهڙا قدم، افسوس آهي.

ڪٿي ويا تنهنجو استبداد لکندي، پنا، ڪاڪون، قلم، افسوس آهي.
ڪيلڻ تهمت، روئڻ الزام جهڙو، ڏمي ڪاتب جا ڪم، افسوس آهي.
هميشه کان، سيائن سيتن کان، لٽا چرين جا چم، افسوس آهي.
ڪٿو ڇا امن جو دائو ۽ پاٿي؟ رگو برمن ٿا بم، افسوس آهي.
'وفا!' جهولن ٿا دولت جي هٿن م، محبت جا علم، افسوس آهي.

مير محمد پيرزادو

ڳوڙها

تنهنجي اَتت ڏينديِ سان نُي،
ڳل تـي ٽـِڪي آيا ڳوڙها!

ڪـارا آهـن، ڪـارا آهـن، پيرن جـهـڙا ڳـاڙهـا ڳوڙها!
ڪنهن جي يـاد تصور جا هي، منهنجي ڳـل تـي ٻاچا ڳوڙها!
چُپ ٿي چپ ۾ تو بہ ڏٺو هو، چوندا ويـا ها چا چا ڳوڙها!
تون جي ايندين، ميڪجهہ ايندو. ڪلنديِ، ڪلنديِ، ايندا ڳوڙها!
جذبا، اڌما ڏسـي بہ نہ سگهيا، نينهن ـ نيـاپـا ڏيـنـدا ڳوڙها!
تونجي ڪهـُوريِ ڪهـُوريِ ڏسندين، تنهنجو عڪس ڇڏيندا ڳوڙها!
ٽيـڙوءَ وانـگر ٽهڪ ڏئي جي، سـارا سـور سـلـينـدا ڳوڙها!
ٻـاڻ ۾ ڪـيـڏا راز سمـائـن، گونـگا ڳوڙها، ٻـوڙا ڳوڙها!
توڪان ٻيڪ گهرڻ لـئـہ آيـا، ڳل تـي ڇـورا ڇنا ڳوڙها!
ٻـانـڙ ـ ٻـوڙ ٻـڻـائـي وجهندا، تنهنجا ڳـوڙهـا، منهنجا ڳوڙها!

ج. ع. منگهاڻي

●

رات ٻـہ آهـي تات ِ بـہ آهـي ذات ِ بـہ ڪـَيڙو ڪهيرو.
لـَنوندس لـَنوندس لات ِ مان اهـڙي ٻـُري وچي آڪيرو.
آڏري، آڏري، آڏري ويـنـدس آئـون ٻـَلوٽـُوءَ تائين،
ٻوءِ بـہ نـہ وِسري سگهندو مانـڪي در وارو آهـيـرو.
توڙ ٻـُڇن ها پيڙيون ٻنهنجون تـوڙ ٻـُڇن ها آسون،
ڏيـنـي سگهين جـي سـِـج ديوتا! سـارو ٻنهنجو چيرو.
يادن ـ داٿا وِڪري ويـا هـِي ڪنهن مان ڪي ڏونداڙيو؟
ڪيئن سو لِـڪندو مانـڪان، جنهن جو روح ڪنيو آ پيرو.
مـُنهن ـ ڪاري سان مـُنهن ـ ميري سان ڪانهي ڪائي نفرت،
افرت آهـي ان سان جنهن جـو مـَن آ ڪارو ميرو.

نور شاهين

ڪافي

توڪان ڌار ٿيا ڏاڍا ڏينهن ڏکيا،
سڻ منهنجا لوري تون دل جي ندا.

مان چاهيان ٿي هاڻ مان، مان نہ رهان،
تون تون نہ هجين، رهان تون ٿي مان،
تڪي تـوڪـي ڏـي ٻـاڏـا ڌار ڏسـان،
ٿي هڪ ٿـي عشق ڪي ٻخشون جـِلا.

وڃهان واجهہ ٿي تنهنجي درسڻ ڪاڻ،
توڪان ڌار ٻچيو اٿـم دم ڪـو هـاڻ،
ٻرين! منهنجون سچايـون هـاڻ سڄاڻ،
ڪڻ مون ڏي سڄڻ پنهنجا قـدم سڳها.

وڃيم ساهہ تـو جسمئون دُور ڪهيو،
چو تو سُونهہ ڪي سَٽين وچ ڪو دَم رهيو،
ڏاڍ قـهـر جـو آهـي وقت وهيو،
اهـو عـرض اٿـم متان سمجهين ڪِلا.

ناهي دنيا سـان هڪ دل جـي ذري،
ٻنان تنهنجي ٿـي سمجهان عمر ڪـري،
تنهنجي آهـيـان متان ’شاهين‘ ڇـري،
اڇـي زخـم وڇـوڙي جـا ميٺ مٺا.

مريم مجيدي

وائي

هـاءِ! ٻـيـڙا ٻـار،
جهوري جهوري جندڙي.

ڪيکل هيٺي هانو ۾ چٺڪن جهير جرار،
جهوري جهوري جندڙي.
ويچا ويـري وات ۾ تانگهي ڏاڍو آر،
جهوري جهوري جندڙي.
ٻهڻ جهڙا ٻهر ٿيا گذري ڪيئن چمار،
جهوري جهوري جندڙي.
جيون جي هر جهلت ۾ ساجن تنهنجي سار،
جهوري جهوري جندڙي.
اڄ موجن وانگر ملي وڃون مور نہ ٿيون ڌار،
جهوري جهوري جندڙي.

مهر پروين

●

وري يار وارن کي، وارڻ چڏي ڏي!
کري سينڌ سهڻا، سنوارڻ چڏي ڏي:
سنڌي ويس 'شلوار'، 'پهراڻ'، 'ٽوپي'،
مٿان انگ، 'اجرڪ'، وسارڻ چڏي ڏي!
هي مُرڪن جون مارون، هي گهورن جو گهائڻ،
متا 'مهر' کي محب مارڻ چڏي ڏي!
اگهيتي گهڻو مون ستمنو آهه مير تي،
سچڻ هاڻ دل کي، ڏتارڻ چڏي ڏي!
سنڌي لال اکڙيون، ڪنوريون ۽ ڪجليون،
کڻي نيڻ نرمل نهارڻ چڏي ڏي!
پري پنهنجي 'پروين' کان تي پيارا،
وڃي دور دلبر گذارڻ چڏي ڏي!

عاجز آچڻ

گيت

هاڻ ته موتي آءُ پيارا، هاڻ ته موتي آءُ.
سات ڏيڻ جي ساک ڪئي هو، ڪيئن مٽي وئين ساءُ پيارا،
هاڻ ته موتي آءُ پيارا.
پيار جي بدلي، يار ڏنو تو، سورن جو سوداءُ پيارا،
هاڻ ته موتي آءُ پيارا.
لينهن لشاني، ڏئي ويو جاني، ڳوڙهن جو درياءُ پيارا.
هاڻ ته موتي آءُ پيارا.
نام ڏٺيءَ جي، هاڻ ولهيءَ ڏي، وار وصل جو واءُ پيارا،
هاڻ ته موتي آءُ پيارا.
تو بن ساري 'عاجز' کي تو، کهڙيءَ کهڙيءَ جو گهاءُ پيارا.
هاڻ ته موتي آءُ پيارا، هاڻ ته موتي آءُ.

نثار بزمي

ڪافي

يار اچي ٿو اک تي ڦڙڪي،
هرهر منهنجي دل تي ڌڙڪي.

ڏينهن ڏکن جا گذري ويندا، انگ خوشيءَ جا اڀري ويندا،
غم کي ويندي راحت رڙڪي، يار اچي ٿو اک تي ڦڙڪي.
هيرَ ڏکڻ جي دل تي ٺاري، ذاتِ نرالي ٿي ڏيکاري،
ٻپل جو ٻن ٻن اڄ ٿو کڙڪي، يار اچي ٿو اک تي ڦڙڪي.
باغن مان خوشبوءِ اچي ٿي، قدرت ڀائي چيڙر لچي ٿي،
هر طوطو ٿو لام تي لڙڪي، يار اچي ٿو اک تي ڦڙڪي.
منهنجي مَنَ جو مالڪ ايندو، لوڪ اچي واڌايون ڏيندو.
'بزمي' بام نٽئي اڄ ٻڙڪي، يار اچي ٿو اک تي ڦڙڪي.

"سوز" هالائي

وائي

لام لٿڏي، نڪو ڀن چٽري، آ مات سڄو ماحول،
تون رُخ ڏسي مُڪ ٻول.
هرڪنهن هٿ گلول اٿيئي، پنڇي ڪنب نہ ڪول،
تون رُخ ڏسي مُڪ ٻول.
چپ چپ آهي 'چاھ ننگر' ۾، چاهت جا چوٻول،
تون رُخ ڏسي مُڪ ٻول.
صدين کان ٿي سُڃا سَڪئا، پنهنجا قاتل جهول،
تون رُخ ڏسي مُڪ ٻول.
ماڳ سڃاڻ وارا ماڻهو، ڳلين منجهہ نہ ڳول،
تون رُخ ڏسي مُڪ ٻول.
ڦرندي گهيرلدي روز رهي ٿي، دنيا آهي ڪول،
تون رُخ ڏسي مُڪ ٻول.

"غلام" هالائي

ڪافي

نظر جا ڪٽيو تير جنهن دم آلارين،
لکين وار هڪڙي سان مشتاق مارين.

جتي تو ويهين ات تو ميڙو مچيو پئي،
آئين تو تہ هرڪو قدم تي ڪِريو پئي،
هلين تو تہ سهڻا تو هلندا بهارين.

جڏهن بول بولين مٺا چپڙا چوري،
تہ چٺ هرڪا دل تو ڪئين يارَ ڪوري،
جي مُرڪين تو مٺڙا تہ هيرا تو هارين.

نشيليون نشيليون تون جنهن ڏي ڪئين تو،
انهيءَ دل جو دلبر تون بنجين ڏٺي تو،
ڪرين قيد سا دل تو جنهن ڏي نهارين.

'غلام' آهي تنهنجو نہ تنهن تي ڏمر ڪر،
پرين پيار واري انهيءَ تي نظر ڪر،
جي پرچين تہ پيارا مٺل ڪي جيارين.

واجد ناز

وائي

ڏاڍ جي اوچي ديوارن ڪان، اوچو آهي پيار،
دل جي دليا ڏار.

پريت تہ اوچي آهي ايڏي، جيڏي نيڻ لهار،
دل جي دليا ڏار،

زور جبر سان چٺ ڪٽ ديبي، گيتن جي گونجار،
دل جي دليا ڏار.

آ اتهاس جي ورق ورق ۾، پنهنجي پريت پچار،
دل جي دليا ڏار.

شاهه زمان "شير"

نعت

جنهن مسڪينن سان پيار ڪيو، جنهن هيڻن کي پنهنجو يار ڪيو،
مظلومن کي بيدار ڪيو، انصاف جو ٻيڙو پار ڪيو،
جنهن روشن هي سنسار ڪيو،
سو منهنجو نبي سو منهنجو نبي.

جنهن دين سچو اسلام ڏنو، الله جو جنهن پيغام ڏنو،
توحيد جي مئه جو جام ڏنو، لوعِ انسان کي آرام ڏنو،
جنهن سڀڪنهن سان سرشار ڪيو،
سو منهنجو نبي سو منهنجو نبي.

جنهنجا عاشق ٿيا انسان گهڻا، جنهنجي قدمن تان قربان گهڻا،
جنهنجي در جا گدا سلطان گهڻا، منهنجي آقا جا احسان گهڻا،
جنهن نورِ حق نروار ڪيو،
سو منهنجو نبي سو منهنجو نبي.

جنهن ڪلمي سان آ لاٿي ڪٿ، مغرور ٿيا نابود نپٽ،
جنهنجي پاتو غلامن شاهي چٽ، منهنجي آقا جو ڪو ناهي مٽ،
خود پرور جنهن سان پيار ڪيو،
سو منهنجو نبي، سو منهنجو نبي.

احسان مندس هردم تنهنجو مسجان، گونگن کي ڪيو جنهن اهلِ زبان،
هي لطف و ڪرم ان جو ٿي چوان، پينار مندس ٿيو 'شاهِ زمان'
جنهن پيار جو پيڙو پار ڪيو،
سو منهنجو نبي، سو منهنجو نبي.

ملڪ نديم

غزل

توکي ڏسندي پانهم مان، تو توکي گوليان صدين کان.
تو چاهيان تنهنجا پير چمڻ، پيار م اهڙو اڳ نه جهڪيو هان،
جي چاهيان جڳ جي سونهن ڏسڻ، تون ٿي اچين تو اکين اڳيان.
عشق ته اهي نانگ او مائين، ڪيئن ڪندا سي هاڻ اسان.

"خوشتر" سروري

غزل

ناز مان سهڻي نهاري آ عجب منظر ڪيو،
جڻ ته منهنجي هاءِ مارڻ لئه سنئون خنجر ڪيو.

توکي واجب ڪونه هو جو هيئن جدا مون کي ڪيئه،
مون جڏي کي تو ڇڏي اڄ ڪين ڪي بهتر ڪيو.

واعدا جيڪي ڪيئه سي ڪين پاري تون سگهئين،
مون ته ڏولڻ پنهنجي دل جو توکي هو دلبر ڪيو.

بي رخي هن جي ڏسي افسوس ٿيو پر ڇا ڪريان،
ڇا ڇوان مان دوستو هي ڇا بت ڪافر ڪيو،

ڦٽڪندي ٿي رات گذري هيءَ خبر مون کان پڇو،
هن الاجي ڇا ڪيو ۽ ڪهڙو اهو منتر ڪيو.

ضد ڪيو مون يار مان پر مان ويس هارائجي،
ڳالهه پنهنجيءَ کي مڃائي هن مون کي قاصر ڪيو.

مون به رکيو هو خدا تي، يار جو ديدار ٿي،
ڪين ٿيڻو هو مگر ڪم ڪڻي قادر ڪيو.

قهر ٿيو هي قهر ٿيو هاءِ 'خوشتر' ڇا ٿيو،
اڄ نگاهه، ناز دل ۾ هڪ بپا محشر ڪيو.

ڪنول لهاڻو

وائي

هئي هئي تنهنجا نيڻ ڪنول،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.

وات نه ملندئي، لات نه ٻرندي، هئي، هئي ڪاري رات ڪجل،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.

جڏهين به تنهنجا نيڻ ونڀاهين اڏما نڪتا ڏيئي آڇل،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.

سور ٻنا ڪا سيٽ نه سنيران، پيڙا آندا پيارا پل،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.

ذات ڏلکي ٿي پوءِ به جڻ، منهنجو من آ ڪاڪ محل،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.

ذوالفقار سيال

غزل

چاهه پاڳل ڏسو، آهي تڙپي پيو،
تون نہ سمجهي سگهين، مون بہ ڪجهہ نہ چيو.

توکي پل پل دعائون مان ڏيندو رهيس، تنهنجي پاسي جڏهن آدمي ڪو ويو.
منهنجي نيڻن ۾ مون عڪس تنهنجو ڇٽي، پيار توسان تہ ڏس، مون آ ڪيڏو ڪيو.
چاهتن ۾ اوهان جي عبادت ڪندس، ساهہ جيسين اسان وٽ امانت رهيو.

زيب سنڌي

●

تنهنجي جوڀن تي آهي رَچيلُ،
زيبَ جو هيءُ پهريون غزل.

ياد آئين تون، جڏهن ڏٺم، هٿَ ۾ هٿُ ڪنهنجو ڏِنلُ.
وقت جا ڪانٽا هلندا رهيا، موتي آيو نہ ڪوئي ويلُ.
پيار مون کي پڇائي تہ وڃ، تنهنجي يادن ۾ آهيان پِڌلُ.
نيٺ هو بہ ڍهي ئي ويو، جيڪو واريءَ جو گهر هو ٺهيل.

سريش

(آزاد نظم)

هڪ روح جو سڏڪو

عيدون آيون
۽ هلي ويون
بهار آيو
۽،
اهو بہ موڪلائي ويو هليو
هائي
سرءُ آهي،
آءٌ آهيان
۽ اڪين آڏو
هڪ نہ ڪٽندڙ
ڏند آهي—
تون اچي،
ائين هلي وئينءَ،
جيئن سنڌوءَ جو
تيز وهڪرو
صدين کان
پياسي پومي کي
پياسوئي ڇڏي،
هليو ويندو آهي.

غلام حسين رنگريز

ڪافي

وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن،
سري ڪونہ ساعت سواءِ سنگهارن.

جتي سال مارُو وڏي چاهہ چارين،
جتي جهالڪي جاني سهيليون ٻہ سارين،
ڪيڏي ڪانپ ٻاريون ڏُونهيون جت ڏنارن،
وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن.

ڪٽيس ڪونہ ڪونين عمر تنهنجي آهيان،
پشم پٽ پهري نہ لوئي لڄايان،
وڏو ماري ماروئڙن جي مون ڪي ميارن،
وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن.

مٺي مُلڪ ماروئڙن ٿيا وسڪار هوندا،
پيٽون ٻرَ پرجي ٿيا تار هوندا،
وڏو ٿَن ٿڙهائي تاڙي تنوارن،
وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن.

لالر لنب لاٿا ميڄر مرت ٿيندا،
سيٺي مڪ مارو ويهي وچ ولڊيندا،
ميلان موٽي 'رنگريز' يارن پنهوارن،
وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن.

سيد اڪبر

غزل

پنهنجو پيار مُنديءَ تي ٽِڪَ،
تنهن ۾ ڪهڙي لالڻ لِڪَ.

مارو من آ مست و مست،   پيارل پياريءَ ڪهڙي ڀِڪَ.
ڦوڙائي ۾ ڦاڙان ڦڪان،   درد جهي دل مان نڪتي ڊِڪَ.
روئي روئي رت ڪيو مون،   مارو چولو چُنڙي چِڪَ.
ويهڻ مون کي وهُ لڳو آ،   ڇيرا ڏنڙا آهن ڇِڪَ.
ٽانڪي لپٽي نڪتي آهيان،   ساڻ ٿمر آ تنهنجي سِڪَ.
ڳڏجي ڏوسان اوريندس مان،   دوکيبازن جا ڏي! ڏِڪَ.
'اڪبر' سائين! ڏا ڏهي بي ڪا،   آزاديءَ ري پيٽي پِڪَ.

ارشاد "ساگر"

جاڙا گهاءَ

روح منهنجو سچوئي رَتوڇاڻ آ،
منهنجي سيني ۾ دردن جا ڪيئي شهر،
مان صدين کان سچائي کي ڳوليان پيو،
آ ازل کان نگاهن جو جاري سفر.

لڙڪ مون وٽ لڙڪن جا لشڪر سيئي،
سُرڪ منهنجيءَ ۾ ڪيئي آداسيون دفن،
منهنجي ٿڪن ۾ پلجن ٿا سڏڪا سوين،
منهنجي گيتن جا لاشا چيٿيل بي ڪفن.

منهنجي جذبن جي قسمت ۾ اونداهيون،
منهنجي هر سوچ جي ماڳ تي رات آ،
منهنجا احساس بي نور تارن جيان،
منهنجي رسمن جي پنجوڙ ۾ ذات آ.

تون ستارن جي نگري جو راجا مگر،
سور چانڊاڻ تنهنجي ۾ سڏڪن پيا،
روشنيءَ جا پيغمبر ڏسان تو پيو،
داغ تنهنجي به سيني تي چمڪن پيا.

ڪير جهڙا اڇا چنڊ اوري ته آ،
آ ته هڪيئي جي زخمن کي جاچي ڏسون،
هن زمين، آپ جي فاصلن کان ڏکهي،
آ ته هر درد جي راهه ماپي ڏسون.

غلام احمد "بيدم"

●

ڏسڪيو آهي ڏاڍو ٻيرَهه کي پلاڻڻ،
محبت وسارڻ ۽ روح کي ريجهائڻ.

قضا سان ٿيو قيد کو اوچتو پئي، نه ڪهت موت کان ٿيو نيمت لڀهڻ ليائڻ.
لڳي اوچتو ٿل لـ ڪنهن کي وجي، اِها باهه ڪنهن جي نـ وس آهه وسائڻ.
ٿڏا ساهن، آهون ۽ دانهون رنيون، پڇڻ پوسرڻ ۽ اکين آب هارڻ.
نه ڏس ڏج ڪو دشمن کي 'بيدم' برهه جو، قيامت کان اڳ پئي ٿو ليکو چڪائڻ.

پيربخش پياسي

نظم

رُوح رتو گيت رسيلو، گهائڻ ڏي ورجائڻ ڏي،
چيت چري جو چاهت سان، پاڳل مَنُ پرچائڻ ڏي.

تنهاين ۾ ويٺي آهين، سُندرتا جي راڻي بنجي،
درد دکن جي پوري پت، پنهنجو پاڻ پَسائڻ ڏي.

تنهنجي جي جا جاڳيل جذبا، ڪنهن جي من جا سُندر سپنا،
تن جي ريت پريت جا ساجن، راڳ سان رنگ ملائڻ ڏي.

وار پکيڙي روشن سج جي، ڪرڻن ۾ الجهائڻ ڏي،
ساري فضا ۾ هوا جا جهوتا، خوشبوء سان مهڪائڻ ڏي.

ڪاڳر ڪوري تي جيون جو، نقشو سارو اڌورو آهي،
خيالي خيالي ليڪا تن کي، ناهڻ ڏي نه ڦٽائڻ ڏي.

سات ڪٿي سپ سورن جو، واپس چو ٿي موٽڻ چاهين،
جو پيو تنهنجي من ۾ آهي، تنهن سان اينهن نپائڻ ڏي.

لير اکين مان ڳاڙي پنهنجي، پاڻ ڳلن تان وهائڻ ڏي،
سچ جي اولي اوٽ ۾ ويهي، هر هر سو نه سُڪائڻ ڏي.

ڪر ڪٿي اڄ اوچيون ماڙيون، موجي من منجهه مرڪيون آهن،
جل ٿل جل ٿل بادل بنجي، بَر ۾ مي برسائڻ ڏي.

ڪاري ڪاري رات انڌاري، ساري نور ۾ ڌس آ وهنتل،
تون پي ٽم ٽم ساڻ ستارن، جيون جوت جلائڻ ڏي.

تنهنجي دل جي صحرا ۾ ڪا، وچڙيل ڪونج اچا پئي ڪوڪي،
”پياسي“ تنهنجي پيڙا سان، تن جي تنهه تپائڻ ڏي.

”نشتر“ ذاڏن شاهي

●

اسان جي غم تي زمانو ٿو سوگوار رهي،
قيامت آ، جو قيامت تي اشڪبار رهي.

هجوم، بجلي و طوفان ۾ ٿو قرار ڏسان، ڪلي ڪلي تي فنا جو ٿو اختيار رهي.
پکيئڙ ۽ خون ڏني جنهن نپايو چمن، اهوئي باغ ۾ اڄ ٿو خراب وخوار رهي.
چمن تي منهنجو تيل آ نثار لهو، خدا ڪري تہ اتيئي منهنجو مزار رهي.
ڪيو تيار هو جن فصل پنهنجا رهيا، ڪمايو جنهن نہ هو، ان جو ٿو اختيار رهي.
اسان ڪڏهن نہ حياتي ۾ ناصبوري ڪئي، قدم قدم ٿو ستم ساڻ همڪنار رهي.
ڪڏهن بہ پاڻ دعائن تي اڪتفا نہ ڪئي، فقط ٿو بازوئي همت تي اعتبار رهي.
ڇڏيو سون باغ، بهارن جي بيرخي ڪي ڏسي، چمن ۾ هاڻي خزان يا بهار رهي؛
ستم ظريفي آ صياد و باغبان جي اها، فقط قفس ۾ ئي ’نشتر‘ ٿو بار بار رهي.

محمد اسحاق ”راهي“

●

گلشن تي ليڪ، گلن تي، نظارن تي ويهي ليڪ،
لڪئو اٿئي تہ باد و بهارن تي ويهي ليڪ.

هردم، قدم ۽ رهگذارن تي ويهي لڪ، گهٽ گهيڙ تي ۽ چاهہ جي چارن تي ويهي لڪ
ذڪر خزان فضول آ گلشن ۾ همنشين، دل ٿي چوي تہ دل جي قرارن تي ويهي لڪ.
قسمت نهي پوي، جي صنم مسڪرائي ڪجهہ، محبوب جي ادا ۽ اشارن تي ويهي لڪ.
نظرن ڪي آ فريب مليو سبزه زار کان، ويران شهر، صحرا، مزارن تي ويهي لڪ.
گل کان ملي فريب هي ڪيڏو آ سانحو، هن کان تہ بهتر آهي تون خارن تي ويهي لڪ.
وچ سيرمان چڪي آ ڪيڏيو يار جي ڪشش، پيا ورق واري اڄ تہ سهارن تي ويهي لڪ.
وهندو قلم نہ پئي جي ثنا ۾ يقين آ، ڏسٽي سعادت آهي تہ يارن تي ويهي لڪ.
گرهڻ لڳي ٿي جن ڪي الهن تي لڪڻ ڇڏي، تيڙو ڪتين فلڪ جي ستارن تي ويهي لڪ.
گيسو چنڊي ٿو يار تہ پئي جڳ ٿا واسجن، ”راهي“ لڪين تہ يار جي وارن تي ويهي لڪ.

"منير" سولنگي

●

تنهنجي پيار جـي خوشبو ڀـــارا منهنجي ساهه سيباڻي آ،
تنهنجي ياد جـي ويـرانـن ۾ کـاري رات وهاڻي آ.
داوَ لـڳايا دل جـا هرڪنهن پر نـہ مليو من جو ماڻڪ،
ڀاڳي هن سنسار ۾ ڪنهن ڪنهن من جي مومل ماڻي آ.
چنڊ ڪٿي چانڊاڻ جهڪي ۽ تـارن ڦِڪي ساهه ڏنو،
صحرا ۾ ڪنهن ديواني جـي جيون جـوت اُجهاڻي آ.
رڳ رڳ مان ويراڳ وسايو، چارڻ ٻڌجي صبح ۽ شام،
اڄ بـہ 'منير' جي هستيءَ سور سوا ڪا تند نـہ تاڻي آ.

ا. ح. جئسنگهاڻي "سام"

●

بي رخي ۽ بي وفائي حسن جي فطرت ۾ آ،
جان نثاريءَ جي تمنا عشق جي طينت ۾ آ.

پل سڪائج ۽ پنائج، رڄ ۾ بيشڪ رلائج،
بحر ليڪن بيڪران هڪ پياس جي شدت ۾ آ.

ڪـوثر آ لعم البدل منهنجي شراب-شوق جو،
جُز فقط هن غم سندي ان خلد جي شربت ۾ آ.

شوق سان اي، بي وفا! مون کي متائج غم ڏئي،
اصل جيئڻ جو مزو هن موت جي لذت ۾ آ.

هي ستم پڻ هڪ ثبوت آ يار جي رغبت سندو،
بي نشالي خلق جي خواري ۽ هن ذات ۾ آ.

دل سندم ۾ پياس شل ان جي سدا وڌندي رهي،
فڪر هــي فائق هميشه وصل ۽ فـرقت ۾ آ.

شمع کي سوڙهين جلائڻ ۽ جلڻ پرواني کي،
محفل-الفت جي رنگت 'سام' هن شرڪت ۾ آ.

مختيار گهمرو

محبت سچ مچائي ڇڏجي،
گيت وطن جو ڳائي ڇڏجي.
ڏاڍي اڏو ڪنڌ جهڪائڻ، تنهن کان ڪنڌ ڪپائي ڇڏجي.
پنهنجو پنهنجي ديس جو ويري، تنهن کان سيس وڍائي ڇڏجي.
اونداهيءَ کي مات ڪرڻ لئي، جذبن جوت جلائي ڇڏجي.
منهنجا سانگي ساهه سيباڻا، تن کي ڪيئن ڀلائي ڇڏجي.
لڙڪن لار آ مارن مک تي، تن کي ڪيئن لڪائي ڇڏجي.
آهه حياتي وهه جو پيالو، زهر ۾ کنڊ ملائي ڇڏجي.

لقمان "حڪيم"

ڪافي

عمر هونديون منهنجون پرين ۾ پچارون،
ڏيندو ڏيهه هوندو مارن کي ميارون.
سينو سيج سازي، لڳن وهڻ وهاڻا،
ماڙين تي نه متيان، مٺڙا اباڻا،
وطن ڏي واجهايان، اڇن اوچگارون.
ڪتا، ڪرڙ خاصا پٽن تي پکاري،
اسان سب سهيليون خوشيءَ ۾ گذاري،
پٽايون اهه هرگز ڪڏهن مير مارون.
عمرڪوٽ تائين قضا آهه آندو،
ڀنوارن پسڻ لئي سدا ساهه ساندو،
اتم آس پڄندو هي پرور پڪارون.
ملي ڏت ڏهاڙي سڄي سال ڪائي،
ڏٿيءَ جا پيا احسان ڳايون سدائي،
پنير آهه پنهنجي ٿيو دردن جو دارون.
هميشه 'حڪيم' آ اها جيءَ ۾ جهوري،
پڄي بندخانو ٿيوي ڏيهه ڏوري،
اها آهه آڻ تڻ ڪڏهن ملندا مارون.

"جوهر" بروهي

چري دل چري تي ٿئي آ،
اي قاصد! سنيهو سڄڻ کي ڏئي آ.

پراون کي کهڙيون مياريون ڏييون، اسان مان ته پنهنجن ئي ڏاڍي ڪئي آ.
جڏهن تو اسان کان جدائي ڪئي، خوشي زندگي جي اڏاسي وئي آ.
محبت مٿا آزمائي ڏسين ها، خبر پئي ها توکي، وفا اڻ مٽي آ.

چريو شهر ۾ سڏجي 'جوهر' بروهي،
ڪجي ڇا چري دل صفا بي چٽي آ.

"مسرور" سومرو

●

پولٽر گلن تي پيا ٿا ڦرن، مستان گلن تي خوب رهن،
مقصد ته الائي ڪهڙو اٿن، هڪڙا ٿا اچن ۽ پيا ٿا وڃن.

ٿي شمع کي حاصل آهي ضيا، وئي ڪالي گهٽا جيئن زلف ڪنيا،
مستان ميڙي سرڙو ٿا ڏين، هڪڙا ٿا اچن ۽ پيا ٿا وڃن.

ڪي ديد جا گهايل آيا هين، ڪي سڪ جا ستايل آيا هين،
هڪ ٻئي جي ٻنيان ٽولا ٿا اچن، هڪڙا ٿا اچن ۽ پيا ٿا وڃن.

ڪنهن جي وصل جي خاطر اچ، 'مسرور' ٿيو آ حاضر اچ،
پيغام سڄڻ جا پيا ٿا ملن، هڪڙا ٿا اچن ۽ پيا ٿا وڃن.

اصغر آزاد سنگي

●

چٽرون، ٽوڪون لوڪ سڄي جون، ڪنيم سر تي سانڻ؛
راهون منهنجون شاهد رهجو.
مان ته رلي هس ساجن ڪاڻ!
دردمندءَ کي درد ئي ملندا، هئي نه اهڙي ڄاڻ،
راهون منهنجون شاهد رهجو.
ڏس پتي کان دور ويا دلبر، ڪونه مليم اهڃاڻ،
راهون منهنجون شاهد رهجو.
پير پٿون ۾ لنڙا ليڙون، ڪونه هو سولهون ساڻ،
راهون منهنجون شاهد رهجو.

نظام الدين "زائر"

وائي

ڏيرو ويا اڄ آسري،
سون ڪي رهي بيخبري.

ننڊ نياڪيءَ مون کي نهوڙيو، هوت هِتان ويو نڪري،
سون ڪي رهي بيخبري.

پيار پنهون جي ڪان گهٽ آهن، ماڪي منائي مصري،
سون ڪي رهي بيخبري.

منڊ وري موٽي آ ملڻ جي، ڪانهه نوان ويا نسري،
سون ڪي رهي بيخبري.

منهنجي پنهل ري هڪڙي ساعت، ڪين مڪي ڪا گذري،
سون ڪي رهي بيخبري.

آريءَ جام جي دل تان 'زائر'، شال وڃان نه وسري،
سون ڪي رهي بيخبري.

عزيزالله "عزيز" بروهي

قطعا

(١)

دل جون ڳالهيون زبان تي آهن،
راز دل جا رکون ڳجها ڪهڙا،
ولڊجي پاڻ ۾ ويا آهيون،
هاڻ آهن رهيا سنڌا ڪهڙا.

(٢)

ويس ساوا وڌن ڍڪيا آهن،
سبز پرين جا سلسلا آهن،
رقص ۾ هي جهان سارو آ،
چڻ تہ دلين ۾ زلزلا آهن.

(٣)

پاڻي چمڪي ٿو چاندني بڻجي،
سونهن ڌرتيءَ ڪٿي ڪيڏي آهي،
چا ڏسي چا 'عزيز' اڄ ڏسجي،
ڪيڏي رحمت خدا جي ٿي آهي.

محمد حسن "بيوس" بازيدپوري

غزل

سڄڻ کي سرس ٿا سونهن، سيئي سينگار سانوڻ ۾،
ڪرايو دلربا دلدار کي ديدار سانوڻ ۾.

ڪڪر ڪارا ڏسي ڪاڪلَ، پڇون ٿا ياد ڀرين جا،
وڻيل، ويڙهيل، ونگيل سهڻا سڄڻ جا وار سانوڻ ۾.

ڳجي گجگوڙ بادل مان، وسَن ٿيون خوب برساتيون،
اکيون آهن عجيبن ريءَ، اجا ٽمٽار سانوڻ ۾.

گذاري سال سانوڻ، پوءِ به آيو سال ۾ مون وٽ،
سڄڻ صدقي ٿيانءِ سئو وارَ، اچُ هڪ وار سانوڻ ۾.

مٺي محبوب مُرڪي هئن چيو هن سال ملنداسين،
جڏهن آپ ۾ عيان ڏيندا کي ڪارونڀار سانوڻ ۾.

چيو جوڳيءَ هٿي ڏارو، تہ 'بيوس' بخت ٿئي بالا،
ڪندو مولا اوهان جا يارَ، ٻيڙا پار سانوڻ ۾.

مخمور ميرانپوري

وائي

راتيون متائي روپ ويون، پر ڏينهن ڪسي ويا ڏات،
الوميان! ڏينهن ڪسي ويا ڏات.

آشائن جون سڀ شهزاديون، هاءِ مري ٿيون مات.
يادن گهيريو من آڱند کي، ساعت ٿي سڪرات.
هيڪل وياڪل سن ويڳاڻو، چوڏس چپ چپات.
وَر وَر ڏيٺي وَڏ وجهي ٿي، تو بن تنهنجي تات.
گونگو ٻوڙو شهر سمورو، ڪوئہ مٺي ڪو بات.
تن جي تارن راڻو چيڙيو، جاڳي پيا جذبات.

علي نواز "صابر" نظاماڻي

ڪافي

روح راڻي ڪر ڪٿو اڄ سُر مٿان سر گهوريان،
سڄ منجهان پنهنجا قدم ڪنهنجي چوڻ نا چوريان.

ساز ڪنهن سڪ سان وڄايو، سُر اُنس سهڻو سنوايو،
تار تند تن ڪي ڇهايو، سچ محبت جو مچايو،
اڳ نہ اهڙو ڪو بہ آيو، روح منهنجي جو ٿيو رايو،
اڄ ڪتاري سان قربون ڪند ڪُلهنون ڪوريان.

سُڻ سچڻ سورٺ سچاري، ڪر نہ زاروزار زاري،
تند جي تن تات طاري، برهہ بت ۾ باهہ ٻاري،
آب اکڙين مان ٿيو جاري، گهوريان هي جان پياري،
جان گهورڻ مهل دم ڪو، مَن اندر جون اوريان.

قرب مان جو آيو ڪاهي، ڪير تنهن سان سينو ساهي،
سو سوالي سر تو چاهي، سر ڏيڻ جي آس آهي،
سر ڏيان لحظي ۾ لاهي، سر جي ڪا پرواهہ ناهي،
سر وڏي ويچار ڏاران، ڏيهہ ڏوران ڏوريان.

زندگي دنيا جي فاني، ڪير جڳ ۾ جاوداني،
جا اچي شيءِ سا رواني، تي اجل جي سخت ڪاني،
چار ڏينهن جوين جواني، زهر پانيان زندگاني،
چو پلا 'صابر' اجا پيو، جان پنهنجي جهوريان.

محمد شريف "طالب"

●

تنهنجي حسن تي سڀ حيران ڏٺم،
ڪيئي شاهہ و گدا سلطان ڏٺم.

ڪيئي اعلىٰ تنهنجا اسير ٿيا، ڪيئي شاهہ هتي تہ فقير ٿيا،
ڪيئي مير امير حقير ٿيا، ڪيئي مستيءَ ۾ مستان ڏٺم.

تنهنجو ثاني ناهي ڪو ماہ لقا، تنهنجي ناز ادا تان جان فدا،
ڪيئي گهائي تنهنجي گهور وڌا، توتان شمس و قمر قربان ڏٺم.

توکي جنهن بہ ڏٺو آ هڪڙي نظر، ڇا حور و ملڪ ۽ جن و بشر،
ٿيا 'طالب' خادم ۽ نوڪر، توتي عاشق ڪيئي انسان ڏٺم.

اکبر سومرو

هائيڪا

●

هيڪل - ويـاڪل،
ماڻهن جي هن ميڙ ۾ -
منهنجو من ٻـاڳل.

●

وَڄُ وري ۽ ٻول،
او سُريلي تنه،
دل جا ٽالڪا ڪول.

●

منهنجي دل ۾ گهاءُ،
هرشيءِ ۾ حياتي،
چالبوڪيءَ ڦهلاءُ.

●

چانديءَ تارون،
چوڏهينءَ جو چنڊ،
سنڌوءَ جون لارون -

●

ڪيڏو آهين دُورا؟
هاڻ تہ اچ سائين،
سونهہ جهليو ٻـُور -

●

رت جـي لاَم،
ڏينهن جا ٻويان ٻـساهہ،
ويڳاڻي ڪا شام.

●

منهنجو مـَن آداس،
اونداهيءَ جا اولڙا،
ڪاري رات آماس -

●

جهونو سُڪل ٻڙ،
چرڪي ٻيس اوچتو!
چٻري جي رڙ -

"ناظم" منگي

ڪافي

دل دل تي جڏهن واپار سچڻ ڪجهہ مان تو ڪيان ڪجهہ تون ٻہ تہ ڪر،
الفت جـو سڏي اقـرار سچڻ ڪجهہ مان تو ڪيان ڪجهہ تون ٻہ تہ ڪر.

گـذري ڪـي دوباره يـاد نـہ ڪر، هڪ توکي خبر ٻي مون کي خبر،
نئين راهہ وفـا هـمـوار سچڻ ڪجهہ مان تو ڪيان ڪجهہ تون ٻہ تہ ڪر.

اچ سـور سـلـيـون ۽ روح رلـيـون، اوڻـايـون اگهڻيون ويندون هليون،
هن پيار کي سمجهي پيار سچڻ ڪجهہ مان تو ڪيان ڪجهہ تون ٻہ تہ ڪر.

اي "نـاظـم" نيـنـهـن نـيـائـي وچ، اچ ٻگڙيـل پـاڳـ ٻـڻـائـي وڃ،
الـفـت ۾ سڏو وهنوار سچڻ، ڪجهہ مان تو ڪيان ڪجهہ تون ٻہ تہ ڪر.

مقصود "گل"

سانيٽ

توريءَ جالي جوءِ سڄي آ اونداها ٿيا چارا،
بيوس منهنجي دلڙي دلبر ڪنهن سان دل بهلائي،
ڪويل ڪنهن لئه ڪوڪي مٺڙا ڪنهن کي ٻول ٻڌائي،
خاموشيءَ سان بلبل گهاري ڏينهن بهاريءَ وارا.

ساري توکي سانول سائين گهاريم سيءَ سيارا،
آس انهيءَ ۾ موٽي ايندين دلبر منهنجي ديري،
پر نه مٺا تون واپس آئين پنهنجون واڳون ڦيري،
واپس آيا هاءِ وطن تي اوت ڪري اونهارا.

توکي ساري ساجن هردم نيڻ وهائن نارا،
اڃ تنهنجي اوسيڙي ۾ روز نهاري راهون،
ڌرتي تو لئه کولي ويٺي آهي ٻيئي ٻانهون،
مايوسيءَ ۾ ماندا آهن سورج چنڊ ستارا.

واپس ايندين جڏهين دلبر تڏهين عيدون ٿينديون،
تنهنجي درشن سان او دلبر ٿڌيون ديدون ٿينديون.

نياز پنهور

غزل

منهنجن سپنن جو سنسار ٻڏي ويو آهي،
هو جو آيو آهي، سپنو ساڀيا ٿيو آهي.

ساگر تان تري لهر پيرين ڀڃي اچي،
ڪيڏو نه سمو، سڪون سان لنگهيو آهي.

ڪلاڪار تنهنجي ذهن ۾ ماضيءَ جا اولڙا،
ڏک درد مليا هرجاءِ، ٻيو ڇا مليو آهي.

جوڳيءَ کان پڇو ڇا ڪٿي سڪون آهي،
ڇاڪاڻ هو جڳ جو ذرو ذرو گهميو آهي.

منهنجي ذهن تي هاڻي نه ڪو بار ڏجو،
هو ڏاڍو ٿڪي پيو آ، ڏاڍو رليو آهي.

ذهن جي اونهائيءَ ۾ هڻ هٿ ۽ ڪجهه ڳول،
ڪلاڪار تنهنجي ذهن ۾ ڇا ڇا نه پيو آهي.

"ساجد" لعلپوري

غزل

اُلفت ۾ پيش ايندا آزار ڪونہ ڄاتم،
مان دل ڦرائي ويندس لاچار ڪونہ ڄاتم.

ديدار ڏاران منهنجي، ٿيندي دوا نہ ٻي ڪا،
ٿيندس مان جڳ ۾ اهڙو بيمار ڪونہ ڄاتم.

آسان تي مون سمجهيو رستو هي پيار وارو،
هي راهہ ٿيندي بيحد دشوار ڪونہ ڄاتم.

سمجهيو تي جن کي پنهنجو همراز همسفر مون،
مي بہ نہ ٿيندا پنهنجا غمخوار ڪونہ ڄاتم.

هر آدمي کان مون کي بس راهہ عاشقي ۾،
طعنہ ۽ ٽنڪا ملندا هربار ڪونہ ڄاتم.

جنهن جي ڏسڻ لئي ڏاڍا مون وس ڪيا هميشه،
ٿيندو نہ تنهنجو حاصل ديدار ڪونہ ڄاتم.

جنهن جي زبان تي هو اقرار جو فسانو،
ويندو ڪري اهو بہ انڪار ڪونہ ڄاتم.

ڏک درد کان سوا ڪجهہ حاصل ڪري نہ سگهندس،
دنيا ۾ آءٌ بڻجي فنڪار ڪونہ ڄاتم.

ظالم ستائيندو ئي رهندو سدائين مون کي،
بي سبب بي خطا هي سنسار ڪونہ ڄاتم.

جنهن ۾ وفا جو مون کي جوهر نظر تي آيو،
ٿيندو سو بيوفا تي بيزار ڪونہ ڄاتم.

سمجهيو تي مان هميشه محفل جو مور جنهن کي،
ٿيندو نہ سو بہ ثابت وينجهار ڪونہ ڄاتم.

راضي رکڻ کي جنهن سان راضي ڪري سگهان مان،
پي ڪارڪجهہ نہ ڪجهہ پر هي ڪار ڪونہ ڄاتم.

سک ۾ رهيو تي جنهن جو هر وقت ساٿ مون سان،
ڏک ۾ اهو نہ لهندو ڪا سار ڪونہ ڄاتم.

جهولي اڇي جهلي مان 'ساجد' عجيب آڏو،
موٽائيندو هو خالي پيدار ڪونہ ڄاتم.

گل حسن گوپانگ ”شاد“

گيت

چور چمن ڪي چور او ساٿي... حال اندر جو اور،
ڏيهه ڏکن جو ڏور او ساٿي... حال اندر جو اور.
تو وٽ پيار جي پياس نه هوندي،
طلب تڪيري تاس نه هوندي،
آس نه هوندي ياس نه هوندي،
تو کا باسي باس نه هوندي،
ڏور قصي ڪي تور او ساٿي... حال اندر جو اور.

تنهنجي دل ۾ گهاءَ نه هوندا،
دردن جا ڪي داءَ نه هوندا،
پاڇا ۽ پڙلاءَ نه هوندا،
سپنا ۽ سوداءَ نه هوندا،
سور جا سگڙا سور او ساٿي... حال اندر جو اور.

چوٽ چڙهي ۾ لهندو هوندين،
بيٺي بيٺي ڍهندو هوندين،
دنيا جا ڏک سهندو هوندين،
ڪين رئڻ کان رهندو هوندين،
آهي زمانو زور او ساٿي... حال اندر جو اور.

’شاد‘ نه قرب ڪمايا هوندا،
ناتا نينهن نڀايا هوندا،
پلپل پور پچايا هوندا،
هُن وٽ سور سوايا هوندا،
هُن جي وفا تڪ تور او ساٿي... حال اندر جو اور.

پيرل "پرديسي" سيتائي

غزل

دل مان ته ڏني ڇڪو ٻه هان، دل جي پڇا نه ڪر،
ڪريان نه تو ڙ نينهن ۾، اهڙي دعا نه ڪر.

اي شيخ! منهنجي حال تي مون کي ڇنڊي ٻه ڏي،
مون کي نه روڪ، عشق جو پيرو قضا نه ڪر.

ڀوڇا ڪيان تو، حسن جي، ڪهڙو گناهه آ،
توکي ڇڏي تو ڪير، تون ذڪرِ خدا نه ڪر.

منهنجي جنونِ عشق جي آتش ۾ ڪين آچ،
ويندين جلي ٿبي خاڪ، تون اهڙي خطا نه ڪر.

منهنجو به آهي عاشقانِ باوفا ۾ نام،
منهنجي نه آچ قريب تون منهنجي گلا نه ڪر.

پيرل ۾ آهي "پ" ته آهي پيار ۾ به "پ"،
"پ" سان نهي ٿي "پ" ته پوءِ "پ" کي جدا نه ڪر.

"ياد" اغاري

غزل

عشق جي ايوان ۾ سائين ٿيا سلطان لک،
درد ماريا دلربا جي در سندا دربان لک.

ساقي سخاوت سان پري سڪ سان پياري سرڪيون،
پريم سان پلپل پياري پرت جا پيمان لک.

ناز وارا نين نرگس کهور سان گهائي وجهن،
زلف جي زنجير ڪيا زابر هتي زلدان لک.

سونهن ساجن جي پسي واعظ چيو سبحانه،
محب ڪئين مجنون ڪيا، مفتي ٿيا مستان لک.

محبوب جو مون کي چيو مون سان گڏجي ويهه اچ!
دردن پري دلڙي جا تنهن دم ٿي ويا درمان لک.

مون چيو واعظ کي جنهن دم: "منهنجو مذهب آه عشق،"
"'ياد' ڪافر ٿي ويو" ڪيا عالمن اعلان لک.

"سقراط" سيتائي

غزل

هي محبت وري رهي نہ رهي،
دل تہ آهي چري رهي نہ رهي.

جي ٻڌائڻ وِهان ڪتا دل جي، زندگيءَ جي ذري رهي نہ رهي.
راهہ ٻہ‌زار تي ٻئي مون کان، ساڻ ۽ رهبري رهي نہ رهي.
جي زمانو ڇڏي ڏکاري ٿيو، تنهنجي پي دلبري رهي نہ رهي.
جو مسافر ڇڏيو وساري تو، ماڳ تي سو وري رهي نہ رهي.
جو جئي تو فراق ۾ سوئي، نيٺ ويندو مري رهي نہ رهي.
جسم شايد هتي ۾ تنهنجي هُجي، روح آهي ٻري رهي نہ رهي.
تو تہ سمجهي تمام هلڪي هُئي، آهي الفت ڳري رهي نہ رهي.

زهر 'سقراط' پي ويو جڏهين،
پوءِ سندس شاعري رهي نہ رهي.

"عاشق" هالائي

وائي

نظرن ساڻ نهوڙي هليو وئين،
يار سڄڻ تون.

پيارل پهرين پيار ڏئي پوءِ، مُنهڙو اسان کان موڙي هليو وئين،
يار سڄڻ تون.

ٻيڙيءَ چاڙهي قرهو ڪيئي وئين، تار تکيءَ ۾ ٻوڙي هليو وئين.
يار سڄڻ تون.

سورن جهڙا پُور سليا سين، وهمن منجهہ وکوڙي هليو وئين.
يار سڄڻ تون.

قُرب جا قيدي سوڳها سلهاڙيل، چونہ انهن کي ڇوڙي هليو وئين.
يار سڄڻ تون.

'عاشق' پنهنجي ساڻ چيو الاجي، نينهن جا ناتا توڙي هليو وئين.
يار سڄڻ تون.

عرفان مهدي

غزل

مون ڀيچ ڀرينءَ سان پاتو آ،
ٻَرَ لوڪَ نہ تنهن کي ڄاتو آ.

ساڄن سائين تُنهنجي ڪارڻ، منهنجو مَنُ تيو آتو آ.
تُنهنجي هرهڪ ناز ادا کي، چشمن تي مون چاتو آ.
پيار جي ڪُومل جذبن کي ڇا؟ تو ٻہ اڃان نہ سُڃاتو آ.
شيشي کان ڀي نازڪ نازڪ، ليڪن سَنيهَن جو ناتو آ.
تو ٻِن سالولَ ايئن پاسي ڇڏ، جيئون ڪو پاراتو آ.
هجر هرهڪ رات سمان، مون رات ٻہ راتو ڳاتو آ.

”اسير“ ملاح

●

محبتي محفل منجهان مي، رازدان ويندا ڏنم،
مهربان ويندا ڏنم نا مهربان ويندا ڏنم.

پيار جي برسات مان ٿي، ڪا ڪٿي گوهر ٽڻي،
پيا پلڪ جي لال موتي، جانِ جان ويندا ڏنم.

مون ڪڏهن اهڙا نہ هرگز، ناخدا ڪاٿي ڀڏا،
دل جي ڪشتي سير چاڙهي، ڪارستان ويندا ڏنم.

پيار جا شمس و قمر، گم ٿي ويا تارا ڪتيون،
چانڊوڪ جن جي هئي مٿان مي، آسمان ويندا ڏنم.

هو قول لُڙڪن جا نڇاور، ياد جي تربت مٿان،
پيار ڀاڻي ڏئي ٻرين مون، باغبان ويندا ڏنم.

سيد ساڪن شاهه رضوي

ڀڪڙا ڀيارا ڀيارن جا

ڀاس پٽن، ٻر پاس، ڏسين جي ”ڀڪڙا ڀيارا ڀيارن“ جا،
پڪ سمجهه سي آهن مٺڙن، سالوندن تن مارن جا.

هن ديس جي ڏرتي، سانگين سان آ، سانگي سونهن سنڌڙي سان،
ملڪ ميٺي جو مان رکن ٿا، جهانگي، جاني جنڌڙي سان،
ٻکهر پورهيو، پيٽ گذر، هي ڪم اٿئي ڦنڌارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن ميٺڙن، سالوندن تن مارن جا.

سورج اڀري تان هي سانگي، مال ڏهائي ڪير اچن،
ڪير ڏئي هو گهر اندر، پو مال ڇوڙيو ٿا جهنگ هلن،
سڄ وچين جي ويل وٿاڻن، ورندا ڏَڻُ ڏنارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن ميٺڙن، سالوندن تن مارن جا.

سڄ لهڻ جي مهل جڏهين هو، واندا ٿيندا، وير وريام،
اوطاقن جي اڱڻن تي سي، جاني گڏ ٿي ويندا جام،
پوءِ لڳي هوڪار ويندي آت، ٻرندا چنگ چويارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن ميٺڙن، سالوندن تن مارن جا.

جي اچي مزمان ويو تان، خان خوشي مان ڪيلندا پيا،
خذمت ۾ سڀ ساني ڀاٽي، کبرون، کيرون، ڀڃندا پيا،
رات وهامي ويندي ويهي، ڪوڙ ته خبرن چارن جا،
پڪ سمجهه سي قرب آهن، پر سالوندن تن مارن جا.

ريتون، رسمون، يارانو ڪيون، مارن منجهه تان آهن عام،
شاديءن ۽ مراديءن تي، سي چٽا چٽيرا ٿاهن جام،
دهل درن تي وڄندا پوءِ، سانگين سانگ سنگهارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن ميٺڙن، سالوندن تن مارن جا.

رَلي، آجرڪ، ڪَتي ۽ ٻيا سهڻا ٺاهن خاصا ڪيس،
گَربي، سوسي، ٻانڌڻي وارا، سونهن تن ڪي وهه جا ويس،
ڳَچ تي ڀرت ۽ ٽِڪون ٽانڪن، جوڙ ڪنئين جنسارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن ميٺڙن، سالوندن تن مارن جا.

ٽوپي، پٽڪو، سَدري تن جي، سوره‌ن گز سَلوار ٽئي،
ڪارا شَهپر، آجرڪ جي پڳ، شال سو سنڌي يار جيئي،
گهوڙن تي ٿا گهوٽ چڙهن، ات سينا ڏس سوارن جا،
پڪ سمجھہ سي آهن ميٽرن، مالوندن تن مارن جا.

عزت تي جي آئي بنجي، پوءِ نہ ڏسبو ڌوت لفعو،
سر ڏيڻ تيئن ڪنهن بہ طرح، ڪونہ ڪو ليکو يار ڪبو،
سر وڃي، يا سوپ ٿئي، توڙي پنجن هرج هزارن جا،
پڪ سمجھہ سي پار آهن، ير مالوندن تن مارن جا.

سنڌي سورهيہ سوڀارا هي، ڪولي ٿان تاريخ کي ڏس،
دودي، دولهہ، هوشو، ننگر، شاهہ بلال جا ڳولج ڪس،
مرسون مرسون، سنڌ نہ ڏيسون، هي پار تہ هوشو پارن جا،
پڪ سمجھہ سي آهن ميٽرن، مالوندن تن مارن جا.

سنگت اڳيان سچ چوڻ هي ڪم آ يار سنگهارن جو،
’ماڪن شاهہ‘ ير خادم آ، هن ديس جي ميٽرن مارن جو،
پردا رکجان پرور تون هن پڪڙن ۽ پنهوارن جا،
خير ڪجانءِ خالق اڪبر، مالوندن تن مارن جا.

پارس حميد

تون ۽ مان همسفر ٿي نہ سگهياسين
۽ جڏهن زندگيءَ جي چوواٽي تان
واٽون ويهہ نڪري پيون
تنهنجو رستو ٿيو الڳ
۽ منهنجي راهہ ٿي جدا
هلندا ئي رهياسين
وڇوڙي جي رڻ مان
هيڪلا هيڪلا، آداس آداس
هلندا ئي رهياسين
پل پل جو عذاب سهندا ئي رهياسين

هڪ هو ٽمڪندڙ ستارو
سو بہ ويو لهي
۽ گهور انڌاري مان
هر ديم شهر جو رستو پلجي
هلندا ئي رهياسين
بنا ڪنهن روشني جي
بنا ڪنهن ماڳ جي
بنا ڪنهن سهاري جي
تون ۽ مان همسفر ٿي نہ سگهياسين
پل پل جو عذاب سَهندا ئي رهياسين!

خليل لاکير

ڪافي

دل تي سدائين آهن ساڳيا ڦٽڙ ڦراڻا!
وسريا نہ مور مون کان آهن اڃا اباڻا!

جن سان هيون رهاڻيون قربن سنديون ڪهاڻيون،
سرتين جي سٿ ۾ پانيان مان تنهنجون راڄ راڻيون،
هيڪر ڏسان ٿريچن جا ٿر ۾ ٿاڪ ٿاڻا!

روئي ٿو روح ساري سرتيون اهي سنگهاريون،
مون ريءَ خوش نہ هونديون ويچاريون ولهاريون،
ٿيا هوندا مون پچاڻان سرتين جا ساهہ ساڻا!

اکڙين سان آب هاري راهون پئي نهاريان،
جيءَ ۾ جڙون جنين جون سانگي سي ڪيئن وساريان،
جن جا رهيا هميشه واريءَ مٿي وڇاڻا!

دل تي "خليل" روئي پنهنجا سنگهار ساري،
اوني اچان لاءِ آيو اکڙيون ٽڪيون نهاري،
مولا ملائي هيڪر سانگي اهي سياڻا!

عبدالستار "عبد" سکسي

غزل

دنيا جي چريا شوق شهاني کي ڇڏي ڏي،
لنءُ لاءِ پرين ساڻ زماني کي ڇڏي ڏي.

آ پرت نباهيون ۽ ڪريون پيار جون ڳالهيون، بي درد زماني جي فساني کي ڇڏي ڏي،
الفت جو غزل ڇيڙ تہ دل پيار ۾ جهومي، ڪلفت ۽ ڪدورت جي تراني کي ڇڏي ڏي.
ديدار ٿئي يار جو پو لاش لٽي پيل، ڪوڙ کي ڇڏي ڏي ۽ تون ڪاني کي ڇڏي ڏي.
چريو آ ڪيو چاهہ مان چريوئي چڱو هان، هن حال ۾ مجنون ءِ يگاني کي ڇڏي ڏي.
مون سان تہ سڄڻ ساڻ آ اي موت ڪندين ڇا، جندي آ نہ ڪر دير بهاني کي ڇڏي ڏي.
العشق جي ڪفني آ پيل جان تي مون کي، المست چرئي "عبد" ديواني کي ڇڏي ڏي.

محمد رمضان ڪمبوهه "زلفي"

انتظار اڃا

چمن ۾ ڪنهن جو هي ڏسجي ٿو انتظار اڃا،
بهار ڇو پيئي ڏسجي ٿي بيقرار اڃا.
تمام عمر گذاري مون خاڪ شوريءَ ۾،
نه پيدا ٿيو آهي منهنجو ڪو غمگسار اڃا.
سڄي عمر مون گلشن جي آبياري ڪئي،
منهنجي چمن ۾ ڇو آئي نه بهار اڃا.
محبوب پيار ۾ مون کي ڏنو آهه صدمو،
انهيءَ لاءِ اکيون منهنجيون آهن اشڪبار اڃا.
محبوب جي مون ڪئي پيار ۾ جا دل شڪني،
اُهيءَ لاءِ منهنجو ضمير آهي شرمسار اڃا.
پيار ۾ مون ڪئي آهي پنهنجي هستي تباهه،
ويڳاڻو ڇو آهي پوءِ به منهنجو پيار اڃا.
محبوب جي رُخِ زيبا جي جهلڪ مون ڪان نه پڇ،
لٽيو پيو آهي دل منهنجي جو قرار اڃا.
"زلفي" ڏنو آهي زماني کي پيار جو پيغام،
پُڏي ڪنهن به نه آهي منهنجي پڪار اڃا.

مومن مليرائي

غزل

جوش منهنجي نينهن جو نروار آ،
منهنجي گهر اڄ آمدِ دلدار آ.

روح کي راحت ڏيئي ٿي تنهنجي ديد، توسان ڳنڍيل طلب جي هر تار آ.
تون هليو اڄ سونهن پريا اي سڄڻ، تو لئي من مالدو منا منتار آ.
تون ستائين ٿو الهيءَ کي ڇو سڄڻ، جو حسينن جو سدا حبدار آ.
مون ڪشالو آ ڪيو تو لئي سڄڻ، ڪا سڪايل لڙ به تو وٽ سار آ.
منهنجي پٺي وڄ ڪير ۾ مصري جيئن، هڪ ٿيڻ جو تو ڪيو اقرار آ.
خوشنصيب آهين تون اي منهنجا سڄڻ، تنهنجو "مومن" ساڻ ٿي ويو پيار آ.

خدابخش مغل "مير سنڌي"

●

اسان وانگر زماني ۾ گذاري ڪير ڏيکاري!
سوَن سورن کي سيني ۾ سمهاري ڪير ڏيکاري!

اسان جيئن پيار پنهنجو آهه لڳايو چڻ نماڻو تي،
انهن پٿر تہ لُڙڪن سان ڳاري ڪير ڏيکاري.

اسان جيئن جيئن جفا کي پڻ وفا ۾ آهه بدلايو،
جنون جي جوش کي اهڙو تہ ناري ڪير ڏيکاري.

ازل کان آس جو پل پل ڪٽي سانڍيو اسان جيئن آهه،
انهن صدين جي ليکي کي تہ ساري ڪير ڏيکاري.

اسان جيئن سور کي پي پي، صبر سان پيٽ پريو آهه!
انهن ئي حوصلو اهڙو تہ ڌاري ڪير ڏيکاري.

اونداهي رات ڪاري ۾ قدم پنهنجا روان آهن،
گهڙي اونداهه اهڙيءَ ۾ تہ گهاري ڪير ڏيکاري.

ڇٽي هر حرف جهوليءَ آهه پنهنجي جيئن اسان پاتو،
انهن اقرار ڊرتيءَ سان تہ پاري ڪير ڏيکاري.

اسان هڪ هڪ صدا تي جيئن جهڪائي پريت پيرن تي!
انهن کو وصل جون واٽون تہ واري ڪير ڏيکاري.

اسان جيئن نينهن جي خاطر برهه جو پرم رکيو آهه،
انهن کو پريت جو پيمان پاري ڪير ڏيکاري.

عجب سوچي ڪٿي ڏس تون، اها پنهنجي آهه قرباني،
مُٽل احساس نہ تہ دل ۾ آٿاري ڪير ڏيکاري.

اسان جيئن راهه کي روشن، جلائي جوت جيون جي،
انهن خونِ جگر سان ديپ پاري ڪير ڏيکاري.

اسان هڪ آرزو خاطر، ڇڏيا سڀ دَنگَ دنيا جا،
انهن سڀ سختيون دل تان وساري ڪير ڏيکاري.

اها همت اسان جي آهه، ڪٿي مجبور جنهن منزل،
ادا! تہ تہ آهه هڪ ۾ عرش ڌاري ڪير ڏيکاري.

اها دعوا اسان جي آهه، اهو اعزاز پنهنجو آهه،
اِنهن راهن تي پنهنجو خون هاري ڪير ڏيکاري.

جيئون ٿا جيئن امين جڳ ۾ سدائين مات ۾ ساٿي!
انهن هستي تہ پنهنجي 'مير' ساري ڪير ڏيکاري.

ڪهاڻيون

محمد اسماعيل عرساڻي

ماءُ جي ممتا

مڙس تہ اڳاتو کيس ڏهاڳ ڏيئي ويو هو. اڃا ننڍي هئي ۽ ٻهريون ٻيٽ وياڻي تہ سندس ڀاڳ ڦٽو. پٽڙو ڇانس ڏاڍي سرهي ٿي، جتان کتان کيرون پيڙ ٻيس. ڪپڙن ۾ نہ ٿي ماپي. ٻچڙو ڏسي گود ۾ ويهاري سرير ۾ ساهہ پئجي ويندو هوس. وياءُ سو بہ پٽڙو، ڳڙ جي ٺهري رڌي چڻي ڪيائين. ٻرن تي جي ٻاسون ٻاسيل هيس سي سڀ نباهيائين. ٻچڙو وڏيرو ٿيو تہ جهنڊ لهرايائين. عقيقي جو بہ وارو آيو. ڀلاڀليءَ جو ڇيهہ ڪونهي پنهنجي وت آهر چڱو موڪيائين. پينگهو گهر ۾ ڪونہ هئس سو بہ ڀوڻي ۾ مليس جنهن جا چڱا پئسا ڏنائين. خرچ ڪندي هئي تہ ڳڌ ڳڌ ٿيئي ٿيندي هئي. ڏٺيءَ جي مٿس ٻاجهہ هئي. وَرُ بہ سکيو سهنجو هوس. درزڪو دڪان هوس. ڳوٺ ۾ نالي وارو درزي هو. سندس دڪان تي ڳراهڪن جي جڏهن ڏسُ تہ پيڙ لڳل هوندي هئي. ساڪ پت جو مڃيل هو. هٿ جو سونو، ڪپڙي جي ويت، سيبو، بخيو، ٿوپو سڀ سهڻو، ڪپڙو تيار ٿيو تہ چڻ چٽڪ تان لٿو. جيڪو ڏسندو هو سو چوندو هو تہ واهہ ڙي استا يوسف واهہ. ٻُت سان ملي ايندو هو تہ مٿس ڳهنج نہ ڳهاءُ: سباڻي بہ ٻوري سوري، ٻول جو پڪو، جنهن تاڻي جو ٻول ڪندو هو تہ ان ۾ گهڙيءَ جي بہ ڳهاري ڪانہ وجهندو هو. سيڪو ڪاريگر هجي يا سيڪڙات چاهيندو ائين هو تہ استي يوسف وٽ ڪم ڪريان. ڀلي تہ ڏهاڙي جي مزوري ڪٽي گهٽ ملي. ٻورهيتن سان سندس وات جا سهڻا ٻول. ڳالهائڻ جو ميناج، هر هڪ کي موهي وجهندو هو. ماڻهوءَ جا آهن ليچڻ جي وٺائين ٿا. چڱو مٿو سيڪو هن جو سلامي هوندو هو. ڪامورا ڪڙا بہ هن جي دڪان جا پانڌيڙا. استو يوسف ڳالهائيندو هو تہ اڪ مٿي نہ ڪڻندو هو، سداءِ ڪنڌ هيٺ. منجهس لڄ ڪنواري ڇوڪريءَ واري، وڏي سان ننڍي سان زال سان زنب سان ڳالهائڻ جو رنگ ڍنگ. مڙسن کي ادا، زالن کي اما، ۽ ٻارن کي ٻت چئي، منهن سامهون ٿيندو هو. ڳالهائڻ جو آواز هلڪو. ڪڏهن بہ ڪنهن سندس آواز اونچو نہ ٻڌو يا ڏٺو. سيين ٻارين سياڻو، سياڳو ۽ سوجهہ ٻوجهہ وارو. جيتريون هيون موچاريون هن مڙس ۾ ان کان ٻيٽيون هيون سندس سهاڳڻ ۽ وريتڻ معصوما ۾ - گهر جي ڪم ڪاج، نئين چاول پٽڙي جي سارسنڀال کان ٻوءِ يوسف کي سندس ڪم ۾ هٿ ونڊائيندي هئي. گهٽي ڪم سبب رات جي تاڻي يوسف گهر ۾ بہ ڪم ڪٽي ايندو هو ۽ معصوما کي بہ سبڻ جي ڪم ۾ ڪيڙيائين. ايتري تائين جو هوءَ بہ

چڱي درزياڻي ٿي پئي هئي. مڙس جو پيار پاڳ وارين ڳالهين جي پاڳ ۾ هوندو آهي. اهو پاڳ معصوما کي ڀورو ڀورو ملول هو. وَرَ تان ٻلهار پئي ويندي هئي. هن کي هُن جا لڇڻ ۽ هُن کي هن جا لڇڻ پليءَ پٽ پيا سمهُڻيندا هئا. پر پاڳ، جو انت ڪنهن نہ لڌو آهي. جڻ سرڳ سمان گهر ۾ پنهنجي چمار جا ڏهاڙا گهاريندا رهيا، اهڙي گهر جو مت ڪٿي ٿو ليي! پر هن جڳ ۾ ڪنهن کي سک پاڳ ۾ ملول آهي؟ انسان جي من ۾ هڪڙي تہ سائينءَ جي من ۾ ٻي. سندن سڀاڳو سدورو پٽڙو اڃا ٻن ورهين جو مس ٿيو تہ معصوما جي متي تان هن جي پيار جو ڇانو لهي ويو. اوچتو ئي اوچتو استي يوسف جي دل بيهي ويئي ۽ جدائيءَ جو داغ ڏيئي رمندو رهيو. آندل تہ ابهم ٻچڙو هو پر معصوما جي هن ڪاپاري ڌڪ ڪري زبان بند ٿي ويئي، اکين جا ڳوڙها سڪي ويس. وات مان ڪاٻہ واڻي نہ آڪليس. اکيون بند، سڏڪا ۽ گهٽڪا ٻڌڻ ۾ پئي آيا. يوسف تہ وڃڻ کي ويو پر سڀڪنهن کي معصوما جي گهٽي وراڻي وئي تہ اها ٻہ ٿي موڪلائي. بس ڌڻيءَ جا ڪم ڌڻي ٿو ڄاڻي. مڙسن ۽ زالن سيني تي سڪتو ڇانئجي ويو. ڌڪ هئو تہ رت نہ نڪري، سيني جو جڻ رت ئي سڪي ويو. سڀڪا چوي ادو يوسف اڄ موڪلائي ويو. مرد چون: هاء هاء استو يوسف وري ڪا ماءُ ڪانہ ڄڻيندي. بس چوندا آهن تہ پٿر ٻرائي سور سڀڪا پنهنجا روئي. ڪيترن جون ٻوليون ٻڌي ڪيترن جون ٻڌجن. تختو آيو، ڪفن آيو، وهنجارڻ وارو آيو، سڀ رسمون پوريون ٿيون، ڪتولو آيو، ڪانڌي ڪلهن ڏيڻ لاءِ سنڀريا، ڀچاڙي جو وڃي منهن ڏسڻ لاءِ معصوما کي چيو ويو، پر هجي سامت ۾ تہ ڏسي. جيئن تيئن ڪري ڪيس هڪ ڀيرو سو بہ ڀچاڙي جو منهن ڏيکارڻ ۾ سوڀ پاتائون. جيئن ئي معصوما اڌ اکيون پٽي پنهنجي گهوٽ تي اک وڌي تيئن ئي وري ٻڏي ويئي. هٿ پير ڏرڻ لڳس، تريون هنيائونس، پاڻيءَ جا ڍڪ وات ۾ وڌائونس. ٻچڙي آندل جو نالو ڪن تي آنداٺونس، ڏس معصوما هن ٻچڙي جو ويچار ڪر. هن مان توکي ڌڻي لک ڪري ڏيندو. اهو پنهنجي ابي جون سڪون لاهيندو. ٽيڪ ڪرڻي آهي. توکان سواءِ هاڻي هن جو ڪير آهي. ڌڻيءَ کي ياد ڪر ڪلمو پڙهہ. ڪانڌي وڃي مقام تي پهتا، اجهي ٿا ڄڏائينس ڪٽ ۽ لٽينس لٽ، ويو ڪو موٽيو آهي. ڌڻيءَ جي ڪرڻيءَ تي سات ڪجي. هو شال يتيمن جو بچاءُ ڪري. آندل کي وڏي چمار ڏي. اهو ئي تہ ادي يوسف جي نشاني آهي. ٻچڙي جي ڏيان معصوما ۾ ڪجهہ سنوت آندي، ڪلمو پڙهيائين ۽ اوچنگارون ڏيئي رُني. ان تي سيني کي دلجاءِ ٿي چو تہ سيني جي دل ۾ هو تہ هيءَ ڪٿي روئي ۽ زور سان روئي نہ تہ مانَ هن کي بہ مقام پيڙو ڪندي ۽ آندل جو ڇا ٿيندو. استي يوسف جو ختمو درود ٿيو، ٽيجهو ٿيو، چاليهو ٿيو، ٻارهو ٿيو. ڏينهن ڏينهن تي پوندا ويا. معصوما جي دل جي گت سڌرندي رهي، ڏهاڙي صبح جو قرآن جو دور ڪندي هئي. يوسف کي ان جو ثواب بخشيندي هئي ۽ آندل کي تن من ۽ ڌن سان پاليندي هئي ۽

پرگهور لهندي هئي. اڄ اڻندو سيان وڏو. ٻچڙي کي ڪلند و مرڪند و ٻاتڙيون ٻوليون ڪندو ڏسي پئي هسندي هئي راتيون ڏينهن جاڳي ننڊون ڦٽائي آندل کي ناز سان نپايائين. معصوما جي گذر جو ٻلو اهوئي يوسف مرحوم جو دڪان هو. جنهن جي اپت مان هن کي چڱو ڀاڱو هو. ڪاريگر هنن جي پرگهور لهندا هئا. آندل ڪڇ ني ڪڻڻ جهڙو ٿيو ته ڪٽي دڪان تي ويندا هوس ۽ معصوما گهر جي سنڀال ڪندي هئي. ڏينهن گذرندي ويرم ڪانه ٿا ڪن. اڄ ننڍو سياڻ وڏو. آندل اٺن ورهين جو ٿيو ته هن کي دڪان جي ڪم ۾ ڪيڙيائون. صبح جو ساجهر اسڪول ويندو هو ۽ شام جو دڪان تي ويهندو هو. شينهن جا ٻچا ٻه نيٺ شينهن ٿي ٿيندا آهن. گهر ۾ معصوما پنهنجي اکين جي تار کي پاڻ کان پاسي نه ڪندي هئي. دڪان تي وري ڪاريگر آندل کي بري سنگت کان بچائيندا هئا.

سکن جو ساٿيڊيل ۽ نازن نپايل آندل ٻارهن ورهين جي ڄمار ۾ مڙس ٿي ويو ۽ کيس دڪان جي سنڀال جو ڪم سونپيو ويو. پر وري ٻه هن جي ڪنهن مونجهاري مهل پوري خبر ورتي ويندي هئي. ڪم سکيو ۽ پڙس وانگر ناليرو درزي ليکجڻ لڳو ۽ سيڪو چوندو هو ته استي يوسف جون سڪون ٿو لاهي، ڪن ڳالهين ۾ ته پيءُ کان ٻه وڌيڪ سلڇڻو ۽ سدورو آهي. معصوما پنهنجي پٽ جي نيڪي ٻڌندي هئي ته سندس نس نس ٺري پوندي هئي ۽ هٿ کڻي آميسون ڪندي هيس. سندس وڏي ڄمار لاءِ ٻاجهاري ڌڻيءَ کي ٻاڏائيندي هئي. ننڍڙو آندل جو هاڻي استو آندل هو تنهن زنانن ڪپڙن سبڻ ۾ خاص ڪاريگري پرائي ۽ آسپاس هن ڪم ۾ سندس نه ڪو مٽ هو نه ثاني. گهراڻن گهرن جون زالون هن کي پنهنجي جاين تي گهرائينديون هيون ته اتي اچي ماپ وٺي وڃي. جو ته اهي بازار ۾ اچي نه سگهنديون هيون. اهڙيءَ ريت هو گهرو درزي ليکجڻ لڳو. چوندا آهن ته تدبير ڪري ٻندو ته تقدير ڪري کندو. هن ۾ کهڙو ڳجهه لڪل هو ان جو پتو اڳتي هلي پوندو. آندل جي ڦوهه جواني اچي سهڙي هئي. سونهن ۾ سرس سوايو، جهڙو قد تهڙو بت. موچاري شڪل، سوپياوان جيڪو مٿس اک کڻي ان جو من ٺري پوي. سونهن انهيءَ سائين جي ذات جا آندل کي گهرج کان ٻه وڌ مليل هئي. سيڪو پائيندو هو ته هن جو من موهڻو منهن وينو ڏسجي. چوندا آهن ته سونهن زال توڙي مرد جي ويري آهي سا چوڻي آندل لاءِ بلڪل پوري نڪتي. ان شهر جي هڪ ناماري رنڊي نازل، آندل جي پويان پئي. آندل کي هر هفتي ڪپڙن سبائڻ جي بهاني سان گهرائيندي هئي ۽ پنهنجي ناز نخرن، مڪرن ۽ اٽڪلن سان آندل کي پاڻ تي موهت ڪري وڌائين. جواني ديواني آهي. چيو اٿن ته استو آندل هن جي ڦندي موڳهو ڦاسي ويو. هوريان هوريان هو نازل جي ڄار ۾ پوريءَ ريت جڪڙجي ويو. ڪم سان دل نه لڳندي هيس، ڳڻتيون ورائي وينديون هيس، ملول ڏسڻ ۾ ايندو هو. ڪڏهن بي چاقائيءَ جو بهانو ڪندو هو، جنهن ۾ ڪڏهن مٿي جو سور ته ڪڏهن هانوَ جي پوڙ يا دل جي ماندڪائيءَ جي دانهن ڪندو هو. معصوما وچاري پهنجي اکين جي تار جون اهي ڳالهيون ٻڌي ڏاڍي ڏکي ٿيندي هئي. دعائون

ڪندي هيس، زور ڏيندي هيس، ڏاڍي پيار مان پڇندي هيس ته جيڪي دل ڪي وڻئي سو ٻاهي ڏيانءِ؟ ڪجهه ته منهنجا منڙا ڪاڻ پيءَ. ڪنهن ڊاڪٽر يا حڪيم وٽ وڃ دوا وٺ، ٻاڻهي ته ڏڪندو ڪونه ڇڏيندو. تنهنجي امان تو مٿان گهورجي وڃي، منهنجي عمر به توکي ملي، تون ڪلهي ڪاندي ٿينم. تنهنجو هيءُ حال ته آءٌ ڏسي نٿي سگهان. چنڊي ڦيٽي واري ٻيبي سڏي ٿي اچان. رکيبون لڳائي اچان، تعويذ لکائي ٻانهن ۾ ٻڌانءِ. ڪجهه ته ماءُ جي ڳالهه مڃ. سڀ ڳالهه ڪان نهڪر. مٺني ماءَ ڇا ڪري، منهنجو ساهه پساهه تو مٿان گهوريو. ٻاسي ۾ دل رکيل اٿم ما ڪيڏي ڦٿي ڪر من سانت اچيم. دل تي منهنجو ڪو به وس نه آهي. هن ريت توکي نراس ڏسي منهنجا ته ڏوهه ٿا ڏکن. ڪيترن ڏينهن ڪان تنهنجو اهو حال ڏسي مون ڪان ڪيترو سٺو ٿيندو. ڏٺيءَ جو ڏنل منهنجو هڪڙوئي موتين جو داڻو ته وڃي رهيو آهين، آءٌ جيئان ته رڳو تنهنجي ڪارڻ پئي؛ شل مران به تنهنجي ڪارڻ. ائين آندل کي گهڻو ستائيندي هئي، پر آندل جهڙو ماءُ جو چئيوان پٽ خبر نه آهي ته ڇا ٿي ويس، ڪا به منٿ هڏ پتي نه لڳيس. وڃي ڳرندو. ٿڌا شوڪارا، گهٽ ننڊ، ڪم ڪان بي دليو، اندرئي اندر پيو ڪائيس نه ڪجي نه پڇي. مينڊڻ جو مينڊڻ، ڪجهه ڪُلي چوي ته ان جو ٻلو ڪجي جيڪا گهڙي گهر ڪان نڪري ته دڪان تي ميانو ڪري وري آني ٻهاني نازل وٽ وڃي نڪري. هوءَ ته آفت هئي. هن ته ڪئين ستر سُڃا ڪيا هئا. آندل جهڙو ابوجهه ته هن کي ڏاڍو سستو ملي ويو. هڪ گهمري جڏهن آندل همت ٻڌي نازل کي چيو ته آخر ڪيترو وقت مون کي موتمار آپدا ۾ رکنديءَ، منهنجي جند جان تو تان قربان، جيڪي به تنهنجو حڪم هولدو ائين ڪندس پر...... نازل چيس ته ائين سڀڪو ڊاڙون هڻندو آهي. پيار ۽ پريت جا وڏا وڏا وات ڦاڙي وعدا ڪندا آهن پر سڀ ٻاٽيءَ تي چٽ. انجام ڪري ته عورت، جنهن جو اکر اکر سچو نڪري. آندل چيس ته آزمائي ڏس آخر سر ڪان مٿي ڇا آهي. اهو ته حاضر آهي. وٺ ڪاتي وڍ انگڙا، وڏيڪ ڇا کپئي. نازل کلي چيو ته اهي ڳالهيون سڀڪو ڪندو آهي پر آزمائش وقت ائين پڇندو آهي جيئن ڪاري هيئان ڪانءُ. ڇا مون کي پنهنجي امڙ جي دل ڪيڏي آڻي ڏيندين؟ مون کي ان ڪان سواءِ ٻي ڪا به گهرج نه آهي. آندل هي لفظ ٻڌي ماٺ ۾ پئجي ويو. مٿو چڪرائجي ويس ۽ ڳيتون ڏيندي وراڻيائين ته ان مان تون ڇا وٺيندين؟ منهنجي دل حاضر آهي. سڀ شيءِ قربان ڪندس پر ان ڳالهه تان مڙي وڃ. هن مون کي پاليو آهي نپايو آهي، ڏهه مهينا پيٽ ۾ سانڍي سور ڪاڏا آهن. هوءَ بي گناهه آهي، معصوم آهي، منهنجو دين ۽ ايمان آهي، هن جي پيرن هيٺان بهشت آهي، اهو ڪڏو ڪم مون ڪان ڪيئن ٿي ڪرائين؟ نازل ٺهڪ ڏيئي چيو ته پوءِ مون تان هٿ کڻ. پنهنجي پريم جا سڪڻ سنهن نه کڻ. مون کي وساري ڇڏ. ملڪ مڙئي ملير آهي ڳولي ڪا ٻي هٿ ڪر منهنجو اهوئي ٻول آهي. آزمودي جو بس اهوئي هڪ شرط آهي پوءِ تون منهنجو آءٌ تنهنجي.

آندل موڪلائي هليو ويو. گهر آيو، اونڌو ڪنڌ ڪري پيو رهيو. ماءُ ويچاريءَ گهڙيءَ گهڙيءَ ڪڏهن وهاڻي ڪان ڪڏهن پاسن ڪان ڪڏهن پيرن ڪان. چي، منهنجي ابي ڪم

کھڙي تڪليف آهي. مان صدقي ٿيان سؤ بار صدقي، اڄ تہ اندر جو حال ٻڌاءِ. مٺي ماءُ جي اندر جي الجهن لاهہ. اهي ٽڌا شوڪارا ۽ لوچ پوچ ڇا جي ڪري آهي؟ هيءَ بندي سر گھورڻ لاءِ آئي آهي. ڪجهہ تہ ٻڌاءِ مون کان ڪجهہ نہ ٿيو آهي، هن ڇيس ان کان موت پلو اٿم ٻڌاءِ کھڙي اُپدا آئي آهي، جنهن تنهنجا هي حال ڪيا آهن؟ کھڙي پيران لاءِ منهن ۾ هٿان! اوڙو پاڙو ڇا چوندو، ڪنهن مان سور سليان ڪنهن جو ڀلاند جهليان، چؤ ڇئي ڏي ماءُ کان نہ لڪائي، لڪ ڇپ ڇاجي، مون کي سڀ ڳالهہ لاءِ تيار ڏسندين. آندل اوڇنگارون ڏيئي روئڻ لڳو. ان تي ويتر معصوما پريشان ٿيڻ لڳي، ڳراهٽيون وجهي پنهنجي ساهہ جي سينگار ٻچيءَ جي هار کان وروور ڏيئي پڇڻ لڳي تہ نيٺ ٻڌاءِ تہ سهي، ٻڌاءِ تہ سهي، هي سڀ ڇاجي ڪري آهي؟ ”امان امان آندل پڳل آواز ۾ چيو تہ مون کي، مون کي تنهنجي دل کپي.“ معصوما وراڻيو: هان منهنجي دل، گوشت جو ٽڪر، هي هڏ هي ماس هي چم سڀ تنهنجو آهي پر مان سمجهان ٿي تہ تون مون مان رونشو تہ نٿو ڪرين! نہ امان نہ. آندل چيو، نسورو سچ ٿو چوان نازل نازل... معصوما نازل جو نالو ٻڌي دهلجي ويئي ۽ چوڻ لڳي ڇا اها ڪيري! تون ساجهہ ڪر توکي چڱي گهر مان شادي ڪرايان. ڪيتري وقت کان تنهنجي شاديءَ لاءِ سانباها ڪندي رهي آهيان. ان ڳالهہ تان لهي وڃ. آءٌ توکي اڄ جو اڄ ٻنا دير ولي وٺي ڏيان تہ منهنجو گهر آباد ٿئي ۽ تون بہ خوش رهين. معصوما جيڏي هئي اوڏي ئي بيٺي پر هڪ الله جو آندل مڙي. آخر رات آڌي کان لڙي چڪي هئي معصوما جڏهن اميد لاٿي تہ کٽ تي سهي سنيري ليٽي پئي ۽ آندل کي چيائين تہ ڇا نيٺ ڳي نازل کي منهنجي دل کپي حاضر آهي اٿي دير نہ ڪر تون شال خوش رهين. جلدي ڪاتي کڻ ۽ منهنجو سينو چير. آندل جو هن وقت پنهنجو هوش وحواس گنوائي چڪو هو تنهن ديوانگيءَ جي حالت ۾ اٿندي شرط اوڇنگارن جي وچان پنهنجو ڪم پورو ڪيو. ماءُ جو جسم لڇندو ڏسي پاڻ بہ متس ڪري پيو. ٻہر وري پاڻ سنڀالي، ماءُ جي دل هڪ ڪاغذ ۾ ويڙهي هٿ ۾ کنيائين ۽ ٽڪڙو ٽڪڙو ٻاهر نڪتو ۽ نازل جي گهر ڏي منهن ڪيائين. اکين اڳيان انڌاري هيس. اونداهي رات ۾ سڌ نٿي پيس تہ ڪيڏانهن ٿو وڃان. هڪ جيجل ماءُ جو خون، هن جي رت ۾ ٻڏل دل هٿ ۾، آڏيڙا کائيندو، ڪاريءَ رات ۾ ٿڙندو ٿاٻڙندو آٿڙندو ڪاري ڪانيار ۾ جتي اک بہ ڏسي ڪوڏي ڪي. عشق جي انڌ ۾ ڪاٻہ ڪَمَ نہ پئي پويس تہ ڇا ڪيم ۽ ڇا ڪري رهيو آهيان. اوچتو هڪ ٺاپو آيس ۽ ڌو منهن ڀر وڃي ڪِريو ۽ سندس هٿ مان اها ڪاتي ۽ اها ڪاغذ ۾ ويڙهيل مٺي ماءُ جي دل ڇڏائي وڃي پري سٽيون. اوچتو ماءُ جي دل مان آواز آيو تہ ”منهنجا مٺڙا ٻچا ڌڪ تہ ڪونہ آيئي؟ ٻچي تہ وئين، شال جئين ٻچهن آءٌ صدقي ٿيان“ اهو آواز جيئن ئي آندل جي ڪن تي پيو تيئن سوچيائين تہ ڇا امان مون جهڙي قاتل کي اڃا بہ دعائون ڏيندي رهي ٿي. ڪيترو وقت دعائون ڏيندي! وري پاڻ سنڀالي ڪاتي ۽ دل هٿن ۾ کنيائين ۽ سوڙهيءَ گهٽيءَ ۾ ڇپ ڇاپ مٿان ڪو ڪيس ڏسي وٺي نہ ٽڪڙا ٽڪڙا پير

ڪڻڻ لڳو. جلدئي اڇي نازل جي گهر وٽ پهتو. نازل اڃا جاڳي رهي هئي. آندل جي آواز تي در کوليائين، آندل ديوانگيءَ جي حالت ۾ سڄو مٽيءَ ۾ پريل ۽ هٿ ماءُ جي دل جي رت سان رڱيل. جڏهن اندر آيو ته نازل ڏڪي ويئي ۽ چوڻ لڳي آندل هي ڇا؟ نازل هيءَ پنهنجي مٺي ماءُ جي دل آهي جنهن جي تو گهُر ڪئي. نازل چيو سچ ٿو چوين! اڙي ڪمينا ڪاميائي، هي تو ڇا ڪيو مون ته تو سان رونشو ئي ڪيو. هائي نڪر منهنجي گهران، نڪر نڪر! اڄ تو پنهنجي مادر مهربان کي ڪٺو آهي سڀاڻي مون سان به اهو حال ڪندين. لعنت هجي توکي ۽ تنهنجي پيار کي. نڪري وڃ هتان چيريندڙ ڦاڙيندڙ مرون. آندل ويرم ئي ڪانه ڪئي الهيءَ ساڳي ڪاتيءَ سان جنهن سان ماءُ جو ڪوس ڪيو هئائين، نازل کي به نرڳ جو نشانو بنايائين. نازل دانهون ڪري آپ تي ڦاڙيو: خون ڙي خون! پر جيستائين پاڙيوارا پهچن ئي پهچن تيستين آندل اهائي ڪاتي پنهنجي سيني ۾ کهونپي پنهنجو ڪم به پورو ڪري ڇڏيو ۽ ڪاتي پنهنجي سيني ۾ هڻندي اهي لفظ چيائين ته ”مان دنيا ۾ رهڻ جي لائق نه آهيان. هيءُ ڪارو منهن ڪنهن کي ڏيکاريندس، جيئڻ کان هائي مرڻ ڀلو آهي.“ ائين چئي پٽ تي ڪري پيو ۽ ”امان امان“ ڪندي ڦٿڪي ساهه ڏنائين. نفساني جذبات جو اهڙو ئي حشر ۽ اهڙو ئي انجام ٿيندو آهي.

حميد سنڌي

ڪنچن ڪايا

هُن هڪ اک چنجهي ڪئي، سندس وچين آڱر ڳهري ڏني ۽ ڏڪڻي هڪ. ڪَنچو سو ٻه ڪَچَ جو ٻچي ڀ. ڦاڪون تي پٽ پيو. گلوءَ ڪيسي دي ڪَڙڪايو ۽ چٽڪي سان گڏ ڏانهن ڪيائين: ”ڇڏاءِ چار داڻا.“

شموءَ جو منهن لهي ويو. هن چپ چاپ چار ڪَنچا ڪيڍي ڪِيس ڏنا.

”آهي ڪو ٻيو ميدان تي.

چوڌاري وَلرُ جيڪو گڏ ٿيو هو سو تِڙي پکڙي ويو.

”يار ڪڏهن ته ڪو ڏڪ کسائيندو بس ڪر. هٽي نوَن ڪنچن جو ڪم لاهيو ڇڏين.“ شموءَ پريان بيهي چيو.

”گلوءَ جو ڏڪ زبرو ڏڪ آهي شما! جيڪو ٻچائي وڃي. آهي ڪنهن ۾ همت ته هن آڙي ڪاپَ سان مقابلو ڪري.

”هڙئي ڪَنچا ٻُهاري وٺين، يارن وٽ ڇڏيو ڇا اٿئي، مقابلو ڏوڙ تي ڪيون.“

ڳالهائيندي شمي جي نظر چاچي نورل تي وڃي پئي، يڪدم رڙ ڪيائين ”چاچو نورل! چورن جي وَلر ۾ ائين ٽاڪوڙو ٻجي ويو جو ماڻهو نه ملي ماڻهوءَ سان ٻر گلو آتي ئي جمي بيهي رهيو. سندس هڪ هٿ ڪَنچن کي کَڙڪائيندو رهيو. چاچي نورل وٽس پهچي بريڪ هنيو ۽ گلو کي گهورڻ لڳو. گلو ٻه هڪ اک چُنجهي ڪري ڪِيس تڪڻ لڳو. پوءِ ڳِهِ ڏي منهن ڪري آن جي چوڌاري ڪَنچا آڇلڻ لڳو.

”اڙي گلو تون سُڌرندين يا نه.“

”مون ڇا ڪيو آهي.“ گلوءَ لاپرواهيءَ سان وراڻيو.

”ڇا ڪيو آهي! پاڙي جا هڙئي ڇورا ڪاري ڇڏيا اٿئي. پاڻ ته ٻڪو جُواري آهين، پر پڻهين جو ڪو حيا ڪر، آهو ته شريف ماڻهو آهي.“

”چاچا، شريف آهي تڏهن ماڻ ميٽ ۾ ٽپڙ کڻي تنهنجي جاءِ ڇڏي هليو ويو. سندس جاءِ تي مان هجان ها ته مُئي ماري هيءَ جاءِ، هيءُ پاڙو، نه ڇڏيان ها، آخر چوڏهن سال هن پاڙي ۾ گذاريا اٿس. خير، جاءِ وئي ته ميڙئي خير آ، پاڙي مان تون ته ڪيڍي ڪونه ڪڍندين.“

گلو ڪنڇي کي وچين آڱر ۾ وجهي زور سان ڌڪ هنيو ۽ آهو ٻه ٽڪر ٿي پيو ۽ پوءِ لورل ڏانهن آنهيءَ ڇنجهيي اک سان گهورڻ لڳو، جنهن سان نشانو چٽيو هئائين.

”تو لوفر سان ته ڳالهائڻ ئي اجايو آهي.“

چاچو نورل خار مان پير ستيندو گهر ڏانهن تکو ٿيو. گلو کيسي کي کڙڪايو ۽ رڙ ڪري چيائينس ”چاچا، هيءَ دولت ڏسين ٿو. ڪنچا به وڏي دولت آهن. ڏسجانءِ تو کان جاءِ کڻي نه ٿو خريد ڪريان.“

چاچي نورل مڙي ڏانهس نهاريو ۽ ٺوڪ واري ڪِلَ سان چوڻ لڳو: ”اڙي پٺهين وٽ کائڻ لاءِ ڪي به ڪينهي، هليو آهين ڪنچن سان جاءِ خريد ڪرڻ. ڦهريون ڪنچن سان پيٽ پوچا ڪر، پوءِ جاءِ جو سوچجانءِ پٽ!“

گلو پيٽ جو ٻُڌي گهڙيءَ پل لاءِ وسامي ويو. يڪدم پيٽ تي هٿ ڦيريائين، سمجهائين جڻ ته وَٽ پيا پٽونس. هو پيٽ کي ٽيڪ ڏئي ويهي رهيو، هائي ته گهڻي به خالي هئي. هو ڪي گهڙيون ته ماٺ ۾ رهيو چاڪاڻ ته کيس خبر هئي ته گهر ۾ به کائڻ لاءِ ڪي به ڪينهي، نه سندس لاءِ، نه ماءُ لاءِ ۽ نه پڻس لاءِ.

هن کي ٻوڙهي پيءَ جي حال جي خبر هئي. نِبل، بيمار حالتون بي حال، ڪٽ جي حوالي. آنهي وقت کي ساريندي جڏهن هو ڪنهن حال ۾ هو ۽ چاچي نورل وارن جي باغ جو باغائي هو. سندس سڄي جمار جهار هڪليندي باغ جي سارسنڀال لهندي گذري. جيستائين چاچي نورل جا وڏڙا جيئرا هئا، تيستائين ته هو سُکيو هو، کيس رهڻ لاءِ پاڙي ۾ ننڍڙي ڪچي جاءِ ڏنئونس، ٿيوقتي ماني، ڪپڙو لٽو ۽ گلوءَ جي پڙهائي جو خرچ به سندن ذمي هو. جڏهن پيريءَ جي بيماري ورتس ته چاچي نورل لٽون ئي به هنيس ۽ جاءِ کَسي، گهرون بي گهر ڪيائينس. اڄ هو بي گهر ٻٽيا شهر کان ٻاهر مناهين ٿاهيو آسروند وينا هئا ته ڪو سولو واءُ ورندو. مهينو راتين جو ائين ئي گذريو هو. گلو ويچارن ۾ ٻُڏل، اِهي سور پئي پاڻ سان سليا. هو ڪڏهن ته اسڪول به ويندو هو، ٻر هاڻ نه اسڪول، نه گهر، سڄو ڏينهن ڪنچا ۽ هُو.

سندس خيال ۾ ڪنچا به ڪمائي هئي ۽ هو تيستائين اِهي خواب لهندو رهيو، پر جڏهن نيٺون ٻقاليءَ ڪنچن جي پريل دٻي جا ئي رپيا ڇيس ته هو وڏي ويچار ۾ پئجي ويو. هونئن ته ڪو خيال هئس ته ڪنچا سندس سڀ ڏک درد دور ڪندا، هو کي طعام، کي دم پخت کائيندو ۽ ويل جاءِ ورائيندو، پر هاڻ هو ماٺو ٻک کان بيحال پيٽ کي ٽيڪ ڏيو پيو هو. هو آهستي آهستي چُريو، ٻه-چار وکون کڻي هو ٻيهي رهيو. سندس سامهون آهو در هو، جنهن مان ايندي ويندي هُن ٻارهن سال لڳايا هئا. در تي آهائي پراڻي ٽپڙي ڏنل هئي، جنهن کي ورائيندي به ورهيه لڳا هئا. هُن آنهي ٽپڙيءَ کي هٿ لائو ۽ ڪا گهڙي بيٺو رهيو، ۽ پوءِ آن کي ورائي اندر ليئو پاتائين. اندر ڪير به نه هو، هو سيرندو وڏي اڱڻ ۾ آيو، چوڏاري ڳارو ٿهليل هو.

هن کي گاري جي خوشبو ائين لڳي ڄڻ آئي ڪان پوءِ جو سڳند. هو وڏا ساهه کڻڻ لڳو ۽ جاءِ ۾ ڦيريون پائڻ لڳو. هن کي خبر هئي ته جاءِ جي مرمت هلي پئي ۽ رازا مزور مانيءَ تي لٿا آهن، تنهنڪري هو آرام سان وراندي جي ٿُلهِ کي ٽيڪ ڏئي ويهي رهيو. هو ٻالپڻ جي زماني کي ياد ڪرڻ لڳو، هن کي ٿڌيون ڪوسيون ياد آيون، ڏکين ڏينهن جو ڏيل ٻه سامهون هيس ته آهي سکيا ڏينهن ٻه ياد آيا، جڏهن گهر ۾ تاهري پچندي هئي ۽ هو اِنهيءَ ٿُلهِ کي ٽيڪ ڏئي ڪائيندو رهيو ۽ پوءِ اڱڻ ۾ ڪنچن سان کيڏندو هو. هُنَ اڱڻ ڏانهن نگاهه ڪئي ۽ ٽپ ڏئي آنهيءَ هنڌ پهتو جت سندس پراڻي گيد نڪتل هئي. هُن هڪ ڪنچو آن لٽيل گيد تي رکيو ۽ پير جي ڪُڙيءَ سان ڪنچي کي دٻائين ۽ پوءِ ڦيري پائي وڏيڪ زور ڏنائين. ڪنچو ڪافي اندر هليو ويو هو. هُن ويهي ڪنچو گيد مان ڪڍيو، اڱر سان گيد صاف ڪيائين ۽ نئڙي گيد کي ڦوڪون ڏيڻ لڳو. هُنَ کي آن صاف گيد تي پيار اچڻ لڳو ۽ هُن وڏيڪ نئڙي گيد کي چميو. هن کي هڪ دفعو وري ڪوري ميٽيءَ جي خوشبو آئي ۽ ڪا گهڙي آها خوشبو سُنگهندو رهيو. پوءِ آئي ڪنچن کي چميائين ۽ راند کي لڳي ويو. 'هڪ ڏڪ، ٻه ڏڪ، چار ڏڪ'. هو نشانو چٽيندو ڪنچن کي ڪٽيندو رهيو. کيس خبر ٻه نه رهي ته ڪير اچي مٿان بيٺو آهي. وات جي چاٻي تي ڪنڌ کنيائين، ڏٺائين ته اوستو رسول بخش هڪ هٿ ۾ ڪوهر، ٻئي هٿ ۾ تيشي، وات هليس پيو، پر سندس نگاهه گلوءَ ۾ هئي. اوستي ڪوهرن واري بند مٿ سان گلوءَ جي مٿي تي هٿ ڦيريو ۽ پڇيائينس "هاڻي پٺهين ڪيئن آهي گلو!"

"ڪجهه ٺيڪ آهي." گلو بي ڌيانيءَ ۾ جواب ڏنس، جو سندس نظر آنهيءَ ڇٽن واري بند مٿ تي هئي. اوچتو چاٻيا ڏيندو وچي وراندي ۾ بيٺو ۽ گلو سندس چاٻن ۽ بند مٿ کي تڪيندو رهجي ويو. کيس هاڻ وري بک تپايو هو. هو آهستي سريو، ٽپڙي کٽي گهٽيءَ ۾ اچي بيٺو.

سامهون ڪنڌ تي مولو ڪُهرن واري کي ڏٺائين، جو ڪُهرن جو ٿالهه هنج ۾ رکيو ويٺو هو. گلوءَ کي ڏٺائين ته کيس هوڪو ياد آيو:

"هل، تازا ڪوهر، گرما گرم—"

۽ پوءِ اڌ ۾ ماٺ اچي ويس، ائين ڄڻ چاٻي کپي ويئي هجيس. گلو خشڪ چپن تي زبان ڦيرائي، رڙهندو مولوءَ جي پر ۾ آيو:

"مولو يارا! ڏاڍي بُک لڳي آ."

"ته پوءِ مان ڇا ڪيان؟ تازا ڪوهر، گرما گرم ڪوهر!" مولو هوڪي کي وڃايو.
"يار ٻاڙي جا آهيون، ڪجهه ته قياس ڪر."
"اڙي اڳيئي رهئي جي اوڌر اٿئي، اڃا ٻه اوڌر! مون وٽ اوڌر ڪانهي. ڏوڪڙ کڻ ڏوڪڙ."

گلو ڪيسي تي هٿ هنيو.

”ڏسين ٿو، ڇا ڏوڪڙ آهن.“

”مون کي خبر آهي، ڪنچا اٿئي ڪنچا. انهن سڀني جو ڪير ٽڪو به نه ڏيئي، ڪچ جي پلا ڪهڙي قيمت ـــ تازا ڪوهر، گرما گرم ڪوهر ـــ!“ مولو هوڪي ڪي وڄائيندو اڳتي وڌي ويو. گلو به ڪنچن کي کڙڪائيندي اڳتي سرڻ جي ڪئي، پر سندس نظر پٽ تي پئي، جتي مولو ويٺو هو. آتي ڪي ڪٽا ڪوهرن جا ڪريل هئا. هو ٻيڙيو ڪي داڻا چونڊيائين. ٻه داڻا وات ۾ آندائين ته مٺو وات مٺي تي ويس. هُن يڪدم آهي داڻا واپس اڇلايا ۽ انهن مان گڏ سندس هٿ مان ڪنچا نڪري هيٺ ڊوڙڻ لڳا. پر هُن ڏٺو ته سندس اڇلايل چٽا پري هئا ۽ ڪنچا اورتي. هو ڪي گهڙيون ڪنچن ۽ ڪوهرن کي گهوريندو رهيو. سندس اڌو ڳاڙها، نيرا ۽ پيلا ڪنچا ڦيرٽي وانگر ڦرڻ لڳا ۽ هر ڪنچي سان گڏ ڪوهر به ڊوڙڻ لڳا. هُن ڏٺو ته سندس ڪنچا ڊرا ٿيندا ويا، ۽ ڪوهر تڪڙو تڪڙو ڊوڙڻ لڳا. پوءِ هُن به ڊوڙ پاتي، ڊوڙندو سهڪندو اچي پنهنجي ستاهين گهر پهتو. هو اندر ڪا گهڙي جهلائو ڪائيءَ کي ٽيڪ ڏيئي بيهي رهيو. ڪجهه ساعت ۾ آيو ته زبان ٺوٺ پانيائين؛ وڏي اچي مٽ وٽ بيٺو. ڇپو جيستي گلاس کڻي مٽ ۾ وڌائين، پاڻيءَ سندس هٿ ٺاري وڌو، ۽ ڪيس ائين لڳو ڄڻ ته سندس رڳ رڳ ٺري پئي آهي. هُن تڪڙو تڪڙو هڪ گلاس پري ڏوڪيو، ٻيو گلاس ڇپن تي آندو ته ماڻس رڙ ڪيس: ”اڙي گلو، خالي پيٽ پاڻي نه پي ڇورا! بس ڪر گلو، بس ڪر!“ پڻس سُتڙئي کنگهيو ۽ پوءِ ڪليو، ”خالي پيٽ پاڻي نه پئي ته ٻيو ڇا ڪري. ڪهڙي گهر ۾ پڪي پئيي آهي.“

ماڻس مانڻ ميٽ ۾ ديگڙيءَ مان لپ ڪوهرن جي ڪڍي، ۽ گلوءَ کي ڇڪي ٻانهن کان وٺي منجيءَ تي ويهاريو ۽ چيائينس: ”اچي. هنيانءُ جهل ڪر.“

گلو ڪوهرن ڏانهن نهاريو به ڪونه ۽ هو چپر ۾ لڳل ڏانگاٽي ڏانهن تڪيندو رهيو، پوءِ ٽپ ڏئي آٿيو ۽ ڪنچن جو دٻو لاهڻ لڳو.

”اڙي توکي ڪاٿ ته سهين، وري به اِهي ٻلور. اِنهن ٻلورن ته تنهنجي ٻيڙي ٻوڙي آهي. نه پڙهڻ جي نه ڪڙهڻ جي، رڳو ڇورا ڪنچا! مانڻ ڪري ويهه نه ته هٿنديسانءِ موچڙو.“

گلو مانڻ ڪري ويهي رهيو ۽ پوءِ ڪوهر ترڻءَ تي رکي چيائين ”امان! ڪنچا رڌي ڏينديئن؟“

”اڙي گلو، ٻلور به رڌبا آهن؟“ ماڻس وراڻيو.

پڻس وري کنگهيو ۽ ڪليو: ”ها، گلو، ٻلور به رڌبا آهن. ماڻس: توکي ٻلور لاهي رڌي ڏينس.“

ماڻس، ٻنهي کي گهورڻ لڳي ”اڙي ٻُڪ چتو ڪيو اٿو يا چريا ٿيا آهيو؟“

گلو ڪيسي مان لپ ٻلورن جي ڪڍي فرش تي اڇلي ۽ پوءِ مٽ پري ڪوهر به ڪٽي اڇليائين: ”امان! ڏس پئي چمڪن ٿا نه ۽ گڏ ڊوڙن ٿا نه، مون ٻنهي کي ڊوڙندي اکين ڀڄائيندي ڏٺو آهي، امان! ٻر ڪوهر، ڪنچن کي اکين ڏئي ويا ـــ اکين ڏئي ويا.“

اٿين چوندي هر ٽپ ڏني آٿيو، هڪ ٽنگ پٽس جي ڪٽ تي رکي سٽ ڏئي ڏانگاٽي تان ڪنچن جو ڍيو لاٽائين ۽ ٻئي پير سان واپس ڌرتيءَ تي آيو. پوءِ هڪ ڇلانگ سان مَناهين ٽپي ٻاهر نڪري ويو. ماڻس جڻ ته ڇرڪ پريو. ”اڙي گلو— اڙي گلڻ ٻيهه ته سهين، ڪاڏي ٿو وڃين، ٻيهه ته سهين —“.

پٽس وري ڪنگهيو ۽ ڪليو، پوءِ ڪنگهندو رهيو. ايستائين جيستائين گلو ٻه پُڙا ڪٺي اچي موٽيو.

ماڻس جيئن ئي ڏانهنس وڌي، هُن يڪدم جِست جي پڳل ٿالهه ۾ وڏو پُڙو ڪٺي پلٽيو ۽ ڇڻ ڇڻ ڪندا ڪچا ڇٽا ڦيريون پائڻ لڳا.

”امان ڏس منهنجا ڪنچا، تنهنجا بلور، ڪيئن نه پيا ڊوڙن، ڏس آهن نه ڪڙڪندڙ ڪنچا. ڪارا، پيلا ڪنچا —“.

ماڻس جي اکين ۾ ڳوڙها پرجي آيا. ”تو ڪنچا ڇو وڪيا گلڻ، تو ڪنچا ڇو وڪيا؟“

گلو ڳالهائيندو هليو ”امان، هنن ۾ ساوا ۽ صاف اڇا ڪنچا ٻه اٿئي.“

”گلڻ، ڪنچا وڪڻي پيلا وري ڇٽا ڇو آندا اٿئي. جي توکي ڇٽا نٿي وڻيا ته پنهنجي لاءِ ڪجهه ٻيو وٺي اچين ها مِٺا!“ ماڻس روئندي سندس مٿي تي هٿ ڦيريو، ڪيس مٿس بي اختيار پيار آيو هو.

گلو هاڻي ڪم ۾ رُڌل هو. هُن ديگڙي کي ٿالهي ۾ خالي ڪيو، پوءِ ڇٽا منجهس وجهي چُلهه تي رکيائين ۽ منجهس چپي جستي گلاس سان پاڻي پيئيندو ويو. سندس هٿ ڪم ڪندا هليا: ٻاهه پاڻ ٻاريئين، ٻصر وڍيائين، ليمي جون ڦاڪون ڪيائين، لوڻ مرچ گڏي مصالحو ٺاهيائين، ۽ جستي ٿالهه ڌوئي سامهون رکيائين ۽ پوءِ وري ڳالهائڻ کي جنبي ويو.

”امان، چاچو نورل ٿو چوي ته مان جواري آهيان، لوفر آهيان ۽ هوڏانهن مولو ڪوهرن وارو خبر اٿئي ڇا پيو چوي. چي، ’ڪچ جي پيلا ڪهڙي قيمت.‘ امان! مون کي ٻُڪ ٻه ڏاڍي لڳي ٿي، آمان جاءِ ٻه ته مون کي وارائٽي آهي ۽ ڏنو اٿئي ٻابو هاڻي ڪيڏو نه ڪنگهي ٿو— ڏس آمان: تنهنجا ڪپڙا ٻه ڦاٽي ويا آهن، پيرن ۾ جُتي ٻه ڪانهي— آمان هيءَ ڪُهر ٻه ڪنچا اٿئي، ڏس ته ڪيئن نه قيمت ٿا ڪن، هن ڪَچ جي وڏي قيمت آهي. آمان، ڏس ته ڪيئن نه قيمت ٿا ڪن، ڏسجانءِ آمان —“.

گلو وڦلندو هليو، سندس ڳالهائڻ ايستائين هلندو رهيو، جيستائين هن ٿالهه مٿي تي رکيو ۽ مَتَهه ڪان ٻاهر نڪري دانهن ڪيائين ”تازا ڪوهر، هيءُ بلوري ڪوهر— هيءُ ڪَنچا اٿئي سهڻا— هيءُ رنگ برنگي ڪوهر— هَلُ ڪَنچا ڪوهر دلبر— هيءُ ڪَنچا ڪوهر —!“

سندس آواز آهستي آهستي پري ٿيندو ويو ۽ سندس پيءُ هاڻي نه ڪنگهيو، نه ڪليو، آٽي رَال جي پِر ۾ ٻيهي سندس ڳلن تان وهندڙ ڳوڙهن کي اگهڻ لڳو.

رزاق مهر

پيڙيل وجودن جي ڪهاڻي

هو هڪ آفيس ۾ پنهنجي مرضيءَ جي خلاف ڪلارڪ آهي، انڪري سدائين پريشان رهندو آهي. ان نوڪريءَ سان گڏ هڪ ٻي به وڏي ٽريجڊي هن سان ٿيل آهي، ۽ عجب اهو آهي ته ان ٽريجڊيءَ ۾ هن جي پنهنجي مرضي شامل آهي. يعني هو سنڌي ڪهاڻيڪار آهي. زندگي ۾ جيڪي ڪجهه ضروري آهي، اهو هن کان ڏور، آسمان جيان گهڻو ڏور آهي. هن جون خواهشون ۽ تمنائون ڪنهن اڇوت مرد جي، برهمڻ عورت سان پيار جيان، مذهبي ڪٽرپڻي جو شڪار ٿيل. مفلسي ۽ تنگدستيءَ سبب اڪثر مايوس رهندو آهي، ۽ مايوسيءَ جون ڳالهيون ڪري پنهنجي نظرياتي ڪهاڻين جا بخيا اڌيڙيندو آهي. هو پنهنجي ڪهاڻين ۾ پاڻ جهڙن منجهيل ڪردارن کي زندگيءَ سان ٽڪر کائيندو ڏيکاريندو آهي. جڏهن ته عملي زندگيءَ جي ميدان ۾، هو ريس جي ٽڪل گهوڙي جيان مايوسيءَ ڏانهن ڊوڙندو نظر ايندو آهي. سندس مايوسيءَ وارو اهو قول نندڻ جوڳو آهي يا نه؛ سو اهو هڪ جدا ۽ لمبو بحث آهي. پر وڏي ڳالهه ته اهو سندس ذاتي معاملو آهي.

بهرحال، هو هڪ آفيس ۾ پنهنجي مرضيءَ جي خلاف ڪلارڪ آهي. ان ڪري سدائين پريشان رهندو آهي. ۽ هاڻي هو ڊيوٽي ڏئي، گهر موٽي آيو آهي. ٻاهريون در ٽپي اندر داخل ٿيو آهي. نظرون چلهه ڏانهن کڄي ويون اٿس. چلهه تي هاريل پاڻي، وسايل ڪاٺيون، ۽ ٻوڙ سان ڀريل وڪريل ٿانو نه ڏسي چڙي پيو آهي. صبح ماني کائڻ بنا ئي آفيس ويو هو، ۽ هاڻي جڏهن خالي چلهه ڏسي محسوس ڪيو اٿائين ته پيو ويلو به بک کاڌي پوندي ته کاوڙ ۾ سڄو ٻاهه ٿي وڃي ٿو. هن جي سنهن جي کاوڙ ڀريل گهنجن مان لڳي ٿو، اڄ جوڻس جو خير بلڪل ناهي. زال مٿان ڏاڍي چڙ اٿس. هو کاوڙ ۾ نانگ جيان ڦوڪارا ڏيندو. اڱڻ لتاڙي صفي اندر داخل ٿئي ٿو. سامهون جوڻس ڏانهن نظرون کڄي وڃنس ٿيون. هو کٽ تي سڌي ليٽيل آهي، هن جي پير ۾ ننڍي ڏيئس سٽل آهي. جوڻس جي مٿي تي ٻڌل پٽي بدل آهي جنهن منجهان ظاهر ٿئي ٿو ته جوڻس جي طبيعت ٺيڪ نه آهي. ان حال ۾ ڏسي، هميشه جيان سموري کاوڙ ڀري ٿي وڃيس ٿي، ٿڌو شوڪارو ڀري ٿو وڃي.

اهڙن وقتن تي، جڏهن ماڻهن جي خلوص ۽ پيار کي بک جي باهه ساڙي ڀسم ڪري ڇڏيندي آهي؛ ۽ جڏهن اهڙي مسئلي کي حل ڪرڻ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به سوچي ناهي سگهبو،

تڏهن هو انهيءَ جي ابتڙ الڳ رستو اختيار ڪندو آهي. هو سوچيندو آهي، دنيا طرفان مليل نفرتن، محرومين ۽ وري گهر اچي ڪڏهن ڪڏهن بک ڪاڻ تي جا پيڙا هو پوڳي ٿو، ان جو سمورو بدلو زال کان وٺي ڇڏي. پر هو پنهنجي ان سوچ مٿان چاهيندي به عمل ڪري نه سگهندو آهي، شايد ان لاءِ ته جوش جو ردعمل به هن لاءِ ساڳي قسم جو هوندو آهي.

هو جڏهن ڪاوڙ هوندي به زال کي ڪجهه ناهي چئي سگهندو، تڏهن محسوس ڪندو آهي ته ڪا شيءِ سندس اندر ۾ پيل گهاءُ گهرا ڪندي پئي وڃي. سو هاڻي هو ڪاوڙ هوندي، ترائي هوندي به ڪجهه نه چوڻ جو فيصلو ڪري چڪو آهي. انڪري ڪن لاءِ اتي ويهي، پوءِ جوٽس جي پير ۾ پيل ننڍي کٽ ڏانهن وڌي، ان تي ليٽي ٿو پوي.

ڪيتري دير ساڳيءَ ريت هڪ هٿ مٿي هيٺان ۽ ٻيو مٿان ۽ جوٽس ۽ ڏيٺس جي ساهن کان سواءِ ڪمري ۾ خاموشي ڇانيل آهي. هو مٿي هيٺان هٿ ڪڍي زال ڏانهن منهن ٿو ڪري. ڪا گهڙي سندس نظرون هن جي منهن ۾ کپي وڃن ٿيون. جوٽس جي منهن ۾ پيل گهنج هن جي اندر جي پيڙا لڪائي نه سگهيا آهن. سندس چهرو اندر جو آئينو بنجي ويو آهي؛ جنهن ڏانهن هو ڏک وچان گهوريندو رهي ٿو. هاڻي زال سان نظرون ڪيئي هڪ اونهو شوڪارو ڀري ٿو.

ڪجهه دير ساڳيءَ طرح سمهڻ بعد اٿي ويهي ٿو. هاڻي بک جو راڪاس کيس نستو ڪرڻ شروع ٿو ڪري. جيئن جيئن بُک وڌندي وڃيس ٿي، تيئن ڪمزوريءَ سان گڏ بيچينيءَ ۾ اضافو ٿيندو وڃيس ٿو.

هو وري سمهي ٿو پوي. هاڻي هو پاسي واري ڀت ڏانهن ڏسڻ لڳي ٿو. گهڙي رکي وري پاسو بدلائي زال ڏانهن منهن ڪري ٿو. هوءَ ساڳي ريت چپ چاپ سڌي ليٽيل آهي. جوش سان نظرون ڪيئي در جي پير ۾ رکيل ٽيبل ڏانهن ڏسي ٿو. سندس ڪمزور جسم ۾ الائجي ڪيئن شڪتي اچي وڃي ٿي. تڪڙ ۾ کٽ تان اٿي ٿو. ٽيبل تي جڳ، گلاس، ننڍي ڏيٺس جو چمڪڻو؛ ان جي پرسان ڊينٽونڪ جي ننڍي دٻي رکيل آهي ۽ وري انهن ميني جي پرسان ٻه پنڊيون رکيل آهن. هڪ سڌي ۽ ٻي ان جي مٿان اونڌي، کيس لڳي ٿو، انهيءَ پنڊيءَ ۾ ضرور ڪجهه ماني ڍڪيل هوندي! هو ان اميد تي ٽيبل ڏانهن وڌي وڃي ٿو، پوءِ جيئن ئي پنڊي مٿي ڪري ٿو، ته خالي پنڊي سندس ويچارا ڪيئي سندس آدرياءُ ڪري ٿي- اميدون نااميديءَ جي لهر ۾ لڙهي وڃنس ٿيون. هو ڀرين کان وڌيڪ ڏاڍو پريشان ۽ بي چين ٿي وڃي ٿو. بک نئر ٻار جيان جاڳي پيئي ٿي، جنهن آڏو، پاڻ کي ڏاڍو بي وس محسوس ڪرڻ لڳي ٿو. ”ڇا ڪريان؟“ هو ڪنڌ مٿي کڻي سوچي ٿو.

۽ وري کٽ ڏانهن- هاڻي خالي خالي نظرن سان ڀت ۾ لڳل تختي ڏانهن ڏسي ٿو ۽ ان هيٺان ڪوڪن سان لڳل فلمي اخبارن کي ڏسندو وري زال ڏانهن- وري هڪ نئين سوچ

ڪر موڙڻ لڳيس ٿي. ماسي جي گهران پڇي اچان، شايد ڪا بچيل سچيل ساني ملي وڃي. هو پنهنجي ان سوچ تي عمل ڪرڻ لاءِ اٿي ٿو. ۽ ٻتي وڪون مس ڪٽي ٿو ته وري پير رڪجي وڃنس ٿا. ڪيس ياد ٿا اچن، ڪجهه ڏينهن اڳ، جوٽس سان ڪيل جهيڙي ۾ ننڍي ماسات جا لفظ ”......۽ شوڪت جڏهن، ڏينهن ۾ ٽي-ٽي ڀيرا وٽو ڪٽي اسان جي گهر پنڊ ايندو آهي، تڏهن ته ڪا ڳالهه ئي ناهي ۽ هاڻي وري انبن جا ٽي مهڻا ڏين...“

جيتوڻيڪ سندس ماسيءَ پنهنجي ڌيءَ جي ڪيل ان بدڪلاميءَ جي ڪائنس معافي به ورتي آهي، پر پوءِ به هن ماسيءَ جي گهر وڃڻ بلڪل گهٽائي ڇڏيو آهي. نه مون ڪي هن جي گهر وڃڻ نه گهرجي، بلڪل بائڪاٽ. هو وري پوئتي موٽي ساڳيءَ ڪٽ تي ليٽي ٿو پوي.

۽ هاڻي بک ڪري هانو ۾ چڪ. منيون پيڪوڙجي وڃنس ٿيون. چپ ڏندن ۾ ڏيئي اکيون پوٽي ٿو ڇڏي. ڪا گهڙي ساڳي ڪيفيت اٿس، پوءِ جڏهن منهن ۾ پيل گهنج هوريان هوريان لهي وڃنس ٿا ته اکيون کولي ٿو. رن به ماني کاڌي الائي ائين ئي بک تي سمهي پئي آهي. زال ڏانهن؛ ڏسي سوچي ٿو، نه پاتو ساتو آهي. پيو نه ته صبح واري ماني ضرور لڪائي رکي هوندائين؛ ائين ته جيڪر ننڊ ئي نه اچيس ها. هو سڪينا ڏانهن پاڻ کي مطمئن ڪري وري پنهنجي لاءِ سوچڻ لڳي ٿو. نيٺ هاڻي ڇا ڪجي! هاڻ ته اصل بک لاهه ڪيندي پئي وڃي. اوچتو پاڻ تي چڙ اچي وڃيس ٿي، صبح ڇيو به هٿائين ته ماني کائي وڃ. ڪٽي جي اڌ ڪلاڪ کن پيو به ترسي پوان ها ته ڇا ٿئي ها! هاڻي پيل پيو لوڙيان.' ڪنڌ کي جهٽڪو ڏئي ٿو. 'جي ترسان ها ته وقت ۾ وڏ هيڊ ڪلارڪ جا دڙڪا ئي ته ٻڌڻا پون ها. ڦاهي ته ڪا نه اچي ها. پلا روز ائين ناهي ٿيندو ڇا. آفيس ڪيڏو به ساجهر وڃجي؛ ڇو نه بهتر ڪم جو مظاهرو ڪجي؛ ڪنهن نه ڪنهن بهاني مڙئي ڳالهائي ونندو. هرويرو پنهنجي برتري جو احساس ڏياريندو. اڄ به ڪٽي ساڳيوئي رينگي جو رڪارڊ چالو ڪري ها. بس نه! ان ۾ لهي ته ڪونه وڃان ها. پر وڏي ڳالهه ته اڄ هو پاڻ ئي ليٽ آيو هو. اف- ٿوري ڳالهه جي ڪري اجايو پاڻ کي سزا ڏنم، جڪ ڪائي اٿي ويهي ٿو- پوءِ ڪا گهڙي مٿي کي هٿ ڏئي، هيٺ اڪڙيل فرش ڏانهن ڏسندو رهي ٿو.

'هڪ بي ڳالهه به آهي نه،' هاڻي هو ڪجهه گهڙيون اڳ رٿيل، خيالن جي تضاد ۾ سوچي ٿو- 'اهو ته ڪٽي اتفاق ٿي ويو جو هو دير سان پهتو، پر جي اڄ دير ڪري وڃان ها ۽ هو مون کان اڳ ۾ ئي پهچي ويو هجي ها ته پڪ ئي پڪ نوڪريءَ تان هٿ ڌوئي وينو هجان ها. ڪلهه ميٽنگ سان ٿي، صاحب موجوده حالتن سبب جنهن نموني ڊيڄاريو ۽ ڌمڪايو هو، ان لاءِ هاڻ آفيس وارن کي ته رڳو بهانو گهرجي. جنهن سان به وير هجين نه هجين ان لاءِ هڪ ئي رپورٽ پڙي آهي. ۽ وري نه ڳولهيو لهي! مان دوست ئي ڪوڙو

آهيان. حقيقت ۾ صبح ٺيڪ ٿي ڪيم. غريب ماڻهو، نوڪري ته هلي وڃي پوءِ اصل ڏوٻي جي ڪتي واري ڪار- شڪر آ، نوڪري ته بچي پئي آ، ايمرجنسي حالتون آهن، ڪنهن کي موقعو ئي ڇو ڏجي-' اطمينان جو شوڪارو ڀري ٿو. پوءِ وري کٽ تي ليٽي ٿو پوي.

'پر هاڻي ڇا ڪجي- هاڻي ته اصل ساهه پيو نڪري.' اوچتو ڪنهن خيال سبب ڪيسي ۾ هٿ هڻي ٿو. خوشيءَ جي احساس کان اکين ۾ چمڪ اچي وڃيس ٿي. هو کٽ تان اٿي ٿو، ڇڻ انعامي بانڊ جي ڪلڻ واري خبر ملي هجيس، 'ها ڪٻٽ ۾ پيا آهن-' هو اڳتي وڌي ڪٻٽ کولي ٿو. پوءِ ڪتابن جي هيٺان پراڻي اخبار جيڪا ڪتابن کي مٽيءَ کان بچائڻ لاءِ وڇايل آهي، تنهنجي هڪ ڪنڊ مٿي ڪري ٿو- ڪنڊ خالي ڏسي مايوس ٿي وڃي ٿو! شايد سڪينا ڪڍيا آهن. ڏکوڻ شڪارو، وري ساڳي کٽ! اهي ٻارهن آنا ئي ملن ها ته جيڪر ڇڻين آني ڪن جا ڀڳڙا ئي ونجن ها، ڪجهه ٻل ٿئي ها! ڀلا هن کان ڇچان-' هو سڪينا ڏانهن ڏسي ٿو- جيڪا چپ چاپ ستي پئي آهي- هن جي اهڙي نموني سمهي رهڻ ۽ لٽل ڇهري ڏانهن ڏسڻ تي الائجي ڇو مٿس رحم اچي وڃيس ٿو. بخار اٿس، ته وري دوا جي گهر ڪندي. ۽ مان وري ڪجهه ڏيڻ بدران چوانس ته ٻارهن آنا تو ڪڍيا آهن. ڏاڍو ڏهندس ائين چوندي! نه ٻاڻ کان اهڙي ايڏي خود غرضي نه ڇجندي. ڇڏينس ڀلي ستي پئي هجي.' هو هن جي هيڊ جهڙي ڇهري ڏانهن ڏسي سوچي ٿو، فرض ڪر دوا لاءِ ڪٿي گهر نه به ڪري ته ضروري ناهي ٻارهن آنا بچائي رکيا هجنس. ڏنوئي ڇا اٿمانس. اجايو ٻاڻ کي خراب ڪرڻو.' وري اٿي ٿو ۽ لا شعوري طور ساڳيو ڪٻٽ کولي، وري ساڳي اخبار جي ساڳي ڪنڊ مٿي ڪري ٿو ۽ جڏهن اها جاءِ وري به خالي ڏسي ٿو ته پنهنجي ان حرڪت مٿان ڪڪوڪو ٿئي ٿو. پوءِ ڪن لاءِ ڪجهه سوچڻ بنا اتي جمي وڃي ٿو.

هاڻي وري پنهنجي بي ترتيب زندگي وانگر بي ترتيب ڪتابن کي اٿلائڻ پٿلائڻ لڳي ٿو. اجايو، بي مقصد، ۽ ائين انهن هيٺان دٻيل پنن تي نظر پويس ٿي، جيڪي ڪجهه ڏينهن اڳ ڪهاڻي لکڻ لاءِ آفيس مان ڪٺي آيو هو، ۽ چاهيندي به ڪا ڪهاڻي لکي نه سگهيو هو. ڇو نه ڪا ڪهاڻي لکان؟' ان خيال سبب پنا ڪٺي ٿو. اٺ-ڏهه مهينا ته ٿيا هوندا جو ڪجهه به لکي نه سگهيو آهيان. ائين ته بلڪل ختم ٿي ويندس.' ڪجهه گهڙين لاءِ بڪ وسري وڃيس ٿي. هو ڪٻٽ بند ڪري اچي کٽ تي ويهي ٿو.

'پر ڇا لکان؟' سوچي ٿو.

۽ هاڻي ڪيتري دير گذري وئي آهي، جو هو مٿي کي هٿ ڏئي ويٺو آهي. بک سبب ذهن به ساٿ نٿو ڏئيس. هاڻي ڇا ڪجي؟ ڪجهه ته ڪجي. سوچي ٿو. ٺيڪ آهي پڙهان ٿو. ائين پڙهندي پڙهندي شايد ننڊ ئي اچي وڃي. ڪتابن جي ڪٻٽ ڏانهن ڏسي ٿو. منهن ۾

ٿا ڳوارڻيءَ جا گهنج پئجي ويندس ٿا. ’نه دل ڪچي ڪجي ٿي ٿئي، پڙهندس ته الٽي. هاڻي پنا پنهنجي پير ۾ رکي سمهي ٿو پوي. ذهن ٽڪل ٽڪل ۽ خالي محسوس ڪري ٿو. ان لاءِ اکيون پوري ٿو ڇڏي.

وري سوچن جا طوفان ذهن جي بنيادن کي لوڏڻ لڳن ٿا. سوچون پنهنجي آئيندي جون ۽ آئيندو نظر ايندڙ پريشانين جي ڪن ۾ قاتل. زندگي ڏاڍي، ڪڙي زهر جهڙي لڳي ٿي. ٿڌو شوڪارو ڀري وري اکيون کولي مٿي ڇت ڏانهن گهورڻ لڳي ٿو. ڪا گهڙي ذهن ساڻو ساڻو محسوس ڪري ٿو. هاڻي ڪنڌ کي جهٽڪو ڏئي پاسو بدلائي ٿو. نظرون ميڙهن سبب تيزي ٿيل پيٽ ڏانهن کڄي وڃنس ٿيون. ’اوهه، هيءُ ته جاءِ ڪري پوندي، ۽ جي ڪري پئي ته ڪاڏهون ٺهرائبي. پراڻا فڪر نئين سوچ جي صليب تي ٽنگي ڇڏنس ٿا. پنهنجي محروم زندگيءَ جو ڏکوئيندڙ احساس، لڳندڙ، واريءَ تي ٽڙيل پکڙيل ٿوهرن جو نه کٽندڙ سلسلو، هڪ ڪنڊ ۾ پاڻ آيو ٿيل، سڄو ڪنڊن سان پريل پنهنجي ذات سڪي سڙي ختم ٿي ويل، ڪنهن کي منجهانس ڪو فائدو حاصل ٿيندڙ. ٿڌو شوڪارو ڀري ٿو. ڇا ڪجي، هزارين پريشانيون آهن. ڪنهن سان منهن ڏيان. پريشانيءَ جي عالم ۾ اٿي ويهي ٿو. هاڻي پيسا هجن ته جيڪر مهل ۾ ٺهرائي ڇڏجي. نه ٺهرائڻ جي صورت ۾ ڪري پوندي. پوءِ ته ويل ۾.‘ هو ٻئي هٿ مٿي کي ڏئي سوچي ٿو. ڪيس ڪجهه سمجهه ۾ نٿو اچي. ’ڇا ڪجي ڪنڌ کي هلڪو جهٽڪو، ’مائٽ آهن، سي ٻ نه هٽڻ برابر. ٻيو ته ٺهيو پر سڪٽي همدردي ٻه ڪانئن نه بچي، بس آهي ته پنهنجو ابو امڙ، ٻيو سڀ ڪوڙ.‘ افسوس ڳاڙهو ڏک ڀري پيڙا سندس چهري منجهان ظاهر ٿيڻ لڳي. اکين ۾ ڳوڙها ڀرجي ٿا وڃنس. هڪ ڏکيو شوڪارو. پوءِ منهن تي هٿ ڏئي اکيون بند ٿو ڪري ڇڏي.

ڪجهه ويچار ڪان پوءِ هو اکيون کولي ٿو. پوءِ مٿي کي، ٻنهي هٿن سان هلڪا هلڪ زور ڏئي ٿو. پوءِ ڪر موڙي ڪٽ تي سمهي ٿو پوي.

ڪجهه گهڙين بعد، سندس منهن ۾ پيل پريشانيءَ جا گهنج ڍهي وڃن ٿا. هن جي چهري تي اهڙي مرڪائي اچي وڃي ٿي، جيئن ڪو ٿڪيل مسافر اوچتو پنهنجن سان ملي وڃي. ’بهتر ٿيندو ته سڀ ڪان پهريان آفيس سپرنٽينڊنٽ سان، شايد رحم اچي وڃيس، پوءِ ته ٻئون ٻارنهن آهن.‘ سوچي ٿو. ’پر رحم ڇا جو، مان ڪو پنانس ٿو ڇا. مان ته پنهنجو حق. پر چوانس ڪهڙي نموني. ڀلا ائين سڌن لفظن ۾ نه چوانس، مون سان هيڏو ظلم ڇو؟ نه ائين ٺيڪ نٿو لڳي. بلڊ پريشر جو مريض آهي. چڙي پيو ته ٺهيل ڪم بگڙي ويندو. ته ڀلا...... هو سوچ ۾ گم ٿي وڃي ٿو.

ها هن اڳيان ويچارو ٿي بيهبو، سڀ ٻڇائين ته چئي ڏيندومانس. پر چوانس ڪيئن. اصل مونجهارو ته اهو آهي. يا ائين صحيح ٿيندو. ته بس ٺيڪ آهي. هڪ زوردار خط لکي

ٽيبل تي رکندو مانس. پوءِ ڏسان ڪيئن نٿو مڃي. چوندا آهن، 'غرض مهل گڏهہ کي بہ بابو چئبو آهي." پر اهو سڀڪجهہ مون ڪان پڇندو.' سوچي ٿو. ڪيس ياد ٿو اچي منظور جو لٿل چهرو.

"ڇو اڄ اداس پيو ڏسجين؟"

"يار سپريڊنٽ نوڪريءَ مان ڪيرائي ڇڏيو آهي."

"پر ڇو؟"

"پنهنجي طاقت ڏيکارڻ خاطر."

"آخر ڳالهہ ڇا هئي؟"

"هو ڪراچي پئي ويو، ۽ مان هن جي ريل ۾ جاءِ رکڻ نہ ويس. هو ڪلارڪن کي پنهنجو ذاتي نوڪر ٿو سمجهي."

شوڪت ٿڌو شوڪارو ڀري ٿو. 'آهي تہ ٻيرن ڪان ٻير گهرڻ. پر وري بہ ڏسجي. داغ هٽي ٿو ڏسان. ٻيو نہ تہ پنجو چڪو کٽي ئي سهي، ڪجهہ نہ ڪجهہ تہ ضرور پوندو، هيئن جو ٻين کي خوش ڏسي سڙندو ڪاممدو رهان ٿو، صبحاڻي پنهنجو وارو بہ تہ وري ئي سگهي ٿو. چوڻ ۾ نقصان ئي ڪهڙو آهي. هو پڪو پهہ ڪري ٿو. اڳي جي ڀيٽ ۾ مون سان رويو بہ سٺو ٿيندو پيو وڃيس. ٻين سان سنئين منهن ڳالهائيندو بہ نہ، ۽ مون سان هرو ڀرو ڳالهائڻ جي پيو ڪندو. مان تہ اچڻ شرط پهرين هن کي ئي سلام ڪندو آهيان. ڇا ڪجي. مجبوري آهي. اڳتي ڪٿي وڏيڪ هيٺائين وٽ وڃي." اوپاسي ڏئي ٿو.

'پر مان ايڏو ڪرندو ڇو پيو وڃان. ذهن بغاوت جي ڇڀين سان ڀڙڪي ٿو اٿيس. نہ پاڻ ڪان ائين ڪونہ پڇندو. هڪ واهيات ماڻهوءَ آڏو ڪري پوان، جنهن ۾ ڪو ماڻهپوئي ڪونهي. نہ ان ماڻهوءَ آڏو نہ جهڪبو. پڪو فيصلو آهي.' اوچتو سندس نظر جوڻس جي ڦڪي، هيبڊ جهڙي چهري ڏانهن وڃي ٿي.' هن ڪي خوشيون گهرجن، دوا گهرجي- ۽ مقهنجي خودداريءَ ڪري مون سان گڏ هيءَ بہ پئي ٿي ڀوڳي. اف هڪ ٻيو شوڪارو ڀري ٿو. پوءِ وري ساڳي ٽيڙيءَ پٽ ڏانهن ڏسي ٿو، ڏسندو رهي ٿو، ۽ پوءِ تيز بدران نظر اچيس ٿو آفيس جو منظر- ڪيس ياد ٿو اچي رفيق، جيڪو هن جي آفيس ۾ وري چارج ڪلارڪ آهي، جو پن سالن ڪان لاڳيتو ٽائيپ ڪندو رهيو آهي; ۽ شايد ايندڙ ڪجهہ سالن ۾ بہ وري چارج ڪلارڪ جي حيثيت ۾ ٽائيپسٽ رهي.

اڄ صبح وري رفيق سان ڪيل گفتگو ياد اچيس ٿي. ۽ هاڻي پٽ جو تيز وري نظر اچيس ٿو، ۽ نظر اچڻ جي باوجود بہ ان جو هاڻي فڪر نٿو ٿئيس. هو تڪڙ ۾ ميرانديءَ ڪان رکيل ڪاغذ ڪڍي ٿو. مون کي ان موضوع تي لکڻ گهرجي- ضرور لکڻ گهرجي.' هو لکڻ

جي تياريءَ ۾ ڪاغذن جي مٿان پين رکي، ٽٽل سلسلن کي ڳنڍڻ جي ڪوشش ٿو ڪري، اوچتو هٿن ۾ حرڪت اچي وڃيس ٿي.

... ...

هو دروازي مان داخل ٿيو. هڪ هڪ ڪلارڪ سان هٿ ملائڻ بعد مون سان خالي هٿ ملائي خاموشيءَ سان وڃي ڊگهي جنگهن واري ڪرسي سنڀاليائين. هن جي سامهون هڪ پراڻي ٽائيپ رائيٽر رکيل هئي؛ جنهن جي پر ۾ ڪاغذ ٽائيپ ڪرڻ واسطي رکيا هئا. ان ڏينهن هو ڪنهن ڪلارڪ سان ڳالهائڻ بنا ٽائپ رائيٽر ۾ ڪاغذ وجهي ٽائيپ ڪرڻ ۾ مشغول ٿي ويو هو.

هُو ۽ مان هڪ ئي آفيس ۾ ڪم ڪندا آهيون. فرق رڳو ايترو آهي ته هو ورڪ چارج ٽائيپسٽ آهي ۽ مان ريگيولر ڪلارڪ. باقي بار ٻنهي تي ساڳيا آهن. ساڳيون ئي پريشانيون، ساڳيون ئي مصيبتون، ٻئي قرضن ۾ وڪوڙيل. خوشيون پاڻ کان ڪوهين ڏور. منهنجي وجود مٿان ٽن زندگين جو بار آهي ۽ هو اٺن ڄاڻين جي زندگيءَ جو گاڏو اڪيلي سر گهلي رهيو آهي. باقي منهنجي ڪپڙن ۽ هن جي ڪپڙن ۾ ايترو ئي فرق آهي، جيترو هن جي پگهار ۽ منهنجي پگهار جي وچ ۾. مان هن کان ڇالهه روپيه مٿي ڪٽندو آهيان ۽ هي منهنجي مقابلي ۾ وري ڪپڙا اوترائي سادا پائيندو آهي؛ جيترا مون کان پيسا گهٽ ڪٽندو آهي. هن جي ڪپڙن مان ائين لڳندو آهي؛ ڄڻ هو ٽائيپسٽ نه، پر مليريا کاتي جو پٽيوالو هجي. حد کان وڌيڪ سادگي پسند شايد ان لاءِ ٿي پيو آهي جو هن جي ٿوري پگهار تي هن جي گهڻن ڄاڻين کي زنده رهڻو ٿو پوي. هن جي ’عاليشان‘ زندگي گهارڻ تي، هن جي سامهون وهندڙ ٻه ڪلارڪ پاڻ ۾ اڪثر سرٻات ڪندا آهن، ۽ هو انهن جي اکين ۽ چهرن کي پڙهي، وڏي ڳالهه ته سڀڪجهه ڄاڻيندي به لنوائي ڇڏيندو آهي.

هو جڏهن نئون نئون اپائيٽ ٿي آيو هو، تڏهن هن جي سُٺن ڪپڙن جو ڏاڪو گهڻن تي ڄمي ويو هو. خاص ڪري هن جي سامهون ويهندڙ ٻئي ڪلارڪ ڪانئس ڏاڍو متاثر ٿيا هئا— ۽ تڏهن هو مون کي ڏاڍو خوددار نظر آيو هو. پوءِ هڪ ڏينهن مون کي پاڻ ئي ٻڌايو هئائين ته اهي ڪپڙا هو ڪلارڪن تي رعب وجهڻ خاطر هڪ دوست کان وٺي آيو هو!

انهن ڪپڙن واپس ڪرڻ کان اڳ هن ۾ جيڪا مون کي خودداري نظر آئي هئي، سا پوءِ انهن سٺن ڪپڙن جيان هن وٽان هميشه لاءِ دور هلي وئي هئي. هن کي، هن جي مسڪين حال تي، هن جي سامهون ويهندڙ ٻئي ڪلارڪ ٺٺولين سان سنگسار ڪندا آهن ۽ هو ان لاءِ ڪجهه نه ڪڇندو آهي، جو کيس لڳندو آهي، اهي ٻئي پنهنجو پاڻ تي ٺٺوليون ڪندا آهن. ايندڙ دور ۾ پنهنجو پاڻ کي ننگو ڪرڻ لاءِ هن جي غريبيءَ کي اگهاڙيندا آهن.

هو پنهنجي ڪم سان ڪم رکندو آهي، ته جيئن هيڊ هن منجهان راضي ٿي وڃي. پر اسان جو هيڊ ڪلارڪ احسانن کان خالي، ڄڻ ته بيجان پٿر آهي. ڪيڏو به ڪم ڇونه ڪيو وڃي،

هن جي واتان ٻه لفظ شاباس جا ته نهيو، پر گهٽي ڪم جو اثر جڻ ته الٽو ٿيندو آهي. رفيق مٽان ته اصل ڏاڪا ٻڌي چڙهي ويندو آهي.

”اوهه، الا! ابوء، اوهه.“ جوڙس ڪنجهڻ لڳي ٿي. ان لاء هو کهاٽي اڌ ۾ ڇڏي هن ڏانهن ڏسي ٿو، پوء هن ڏانهن وڌي اچي ٿو.

”طبيعت ڪيئن اٿئي؟“ جوء کان پڇي ٿو.

”مٿي ۾ سور آ، مٿي ۾ ڏاڍو سور آ.“ جوڙس ڪنجهندي وراڻي ٿي. ”سمجهان ٿي ڪا رڳ ڦاٽڻ واري آهي.“

هٿ وڌائي سندس نهن ڏسي ٿو. ”هي بخار هاڻي ٿيو اٿئي ڇا؟“ لرميءَ سان چويس ٿو. صبح ته نيڪ ڏسي ويو هومانء؟“

”ٿورو ٿورو صبح هو ته سهي. پر وڏيون بيماريون ڪاٿي، نرجي جو ٿي وئي آهيان نه، ان لاء هلڪو سلڪو بخار هاڻي اثر ئي نٿو ڪري.“ هوءَ زور سان اکين جا ڇپر مٿي ڪري، هن ڏانهن ڏسي چوي ٿي. ”پر باهه لڳيس مٿي جي سور هٿي ڪيرائي وڌو آ.“

”ڪا گوري پوري کاڌي اٿئي؟“

”ها...“ وراڻي ٿي. ”جا ئي ٻي ڳالهه ٻڌ ئي؟ صبح دائي آئي هئي؛ چيائين، جي دوا مڪمل نه ڪرائيي ته پار ڪري پوندئي!“

”مون کي خبر هئي، تـه هوءَ اهوئي چوندي.“ هـو سامهون تيزي تيل پيت ڏانهن ڏسندي ڪنهن تعجب کان سواء وراڻي ٿو. ”جڏهن نصيبن جـو سج بدنصيبيءَ جي ڪڪرن ۾ لڪي ويندو آهي ته پوء ائين ئي ٿيندو آ سگهينا.“

”ته ڇا تون چاهين ٿو ته ائين ٿيندو رهي؛ ۽ مان شڪيلا وانگر تڙپي تڙپي مري وڃان! ۽ تون...“ جوڙس جـو آواز ڀرجي وڃي ٿو. هوءَ نماڻا نيڻ کڻي هن ڏانهن ڏسڻ لڳي ٿي. هن جي اهڙي طرح پاڻ ڏانهن ڏسڻ تي، هو ائين محسوس ٿو ڪري، جڻ تـه هن جي روح کي ٻاهري ڪنڊن جا رهڙا ڏئي رتوڇاڻ ڪيو ويو هجي. هـو پنهنجو زخمي روح ڪيس ڏيکارڻ ٿو چاهي. هو هن سان گهڻو ڪجهه ڳالهائڻ ٿو چاهي، پر اندر جو روح الدر ۾ ساڻدي ڪنهن جواب ڏيڻ کان سواءِ ئي اچي کٽ تي ويهي ٿو.

جوڙس مسلسل بيمارين جي ڪري، هڏن مُٺ وڃي بچي آهـي ۽ هاڻي بخار ۾ باهه جهڙي گرم آهي— پر هُن جي کيسي ۾ جيئن ته پئسا ڪونه آهن؛ ان لاء ڪين رسمي طور به ڪجهه نٿو چئي سگهي. ’ڏس توکي ڪيڏو ته بخار آهي. اف، زندگيءَ جي هيڏي وڏي ٿئول.‘ هن کي پنهنجو وجود پگهل آئيني جيان پورا پورا لڳي ٿو— هو روئي پوي ٿو. هو سوچي ٿو ’انسان جيڪي ڪجهه چاهي ٿو اهو سڀڪجهه حاصل ڪري نه سگهي— پر مسلسل عذاب مان ته ڇوٽڪار مليل هجيس. ائين ڇو نٿو ٿئي؟‘ هو ڏکهو ساهه کڻي ٿو. ’شايد ائين ڪڏهن به نه ٿئي.‘ هو مايوسيءَ وچان زال ڏانهن ڏسي ٿو، جيڪا پرتي منهن ڪري چپ جو شڪار ٿي وئي آهي. زال سان نظرون ڪيدي پاڻ به ڪيتري دير چپ ٿي ويو آهي. لڪڻ تان ارواح ڪڇي ويو اٿس.

دل چاهيس ٿي تہ رڙيون ڪري روئي پوي. ننڍن ٻارن جيان روئڻ کان بس نہ ڪري، مسلسل روئيندي رهي. ۽ هو بلڪل ننڍن ٻارن جيان چپ ڪيدي روئي پوي ٿو -- ۽ آهستي آهستي سڏڪا ڀرڻ لڳي ٿو. پنهنجي محروميءَ تي، پنهنجي بي مقصد زندگيءَ تي. اندر ۾ آٿلون ڪائيندڙ روح آهستي آهستي گهٽجي وڃيس ٿو -- پوءِ هو بي دليو لڪيل پنن ڏانهن ڏسي ٿو، ۽ اهي ڪٽي نہ چاهيندي بہ پڙهڻ لڳي ٿو -- بي دليو پڙهندو رهي ٿو -- ۽ پوءِ آخري سٽن تي پهچي ٿو -- هو پنهنجي ڪم سان ڪم رکندو آهي تہ جيئن هيڊ هن منجهان راضي ٿي وڃي. پر اسان جو هيڊ ڪلارڪ احساس کان خالي جڻ تہ بيجان پٿر آهي. ڪيڏو بہ ڪم چوڻ ڪيو وڃي، هن جي واتان ہ لفظ شاباس جا تہ نهيو، پر گهٽي ڪم جو اثر جڻ تہ آلٽو ٿيندو آهي. رفيق مٿان تہ اصل ڏاڪا ٻڌي چڙهي ويندو آهي.

هو آخري سٽون پڙهي پوريون ٿو ڪري تہ ذهن ۾ گڏ ٿيل مواد پٽي تي هارجڻ لاءِ سٽون ٿو ڏئيس، ۽ هو وري لکڻ لڳي ٿو.

... ...

”مسٽر، نوڪري ڪرڻي اٿئي تہ پنا ضايع ڪرڻ ڇڏي ڏي.“

”جيءُ سائين.“

”جيءُ سائين ڇا؟ روزانو هيتريون ساريون چڪون آخر ڪيستائين برداشت ڪجن، ٻڌاءِ؟؟“

”سائين اڳتي“

واقعي هاڻي هو تمام هوشياريءَ سان ڪم ڪندو آهي. پر تنهن هوندي بہ ڪانئس ڪڏهن نہ ڪڏهن ڪا چڪ ضرور ٿي ويندي آهي. پوءِ تہ دڙڪن جي ڦاهي ڳچيءَ ۾ پئجي ويندي اٿس، هن جي هڪ چڪ سبب هيڊ ڪلارڪ آفيس ڪٽي مٿي تي کڻندو آهي. ڪلارڪن آڏو تہ نهيو پر عام ماڻهو، جن جو آفيس سان رڳو ڪاروباري تعلق هوندو آهي، هو انهن آڏو بہ کيس ذليل ڪندي نہ مڙندو.

هڪ ڏينهن تہ مون سان روئي پيو -- ”همٿ نہ هار رفيق“ کيس چيو هئم. هڪ اهڙو ڏينهن ضرور ايندو جڏهن تو کي ۽ مون کي هن واهيات پوڙهي آڏو ذليل ٿيڻو نہ پوندو.“

هن وراڻيو ”مون کي ڏک ان ڳالهہ جو نہ آهي تہ ڪو هن مون کي هيترن ماڻهن اڳيان بيعزتو ڪيو آهي. پر ڳڻتي رڳو ان ڳالهہ جي پئي ٿئي تہ هو مون کي نوڪريءَ مان ڪيڻ جا دڙڪا پيو ڏئي. سوچ، مان نوڪريءَ مان نڪري ويس تہ منهنجي گهر وارن جو ڇا ٿيندو؟“ هن اوڻهو شوڪارو ڀري مون ڏانهن ڏٺو هو.

”رفيق صلاح ڏيانءِ؟“ مون چيو.

هن فقط مون ڏانهن ڏٺو، ڪجهہ ڪجهہ نہ ڳالهائين.

”رفيق، زندگيءَ سان لڙجي، يا ان هٿان چپ چاپ شڪست قبول ڪجي -- دنيا ۾ جيئڻ جا رڳو اهي بہ رستا آهن؛ ۽ ٽيون رستو ڪو بہ ڪونهي.“ مان سندس ڪلهي تي هٿ رکي

ڳالهائي رهيو هوس. ”مون محسوس ڪيو ته رفيق ته تو ۾ جدوجهد ڪرڻ جو حوصلو به آهي ته جذبو به. پوءِ ڇو تون ان واهيات نوڪريءَ ڪي لتّ نٿو هڻين -- ڇا لاءِ ان ڏينهن ڪان ڏڇين ٿو جو اچڻ وارو آهي؛ جنهن ۾ توڪي نوڪريءَ مان ڪڍيو ويندو.“ هن حيرانيءَ وچان مون ڏانهن ڏٺو. ڪنهن سخت لهجي ۾ جواب ڏيڻ بدران ڏاڍي نرميءَ سان پڇيو هئائين، ”پوءِ مون کي ڇا ڪرڻ گهرجي؟“

چيم ”محنت ڪر، مزوري ڪر. انسان جي ان پڙيءَ تي وڃي ڏسه جتي مون ۽ تو جهڙا هزارين ماڻهو مزوريءَ لاءِ اچي گڏ ٿيندا آهن.“

”ڇا ضروري آهي ته هفتي جي ستن ڏينهن مان ستئي ڏينهن مزوري ملي؛ ۽ نه ملڻ جي صورت ۾ منهنجي گهر جو بار ڇا تون کڻندين؟“

هن مون کان اهڙي نمونې پڇيو هو جو، مان ڪيس تڪڙ ۾ ڪو به جواب ڏئي نه سگهيو هوس، ۽ هُو اتان هليو ويو هو.

مون گهر اچي محسوس ڪيو هو ته مون کي ان جذباتيپڻي کان ڪم وٺڻ نه گهربو هو. هن سان هن جي ڏکن ۾ شريڪ ٿيڻ گهربو هو؛ هن سان همدردي ڪرڻ گهربي هئي؛ ته ڪي اهڙي صلاح جنهن سان هو مون کي خود غرض سمجهڻ لڳي. مان ڪيس دوست نه لڳان، عام رواجي ڪلارڪن جيان احساس کان وانجهيل لڳان.

ان جي ٻي ڏينهن مون کانئس معافي گهري هئي، ۽ هو منهنجي گهرڻ تي حيران ٿي ويو هو. هن چيو هو ”...تون پنهنجي ان ڳالهه تي ٺيڪ آهين، ۽ مون کي به لڳي ٿو ته مان پنهنجي ان سوچ تي غلط نه آهيان. اسان ٻئي برابر آهيون. ان لاءِ معافي جو ته سوال ئي پيدا نٿو ٿئي.“

۽ وري چار ڏينهن اڳ هو ڏاڍو پريشان پريشان آفيس ۾ آيو هو -- ڪنهن سان ملڻ بنا، هيڊ ڪلارڪ جي چيڪ ڏنل ڪمري ۾ اندر ويو هو. پوءِ ساڳيوئي پريشان، آفيس سپريدنت جي برانچ ڏانهن وڃي، وري اچي مون سان مليو هو.

”پائو خير ته آهي...“ سندس پريشان چهرو ڏسي مون کانئس پڇيو هو.

”بُڌ.“ هو ڳيت ڏئي ڪن لاءِ چپ ٿي ويو. ساڳي وقت پريشانيءَ ۾ اچا به واڌارو اچي ويس. ”يار ڳالهه هي آهي ته منهنجي گهرواري ڏاڍي بيمار آهي. هوءَ اميد واري آهي.“ هو وري چپ ٿي ويو. لڳي رهيو هو، هن کي وڌيڪ ڳالهائڻ لاءِ لفظ نه ٿي مليا؛ هو ڏاڍو منجهيل منجهيل پئي نظر آيو.

”ڇا ڳالهه آهي؟“ هن کي پريشان ڏسي هن جي سامهون ويهندڙ ڪلارڪ مرڪي پڇيس.

”ڪجهه ناهي.“ هن تڪڙ ۾ وراڻيو. پوءِ منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وجهي مون کي ٻاهر وٺي آيو.

”پائو تو وٽ ڪجهه پئسا هوندا؟“ ڏاڍي نماڻائيءَ سان پڇيائين، ”سؤ رپيو کن گهرجي. واعدو آ، پهرين تاريخ ڪيئن به ڪري، توکي موٽائي ڏيندس.“

مون اونهو شوڪارو ڀريو. ڪيس سمجهائڻ جي ڪوشش ڪيم. ”رفيق تون منهنجو گهاٽو دوست آهين. تن سالن کان مون سان لاڳيتو گڏ رهيو آهين. تون پاڻ چئو، ڇا مان انهن ماڻهن مان ٿي سگهان ٿو، جيڪي هوندي سوندي ڪنهن جي مشڪل ان لاءِ آسان نه ڪندا آهن، جو ائين ڪرڻ سان انهن جي اندر سُتل ماڻهو جاڳي پوندو آهي.“

هن الائجي ڇا سمجهي اطمينان جو ڊگهو ساهه کنيو هو.

مون چيو هو ”منهنجيون گهرو حالتون توکان ڳجهيون ناهن. پروڪي سال ڳهه ڳاري زال جو علاج ڪرايم. اڄ گهر ۾ جيڪڏهن ڪو سونو ٽپڙ ئي هجي ها ته جيڪر اهو کپائي به تنهنجي مدد ڪريان ها-- پر خدا شاهد آهي ...“.

”چڱو، مان هلان ٿو.“ ذري گهٽ روئيندي چيو هئائين.

ڪيس مطمئن ڪرڻ لاءِ سڏ ڪيم، رفيق ترس. منهنجي ڳالهه ته ٻڌ...“.

پر هو ٻيٺو نه، رڳو ويندي ويندي ايترو چيو هئائين: ”بس تنهنجي مهرباني.“ ۽ پوءِ آفيس بائونڊري پار ڪري هليو ويو هو.

۽ ڪلهه خبر پئي ته جوٽس خيراتي هاسپيٽل ۾ پيسن نه هئڻ ڪري گذاري ويئي. پر مون کي ان ڳالهه تي ڪابه حيرت ڪانه ٿي. ناانصافيءَ واري اهڙي نظام ۾ اهڙا ڪا نئين ڳالهه ڪانهي. مان ذاتي طور هڪ اهڙي شخص کي سڃاڻيندو آهيان، جيڪو ٽي ڀيرا ميٽرڪ فيل هئڻ جي باوجود، هڪ اعليٰ عهدي تي فائز ٿي راتو واهه لکپتي بنجي ويو. پر منهنجو دوست رفيق ان ڇٽي کان محروم آهي، جنهن سان هو گريجوئيٽ هئڻ جي ناتي ورڪ چارج ٽائيپسٽ واري اهڙا واهيات نوڪري ڇڏي، ڪا ان کان مٿي بي نوڪري ڪري، پنهنجي وڏي ڪٽنب کي جيئڻ جو حق ڏئي سگهي. پنهنجن ننڍن ڀائرن کان ڪتابن جا ٿيلا ڦرڻ جو نه سوچي.

سو مون کي ڪلهه خبر پئي ته جوٽس گذاري ويئي. اها ڳالهه ٻڌي مون کي ٿوري به حيرت ڪانه ٿي. پر منهنجي اندر ۾ ويٺل هڪ انسان سڏڪا ڀري رڙي پيو. ڪلهه هن جي جيون ساٿڻ کيس اڪيلو ڇڏي هلي ويئي ۽ جنهن جي سيني ۾ پيل وڇوڙي جا گهاوَ اڃان ميٽيائي نه هئا ته اڄ آفيس هليو آيو! ۽ مون سان خالي هٿ ملائي وڃي ٽائيپ رائيٽر تي خاموشيءَ سان ليٽر ٽائيپ ڪري رهيو هو-- مان ڪرسي سوري هن جي پرسان وڃي ويٺس.

”ٻڌين لتو، پيٽيان ٿيون سڏ آهي!“ هو وري ڪهاڻي مڪمل ڪرڻ کان سواءِ اڌ ۾ ڇڏي زال ڏانهن ڏسڻ لڳي ٿو.

”ڪو مري يا جيئي-- ڪو فڪر اٿئي ڪنهن جو؟“

”پلا مان ڇا ڪريان، ٻڌاءِ؟“

”ڇا توکان همدرديءَ جا خالي ٻه ٻول به نٿا پڄن؟“

جڻ ڪا تيز ڇري سيني مان لهي دل ۾ چُڀي وڃيس ٿي. پنهنجي تُرش لهجي ۾ ڳالهائڻ تي سخت نادم-- ”مون کي معاف ڪر سگهينا!“ هو هن جي مٿي کان اچي بيهي ٿو.

”ڪاوڙ ڪئي اٿئي؟
”نہ.“ نماڻا نيڻ کڻي، ڪنڌ لوڏي چوي ٿي.
”ادا شوڪت ٻاهر ماڻهو آيو اٿئي.“ پاڙي مان آيل هڪ ننڍي ٻار خبر ڏني اٿس، ۽ هو ڪجهہ ڳالهائڻ بنا ٻاهر نڪري وڃي ٿو.
”اوهہ، خير تہ آهي؟“
سائين سپريڊنٽ صاحب ياد ڪيو اٿو.“ آفيس مان آيل پٽيوالو چويس ٿو.
ڪاوڙ لڳي وڃيس. ”مان ڪو سپريڊنٽ جي پيءُ جو نوڪر آهيان جو هن مهل هلان.“
دل ۾ اچيس ٿو تہ کيس چئي ڏي. پر سڪينا جي بيماري ۽ ايندڙ دؤر جي بدحاليءَ جو تصور کيس ائين ڪرڻ نٿو ڏي. هو ڪجهہ گهڙيون اڳ پاڻ سان ڪيل فيصلي تي قائم رهڻ لاءِ، ڪانئس رڳو ٽائيم ئي پڇي سگهي ٿو.
”ساڍا ست ٿيا آهن.“
”چڱو تون اتي بيهہ تہ مان اچان ٿو.“
هو وري گهر موٽي اچي ٿو--
”ڪير هو.“
اهو ئي تہ ٻڌائڻ آيو آهيان، آفيس مان سپريڊنٽ جو پٽيوالو آيو آهي.“
”هن مهل؟“
”ها مجبوري آهي. وڃڻو ئي پوندو.“
”پوءِ پلا ايڏانهون دوا تہ منهنجي ورتيون اچجانءِ، جيڪا اڳين پيري آندي هيئہ. پريشان نہ ٿيءُ، توکي ڏهہ ڪن ڏيان ٿي-- باقي ڏهہ ڪنهن دوست کان وٺجانءِ. وٺي ايندين نہ؟“
جوٽس کٽ جي ٻانهين تي هٿن جي تيرين جو زور ڏئي اٿي ويهي ٿي-- ۽ آهستي آهستي هلي، ڪٻٽ کولي چانهہ جي خالي ڪيتليءَ مان ڏهين جو نوٽ ڪڍي شوڪت کي ڏئي ٿي.“
اهي شمير کان اڌارا ورتا اٿم. رَن کان گهر ۾ تيهہ رپيا تہ ڏنئين رڳا ڏهہ رپيا.“
هو کهائيءَ وارن ڪاغذن کي ڪٽ تان کڻي پيٽو تيڻو ڪري ٿو. ۽ نوٽ وري انهن ڪاغذن جي وچ ۾ وجهي، بنا کيسي ۾ وجهي ٿو ڇڏي. ”باقي آفيس وڃي لکندس.“ سوچي ٿو.
”چا ٿي ڏسين؟“
”تنهنجو روڙيل منهن، ڏس تہ سهي هڙ ٻاتيون نڪري آيون اٿئي.“
مرڪي ورائي ٿو. ”مان ٺيڪ آهيان، منهنجو فڪر نہ ڪر.“ ۽ اڳتي وڌي ٿو وڃي.
”ٻڌ “ جوٽس سڏ ڪريس ٿي.
هو بيهي رهي ٿو.
”اهي ڏهہ رپيا اٿئي نہ، انهن جي دوا تہ آڻجانءِ.“
”وري چو؟“ هو موٽي اچي ٿو.

”ڪنهن هوٽل ۾ وڃي ماني کائجانءِ -- دوا توکان مٿي ڪونهي.“

”مان ماڻهو آهيان، پٿر ناهيان سگهان -- مان جيڪو تنهنجي دوا ڪري نٿو سگهان، توکي خوشيون ڏئي نٿو سگهان، سو ڇا تنهنجا دوا لاءِ ورتل قرض وارا پئسا پاڻ تي خرچ ڪري ڇڏيندس. ڇا اهو لعنتاڻو مون کان پڄندو؟“

”تون صبح کان بڪايل آهين، ۽ تنهنجيون مجبوريون مون کان ڳجهيون ڪونهن. پوءِ مون کي تنهنجو احساس نه ٿيندو ته پيو ڪنهن کي ٿيندو. مان به ته ماڻهو آهيان يا مون کي پٿر سمجهيو اٿئي؟“

”ڪيئن به سهي، پر مون کان ائين ڪونه پڄندو سگهبو.“ هو اڳتي وڌي ٿو.

”ڏس هاڻي جي دوا آندئي ته پاهر هاري پئي هوندئي.“

”وري ساڳيو پراڻو ضد.“ هو وري بيهي رهي ٿو.

”دل جي ڳالهه آهي ته، مون کان تنهنجيون اهي ڏرا ڏنل اکيون لٿيون ڏٺيون وڃن.“

”ته ڇا مان تنهنجو ڦڪو هيڊ جهڙو چهرو ڏسي خوش ٿيندو هوس. ڇا مان توکي بيماريءَ جي حالت ۾ پريشان ڇڏي ڪنهن هوٽل ۾ عياشي ڪري سگهندس. اهو پڄندو مون کان؟“ هو هلندو ٻاهرين در وٽ پهچي رڪجي وڃي ٿو ”ٻڌ، مان منجهند دوڪاندار کي ٿورو مڃائي آيو آهيان. آهي ته اول درجي جو .... پر ڪو ٻار موڪلي ڏسجانس. شايد سيڌو ملي وڃي.“ هو در ٽپي ٻاهر اچي ٿو، ۽ پٽيوالي سان آفيس ڏانهن هلڻ لڳي ٿو.

... ...

”مسٽر شوڪت اچي ويٺو.“

”جيءُ سائين.“

هو ٽيبل جو وڏو خانو کولي، ان منجهان ڪاغذن جو وڏو بنڊل ڪڍي ٿو.

”هان، هي وٺ. هڪ هڪ جون چار-چار ڪاپيون ڪري وٺ، پر جلدي.“

”سائين مان ٻل ڪلارڪ آهيان. ٽائيپسٽ نه، مان نه ڪندس اهي ٽائيپ.“ ڇا هن جي باوجود به ڪجهه چئي نٿو سگهي.

”ڇا ٿو سوچين؟“

”چئي ٿو ڏيانس. ڪهڙو اڳوڻو پٽيندو.“ ۽ هو چوي ٿو ”سائين مجبوري هيءَ آهي ته...“ سندس نظرون سپريڊنٽ جي نظرن سان ملي جهڪيون ٿيون وڃن. لفظ نڙيءَ ۾ اٽڪي ٿا پون.

”ڇا مجبوري آهي؟“

”سائين منهنجو مطلب آهي ته...“ هو گيت ڏئي چئي ٿو ڏي. ”منهنجي ٽائيپ جي اسپيڊ بلڪل ڍري آهي، ۽ ان حساب سان اهي ڪاغذ هڪ هفتي کان به مٿي عرصو وٺندا.“

”تون پنهنجا اهي لفظ لکت ۾ ڏيندين؟“

هو چپ.

”ڏس شوڪت مون کي مجبور نہ ڪر تہ مان تنهنجي خلاف ڪو قدم کڻان.“ هو ڀريان جي پيٽ ۾ ڪجهہ نرميءَ سان ڳالهائڻ لڳي ٿو. ”تون ڄاڻين ٿو تہ آفيس ۾ اهڙا رولس ٺهيل آهن، جنهن ۾ هرهڪ ڪلارڪ کي ٽائيپ لازمي ڄاڻڻ لاءِ هدايت ڪيل آهي، ۽ ان مطابق مان تنهنجي مٿان ايڪسپلينيشن ڪال ڪري سگهان ٿو. ٻڌاءِ ڇا تون ساڳيا لفظ لکت ۾ ڏئي سگهين ٿو؟“

ڪاغذن ڏانهن ڏسي هن جون ڏرا ڏنل اکيون ٻاهر نڪري اچڻ ٽيون. اکين ۾ پاڻي چلڪڻ لڳس ٿو. نہ چاهيندي بہ هٿ ڊگهيري پنا کڻي ٿو وٺي.

”اهي ڪاغذ هيڊ آفيس ويندا، ان لاءِ صفائي ۽ احتياط نهايت ضروري آهي.“

پر هو ڪنهن جواب ڏيڻ بنا، چپ چاپ پنهنجي برانچ ڏانهن هليو اچي ٿو. بي دليو ٽائيپ رائيٽر جي پير ۾ پنا رکي ان ڪرسيءَ تي ويهي ٿو؛ جنهن تي هن جو دوست رفيق وهندو آهي. ۽ جا ڪرسي ٻين ڪرسين جي مقابلي ۾ مٿانهين تہ آهي پر ان تي ويهندڙ سماجي رتبي جي لحاظ کان سيني ۾ ڪمتر ليکيو ويندو آهي.

”رفيق کي چونہ ڇيائين؟“ سوچي ٿو. ’هون.‘ پوءِ ڪنڌ لوڏي ٿو. ’اڄ جوڻس جو ٽيجهو آهي. تنهن لاءِ نہ ڇيائينس. ڇٻو سپريڊنٽ ۾ هاڻي ماڻهپو اچي ويو آهي...... نہ ائين تي نٿو سگهي، پنهنجي ويچار تي ٽيڪا ڪري ٿو. ’هي تہ ماڻهو جو قرئي ناهي، ضرور ڪا بي ڳالهہ هوندي. ڪن لاءِ سوچن جي رڻ ۾ ڀٽڪڻ لڳي ٿو. ”ها ائين ٿي ٿي سگهي ٿو. نہ فقط ٿي سگهي ٿو پر روٺي مان سورنهن ئي آنا ائين آهي. ڇو تہ هن جو گهر هتان ڏهہ ميل پري آهي ۽ مان ـــ اها منهنجي بدقسمتي ڇٻي جو وچ شهر ۾ رهان ٿو.‘ هو اوٻاسي ڏئي ٿو... آٿي جيڪر پاڻيءَ ڍڪ پيان، پنهنجي ان خواهش کي پوري ڪرڻ لاءِ اٿي ٿو. ننڍي ڪٻٽ ۾ رکيل گلاس کڻي ٿو ـــ پوءِ دروازي جي پرسان رکيل دلن ڏانهن وڌي ٿو وڃي... ’در کوليان‘ سوچي ٿو. ’ها کوليان ٿو؛ جيئن ٻاهرين هوا اندر اچي سگهي. ٻاقي پکي جي گرم هوا تہ رهندو پوسٽ ڪري ڇڏيو.‘ هو وڌي در کولي ٿو. ٻاهر تيز هوا جا جهوٽا هلي رهيا آهن. هو وڏا وڏا ساهہ کڻي تازي هوا پاڻ ۾ جذب ڪري ٿو. پوءِ در جي پاڙ ۾ رکيل دلي ۾ هٿ وجهي، ان مان پاڻي ٿو ڀري. ٿي ڍُڪ مس ڀري ٿو تہ پاڻي نڙيءَ ۾ اٽڪي ٿو پويس. گلاس چپن کان ڌار ڪري ٿو. پاڻي هنيانوَ کي ٿو وڃي وٺيس. هو پيٽ تي هٿ رکي ٽائيپ رائيٽر جي سامهون اچي ويهي ٿو... اهو سڀ پنهنجي غرض ڪري لوڙهو ٿو پوي. ’نہ تہ ڇا مان ۽ ڇا آفيس ٽائيم بعد ٽائيپ ڪرڻ لاءِ سپريڊنٽ آڏو پنهنجي هستي ماري ڇڏيان.‘ هو ٽائيپ رائيٽر ۾ پنا وجهي، سپريڊنٽ کان مليل بنڊل مان پنا کڻي ٿو. پوءِ پنهنجي ڪاپي ٻاسي کان رکي، انهن ڏانهن ڏسندو ٽائيپ ڪرڻ لڳي ٿو ـــ ٺڪ... ٺڪ... ٺڪ... ٺڪ... ۽ ائين سڄو ڪمرو ٽائيپ رائيٽر جي آواز سان گونجي ٿو وڃي.

هن جون نظرون جيتوڻيڪ ٻاهر ٻل مان نڪتل ڪاغذن جي اکرن ۾ ڪتل اهن؛ پر سندس خيالن جي گهوڙي جي ڊوڙ سندس گهر جي رستي مٿان آهي.

”خبر ناهي، لالي دڪاندار سيٺو ڏنس، الائي نه --۽ نه ڏينهن جي صورت ۾ اڄ رات به بڪ تي. آف --“ ’اڙي غلطي ٿي ويئي، هاڻي ڇا ڪجي.‘ ڪرسيءَ کي ٽيڪ ڏئي ٿو. ڪمري ۾ خاموشي ڇانئجي وڃي ٿي. ”مارا هڪ سيٽ رهجي ويئي ۽ هاڻي وري پيو پنو وجهڻو پوندو.‘ منهن ۾ بيزاريءَ جا گهنج پئجي وڃنس ٿا. ڇڏينس هيڏا ڊف پنن جا آهن، جي هڪ-هڪ پنو وري وري ٽائيپ ڪرڻو پيو ته، پوءِ صبح ٿي ويندو. هوئين به هڪڙي ئي سيٽ ته آهي. ڪنهن کي ڪهڙي خبر پوندي.“ هو مٿو ٽي ٽائيپ رائيٽر تي آنگريون رکي ٿو... ’ڇوله خبر پوندن، انڌا آهن ڇا؟ --اهو ته مان ئي انڌن وارا ٽاڦوڙا ٿو هڻان، هاڻي وينو لوڙيان.‘ هو خمار ۾ ٽائيپ رائيٽر مان پنا ڪڍي ٻيا پنا ٿو وجهي، ۽ وري ڪمرو گونجي وڃي ٿو. ٺڪ... ٺڪ، ٽڪ... ٽڪ، ٺڪ ٺڪ...

۽ هاڻي رات جا ٻارنهن ٿي رهيا آهن. ان سموري عرصي ۾ ڏهه پيرا غلطيون ڪري وري نئين سر ٽائيپ ڪري چڪو آهي. ان لاءِ ڏاڍو بيزار ٿي ويو آهي. ذهن ۽ دل مٿان ڏاڍو بار ٿو محسوس ڪري. جيتوڻيڪ ڪمرو سؤ جي بلب ۽ ٽيوب لائيٽ جي روشنيءَ ۾ وهنتل آهي، پر پوءِ به هو محسوس ٿو ڪري، هن جي ذهن ۾ اونده ڇانيل آهي. اونده جيڪا جيئن پوءِ تيئن وڌندي ٿي وڃي --۽ هو غلطين مٿان غلطيون ڪندو ٿو وڃي. ۽ هاڻي وري ڪائنس غلطي ٿي وڃي ٿي. هو ڏند ڪرٽي، ٽائيپ رائيٽر مان هٿ ڪڍي ڪرسيءَ کي ٽيڪ ڏئي اکيون ٻوٽي ٿو ڇڏي.

ڪا گهڙي ڪجهه سوچڻ بنا چپ آهي، ذهن ۽ دل مٿان بار وڌندو پيو محسوس ڪري. ۽ هاڻي ڏکو شوڪارو ڀري اکيون کولي ٿو. دماغ ۾ مور جون سٽون آيرڻ لڳنس ٿيون. اوچتو اوڪارو ٿو اچيس، وات تي هٿ ڏئي تيزيءَ سان دروازي ڏانهن ڊوڙي ٿو.

اوڪ... اوڪ... در جي ڍڪيءَ تي اوڪڙو ويهي ٿو. دل ڪچي ڪچي --وري اوڪارا اوڪ... اوڪ... ڪا گهڙي نيڙي مان نڪتل ڦٽل آوازسان رات جي خاموشيءَ کي ٽوڙيندو رهي ٿو.

پوءِ آٿي ٿو، اکين ۾ آيل ڳوڙها آگهي، دليءَ مان پاڻي ڀري وڏا وڏا گرڙا ڪرڻ لڳي ٿو. ۽ پوءِ وري ساڳي ڪرسيءَ ڏانهن وڌي اچي ٿو. دل مٿان اڃان به ساڳيو بار اٿس. هو نرڙ تي هٿ رکي وينو رهي ٿو. ’نه هاڻي وڌيڪ ڪم نه ڪبو، جيڪو ٿيندو، ڏٺو ويندو. ڪو مان سندن زرخريد غلام ته ناهيان جو سڄي رات لوڙيندو رهان.‘ سوچي ٿو. غرض به ته شيئر جي آهي نه، هوئين به ته وقت گذري پيو. اڳتي ڪٿي اميد نه رکبي. ٿڌو شوڪارو ڀري اکيون ٻوٽي ٿو ڇڏي.

’سڪينا جو الائي ڇا حال هوندو؛ بڪ تي نه ويٺي هجي.‘ آٿي ٿو-- ٻاهر نظر وجهيس ٿي؛ هر شيءِ مٿان اونده جو ڪارو تهه چڙهيل آهي. هن کي سواءِ ڪاري رات جي، ٻاهر ڪجهه به

لڳو لڳو اچي. ٽڙ ٽڪڙ ۾ ڀنا ڪٽي هڪ هنڌ ڪٺا ڪري، انهن مٿان پيپرويٽ رکي ٿو. 'هاڻي ڪيڏي نہ پريشان هوندي سڪينا؟ مان ڏاڍو سنگدل آهيان. گهر ويس تہ هن سان سنئين منهن ڳالهايم بہ ڪونہ: هن ڪان اهو بہ نہ پڇيم تہ ماني بہ کاڌي اٿئي يا نہ؟ اوهہ! مان ڪيڏو نہ ڪريل شخص آهيان. اصل ڪمينو، واهيات. مون جهڙو ذليل مرد دنيا جي تختي نہ هوندو.' هو پنهنجو پاڻ کي هن جو ڏوهي محسوس ٿو ڪري. 'ڪيڏو تہ بخار هيس، باهہ ٿي ٻري. نہ آئت ڏني مانس نڪو همدرديءَ جو اظهار ڪيو مانس، ۽ وينس واهيات ڪهاڻي لکڻ: اجايو، بي مقصد' پڇتاءَ جو شديد احساس.

پاهريون در بند ڪرڻ لڳي ٿو. سڪينا ڪان پري رهڻ جو ڏاڍو افسوس ٿيڻ ٿو لڳيس. در بند ڪري ٿڙيل قدمن سان هلڻ لڳي ٿو. 'مان انسان نہ آهيان، پٿر آهيان.' هينيون چپ ڏندن ۾ ڏئي ٿو. 'سڪينا جنهن دور مان گذري رهي آهي: شايد ئي بچي، ۽ مان هن سان گڏ رهڻ بدران هن ڪان ڀيو دور پڃان. اج تہ اصل حد ئي ڪري ڇڏيم.' محسوس ٿو ڪري جڻ تہ سڪينا هن جي پهچڻ ڪان اڳ مري چڪي هوندي، اکين ۾ ڳوڙها پرجي وڃنس ٿا. هينيون چپ ڏندن ۾ اچي ڦاٽي ٿو پئيس. کيس سڪينا ڪان دوري اختيار ڪرائيندڙ فقط اها ائين لکيل ڪهاڻي ئي لڳيس ٿي. کيسي ۾ رکيل پنن ڏانهن ڏسي ٿو. اونده سبب ڪجهہ لڳو نٿو اچيس. ڪاوڙ ۾ کيسي ۾ هٿ وجهي پنا ڪيڍي ٿو، ۽ پوءِ ساڳي ئي ڪاوڙ ۾ پنن کي ڦاڙي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ٿو ڇڏي. هو پنهنجي ۽ سڪينا جي وچ ۾ حائل ٿيندڙ اڌوري ڪهاڻي ڦاڙڻ بعد دل تان ڪجهہ بار هلڪو محسوس ٿو ڪري.

هاڻي هو اطمينان سان ڪجهہ وکون اڳتي کڻي ٿو، ۽ پوءِ حواس گم ٿيل ماڻهو جيان پوئتي موٽي ساڳي جاءِ تي اچي ٿو. گهڻن ڏينهن ڪان پوءِ جي لکيل ڪهاڻيءَ جا ڦاٽل پنا، هوا جي زور تي آڏامڻ لڳن ٿا. ۽ هو اونده ۾ پنن مٿان هٿوراڙيون ڏيندو رهجي ٿو وڃي: ڇو تہ جوٽس جو ڏنل ڏهين جو نوٽ بہ، انهن پنن سان گڏ ڦاٽي ويو اٿس.

محمود مغل

واردات

هن ٻانهون هوا ۾ ڦهلائي، کلهن کي انگريزن جيان گهمائي، سون ڏانهن نهاريو. منهنجي منهن ۾ ڏسندي چيائين "ته اهو اٿئي پورو تفصيل. هاڻي رڳو واردات جو انتظار آ."

ڳالهائڻ مهل هن 'واردات' تي زور ڀريو. مون ڏانهنس ڏسي ڪنڌ هيٺ ڪري ڇڏيو.

"چيو، ميڻا. ڳالهه ڪونه وڻيئي ڇا" هن گاهه تي ليٽي، ڀُوڙي کي ڀڃي وات سان ٽڪر ٽڪر ڪندي چيو.

"نه ڀلا، اهڙي ته ڪا ڳالهه ڪانهي. پر نظام! اهو ٿي ڪيئن ٿو سگهي."

"ڇو اهو ناممڪن آ ڇا؟ هان. اڙي حالتون نٿو ڏسين. ميان، هوءَ ڪهڙي نه حسين آ ۽ هُو ڪهڙو نه ڀولي ڏائيپ. خود سوچ ڪڏهن حور ۽ لنگور ۾ به ناتو ٿيو آ. ائين آهي، مون خود هن کي عطامحمد ڏانهن اشارا ڪندي ڏٺو آ. ۽ ميان ٻيو ته ٺهيو، ان ڏينهن هاڙهي ٽتي، ڀهريءَ جي نماز پڙهي پئي موٽيس ته در تي بيٺي هئي. اصلي مون مان اک ئي نه پئي ڪڍي، ۽ ڀريان ته هو به پئي آيو. پائوڊر سرخي ته اهڙي لڳل هئس جو بس..."

هن ڳالهه اڌ ۾ ڇڏي ڏني ۽ زور سان ساهه کڻي، مون ڏانهن پٺي ڪري پاسي ڀر ليٽي پيو.

ان حالت ۾ ئي چيائين "پٽ نه ڪر اعتبار. پاڻهي ڪڏهن ڏسندين ته اسان وارو پاڙو انهن حرڪتن جي ڪري وڃي وڏو گهر ٿيندو. ميان هڪ ڪِني مڇي سڄي تلاءَ کي ڪنو ڪندي آ."

"يار اهي ڳالهيون تو واريون سچيون آهن. چئين ته بلڪل سچ پيو. جيڪڏهن گهرن ۾ اها ڳالهه پکڙجي وئي ته آخر اسين به نياڻين سياڻين وارا آهيون، ڪجهه ته ٻيلو ڪرڻو ئي پوندو."

مون هن ٻيري سندس ڳالهه تسليم ڪئي.

"ٻيو نه ته ميان، ائين اسان جون زالون ڪن ته ماڳهين الاءِ ڇا ڪري وجهون. اهڙيون زالون مڙسن لاءِ قرير جڪڙيل پڳل آئينو هونديون آهن، جن ۾ سيرن جي ڪري ڏسڻ مهل مڙسن جا منهن به ڇپا نظر ايندا آهن."

هو وري سڌو ٿي ويٺي پيو، وات مان ڪک ٿڪي اڇلائي ڇڏيائين.

"پلا مڙسهنس کي ان واقعي جي خبر نه آ ڇا." مون کي الائي ڇو نه نظام جي ڳالهين تي اعتبار نه پئي آيو.

”چولو هوندي، پر هوندو ڪو مجبوريءَ ۾. باقي زال واردات ڪري ۽ مڙس ڪي خبر ئي نه پوي.“

هن ڳاله تي پٽ ورائي ڇڏي، مان به ڪجهه گهڙيون هن ڏانهن ڏسي پٺي طرف ڳاله تي ليٽي پيس.

نظام ۽ مان هڪبئي جا پاڙيسري آهيون، هن جو ۽ منهنجو گهر آمهون سامهون آهن. ڪجهه ڏينهن ٿيا، نظام جي پرواري گهر ۾ زال مڙس اچي رهيا هئا، مڙس بيحد ڪوجهو هو ۽ زال بيحد حسين.

مان هڪ بئنڪ ۾ مئنيجر آهيان، آفيس مان گهر ايندو آهيان ۽ گهر کان آفيس. فرصت جو ڏينهن ملندو آ ته جمعو ۽ جمعي تي مان ۽ نظام صبح يا شام جو ڪجهه دير پنهنجي گهر جي پرسان باغ ۾ ڪچهري ڪندا آهيون ۽ اتي ئي نظام مون کي هن جي باري ۾ ٻڌايو هو. مون ته هن جوڙي کي مشڪل سان هڪ دفعي ڏٺو هو. زال واقعي بيحد حسين هئي ۽ مڙس ڪوجهو پر اهڙو به نه جو ماڻهين ٿُوڪاري ڇڏجي. نظام جي واتان خبر پئي هئم ته زال مڙس هڪبئي ۾ نهيل ناهن، زال مڙس سان مطمئن ناهي ۽ سندس ڪوجهائپ ڪري عطامحمد کي اشارا ٿي ڪري. عطامحمد به اسان جو تقريبن پاڙي وارو ئي هو، ڪافي سهڻي هانءَ ۽ خوبصورت نقشن جو مالڪ هو ۽ نظام کي پڪ هئي ته اها نئين پاڙي واري ان کي اشارا ٿي ڪري ۽ بقول سندس ’مون ته ڪيس اشارا ڪندي به ڏٺو هو.‘

اڄ صبح کان وٺي هو منهنجو مٿو کائي ويو هو ته تازو مون کيس عطامحمد ڏانهن ڪلي نهاريندي ڏٺو آ ۽ مڙس کي ان ڳاله جي پرواه به ناهي ۽ وغيره وغيره.

”ٻڌ“ هن اوچتو پاسو ورايو.

”هون“ مون ڪنڌ ڪنيو.

”هيئن ٿا ڪيون ميان، تون به خيال ڪر، مان به ٿو جانچ ڪيان. ادا اهي رنون ناهن الاءِ ڇا آهن. ڪٿي مچجي ته مڙس ويچاري کي خبر ناهي. ۽ جي پئي به ته ڇا ڪندو. ’رنان مڪر تنان تتر تال ئي نه ڪن‘ وارو چڪر آ. هونئن ان مڙس جي جاءِ تي مان هجان ته رن جا ٻيرا ٻيرا ڪري وجهان. خير ڪڏهن موڪل وٺي منجهند جو تون بہ ڏسجانءِ، عطامحمد آفيس مان ايندو ته ڪڏهن نه ڪڏهن ته مڙس نه هوندو ۽ ڪجهه ٿيندو. رڳو اهو ڪجهه ٿيڻ ڏجي، پوءِ ڏس منهنجا مزا.“

”چڱو يار ڏسون ڇا ٿو ٿئي.“

اسان جو پاڙو ڪل پندرنهن سورنهن گهرن تي آهي. ڪابه ڳاله ٿيندي آهي ته هڪدم سڀني کي خبر پئجي ويندي آ، سواءِ منهنجي. جو مان بئنڪ کان اچڻ مهل ئي ائين هند تي ڪِرندو آهيان جو رات جو ئي اک کلندي آ. هونئن بازي مون کان ٿئي ڪونه ۽ پوءِ هفتيوار خبرون پيون نظام وٽان ملنديون اهن.

ان ڏينهن شام جو مون ننڊ به ڪانه ڪئي، حالانڪ هفتيوار موڪل جي ڏينهن مان خوب ننڊ ڪندو آهيان. پر اج جاڳيل هئم. چئين وڳي ڪير وارو آيو ۽ اچي گهنٽي هنيائين ته تپ ڏئي هند تان لٿم ۽ پنهنجي پٽ ڪان ڪر منبل ڦري زال ڪان پڇيم "ڪهڙو."

"اج توهان پيا وچو ڪير وٺڻ" هوءَ حيران ٿي ويئي.

"اڙي پڌاءِ ڪٿي ڪهڙو، وضاحت ڪير وٺي پوءِ اچي ڪيان ٿو" نه پئي چاهيم ته دير ڪيان ۽ سامهون وارا ڪير وٺي در بند ڪري ڇڏين.

"ٿي سير."

پڌندي ئي تڪو تڪو در تي آيم. پهرين گيٽ جي چير مان ڏٺم، نظام پنهنجي در تي نڪري ڪير پئي ورتو، مان به ٻاهر نڪتس ته هو اندر ديڳڙي رکڻ ويو. ڪير وارو مونڏانهن آيو ئي پئي ته پاسي وارو در کليو. ها، اها هوءَ ئي هئي. پنرين جهڙي. در تي نڪري، ڪير واري ڏانهن جڳ وڌائيندي چيائين: "ٿي پاءَ."

ڪير وارو مون ڏانهن نه آيو، هن ڏانهن وڌي ڪير ماپڻ لڳو. ان مهل نظام به پنهنجي در تي اچي بيٺو، اکين ئي اکين سان اشارو ڪري چيائين 'اها اٿئي غور سان ڏسينس.' ۽ منهنجين اکين ۾ هاڪار ڏسي هو اندر هليو ويو. هوءَ بلڪل ٻاهر نڪتي بيٺي هئي. جسم بيحد خوبصورت هئس ۽ سولهن وينس جيان مڪمل. ڪير وٺي، مون ڏانهن ڏسي در بند ڪري ڇڏيائين.

"هلا ٺئي." دل ئي دل ۾ دڙڪي هنيم "پيلي نظام سچو آ."

۽ ان ڏينهن کان پوءِ مون هردفعي سامهون واري گهر کي تاڙڻ شروع ڪيو. ايندي ويندي گهر جي در ۾ پيو ڏسندو هئم، ڪڏهن هوءَ نظر ايندي هئي ڪڏهن نه. ڪڏهن ڏسندي هئي ڪڏهن ماڳهين نو لفٽ ڪندي هئي.

مان شڪي فطرت جو ناهيان، پر ڪجهه ڏينهن کان ته عطامحمد جا ڦيرا به گهٽيءَ ۾ وڌي ويا هئا. شايد هو اڳ به هلندو هوندو، پر مون هاڻي جلدي گهر اچڻ شروع ڪيو هو، تڏهن خبر پئي هئم.

هو جڏهن به ايندو هو، نظام ۽ سندس پاسي واري گهر کي ڏسندو لنگهندو هو ۽ مان پنهنجي در جي چير مان ڏڙڪندڙ دل سان پيو ڏسندو هئس. جاڻ در کليو، جاڻ هوءَ نڪتي، پر في الحال ته ڪجهه ٿيو ئي نه پئي.

"پر ميان، سيان ۽ پرينهن مان هتي ڪونه آن، دل پئي چوي ته انهن ٻن ڏينهن ۾ ڪجهه نه ڪجهه ٿي ويندو. تون رڳو منجهند جو اچجانءِ، سيان ڏس ڇا ٿو ٿئي، پوءِ مان اچان ته ڪٿي پڌائجانءِ."

نظام هن جمعي تي به منهنجو متو ڪاڙهو هو ۽ مون ها ڪئي مانس ته جيڪڏهن ڪجهه ڏٺم ته ضرور پڌائيندو مانس.

هينئر ڪجهہ لمحا پهرين، جڏهن مان آفيس مان جلدي گهر موٽندي پريان عطامحمد کي ايندي ڏٺو ۽ لنوائي جلدي گهر اچي در بند ڪري ڇير مان ڏٺم. عطامحمد گهرن وٽ اچي بيهي رهيو، تـاڪ سجهند هئي. ڪوبہ موجود نہ، عطامحمد پهرين منهنجي گهر ڏانهن ڏسي، نظام جي گهر ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ هلڪڙي سيٽي وڄايائين، ان مهل ئي ڪڙڪي کلڻ جو آواز ٿيو. مون سمجهيو هوءَ در کوليندي، مرڪي ٻاهر نڪري عطا کي ڏسندي ۽ شايد اندر بہ وٺي وڃين. مون ڇير ۾ اک کپائي ڇڏي. در جو ڪڙڪو تہ لٿو پر در نہ کليو هو. عطا چئن ئي پاسن وڏي غور سان ڏسي، هلڪڙي آواز سان پڇيو "اچان."

"اچ."

در هڪ جهٽڪي سان کليو ۽ مون اکيون بند ڪري ڇڏيون. مون نہ پئي چاهيو تہ مان پڳل آئيني ۾ نظام جو چهرو منهن ڏسان، ڇاڪاڻ جو اهو در نظام جي گهر جو کليو هو

منهنجيون اکيون بند آهن، پر مان عطامحمد جي گهر ۾ وڃڻ کان پوءِ در بند ٿيڻ جو آواز تہ ٻڌي سگهان ٿو.

سعديہ ميمڻ

آن ماءِ بلاڪينڊ ڊيس

هلندو هلندو ٿـو وڃان، ڪٿي بہ سڪ نٿو سمهان. پاڻيان تہ ائين هلندي هلندي عمر گذاري ڇڏيان. ڏسندي ڏسندي ڪئين نظارا نظر مـان گذريم. رمضان جـو مهينو، شام جـي مهل آهي. هڪ عجيب قسم جو ماحول آهـي. بازار ۾ جنهن جي جيتري پهچ آهي آن آهـر هرڪو پورائي ڪري پيو. منهنجيون اکيون هرڪنهن جـي تعاقب ۾ آهـن. هڪڙي وڏي چمڪيلي موٽر اچي هڪڙي فروٽ واري گاڏي جي اڳيان بيٺي. خير موٽر مان تہ نڪرڻ جي ڪنهن کي ضرورت ڪانہ محسوس ٿي. گاڏي وارو پاڻيهي فروٽ جا لفافا بند ڪري گاڏيءَ ۾ پهچائي آيو. آئون وري ان گاڏيءَ جي پٺيان پٺيان ويس. اها ساڳي گاڏي هڪڙي گلن واري واري وٽ وڃي بيٺي. اتان گلن جا هار ڪجهہ ان گاڏي ۾ رکيا ويا، ان مان هڪ بيڪريءَ تان ڪيڪ پيسٽري ورتا ويا، ۽ الاهي ڪٿان ڪٿان ٿيندي اها گاڏي اچـي هڪ عاليشان بنگلي ۾ داخل ٿي.

بنگلي ۾ ڇهڇٽو لـڳو پيو هو، بتيون تہ ائين پئي ٻريون تہ سڄو بنگلو جهرمر پئي ٿيو. ماڻهو هڪٻئي جي پٺيان اندر داخل ٿيندا ٿي ويا. روزي کلڻ ۾ اڃا ڪجهہ وقت هو. ماڻهو هلندي، ڪاريڊور لتاڙيندي ور وڪڙ آڪاريندي اچـي هڪڙي ڪشادي ۽ ويڪري هال ۾ پهتا، جتي هڪڙي ٽيبل تي قسمين قسمين شيون سينگاريون رکيون هيون، ۽ ٽيبل جي چوڌاري ننڍڙا ننڍڙا ٻارڙا رنگين ڪپڙن ۾ ائين پئي ڊوڙيا جهڙا گلن مٿان پوپٽ. ڪنهن مهل هيڏانهن تـہ ڪنهن مهل هوڏانهن ڊوڙندا ٿـي وتيا. هڪڙي ٻارڙي کي ماءُ ائين ٿـي سنڀاليو جڻ ڪو شيشي جو گڏو هجي، ڪٿي پڇي نہ پئي يا ڪنهن جو هٿ لـڳس تہ جهُري نہ پئي. ذري ذري ڪڇ تي پئي کڻيائين. نيٺ روزو بہ کليو. ماءُ ٻار کي پهريائين جوس جو گلاس پري پياريو. گهر جي ڀاتين ۽ ٻين مهمانن کيس گلن جي هارن سان اصل مٿي ڇڏيو. ان جي دوران بہ ماءُ کيس ڪنهن مهل فروٽ تہ ڪنهن ڪيڪ کارائيندي ٿي ويئي. ٻار جي تہ بس اها دانهن هئي تہ ”ممي بس“، ”ممي بس“، ”ممي بس“، ”منهنجو پيٽ ڏاڍو پرجي ويو آهي.“ ”مما پليز بس.“ ماءُ وري فڪرمندانہ لهجي ۾ چوي تہ ”جان ڏس منهن تہ ڪيڏڙو ٿي ويو اٿئي، رڳو فروٽ هينئر کاءُ، باقي مالي پوءِ کائجان. مون بورچيءَ کي چئي ڇڏيو آهي پڊنگ

ناهي فرج ۾ رکي ڇڏي." "بيگم صاحبه اها ته مون ناهي به رکي آهي، پيو ڪجهه ڇئو ته ناهيان."
"نه نه بس" چئي ماءُ وري ٻار ڏانهن متوجه ٿي ويئي. مون سڀڪجهه پئي ڏٺو، هرڪا ڳالهه پئي ٻڌم. نيٺ ٿورا ٿورا ٿي مهمان وڃڻ لڳا، ته ماءُ کي ڇڻ ڳالهه ياد آئي ۽ جهٽ ڪري وڃي اندران ڪجهه کڻي آئي. "هلي آ پٽ هتي آ، منهنجي ٻچڙي جو ته وزن ئي گهٽجي ويو هوندو." ائين چئي ٻار کي کڻي ويٽ مشين تي بيهاريائين. حيرت کان سندس دانهن نڪري ويئي "ائي منهنجي ٻچڙي جو وزن پنج پائونڊ گهٽجي ويو آهي." وري منهن ۾ ڏسي چيائين ته ڏس پٽ "مون توکي چيو ڪونه هو ته روزو نه رکجانءِ ائين انرجي ويسٽ ٿي ٿئي."

ٻريان آيا جو پٽ وٺو هو، سڀڪجهه پئي ڏٺائين. روزو کوليائين ته رڳو ڪٽل جي هڪ ڳڙيءَ سان ۽ هڪ ڪيلو به مائس الائي ڪيئن لڪائي آڻي ڏنو هئس. ٻار ڏٻرو، منهن وساميل ۽ هيسيل، ڏٻل ڏٻل، سڀڪجهه پئي ڏٺائين. جڏهين بيگم صاحبه کي ڏٺائين ته توني جو وزن پئي ڪري ته واڇوڙي وانگر وئي ماءُ وٽ پڳو. مون اهو به ڏٺو پئي، سڀڪجهه پئي ڏٺم. ڊوڙندي ڊوڙندي ماءُ جي ڳچيءَ ۾ وجي ٻانهون وڌائين. ۽ ماءُ کي ايلاز ڪندي چيائين ته "امان امان منهنجو بہ وزن ڪر." مائس ٻانهون ڇڏائيندي چيس ته "ابا ڏاهو ٿي مَشڪري ڇڏ، مون کي ڪم ڪرڻ ڏي." ڏانهس نهاريائين به ڪين، پلنگ جي چادر بدلائي پئي وڇايائين. "امان مٺي! امان مٺي، ڏس مون بہ ته روزو رکيو هو نه." "بابلا تہ پوءِ ڇا ٿي پيو. پنهنجو وزن آهي ڪهڙو جو گهٽجي ويو هوندو. ڪاڻ لاءِ هوندئن به ڪونه اٺون، پوءِ روزو به نه رکون ته ڇا ڪريون، گهٽ ۾ گهٽ خدا ته راضي ٿيندو." ماءُ جي اها گفتگو ته ٻار جي سمجهه ۾ نه آئي، پر ايترو وري به چيائين ته "پوءِ بيگم صاحبا اهو ڇا پئي چيو ته توني تنهنجي انرجي ويسٽ ٿي وئي!" ائين چئي کٽي زبان ٻاهر ڪڍيائين تہ "ڏس امان، منهنجي زبان ڪيئن سڪي وئي آ. اها ٿيندي آهي ڇا انرجي." ماءُ جو ته هاڻ ئي ڇڄي پيو سکٹو پيار ئي ڪري سگهيس، ۽ زبان مان تہ پيو ڪجهه به نه آڪليس، رڳو اهو سو چيائين ته "ابا اها انرجي پاڻ وٽ هوندي ئي ڪانهي جا ويسٽ ٿئي" ائين چئي منهن ڦيري ڇڏيائين.
مون اهو به ڏٺو ۽ ٻُڌو پر ان ئي لمحي مون کي ائين محسوس ٿيو ڄڻ آئون انڌو ٿي ويو هجان.
اکيون مهٽي مهٽي کوليم، پر مون کي ڪجهه به نظر نه آيو. ڊوڙا ڦاڙي نهارڻ جي ڪوشش ڪيم پر مون کي ڪجهه به نظر نہ آيو. پيٽين کي جهليندو، ٿاڦا کائيندو، هٿوراڙيون هڻندو نيٺ ٻاهر نڪري آيس. ايندي ويندي ماڻهو مون کي ڌڪا ڏيندا ويا، ۽ وري ماڻهو مون کي ڳولهين به ٿيا. هر ماڻهو منهنجي تلاش ۾ سرگردان آهي. ڪي ڪي ماڻهو وري چون ٿا ته انصاف آهي ئي ڪونہ، پر ائين ڪونهي. آئون آهيان تہ سهي، پر مون کي خبر ناهي ته مون کي ڪنهن انڌو ڪري ڇڏيو آهي. يا شايد، آئون شايد، شروع کان ئي انڌو آهيان.
پر مون کي ته روشني گهرجي، مون کي ته سچو ٿيڻ گهرجي.

ظفر عباسي

فيشن ايبل فريب

دريءِ مان منهن ڦيرائي اندر گاڏيءَ جي هن گاڏي جو جائزو وٺڻ شروع ڪيم. تمام گهٽي پيهه ۾ هڪ ڇوڪر بيٺل نظر آيو. هُن جي هٿ ۾ هڪ ڪتاب هو، مان سفر ۾ بور ٿي رهيو هوس ان ڪري ڪيس ڇيم.

”ابا! اهو رسالو ته ڏجان، ڏسان؟“

”اڇي ادا.“ چئي هن رسالو مون ڏانهن وڌايو. مون رسالو وٺي ان جو پهريون صفحو ئي مس اٿلايو ته مون ڪان ڇرڪ نڪري ويو. ان رسالي تي لکيل اکر منهنجي من کي ڏنگڻ لڳا.

”تسليم لاءِ سندس پهرئين ئي خط جي جواب سان گڏ هي ننڍڙو تحفو!“ —”دلبر“

”تسليم“ لفظ ڏسندي ئي ماضيءَ جو واچوڙو مٿي ۽ ذوڙ آڏائي ٿو.

” ها — ها — تسليم!“ ياد ٿو اچيم، جڏهن نئون نئون ڪلام رڪارڊ ڪرائي آيو هوس ته هفتي کن ڪان پوءِ تنهنجو خط مليو. ”مان سوچن ۾ ماضيءَ سان وڃي مليس.“ موتين جي داڻن ڪان وڌيڪ سهڻا ۽ ماڪيءَ جي لار ڪان وڌيڪ مٺڙا لفظ منهنجي من کي موهي ويا. مٿان جو وري ان لفافي ۾ پيل ان فوٽوءَ تي نگاهه پئي ته مورڳو اندرئي اڌ ٿي پيو.

ڇا ڪيان ڇا نه ڪيان؟ به سوال هڪ دل ۾ رهي نه پيا سگهن. نيٺ پنو پين کڻي خط لکڻ شروع ڪيم.

” پياري تسليم!

خوش هجين جمار ساري!

خدا ڪري ته منهنجي زندگي به تون ماڻين، احوال ته تنهنجو پيار پريو پريت نامو مليو. محبت جو هٿ وڌايو اٿئي، ان کي آءٌ خالي نٿو ڇڏي سگهان. بس وڌيڪ جو تو لکيو آهي سو ئي اکين تي، جيئن چئين تيئن ڪريان. — رڳو تنهنجو ”دلبر“

خط تي سينٽ جا ڪافي ڦڙا هاري لفافي ۾ بند ڪري، لفافي تي گل بوٽا ڪيدي يڪدم پوسٽ حوالي ڪيم.

هفتي بعد وري خط مليو، خط ۾ خوشبو ايتري هئي جو مون وارو سمورو ڪمرو ئي واسجي ويو. خط کولي اکر اکر ڪري پڙهي ڏٺم. تنهنجي لکت مطابق تنهنجي سورنهين

سالگرهه آن مهيني جي اناويهين تاريخ تي هئي. ويهين تاريخ تہ ان ئي ڏينهن هئي، ان ڪري تڪڙ ۾ ئي تحفو وٺڻ لاءِ شهر ويس. هڪ عمدي قسم جي ساڙهي ۽ هڪ شاهه سائين جو رسالو، سالگرهه مبارڪ لاءِ تحفي ۾ موڪليو مانءِ، ۽ گڏوگڏ هڪ خط پڻ تہ "پياري!-- حڪم ڪر، جي چئين تہ آسمان تان تارا بہ لاهي آڻي ڏيانءِ...".

ڪجهہ عرصي بعد وري تنهنجو خط مليو جنهن ۾ لکيل هو "آسمان تان تارا تہ نہ لاهہ، پر اسڪولن بند هئڻ ناتي مان بور پئي ٿيان. ان ڪري سون ڏانهن ڪجهہ رسالا يا ڪتاب موڪل تہ مهرباني."

سون ان ئي وقت ويهہ-پنجويهہ ڪتاب ۽ رسالا خريديا، پر سڀ رومانوي! توکي موڪليم.

مهيني ماسي ڪان پوءِ خط آيو، جنهن ۾ لکيو هيئہ تہ "تنهنجا موڪليل سيئي ڪتاب مليا ۽ سيئي پڙهي پوءِ ئي جواب پئي ڏيان. پهرئين خط جي جواب ۾ جو ڪتاب موڪليو هُيَئي آن ۽ پوين ڪتابن ۾ رات ڏينهن جو فرق آهي. اڳئين ۾ ذرا ايترو مزو ڪين هو، جيترو هنن ۾-- پر مان سمجهان ٿي تہ پوين ڪتابن کي تو بہ چاهيو هوندو تڏهن ئي تہ ايترا ۽ اهڙي ئي قسم جا موڪليا اٿئي. جيڪڏهن اها تنهنجي چاهت ئي آهي تہ اها ڪيتري قدر نہ اسان جي خوش قسمتي چئبي جو اسان ٻنهي جون سوچون ۽ خواهشون بہ ساڳيون ئي آهن."

تنهنجي ان خط کان پوءِ مون کي تنهنجي پسند جي خبر پئجي ويئي، ۽ هاڻي جيڪو بہ رومانوي ڪتاب يا رسالو اچي ٿو، پهريائين ئي اُهو خريدي توڏانهن موڪليندو آهيان!"

ماضيءَ کي وساري حال پويان ڊوڙان ٿو.

پتون کولي ان ۾ وڌل تصوير ڏسان ٿو-- ڪيڏي نہ پياري آهي اها تصوير......

جيڪڏهن هن تصوير جو حقيقي روپ منهنجي گهر جي شهزادي بڻجي وڃي تہ پوءِ ڪيترو نہ سٺو ٿئي. اصل مان تہ هي ڪابي گل وارو جيڪو ڪارو تير اٿس نہ! سو چمندو وتان.

"تسليم!" هي تو فوٽو سامهون ڇو ڪڍايو؟ ڪابي پاسي پاسيرو پوز ڪڍرائين ها تہ ڪيڏو نہ چڱو! پو تہ هي ڪارڙو ڪارڙو تير ڪيترو نہ اجان وڌيڪ پيارڙو پيارڙو لڳي ها."

"ٻڌ تسليم! هاڻي تہ جيڪو فوٽو ڪڍائين اهو سائيڊ پوز هجي! ها نہ؟"

"مون وارا جيڪي توڏي هيترا فوٽو موڪليا اٿم، آهي ڏس، ڪيئن نہ نموني نموني جا آهن-- تون بہ پنهنجا اهڙا سٺا سٺا پوز موڪليندي ڪر نہ تسليم!"

"مان جيئن ئي سکر مان هن امرجنسي ڪم مان فارغ ٿي واپس ٿيندس، تيئن ئي توڏانهن هڪ سوکڙي موڪليندس-- خبر اٿئي ڪهڙي؟... نہ ٻڌائيندو وسانءِ حالي!"

"تسليم! تو وارو پرت پريل رومال مون وٽ مون واري خاص بيگ جي مٺک کيسي ۾ سينگاريو پيو آهي، ۽ هي تو وارو فوٽو نہ؟-- مون واري سمهڻ جي ڪمري ۾ وهاڻي هيٺان فريم ۾

لڪو پيو هوندو آهي-- سمهڻ ويل فوٽوءَ سان ڳالهيون ڪري ئي دل وندرائيندو آهيان.
ڏس-- اڄ سڪر پيو وڃان ته فوٽو به ڪنيو پيو وڃان، پاڻ سان. جي فوٽو مون سان نه هوندو ته ڏرتيءَ سونهن رات الائي ڪيئن گذرندي؟"

"تسليم-- مان تنهنجي باري ۾ هاڻي امان کي به ٻڌائي چڪو آهيان. ڪيس تنهنجو فوٽو پڻ ڏيکاريو اٿم ۽ ڏاڍي ڪوشش ڪان پوءِ ڪيس مڃايو اٿم. هاڻي جيڪو به خط لکين تنهن ۾ گهر جي مڪمل ايڊريس موڪلجانءِ ته جيئن مان امان کي وٺي تولاءِ اچان. تيسين تون به ته منهنجي باري ۾ آتي ورڪ ڪندي ڪرا چاچيءَ کي چوندي ڪر ته دلبر ڏاڍو سٺو ڳالهائڻو آهي... ڏاڍو سٺو سهڻو ۽ سلڇڻو آهي ۽ وغيره وغيره.

ڏس! جيئن نه تو مون کي ڀريائين چاهيو آ تيئن ئي اڳتي به ڪوشش ڪر ته چاچي راضي ٿي ويندي ۽ پوءِ اما پاڻهي چاچي کي راضي ڪندي. تيسين اسان به اچي ٽڪاڻا ڪنداسين اتي-- پوءِ ته ڳالهين ذريعي مسئلا حل ٿي ويندا ۽ مان هر قيمت تي توکي حاصل ڪرڻ جو وچن ڪيو آهي تسليم! تون ۽ مان هڪ جدا گهر خريد ڪنداسين، جنهن جي پُرسڪون ماحول ۾ مان ۽ تون ڪيڏو نه پيار ڪيون."

"تسليم-- هي ڇوڪرو تنهنجو مائٽ هوندو! ها نه؟-- ها! مان پڇانس ۾ ڪيئن پڇانس؟" سوچي ڇوڪر سان ڳالهائڻ لڳان ٿو.

"ابا ڪٿي لهندين؟"

"خيرپور ادا--".

"تسليم! تون به خيرپور جي ئي آهين ۽ هيءُ به اتان جو، مان به اتي ئي ٿو لهان-- لهي خرچي پرچي ڏئي پاڻهي ٿو. پڇانس-- تنهنجو ٻڌائيندو پو ڪيس چوندس ته "وڃي ڪيس چئه ته دلبر آيو اٿئي!"

پوءِ تون در تان اچي ديدار ڪرائجان، ڇو جو مان ٽڪڙي ڪم سان سکر وڃي رهيو آهيان-- پلا پو اڳو پوءِ موت تي اچي تو سان ملندس-- پر نه-- پيلي! الائي پوءِ هي ڇوڪرو ملي الائي نه-- تنهنڪري هينئر ئي ٿو لهان خيرپور ۾، ڇوڪري ڪان پڇي حالي تنهنجو منهن ئي ڏسيو وڃان ۽ گهر پڻ. رهائيون پيون پوءِ ڪبيون...".

"ادا! اهو رسالو ڏيو مان لهان ٿو"، ڇوڪري جي آواز مون ۾ سجاڳي آندي ۽ فيصلي مطابق جيئن ئي گاڏي بيٺي ته ڇوڪري سان گڏ مان به لهي پيس ۽ ڇوڪري ڪان گاڏيءَ مان لهندي ئي پڇيم "ابا! اهو رسالو ڪنهن جو اٿئي؟"

"گهران پڙهڻ لاءِ ڪٽي ويو هوس، سو هاڻي واپس ڪنيو پيو وڃان."

ٽڪڙ ۾ چيم.

"ٻڌ پلا تسليم سڃاڻين؟"

”ها ... ها ... تسليم نہ؟“ اگر وات تي رکندي چيائين.

مان دل ۾ خوش ٿيڻ لڳس ۽ تڪڙ ۾ خوشيءَ وچان هٿ ورائي ڏهين جو نوٽ ڪيسي مان ڪڍي ڪيس خرچي ڏيندي چيم ”ان جي باري ۾ ٻڌائيندين پٽ!“

”ها ـــ ها چو نہ؟“

”پر ٻڌ! ها مون کي رڳو ان جي گهر وٺي هل!“

”ها پر... هوءَ گهر تہ هوندي ئي ڪونہ“

”چو“ مون کانئس پڇيو.

”راند تي ويئي هوندي!“

”ڪهڙيءَ تي“ تڪڙ ۾ کانئس پڇيم.

”فوٽ بال تي“

”مرداني راند تي عورت؟“ عجب مان پڇيم.

”پاڻ بہ تہ مرد آ نہ چاچا!“

”ڪيئن“ مان پاڻ کي ڪنهن انگاس تي اٽڪندي محسوس ڪيو.

”چاچا! هو مرد آهي ـــ زناني نالي سان مردن ڏانهن خط لکندو آهي ۽ پوءِ هو هن ڏي ڏاڍيون سوکڙيون پاکڙيون موڪليندا آهن. هي ڪتاب بہ ڪيس هڪ قلمي بواءِ فرينڊ موڪليو هو. اهڙي طرح انهن وٽان ڏانهس ڪتاب ... بڪ... ساڙهيون ... ريڊيا ... گهڙيون ...“ ۽ هو الائي ڇا ڇا چوندو رهيو. منهنجو منهن ڪنهن پنڇر ٿيل ٽائر جيان سُسندو ويو ـــ گاڏي آخري سيٽي هڻي هلڻ لڳي ۽ مان ڊوڙندو وڃي گاڏيءَ جي آخري گاڏي جي در ۾ چمبڙي پيس.

پرل - ايس - بڪ

سنڌيڪار: شمس الدين عرساڻي

پڪي ۾ پڊعڙي

("The Silver Butter fly" جو ترجمو)

هن سونهري جهومڪ ڪنن ۾ پاتي، سينگار ميز جي آئيني ۾ پاڻ کي سامهون ويني ڏٺو، ته آيا انهن جو جوڙ سندس بدن تي پيل ڪاري فراڪ سان ٺهي ٿو يا نه؟ ۽ پاڻ پنهنجي حسن تي فريفته ٿيندي پئي وئي!

پوءِ جڏهن هن جو مڙس استيفن سندس پنيان اچي بيٺو، ته ان جو عڪس پنهنجي عڪس سان گڏ ڏسي مسڪرايو. استيفن تمام خوبرو ۽ خوش پوش هو. در اصل ٻئي ڄڻا بيحد حسين ۽ جميل هئا ۽ هڪٻئي لاءِ قابل رشڪ حد تائين موزون هئا. اها ڳالهه ماڻهن سندن شاديءَ جي ڏينهن به چئي هئي ۽ اڃا تائين به چوندا هئا. ڇڳي خاصي عمر تي هئڻ، تڏهن به سندن مهاندن تي ٻڍاپي جو ڪو به نشان نه هو. جيتوڻيڪ سندن سڪيلڌو پٽ بيلارڊ پنجويهن سالن جو ٿي ويو هو ۽ جپان مان واپسيءَ تي، هڪ جپاني خاتون پرڻجي آيو هو.

هنن پنهي ٿوري دير هڪٻئي کي آرسيءَ ۾ ڏٺو. پوءِ هن سونهري جهومڪ لاهي ڇڏيا، ڇاڪاڻ جو اهي ڪاري فراڪ سان نٿي ٺهڪيا.

استيفن اڃا به بيٺي هن کي ڏٺو. پوءِ جڏهن الائن جهومڪن بدران موتين جا ٽاپس پائڻ لڳي، ته استيفن به ٽاءِ جي ڳنڍ ٺيڪ ڪرڻ لڳو.

"استيفن! سيتو هن کي خراب ڪري رهي آهي" هن جو اشارو پنهنجي پٽ بيلارڊ ڏانهن هو. استيفن ڪو به جواب نه ڏنو. هو اڃا به پنهنجي ٽاءِ کي ٺاهي رهيو هو.

"توهان منهنجي ڳالهه جو جواب ڇو نٿا ڏيو؟" الائن ڪجهه خنڪيءَ سان ڳالهايو.

استيفن ڳنڍ ٺيڪ ڪري، هڪ هلڪو جهٽڪو ڏنو ۽ سڌو ٿي اٿي بيٺو.

"سوچيان پيو ته ڇا جواب ڏيان!"

"ڇو! ڇا توهان کي مون سان اتفاق ناهي ڇا؟"

"اون هون" هن انڪار ڪندي ڪنڌ کي لوڏيو "بلڪل نه — — سان تنهنجو مطلب سمجهان ٿو، پر توسان اتفاق ڪري نٿو سگهان."

الائن ڪجهه قدر تعجب خيز نظرن سان اسٽيفن ڏانهن ڏٺو.

"اها ته تون عجب جهڙي ڳالهه ٿو ڪرين."

"مان خود عجيب آهيان." ۽ هُن کلي ڏنو.

هن پنهنجا ٻئي هٿ الائن جي خوشنما گول ڀولائڻ ڪلهن تي رکيا ته الائن کان سِسڪاٽ نڪري ويو.

"توهان جا هٿ ايترا ٿڌا ڇو ٿا رهن؟"

"ڇو جو اهو دل جي گرم هجڻ جو دليل آهي." هن هٿ هٽائيندي جواب ڏنو ۽ الائن گفتگو جو موضوع بدلائڻ ٺي مناسب سمجهيو.

"هلو ڀلا دير پئي ٿئي."

۽ هوءَ اٿي ته اسٽيفن نرم ڪنين جي نهيل ٽوپي ڪڍي الائن کي ڏني ۽ ڏالهس ڏسي مشڪي ڏنو.

"تون تمام سهڻي آهين الائن" هن چيو.

"مهرباني. توهان به ڪو گهٽ ناهيو."

هو مشڪندو رهيو.

"منهنجو ته بناوتي سينگار جو حسن آهي، پيو چيا! رڳو مصنوعي."

"مان توکي چڱيءَ طرح سڃاڻان ٿو الائن. شايد توکان به وڌيڪ."

هو ٻئي هڪ ٻئي جي ساراهه ڪندا، ڪمري کان ٻاهر نڪري آيا. ڏاڪڻ تي سندس ننهن سيتو چڻ ته سندن انتظار ۾ بيٺي هئي ۽ ڪيمونو ۾ لپٽيل ڪنهن حور کان زياده حسين لڳي رهي هئي. سندن لباس مان ٺي معلوم پئي ٿيو ته زال مڙس سيتو ۽ بيلارڊ ڪيڏانهن ٻاهر وڃڻ جو ارادو نه ٿي رکيو.

سيتوءَ جو قاعدو هو ته هوءَ پنهنجي مس يا سهري کي هزار ڀيرا ڪٿي ڏسي، ته به هر ڀيري سندن تعظيم لاءِ ٿورو گردن ضرور جهڪائيندي هئي. چنانچه هينئر به ٻنهي کي ڪمري مان نڪرندو ڏسي، هڪدم خم ٿي ويئي.

"ڏسو، ٿورو احتياط سان لهجو." سندس مٺڙ آواز هال ۾ چوڌاري پکڙجي ويو، مگر ڳالهه ڪجهه اهڙي مضحڪه خيز هئي، جو اسٽيفن بي اختيار ٽهڪ ڏئي کلڻ لڳو.

"ڇوڪر تنهنجو ڇا خيال آهي؟" هن کلندي چيو.

"اسان ڏاڪڻ تان ڀاڻ کي اڇلائينداسون ڇا؟"

"جي نه، اميءَ جو وڳو ڪجهه وڌيڪ هيٺ لڙڪيل آهي نه، ۽ هيءَ ڏاڪڻ ايڏي ته ڀِڳهي آهي جو بس-خدا پناهه ۾ رکي."

۽ پوءِ جڏهن ٻئي ڏاڪڻ تان هيٺ لهي وڃڻ لڳا، ته سيتو به سندن پنيان ٺي پنيان وڃڻ لڳي.

الاٹن کي تہ جڻ سندس هرڪا ادا اڻ سونهي ٿي لڳي.

"امان کي ٻاهر نڪرڻ جو رستو معلوم آهي سيتو" الاٹن چيو "تنهنجي هلڻ جو هرو ڀرو ضرور نہ آهي."

"نہ امي. اهو تہ منهنجو فرض آهي تہ دروازي تائين هلي، توهان کي خدا حافظ چوان."

ٻيلارڊ مٿئين منزل تي پنهنجي ڪمري ۾ هو. سندن آواز ٻڌي، هو سامهون گيلريءَ ۾ اچي بيٺو ۽ ماڻس جي ڳالهہ صاف ٻڌڻ ۾ آيس.

"امان، سيتو جيئن ڪري، تيئن ڪرڻ ڏيوس. پلا ان ۾ هرج ئي ڪهڙو آهي؟ ڪيس ائين ڪندي خوشي محسوس ٿئي ٿي."

سيتوءَ ڪلي ڏنو. تمام دلڪش ڪل ۽ ڪلندي مهل جپاني رواج مطابق پنهنجو هٿ ڪٺي وات تي ڏنائين.

"تون چو پئي ڪلين ننڍڙي گڏي؟" ٻلارڊ پائيپ وات مان ڪيندي، نهايت محبت ڀريل لهجي ۾ پڇيو.

"توهان بہ تہ ڪلو پيا" سيتوءَ سادگيءَ مان چيو.

"تہ پوءِ چا ٿيو؟"

"بس، توهان مون تي ڪلي رهيا هئا، تہ آئون توهان تي ڪلڻ لڳيس."

"ڏٺي امان." ٻلارڊ پنهنجي ماءُ کي مخاطب ٿيندي چيو "ڪيڏو نہ ننڍڙو آهي، اجان سيتوءَ ۾!"

۽ ٻيلارڊ جي محبت ڀري ڪل ۾ استيفن بہ شريڪ ٿي ويو ۽ سيتو سادگيءَ طرح منهن تي هٿ رکيو، بيٺي ڪڏهن هڪڙي کي ڪڏهن وري ٻئي کي ٿي ڏٺو ۽ پوءِ اوچتو ڪجهہ ڪيس ياد آيو.

"اوهو! ٻيلارڊ، بابا جو چيسٽر جلدي ڪر." پوءِ ننڍڙو ڊوڙي استيفن جو چيسٽر الماريءَ مان ڪڍي آئي.

"بس بس." استيفن ڪلندي ڳالهايو "آئون اهڙي خدمتگذاريءَ جو عادي ناهيان."

"نہ، نہ، مون کي موقعو ڏيو."

۽ هن ننڍڙي معصوم پيار وانگر بلڪل سادگيءَ سان پنهنجو سيني، استيفن کي چيسٽر پارايو ۽ ڪالر ٺيڪ ڪيو.

ٻيلارڊ ۽ استيفن ٻئي مسرت ۽ محبت ڀريل نظرن سان سيتوءَ کي ڏسندا ۽ ڪلندا رهيا، ليڪن الاٹن جي چهري تي ذري بہ نرمي نہ آئي. انهن ٻئي معلوم ٿيو جڻ تہ هوءَ سيتوءَ جي روش کي ناپسند ڪندي هجي ۽ انهي ئي لحظي ۾ ناپسندگي بہ ظاهر ٿي پئي.

"مون کي اهي حرڪتون بلڪل پسند نہ آهن." الاٹن چيو "امان کي دير ٿي رهي آهي."

استيفن جو انتظار ڪرڻ کان سواءِ ئي ٻاهر ڪري، ڪار ۾ وڃي ويٺي.

”سيٺو اڄايو بيلارڊ کي خراب ڪري رهي آهي ۽ بلارڊ تہ بنهہ مست ٿيندو وڃي. هاڻي تہ اهو حال اٿس جو پنهنجي ڪابہ شيءِ، پيو تہ نهيو پر اخبار بہ هنداڻتي ڪري نٿو رکي. بس ائين ئي اڇليو ڇڏي.“

”اها ڪا اهڙي اهم ڳالهہ نہ آهي.“ اسٽيفن ڪار اسٽارٽ ڪندي چيو.

”توهان تہ خواهہ مخواهہ جي ڳالهہ ڪندا آهيو.“

ڪار آهستي آهستي پورچ مان نڪري سڙڪ تي ڊوڙڻ لڳي.

”خواهہ مخواهہ؟“ اسٽيفن چيو.

”اها خواهہ مخواهہ جي ڳالهہ تہ نہ آهي. آئون تہ سندس روش کي بناوٽي ڀانئيان ٿو.“

”واهہ واهہ — اها بہ واهہ جي ڳالهہ ٿي.“

”ڇا مطلب؟“

”جيڪڏهن توهان سمجهو ٿا تہ سيڪجهہ بناوٽي آهي تہ پوءِ سندس ڳالهہ ڳالهہ تي خوشيءَ جو اظهار ڇو ٿا ڪريو؟“ الائن جي لهجي ۾ هڪ اڻ لڪي طنز سمايل هئي.

”الائن ڏس ڪٿي توکي پنهنجي ننهن کان نفرت تہ ڪانہ پئي ٿيندي وڃي؟“ ۽ اها ڳالهہ تمام تشويشناڪ آهي.

”ڇو؟“

”مان نٿو چاهيان تہ بيلارڊ پنهنجي زال کي وٺي اسان کان جدا ٿي وڃي.“

ائين پئي معلوم ٿيو ڄڻ الائن اوچتو مشتعل ٿي ويئي.

”تہ پوءِ سندس حرڪتن تي بيهي اڄايو ڪل ڪل نہ ڪندا ڪريو. مون کي اها ڳالهہ بلڪل پسند ناهي.“

”مصيبت آهي!“ اسٽيفن چيو.

هن ڪار رستي جي هڪ ڇيڙي وٽ بيهاري ڇڏي. ڪار بيهي رهي. اسٽيفن تيز نگاهن سان ڏانهس نهاريو. مگر هن جي خاموش نگاهن ۾ لڪل ملامت ڏسي، سندس سيني تي ڄڻ تہ ٿڌو گهڙو هارجي پيو ۽ فوراً غصو ڪافور ٿي ويس.

”خير ڇڏيو، هاڻ مان جهڳڙو ڪونہ ڪنديس. توهان هلو نہ، دير ٿي رهي آهي.“

”چڱو ٺيڪ آهي.“

اسٽيفن جي لهجي ۾ ناراضگي هئي. ليڪن هن ڪار اسٽارٽ ڪئي ۽ ماٺ ميٺ ۾ سامهون ڏسڻ لڳو. سندس ڪار سڙڪ جي چلڪندڙ سيني تي ترڪڻ لڳي.

ڪرافٽ جي گهرن وٽ پهچڻ تائين ٻئي خاموش رهيا. اتي هنن کان سواءِ چار ٻيا بہ مهمان هئا ۽ سڀئي ڄڻا هڪٻئي سان بي تڪلف هئا. ميز تي کاڌو رکجي چڪو هو، ۽ مسز ڪرافٽ کاڌي جي ميز کي چانديءَ جي خوشنما شمعدانن سان سجايو هو. هو ٻئي پهتا تہ طعام کائڻ شروع ٿي ويو.

اها هڪ قدرتي ڳالھہ هئي، جو گفتگوءَ جو رخ ڦرندو وري بہ سيتوءَ ڏانهن ٿيو. پلا اچا هاڻ تہ سندن درميان آئي هئي ۽ هرڪو شخص جهاني ڪنوار جي باري ۾ ڪجھہ ڄاڻڻ لاءِ ڏاڍو اتاولو هو.

"پلا ٻڌايو تہ توهان جي ننهن ڪيئن آهي؟" هڪ عورت پڇيو "اها بہ ڪا پڇڻ جي ڳالھہ آهي." سندس مڙس چيو "ظاهر آهي تہ هنن جي ننهن نهايت خوبصورت ۽ خوش سليقہ آهي."

"ٺيڪ آهي." اسٽيفن چيو. "۽ سڀ کان وڏي ڳالھہ تہ اها آهي جو بيلارڊ ڪانئس تمام گھڻو خوش ۽ مطمئن آهي."

"بلڪل" ڪرافٽ چيو.

ان ۾ ڪو بہ شڪ ناهي تہ بيلارڊ کي نهايت قابل رشڪ سٺي رفيقہ حيات ملي آهي.

مسز ڪرافٽ پنهنجي مڙس سان ڳالهائيندي ڏانهس غور سان ڏٺو.

"الائن اهو تہ ٻڌ ءِ" مسز شيلي الائن کان پڇيو.

"هوءَ ڪجھہ گھر جي سنڀت ڏي بہ توجھہ ڪري ٿي يا نہ؟"

"نهايت" الائن حق گوئيءَ کان ڪم ورتو.

"هوءَ گھر جي هر ڪو ڪم پنهنجي سر ٿي ڪرڻ چاهي ٿي تہ سندس خواهش ٿي اها هجي تہ ٻيو ڪو بہ فرد ڪنهن بہ ڪم کي هٿ نہ لائي" اسٽيفن چيو.

"ليڪن ڪنهن وقت اهڙي مشاقي تڪليف جو باعث بنجي پوي ٿي" الائن ڳالهايو.

"اها تہ يقيني ڳالھہ آهي." هيلن تائيد ڪئي.

"اسٽيفن اهو تہ ٻڌاءِ" شيلي پڇيو "ڇا جاپاني خواتين بہ بلڪل امريڪي خواتين جهڙيون آهن."

جواب جي انتظار ۾ هو ميز تي جهڪيو ۽ اسٽيفن ڏانهن ڏسندو رهيو.

"نہ" اسٽيفن ڪجھہ توقف سان جواب ڏنو "بلڪل نہ".

"ڪهڙو فرق آهي؟" هينريءَ سوال ڪيو.

"اهو تہ مان بہ چٽي نٿو سگهان. پنهنجي ڳالھہ جي وضاحت مون کان ممڪن ناهي. ڪڏهن بہ انهيءَ معاملي تي سنجيدگيءَ سان سوچيو ئي نہ اٿم."

الائن دل ئي دل ۾ پيچ تاب کائيندي رهجي ويئي تہ آخرڪار اسٽيفن کي ٿيو ڇا آهي؟ هن سوچيو تہ هروقت سيتوءَ جي باري ۾ ئي سوچيندو رهي ٿو. سندس سارا هم جا ڏڪ پريندو رهي ٿو. الائن جي خيال ۾ سيتوءَ جي شخصيت ايتري قدر تہ جاذب ڪانہ هئي. پوءِ آخرڪار اسٽيفن هروقت سندس باري ۾ ڇو سوچيندو رهندو هو؟

الائن جي خيالات جو تسلسل قائم رهي نہ سگهيو، ڇو تہ ڪاڏي کان پوءِ عورتون وينل مردن کي ڇڏي پاڻ ڊرائينگ روم ۾ هليون ويون ۽ هو جڏهن آڳينءَ اڳيان ويهي پاڻ ۾ ڳالهيون ڪري رهيون هيون، تہ ٻئي نمبر ڪمري مان ڳالهائڻ جو صاف آواز ٻڌڻ ۾ اچي رهيو هو.

هينري اجا به سيٿوءَ جي باري ۾ ٻڇي رهيو هو. ڇا هوءَ ڪجهہ ڳالهائو آهي ڇا؟

”بلڪل“ اسٽيفن جواب ڏنو. هوءَ ته طبيعت جي نهايت مائيٺي آهي.

دراصل هوءَ هر وقت بيلارڊ جي ڪجهہ چوڻ جو انتظار ڪندي رهندي آهي.

دراصل هوءَ هروقت بيلارڊ جي ڪجهہ چوڻ جو انتظار ڪندي رهندي آهي، تنهي چڻ يڪايڪ ڪلي ڏنو ۽ سندن صحتمند ٿهڪ گشت ڪندا خواتين جي ڪمري ۾ پهتا.

”هو سڀ ڇو پيا کلن؟“ ميرين پڇيو.

”بس اهي ئي سيٿوءَ جون ڳالهيون پيون ٿين.“ هن منهن ۾ گهنج وجهندي چيو.

”ها ميرين ڳالهايو ۽ پوءِ پيٺي هٿ آڳيٺي اڳيان گرم ڪرڻ لڳي.“ ”خبر ناهي ته منهنجا هٿ ايترا سرد ڇو ٿا رهن؟“

”تون ڪجهہ وٽامن وغيره به کائين ٿي يا نه؟“ هيلن پڇيو.

”ها پهرين کائيندي هئس، مگر ان جو نتيجو اهو ٿيو، جو منهنجي وارن جو رنگ بدلجڻ لڳو، تڏهن ڇڏي ڏنم.“ هو سڀئي کلڻ لڳيون.

”سيٿوءَ جا وار به ته بلڪل جهڙيس ئي ٿيندا.“ ميرين ڳالهايو.

”پوءِ ان ۾ ڪهڙو مضائقو آهي. سيٿو بدشڪل ته نه آهي.“ هيلن چيو.

”مون کي ته سٺي نٿي لڳي“ الائن چيو.

”ڇا جي ڪري؟“ هيلن پڇيو.

”هن جو نڪ مِنو آهي صفا چپٽيل اٿس.“

”ها، اها جدا ڳالهہ آهي. امريڪي حسن جي معيار مطابق ته هوءَ بلڪل حسين نه آهي. ان ڳالهہ ۾ ته هوءَ ڪنهن معمولي ڇوڪري سان به مقابلو نٿي ڪري سگهي ۽......“ ميرين چوڻ لڳي. ”جڏهن چڱي خاصي عمر ٿيندس ته پوءِ بدزيبي ۽ ڦيڪي ٿي پوندي.“ جهاني زالون عمر وڌڻ سان گڏ ٿلهيون ٿينديون وينديون آهن ۽ سندن بدن به بي ڊولو ٿي پوندو آهي.

پلا آخر هوءَ ڇا سوچيندي رهندي آهي؟“

”هون! مون کي خبر ناهي“ الائن چيو.

”ڇا؟“

”يا ته هوءَ بيلارڊ جي باري ۾ سوچيندي رهندي آهي يا اسان جي باري ۾.“

”اوهان جي باري ۾ ڇو؟“

”ڇاڪاڻ ته اسان بيلارڊ جا والدين آهيون.“

”خير اهو خيال ۽ لحاظ سدائين ته قائم ڪونه رهندو.“ ميرين تمام خشڪ لهجي ۾ ٻوليو.

آخرڪار هو هڪ ئي موضوع تي ڪيستائين ڳالهائينديون رهن ها ۽ وري هيلن کي اها ڳالهہ پسند به ڪونه هئي، ته الائن جي ننهن جي باري ۾ گهڻيون قياس آرائيون ڪيون وڃن، ان ڪري هوءَ وري به هيڏانهن هوڏانهن جون ڳالهيون ڪرڻ لڳي.

ليڪن ميرين جو اهو چوڻ بلڪل غلط هو، ته اهڙو خيال ۽ لحاظ هميشه قائم نه رهندو. ڪافي عرصو گذري وڃڻ کان پوءِ سيٺوءَ جي ورتاءَ ۾ ڪو فرق نه آيو هو. هن جي رويي ۾ ايتري ته يڪسانيت هئي، جو الائن کي ڪنهن ڪنهن وقت ڏاڍو تعجب لڳندو هو. هن ته پنهنجو پاڻ کي گهر جي ماحول سان ائين نهڪائي ڇڏيو هو، جو ذرو به اجنبي نتي ڀانئين، بلڪل ائين ٿي معلوم ٿيڻ لڳو ڄڻ ته هو سڀئي سيٺوءَ جي هٿ وس ٿي رهجي ويا هجن.

۽ سيٺو هر ڪنهن ڪم واسطي اهڙو ته تندهيءَ سان تيار رهندي هئي، جو ٻئي کي موقعو ئي نه ملندو هو. هيڏانهن اچا ڪنهن کي ڪنهن شيءِ جي گهرج پئي هوڏانهن سيٺوءَ جو سريلو آواز ايندو.

”آئون ڪري ٿي ڇڏيان. مون کي به ته ڪجهه ڪرڻ ڏيو.“

مهرباني سيٺو.

۽ اهي پئي جملا ڄڻ ته هڪ معمول بنجي چڪا هئا ۽ هر وقت دهرايا ويندا هئا.

۽ هڪڙي صبح جو عجيب اتفاق ٿيو.

هن جو خواب گاهه مٿين منزل تي هو ۽ ڪائڻ جو ڪمرو هيٺ. اڪثر ائين ٿيندو هو، جو هوءَ دير تائين سُتي پئي هوندي هئي ۽ صبح جو ناشتي تي اسٽيفن سان ساٿ ڏئي نه سگهندي هئي؛ ڪيس اها به خبر نه پوندي هئي، ته اسٽيفن ناشتو ڪري، آفيس روانو ٿي ويو.

اڄ صبح جو ڪيس خبر نه پوي ها. پر هوءَ ٿورو جلدي سجاڳ ٿي هئي ۽ هيٺ هال ۾ ڪجهه آواز ٻڌي بيڊروم مان نڪري گيلريءَ وٽ اچي بيٺي. پوءِ هن جيڪي ڪجهه ڏٺو، سو ڪيس حيران ۽ پريشان ڪرڻ لاءِ ڪافيءَ کان زيادہ هو.

هن ڏٺو ته سيٺو معمول مطابق پنهنجي مهري کي، اوورڪوٽ پارائڻ کان پوءِ پٺن تي بيهي ڪوٽ جا ڪالر ٺيڪ ڪري رهي هئي ۽ اسٽيفن، سيٺوءَ جي مهري سندس چوگرد ٻانهون پڪيڙي پنهنجي ننهن کي سيني سان لڳايو ۽ پيار ڪيو. تمام گرمجوشي ۽ محبت سان. ليڪن ان پاڪر ۾ شفقت جي ٿوري جهلڪ به نه هئي. اها ڪيفيت نه هئي، جيڪا ڪنهن بزرگ کي ان وقت ٿيندي آهي، جڏهن هو پنهنجي ئي ڪنهن جائي کي پيار ڪندو آهي. پر هن جي روش ۾ جذباتيت ڪجهه ظاهرظهور پئي ڏني.

۽ وري وڏيڪ حيرت انگيز ڳالهه، اها هئي جو سيٺوءَ نه ته ان طرح پاڪر پائي پيار ڪرڻ تي اعتراض ڪيو ۽ نه احتجاج. جيئن ته هوءَ ڪا انهيءَ حرڪت جي عادي هجي ۽ انهيءَ وقت الائن کي خيال آيو ته يقيناً اها ڪارروائي گهڻن ڏينهن کان جاري آهي ۽ اهڙي طرح پاڪر وجهي پيار ڪرڻ جو سلسلو ڀهرين کان ئي قائم آهي، تڏهن ته سيٺوءَ کي ان ۾ ڪا نئين ڳالهه محسوس ڪانه ٿي.

۽ انهيءَ کان به زيادہ تعجب خيز ڳالهه اها هئي، ته بيلارڊ ان موقعي تي بلڪل سندن ئي قريب بيٺو هو. پر هن پنهنجي پيءُ جي انهيءَ اڻ سهائيندي حرڪت جو ذرو به نوٽيس نه ورتو.

ڪو بہ احتجاج نہ ڪيو، جڏ تہ ڪيس بلڪل ناگوار نہ لڳو هجي. ساڳيءَ ريت پائيپ وات ۾ وجهو، هو ور ور ڪري ڪش هڻي دونهون آڏائي رهيو هو ۽ نيٺ ڳالهايائين بہ تہ ڇا!

”بابا، مان گهٽي ۾ گهٽو ٻنپهرن تائين آفيس ايندو سانوَ.“

”چڱو.“ اسٽيفن جواب ڏنو.

الائن کي انهيءَ لحظي ۾ ياد آيو تہ بيلارڊ جو آفيس ۾ دير سان وڃڻ جو اهو سبب اهي، جو هو هڪ ڊاڪٽر سان مشورو ڪرڻ وارو هو. جڏهن بيلارڊ جپان ۾ هو تہ ڪار جي حادثي ۾ ڪيس معمولي ضرب آئي هئي ۽ ان جو ڪجهہ اثر اجان بہ باقي هو. دراصل اهو حادثو تہ هن جي ۽ سيتوءَ جي وچ ۾ تعلقات جو پيش خيمو ثابت ٿيو. سيتوءَ جو پيءُ هڪ ماهر سرجن هو. اتفاق ڪجهہ اهڙو ٿيو، جو جڏهن بيلارڊ حادثي جو شڪار ٿي اسپتال پهتو تہ سيتوءَ جو پيءُ سندس سرجن مقرر ٿيو. پوءِ هڪ ڏينهن پيءُ سان گڏ ڌيءَ بہ امريڪن مريض کي ڏسڻ آئي ۽ هنن جي پهرين ملاقات ئي سندن لاءِ نينهن جو نياپو بڻجي پئي.

الائن انهن ئي خيالن ۾ اهڙو تہ ٻڏي وئي، جو اسٽيفن کي الوداع بہ ڪونہ ڪيائين ۽ هو ٻاهر نڪري ويو. الائن ساڳي طرح گيلريءَ ۾، جتي هئي اتي ئي دم بخود بيٺي هيٺ نهاري رهي هئي، جيستوڻيڪ اسٽيفن جي نڪرڻ سان ئي بيلارڊ سيتوءَ کي پنهنجي آغوش ۾ ڇڪي ورتو.

۽ پوءِ الائن کي ڏاڍي خفت محسوس ٿي. اها ڪا شرافت بہ نہ هئي، جو پنهنجي پٽ ۽ نئهن کي هڪٻئي سان واڳيل ڏسجي. هوءَ قدمن جي آهٽ ڪرڻ بنا موٽي وئي. ليڪن سندس ذهن، خيالن کان خالي نہ هو. هن سوچيو پئي تہ هال ۾ انهيءَ وقت بيلارڊ سيتوءَ سان عملي محبت جو اظهار ڇو ڪيو؟ ڪٿي ائين تہ ناهي تہ هو ۽ بيلارڊ ٻئي ڄڻا ڪنهن فريب جو شڪار ٿيندا پيا وڃن.

ليڪن اسٽيفن مان تہ اهڙي توقع نٿي ٿي سگهي. هو تہ هڪ سٺي ڪردار جو، ايتريقدر تہ پاڪيزه صفت شخص هو، جو هن تي شڪ ٿي نٿي سگهيو. اها علحده ڳالهہ آهي، تہ اسٽيفن جي مردانہ حسن ۽ پرلطف ڳالهين کان ڪيتريون خواتين متاثر ٿي ويندڙيون هيون. تنهن هوندي بہ اسٽيفن جي ثابت قدميءَ کي ڪڏهن بہ لوڏو نہ آيو. ڪجهہ اها ڳالهہ بہ هئي، جو الائن کي اسٽيفن جي محبت ۽ ڪردار تي بيحد اعتماد هو. اهوئي سبب آهي، جو ڪڏهن ڪابہ اهڙي صورتحال پيدا نہ ٿي، جنهن مان سندس دل شڪني ٿي هجي يا وري طبيعت کي رنج پهتو هجيس. گهڻين عورتن اسٽيفن تي پيار جي ڪمند آڇلائڻ جي ڪوشش ڪئي، ليڪن ڪڏهن بہ هن ان تي توجهہ نہ ڏنو ۽ نہ وري ڪو الائن ڪڏهن وهم ۾ مبتلا ٿي. ڇو تہ ڪيس خبر هئي تہ اسٽيفن هڪ ٽڪر مثل آهي. هڪ اهڙو مضبوط ۽ اڏول ٽڪر، جنهن سان جيڪڏهن ڪو پاڻ ٽڪرائيندو تہ سر ڪٺي بچائي بہ وڃي، مگر دل ضرور ٽٽي پوندس ۽ هميشه ائين ئي ٿيندو رهيو. اسٽيفن ڪنهن جي بہ ارادي کان واقف ٿيندي ئي پنهنجو رويو بدلائي ڇڏيندو هو. هن وٽ

بيشمار محبت ناما به ايندا رهندا هئا، جنهن جو هن خود ته ڪڏهن به جواب نه ڏنو، ليڪن سندس پوڙهي سيڪريٽري ڪين نهايت رڪائيءَ سان تارن لاءِ مناسب جواب ڏئي ڇڏيندي هئي ۽ جڏهن به الائن انهن ناڪام عورتن سان ملندي هئي ته انهن تي ڏاڍو ترس ايندو هئس ۽ هو ويچاريون کيس ڏسي سهمي ويندڙيون هيون. ليڪن سيتوءَ جو معاملو مختلف هو.

سيتو هن جي ننڍي نيتي لنهن هئي ۽ سندس سڪيلڏي پٽ جي نئين ڪنوار، جا سندن گهر جي سڪون برباد ڪرڻ تي آماده هئي.

۽ هوءَ دريءَ ڪان هٽي، سڌو هيٺ هال ۾ آئي، جتي ان وقت به بيلارڊ موجود هو.

”بيلارڊ!“ الائن سڏ ڪيو.

”جي، امان!“ خوش قسمتيءَ سان بيلارڊ ان وقت ناشتي جي ميز تي اڪيلو ويٺو هو.

”ويهو امان. توهان ته اڃان ناشتو ڪونه ڪيو آهي. سيتو گرم گرم ڪافي ناهي ڪئي اچي پئي. توهان به ناشتو ڪري وٺو.“

الائن وڏي سامهون پيل ڪرسيءَ تي ويهي رهي.

”چا چا پيو ڪائين؟“ الائن، سنگتري جو رس گلاس ۾ وجهندي چيو.

”توسان ۽ ڪافي؟“

”جي – ها.“

”ويچاري سيتوءَ کي روز ناشتو تيار ڪرڻو پوي ٿو. مان روز بروز ڪاهل ٿيندي ٿي وڃان.“

”هن کي ڪم ڪرڻ ۾ ئي خوشي ٿئي ٿي.“

الائن سوچيو ته هينئر جو هينئر پنهنجا سمورا شڪ شبها پنهنجي پٽ کي ٻڌائي ڇڏي.

هن سنگتري جي رس مان ڍڪ ڀري ٽڙي آلي ڪئي.

”بيلارڊ؟“

”جي.“

”مان توسان اڪيلائيءَ ۾ ڳالهائڻ چاهيان ٿي.“ الائن چيو.

”ڪا خاص ڳالهه؟“ بيلارڊ کيس گهوريندي سوال ڪيو.

”غالباً.“ الائن چيو.

انهيءَ وقت سيتو ڪافيءَ جا ٿانو کڻي اندر آئي ۽ پنهنجي سس کي نهايت خنده پيشانيءَ سان صبح جو سلام ڪيو ۽ تعظيم خاطر ٿورو خم ٿي.

اهائي ڳالهه الائن کي خراب لڳندي هئي. هن کي تعظيم لاءِ خم ٿيڻ بيحد ناگوار محسوس ٿيندو هو. شروع ۾ هن پنهنجي پٽ کي چيو هو ته سيتوءَ کي منع ڪري ڇڏي ته اهڙيءَ طرح هروقت خم ٿي کيس تعظيم نه ڏيندي ڪري. مگر بيلارڊ چيو هو ته هو سيتوءَ

کي منع نہ ڪندو، چاڪاڻ تہ سيتوءَ کي اهائي تعليم ڏني ويئي آهي. ايئن ئي خم ٿي، تعظيم ڪرڻ سيکاريو ويو آهي ۽ هوءَ اگر ايئن ڪرڻ کان منع ڪندو تہ سيتوءَ لاءِ رنج جو باعث ٿيندو ۽ هو سيتوءَ کي خوش ڏسڻ چاهي ٿو.

انهيءَ وقت بہ سيتو خم ٿي، تہ الائن کي ڪو ان مان خوشي ڪانہ ٿي.

"سيتو تنهنجي مس مون سان اڪيلائيءَ ۾ ڳالهائڻ چاهي ٿي، لهذا تون ٿورو ترس!"

سيتوءَ ڪلي ڏنو. هن جي ڪل تمام دلڪش هوندي هئي ۽ جڏهن هوءَ ڪلندي هئي تہ سندس ڳلن تي وڏا ۽ سهڻا چگهہ پوندا هئا.

سيتو ٻيو ڀيرو تعظيماً خم ٿي ۽ واپس هلي ويئي.

"تو سيتوءَ کي اهو ڇو ٻڌايو؟" الائن ٿوري تي مکڻ هڻندي چيو.

"امان هوءَ تمام صف دل ڇوڪري آهي."

"مگر احمق تہ ناهي."

"بلڪل نہ. ليڪن امان توهان کي جيڪي ڪجهہ چوڻو آهي سو صاف صاف چئي ڏيو، ڇو تہ اوهان جو لهجو ڪجهہ مشڪوڪ ڏسجي ٿو."

"صاف چئي ڏيان."

"بلڪل."

"ڇا تنهنجو بابا اهڙيءَ طرح روز سيتوءَ کي پيار ڪندو آهي؟"

بيلارڊ هڪدم ڪاڏو ڇڏي پنهنجي ماءُ ڏانهن ڏسڻ لڳو. هوءَ بہ ڪيس ڏسي رهي هئي.

"اهو توهان ڇو پڇي رهيا آهيو؟" بيلارڊ دريافت ڪيو.

"ڇو جو اڄ صبح جو جيڪي ڪجهہ ڏٺو اهو مون کي بدگمان ڪرڻ لاءِ ڪافي هو."

"ٺيڪ آهي." بيلارڊ جي لهجي ۾ ڪاٻہ تبديلي پيدا ڪانہ ٿي.

"هاڻي مان بہ توهان کي ٻڌايان تہ سيتو بہ ان معاملي ۾ فڪرمند آهي."

هوءَ نٿي چاهي تہ بابا کي ناراض ڪري. هوءَ منهنجي پيءُ جي گهڻي عزت ڪري ٿي ۽ ان ڪري هوءَ چاهي ٿي، تہ اسان جدا گهر وٺي رهون." الائن اڃا بہ زياده ڏکويل نظر اچڻ لڳي.

"منهنجو بہ اهوئي خيال آهي." هن چيو.

"پوءِ بہ — بيلارڊ آهستگيءَ سان چيو. "آئون بابا کي موردِ الزام نٿو ٺهرايان."

"ڇو؟ آخر ٻنهي مان ڪنهن هڪ جو تہ ڏوهہ آهي؟"

"دراصل ڳالهہ اها آهي تہ توهان سيتوءَ جي باري ۾ جا بدگماني ڪري رهيا آهيو سا درست ناهي. هوءَ ايئن ڪرڻ جي اهل نہ آهي."

"نہ هوندي — ليڪن اڃا تنهنجو پيءُ جوان آهي. پنجاهہ سال بہ ڪا عمر ٿئي ٿي ۽ گهڻين زالن تہ..."

”ليڪن سيتو ائين نہ آهي.“

”پوءِ آخر اهو سڀڪجهہ ٿيو ڪيئن؟“

بس بابا مذاق مذاق ۾ ڪيس الوداعي پيار ڪرڻ شروع ڪيو. ۽ پوءِ مون ڪيئي تہ اندازو ئي ڪونهي تہ اهو سلسلو مذاق جي حد ڪڏهن ٽپي ويو. ها سيتوءَ ڪي ضرور معلوم آهي.

”انهيءَ جو مطلب اهو آهي تہ سيتوءَ جي مرضي ان ۾ شامل آهي.“

”نہ هرگز نہ.“

”پوءِ هن کي ڪيئن معلوم ٿيو؟“

”هوءَ سرتاپا عورت آهي.“

”ڇا مطلب؟“

مطلب تہ هوءَ مرد جي خيال ۽ ارادي کي خود انهيءَ مرد جي علم ۾ اچڻ کان پهرين سمجهي وٺي ٿي.

الائن جون نظرون ڪجهہ اهڙيون هيون، جن مان اچا بہ شڪ ظاهر ٿي رهيو هو ۽ اها ڳالهہ بيلارڊ کان لڪل نہ هئي.

”اها ڳالهہ توهان کي عجيب ضرور معلوم ٿيندي.“ بيلارڊ چيو. ليڪن مان سچ چوان ٿو. جو تہ مون کي ان جو ذاتي تجربو آهي. ڪو وقت اهڙو بہ ٿئي ٿو، جڏهن آئون اجا ڪجهہ سوچيندو پيو آهيان ۽ سيتو بنان ڪنهن اشاري جي منهنجي ڳالهہ معلوم ڪري وٺندي آهي ۽ ڪانہ ڪا اهڙي هلت يا اشارو ڪندي آهي، جيئن آئون سمجهان، تہ هوءَ منهنجي خيال کان واقف آهي.

الائن ڪجهہ اهڙي حالت ۾ هئي جو گهوڙها وهڻ وارا هئس. بعض اوقات ماڻهو جذباتي ٿيو ئي وڃي ٿو.

۽ هن پنهنجي گهوڙهن تي ضابطو ڪرڻ لاءِ، ڪافيءَ جا ٻہ-ٽي وڏا ڍڪ پريا تہ سندس طبعيت ڪجهہ سڌري پيئي.

”هوءَ توهان ٻنهي کي برباد ڪري رهي آهي.“

”اها ڳالهہ صحيح ناهي -- هوءَ اسان جو ننڍي ۾ ننڍو ڪم بہ خوشيءَ سان ڪري ٿي. ليڪن ان ۾ خود غرضيءَ جو ڪو بہ جذبو نہ هوندو آهي.“

پوءِ بيلارڊ بيضي جا ٻچيل سچيل ٽڪرا اهڙيءَ طرح جلدي جلدي وات ۾ وڌا جو ڳالهائڻ مشڪل ٿي پيس. ممڪن آهي تہ هن جاڻي واڻي ائين ڪيو هجي.

”سيتو!“ هن گراهہ ڳيهي سڏ ڪيو.

ٿوري دير ۾ چلڪڻي فرش تي سيتوءَ جي ڳيڙا جي کٽ کٽ ٻڌڻ ۾ آئي ۽ هوءَ اندر هلي آئي.

”ويهہ ويهہ“ بيلارڊ چيو.

سيتو هنن ٻنهي جي درميان ڪرسيءَ تي ويهي رهي ۽ ٻئي هٿ پنهنجي گوڏن تي رکيا. بيلارڊ توست جي هڪڙي ٽڪر تي مربي جو هڪ ٿلهو تهه مکي رهيو هو.

"مان امان کي ٻڌائي رهيو هئس ته امان الڳ گهر وٺي رهڻ چاهيون ٿا."

الائن پنهنجي پٽ جي خوراڪ تي غور ڪري رهي هئي ۽ آخر هن کان رهيو نه ٿيو.

"بيلارڊ تون ذرا ڪاڏي پيٽي ۾ اعتدال اختيار ڪر ورنه تنهنجو پيٽ نڪري پوندو. هي تنهنجو ٽيون توست آهي."

بيلارڊ مشڪي پنهنجي ماءُ ڏانهن ڏٺو ۽ توست رکندي چيو.

"مان به اهوئي سمجهي رهيو هئس، پر سيتو ڪڏهن به اهڙي ڳالهه مون کي نه چوي ها."

مان تنهنجي ڀلائيءَ جي ڳالهه تي ڪريان.

"اها توهان بلڪل صحيح ڳالهه چئي رهيا آهيو." سيتوءَ چيو. "بيلارڊ تون جڏهن چاليهن سالن جو ٿي وڃين، ته پنهنجي ماءُ جي نصيحت ياد رکجئين."

"ها، ياد رکندس" هن وعدو ڪندي چيو ۽ مربي لڳل توست مان هڪ وڏو گره ڀريو.

"سيتو" بيلارڊ چيو "امان جو خيال آهي ته صبح جو بابا جنهن ريت توکي پيار ڪري ٿو، ته تون پسند نٿي ڪرين، تون ڪيس پنهنجي خيالات کان آگاهه ڪر."

سيتوءَ جي منهن تي ڳاڙهسرو رنگ تري آيو. هن جي ڪتورين اکين ۾ ڳوڙها ترڻ لڳا ۽ شايد شديد جذبات کان بيتاب ٿي هوءَ اٿي کڙي ٿي.

"آئون معافي گهران ٿي. مون لاءِ اهو ممڪن ناهي ته پنهنجي مڙس جي پيار خلاف ڳالهايان." هن پنهنجي آستين ۾ ڳوڙها جذب ڪيا ۽ واپس وڃڻ لاءِ مڙي، پر بيلارڊ تيزيءَ سان اٿيو ۽ هن جي رستي ۾ روڪ ٿي بيٺو.

"ترس سيتو. مان ٻاهر وڃان ٿو هليو. توکي منهنجي ماءُ کان ڊپ ڪرڻ جي ڪا به ضرورت ناهي، هوءَ به تو وانگر ئي صاف گو ۽ ايماندار آهي."

۽ رومال پٽ تي ڪيرائيندو هو ڪمري مان ٻاهر نڪري ويو. سيتو ڪيريل رومال کڻي ويڙهيو ۽ ميز تي رکي ڇڏيو ۽ پوءِ ڪجهه ٻيدليءَ سان ڪرسيءَ تي ويهي رهي.

بيلارڊ ته الائن کي عجيب مسئلي ۾ وچڙائي ڇڏيو هو. هن جي خواب خيال ۾ ڪونه هو ته بيلارڊ انهيءَ ڳالهه کي اهڙو رنگ ڏئي ڇڏيندو. ۽ پوءِ سيتوءَ جي ڇهري ڏانهن ڏسڻ لڳي ته ائين معلوم ٿيس ٿي جيئن هوءَ ٻالي ڀولي معصوم نينگري آهي. اهڙي معصوم نينگريءَ ۾ ڀلا ڪو ڪيئن شڪ ڪري سگهي ٿو. روبرو ڪنهن تي الزام مڙهڻ ته ان کان وڌيڪ ڏکيو آهي.

تاهم الائن سوچيو ته صاف گوئيءَ کان ڪم وٺڻ ئي مناسب آهي.

"آخر تو ٻنهي کي ڪيئن ٻول ٻدل رکيو آهي؟ تو وٽ ڪهڙو جادو آهي سيتو؟" ۽ ائين سمجهڻ ۾ ته سيتو جيڪا اڃا هينئر معصوم نينگري پئي نظر آئي، سا اوچتو معمر ۽ مدبر عورت بنجي ويئي.

”مان انهن تي ڪو به جادو نه ڪيو آهي. خود ئي ان ڳالهه تي آماده آهن! دراصل هو ٻيئي ايتريقدر ته ناخوش آهن، جنهن جي ڪا حد نه آهي ۽ اهو توهان جي ناآسودگيءَ جو پڻ اهڃاڻ آهي.“

”منهنجي ناآسودگي؟“

”جي ها، ٻنهي ڪنهن شيءِ جي.“

الائن هڪ سگريٽ دکائي اونهو ڪش پريو. ڄڻ ته هن کي ڳالهه ڪرڻ کان اڳ ۾ ڪجهه وقت گهربل هو.

هاڻ مون کان ته اهو ڪونه پڇندو ته هن جا ڪيرايل رومال هرهر کڻندي ويڙهيندي وتان. هن جا سليپر کڻي اچان. آئون اهو سڀڪجهه نٿي ڪري سگهان. چاڪاڻ جو مان سمجهان ٿي ته اهو سڀڪجهه نامناسب آهي. اهو ته صاف صاف هن کي ڪاهل ڪرڻو ٿيو. صرف ان ڪري جو هو مرد آهي.

”اهو ته فرق آهي امي“ توهان کي اها وڏي ڳالهه ٿي محسوس ٿئي، مگر مون کي ته شروع کان ئي اهو سيکاريو ويو آهي. اها منهنجي فطرت ثاني بنجي چڪي آهي. توهان اهڙي طرح ڪم ڪندا ته بناوت پائيندي. ۽ مان، ان طرح ڪم ڪريان ٿي ته ذرو به بناوتي اٿو لڳي ۽ دراصل اهي سڀئي ڪم مون لاءِ ڪجهه اهميت نٿا رکن، ڇو ته اهو سڀ منهنجو روزمره جو معمول آهي.“

”پوءِ تنهنجي لاءِ ڪهڙي شيءِ اهم آهي سيتو؟“ الائن ڪجهه بيچين ٿيندي پڇيو ”آخر تنهنجو راز ڇا آهي؟“

”منهنجو ته ڪو به راز نه آهي.“

الائن هڪڙو لمحو خاموش رهي. ائين پئي معلوم ٿيو ڄڻ ته هوءَ دماغ ۾ خيال گڏ ڪندي هجي.

”ڳالهه اها آهي“ آخر هن ڪڇيو ”ته مون اڄ صبح جو بيلارڊ جي ٻيءَ کي توسان...“.

سيتوءَ هن جي ڳالهه پوري ٿيڻ نه ڏني.

خدا جي واسطي اهو تذڪرو نه ڪريو. مون کي اها ڳالهه پسند ناهي.

”پوءِ تون ڇو؟“

”امي منهنجي فطرت ئي اهڙي آهي، جو ڪنهن کي ناراض ڪري نٿي سگهان. بس ڳالهه رڳو ايتري آهي.“

”پوءِ آخر هاڻي تنهنجو ارادو ڇا آهي؟“ الائن ڄڻ ته عاجز ٿي پئي هئي.

”مان هتان هلي ويندس. مون بيلارڊ کي چيو آهي. هو به ان تي راضي آهي. هو منهنجي جذبات کي چڱيءَ طرح سمجهي ٿو.“

”ڇا رقابت ڪان ائين ڪري رهي آهين؟“

”نہ، بلڪل نہ ـ هو مون تي اعتبار ڪري ٿو ۽ مون کي چڱيءَ طرح سمجهي ٿو.“

”تون تمام سٺي ڇوڪري آهين سيتو“ الائن پنهنجو سگريٽ ائش ٽري ۾ مهٽي وسائيندي چيو ”تنهنجي تمام گهڻي مهرباني.“

الائن جي ڳالهين مان سيتوءَ کي اها ڳالهہ سمجهڻ ۾ دير ڪانہ لڳي تہ هوءَ علحدگيءَ جي ارادي سان متفق آهي.

الائن، جيڪا هيستائين پنهنجي ننهن ڪان بدگماني ڪري رهي هئي، تنهن جا سڀئي شڪ شبها دور ٿي ويا. هن جي دل چاهيو پئي تہ اڳيان وڌي هن معصوم، ليڪن عقلمند ڇوڪريءَ جي پيشاني ڪٽي چمي.

”۽ سيتو؟“

هوءَ تہ جهڙي پٿرين هئي، هاڻ بہ لڳي پئي. هن جي چهري مان ڪابہ اهڙي ڳالهہ ثابت نٿي ٿي، جنهن مان سندس دلي ڪيفيت، خوشيءَ يا رنج جي آئيندار ٿئي. ائين پئي معلوم ٿيو تہ هيڏي ساري گفتگوءَ مان هن ڪوبہ اثر نہ ورتو هو. جيئن ڪوبہ بحث نہ ڪيو هجيس، جڻ تہ ڪابہ خاص ڳالهہ ڪانہ ٿي.

الائن اتي دريءَ وٽ وجي بيٺي ۽ سيتو ميز تان ٿانو سميٽي رنڌڻي ڏانهن هلي وئي.

الائن ڄاڻو ٿي تہ هوءَ جڏهن بيلارڊ ۽ سيتوءَ جي فيصلي ڪان پنهنجي مڙس کي آگاهہ ڪندي تہ هن کي ضرور تعجب ٿيندو ۽ سندس خيال صحيح نڪتو. شام جو جيئن ئي اسٽيفن سان اها ڳالهہ ڇوريائين تہ هو ڏاڍو متعجب ٿيو. ”پلا ان جي ڪهڙي ضرورت آهي؟“ هن چيو. ”هيڏي ساري گهر ۾ صرف اسان بہ ڄڻا نهنداسون ڇا؟“

”ڇو؟“ الائن ورندي ڏني. ”هاڻي بہ ڄڻا ڇو ٿورا لڳنداسون؟“

هن جي آواز ۾ ٿنول ۽ تلخي هئي ۽ اها هلت الائن کي پاڻ بہ ڪجهہ نامناسب سمجهہ ۾ پئي آئي. الائن محسوس ڪيو تہ هن اسٽيفن سان اها ڳالهہ بي وقتائتي شروع ڪئي هئي. بهتر تہ ائين ٿئي ها، جو هوءَ ڪاڏي تائين ان موضوع تي ڳالهائي ئي نہ ها. ليڪن مشڪل اهو هو جو گهڻي دير هوءَ انتظار بہ نٿي ڪري سگهي. رات جي مانيءَ تائين اهو معاملو پيٽ ۾ ڪيئن سالدي ويهي ها!

”سيتو جدا رهڻ چاهي ٿي.“ الائن چيو.

جيتوڻيڪ سندس چوڻ واجبي نہ هو. سيتو ويچاريءَ جو وس هلي ها تہ هوند ڪڏهن بہ ڪانئن جدا نہ ٿئي ها، مگر... هوڏانهن اسٽيفن کي بہ الائن جي ان ڳالهہ تي ذرو بہ اعتبار نہ آيو. هن ڄاڻو ٿي تہ سيتو علحدگي هرگز پسند نٿي ڪري سگهي ۽ هن پنهنجي خيال جو اظهار بہ ڪري ڏنو.

”مون کي تہ يقين نٿو اچي.“

”ايهين چو نہ تو چوين تہ تنهنجي مرضي ڪيس ڇڏڻ جي ناهي.“ الائن چيو.
اسٽيفن کي اهو ناگوار لڳو ۽ سندس منهن ۾ گهڻا ڀڄي ويو ۽ هنن ڀنهي جون لظرون مليون، تہ اسٽيفن محسوس ڪيو تہ الائن ڄڻ تہ سائس مقابلي تي لهي آئي هجي.
هڪ لحظي تائين ڀنهي ڄڻن هڪٻئي کي ڏٺو، ناراض ۽ خاموش...! ۽ پوءِ الائن ماٺ کي ٽوڙيو.
”مون اڄ توهان کي هيٺ هال ۾ ڏٺو هو.“
اسٽيفن جي منهن تي هاڻ ناگواريءَ جي بدران خفگي پيدا ٿي.
”ليڪن بيلارڊ بہ تہ موجود هو ان وقت.“
ائين معلوم ٿيو ڄڻ تہ اسٽيفن پنهنجي بيگناهي ثابت ڪندو هجي.
” ها.“ الائن گهڻي لاپرواهيءَ سان چيو. ”اڃا تہ ڪڏهن بيلارڊ موجود هوندو آهي، پر ڪڏهن سندس غيرموجودگيءَ ۾ بہ...“
اسٽيفن توقع خلاف ڪو بہ جواب ڪونہ ڏنو ۽ اڳيان وڌي، صوفي جي هڪ ڪنڊ تي ويهي رهيو.
”آخر، هاڻي تون ڇاهين چاهين ٿي؟“
”ڪجهہ بہ نہ.“ الائن ماڳيءَ ريت، اڃان بہ لاپرواهيءَ ۽ ناراضگيءَ سان چيو.
”پوءِ جهيڙو ڇالاءِ شروع ڪيو اٿئي؟“
الائن اسٽيفن ڏانهن گهوري نهاريو.
”اڃا پاڻي سر کان مٿي چڙهيو ناهي“ هن چيو.
”اسٽيفن توهان پهرين ڪڏهن مون سان ڪوڙ نہ ڳالهايو آهي. آخر هيءُ قصيو ٿيو ڪيئن؟“
”مون... مون کي خبر ناهي.“
سندس آواز ۾ شڪست ظاهر هئي.
”توهان اهڙي قسم جا ماڻهو نہ آهيو، اها ڳالهہ اوهان کي سيباڻي بہ ڪانہ ٿي.“
”ٺيڪ آهي“ اسٽيفن ڪنڌ جهڪايو.
”توهان ايتريقدر بي سمجهہ بہ ڪونہ آهيو.“
”برابر.“
”چئبو تہ هن جي ادائن توهان کي ريجهي وڌو.“
”ممڪن آهي...... پر ائين بہ ڪونهي.“
”پوءِ آخر ڪهڙو سبب آهي؟“
”بس، ڇا چئجي، ائين ڪٿي سمجهہ تہ هوءَ منهنجي انا کي بيدار ڪري ڇڏي ٿي.“
”توهان جي انا...... ڇا توهان جي مردانگي اڃا تائين سٽل هئي ڇا؟“

"ليڪن توهان ته زندگيءَ جي هر شعبي ۾ ڪامياب آهيو. مان ته توهان ڪي مطمئن ڏسان ٿي ۽ نهايت خوش آهيو."
"ان جي باوجود......"
"ان جي باوجود آخر ڪهڙي کوٽ آهي؟ جنهن ڪي سمجهو ٿا ته هوءَ پوري ٿي؟"
"مون کي خبر ناهي."
"توهان کي سائس محبت ته ڪانه ٿي وئي آهي."
الائن جو سوال ڪيترو نه صاف ۽ نازڪ هو.
"نه ائين ته نه آهي...... پر ڪجهه" اسٽيفن هڪو ٻڪو ٿي ويو ۽ تمام بي چين نظر اچي رهيو هو.
"ايئن ٿو معلوم ٿئي ته ڪيس بروقت ٿي منهنجي خيالن جي ڄاڻ پئجيو وڃي."
"ان جو مطلب اهو ٿيو ته توهان کي سائس محبت ٿي وئي آهي."
"نه نه......" هن احتجاج ڪيو.
"اصل واقعو ائين آهي ته آئون ڪيس ٻيلارڊ جي موجودگيءَ ۾ پيار ڪندو آهيان."
"ته پوءِ سندس غيرموجودگيءَ ۾ به ڪندين؟"
"هرگز نه."
"خدا ڪري تہ ايئن ٿئي."
"ڇا مطلب؟"
"ته توهان غيرموجودگيءَ ۾ اها حرڪت نه ڪريو."
"ناممڪن."
"اسٽيفن." او چتو الائن جذباتي بنجي وئي. "خدا جي واسطي مون کان اڪيون نه ڦيريو اهو ته ٻڌاءِ ته مون ۾ ڪهڙي ڪمي آهي؟"
"اهڙي ته ڪابه ڳالهه نه آهي الائن. تون ته زندگيءَ جي بي مثال رفيقہ حيات آهين."
"...... پر."
"پر...... پر ڇا؟"
اسٽيفن جواب ڏيڻ کان پهرين چند لمحا ماٺ ٿي ويو.
"مون کي خبر ناهي."
"تون ٻڌائڻ نٿو چاهين."
"ڪاش! مان جيڪر پنهنجو مافي الضمير بيان ڪري سگهان."
الائن به اهو سمجهڻ ۾ دير نه لڳائي، اسٽيفن ڪجهه بي وس ٿي پيو آهي.
دراصل هو ٻڌائي به ڇا ها... پلا ٻڌائڻ واسطي باقي رهيو به ڇا هو.

هوءَ ڪجهه رحم ڀرين نظرن سان پنهنجي مڙس ڏي ڏسڻ لڳي، جو پنهنجي سيني مردانا وصفن، مردانگي، همت ۽ بيباڪي جي باوجود هن وقت حالات جي هٿن ۾ مجبور هو. ڏکويل ۽ بيقرار... پريشان ۽ گهبرايل هو.

۽ الائن کي مٿس ايتري قدر تہ رحم آيو، جو هوءَ پنهنجي سڄي ورچائي ڇڏي اٿي بيٺي ۽ پنهنجون ٻانهون هن جي ڳلي ۾ حائل ڪري ڇڏيون.

”اسٽيفن مون مان خفي ٿي پيا آهيو ڇا؟“

”توهان ڪيترا نہ سٺا ۽ معقول انسان آهيو.“

”الائن تون ڪيتري نہ سٺي آهين.“

”چڱو مون کي معاف ڪري ڇڏيو.“

”تو ڇا ڪيو الائن؟ ڪجهہ بہ نہ، معافي ڇاجي؟“

”مان حيران آهيان تہ مون...“ هن جهلي جهلي ڳالهايو.

”ليڪن خير وساري ڇڏيو.“ هن پنهنجي مڙس جي ڳلن تي پنهنجي نرم هٿن سان ڇهيو ۽ ڪيس اتيئي ڪمري ۾ ڇڏي، ٻاهر نڪري ويئي. ۽ پوءِ جڏهن ڪاڏي جي ميز تي پهتا تہ ٻئي ڄڻا هشاش بشاش ۽ بلڪل مطمئن هئا. ليڪن انهيءَ شام جو الائن کي پهريون دفعو اهو احساس ٿيو تہ سيٺو هن جي آرام ۽ مسرت لاءِ ڪيتري قدر نہ ڪوشان رهي ٿي. معمولي کان معمولي ڪم بہ ڪڏهن ڪانئس نظرانداز نہ ٿيندو هو. هن پنهنجي خوبين ۽ اعليٰ وصفن سان سيني کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو هو. هوءَ واقعي پدمڻي هئي. نہ گهڻو ڳالهائيندي هئي ۽ نہ ڪنهن بحث ۾ حصو وٺندي هئي. ۽ جيڪا بہ ڪا ڳالهہ ڪندي هئي، تہ اها تمام صاف ۽ سادي هوندي هئي، جنهن ۾ ڪابہ ڪيڏ يا چالاڪي نہ هوندي هئي. تاهم هوءَ پنهنجي خيالن جو اظهار مسڪراهٽن ۽ اشارن سان اهڙي دلنواز انداز ۾ ڪندي هئي، جو اڳلو ان کان ضرور متاثر ٿيندو هو ۽ سندس ٻالي ڀولي گفتار ۾ دلچسپي وٺڻ شروع ڪندو هو. ۽ ڪاڏي کان پوءِ اٿندي ئي الائن سيٺوءَ جو هٿ ڪڻي ورتو.

”اچ تون ۽ مان ٻئي ڪمري ۾ ويهي ڳالهيون ڪريون.“

”ڇو“ اسٽيفن پڇيو.

”اسين پاڻ ۾ اڪيلايون ويهي ڳالهائينديونسين. توهان ڀيئي اتي ويٺا رهو.“

هن سيٺوءَ جو هٿ پڪڙي کيس ڇڪيو.

”تنهنجا هٿ ڪيترا نہ گرم آهن سيٺو.“

”ها، تمام سخت ۽ کهرا هٿ آهن منهنجا“ سيٺوءَ چيو.

”نہ- نہ ڪيتري قدر نازڪ ۽ نرم هٿ آهن.“

ٻئي ڪمري ۾ اچي هو هڪٻئي جي ڀرسان ويهي رهيون.

”مون تنهنجو سارو راز هٿ ڪيو آهي سيٺو.“

”منهنجو راز؟“ سيتوءَ جي لهجي ۾ حيرت جو اظهار هو.

”توکي خبر ناهي ڇا؟“

”بلڪل نه.“

”چڱو، پهرين اهو ٻڌاءِ ته تون بيلارڊ لاءِ سڀ کان وڌيڪ ڪهڙي شيءِ جي خواهش ڪندي آهين؟“

”دلي اطمينان جي“ سيتوءَ فوراً جواب ڏنو.

”بس صرف اطمينان.“

”اطمينان کان وڌيڪ ڀلا ٻي ڪهڙي شيءِ ٿي سگهي ٿي؟“

”خوب... ۽ اطمينان حاصل ڪيئن ٿيندو؟“

اعتماد سان... جڏهن هن کي پاڻ تي اعتماد ٿي ويندو.“

”بس صرف اهوئي چاهين ٿي؟“

”ان کان سواءِ ٻيو به ڪجهه؟“

”تون اهو نٿي چاهين ته هو، واپار ۾ خوب ڪاميابي حاصل ڪري؟“

”جيڪڏهن ڪيس پنهنجو پاڻ تي اعتماد هوندو ۽ هو مطمئن هوندو ته سندس ڪاميابي به يقيني آهي.“

”۽ دولت... تون اهو نٿي چاهين ته هو دولتمند ٿي وڃي.“

”ظاهر آهي ته جيڪڏهن هو چاهيندو ته دولتمند به ٿي سگهندو.“

”تون پاڻ لاءِ ڪنهن به شيءِ جي خواهش نٿي ڪرين؟“

الائن جي حيرت ۾ برابر اضافو ٿي رهيو هو.

”ضرور ڪريان ٿي.“

”ڪهڙي شيءِ جي؟“

”اطمينان ۽ مسرت جي.“

”آخرڪار اهو اطمينان آهي ڇا؟ ڪهڙي چيز آهي؟“

سيتو هڪ-ٻه لمحو ڪنڌ جهڪائي سوچيندي رهي.

”اطمينان“ سيتو مشڪندي ڳالهايو ”بي غرضي... يعني ته ڪنهن به ٻئي کي پنهنجي غرض لاءِ استعمال نه ڪرڻ. پنهنجي ذات ۽ پنهنجي خوديءَ کي ٻئي پنهنجي مصرف ۾ آڻڻ.

الائن ڪجهه به نه سمجهيو، اها ڳالهه ٻئي عجيب قسم جي هئي. ”مثال طور تي“ سيتوءَ ڳالهايو. اهو ان مان سمجهو، جيئن آئون بيلارڊ کي پنهنجي ڪنهن به ذاتي غرض لاءِ استعمال نه ڪريان. نه سندس بابا کي ۽ نه ئي ٻئي ڪنهن شخص کي. ”فرض ڪريو ته مون کي دولت جي لوڙهه هجي. جيتوڻيڪ في الحال مون کي پئسي جي رتيءَ ماتر به پرواهه ناهي. مگر فرض ڪريو ته مون کي دولت جي خواهش هجي. ته پوءِ اها بيحد خراب ڳالهه ٿيندي،

جو آئون بيلارڊ کي انهيءَ غرض واسطي استعمال ڪريان ۽ ڪيس مون لاءِ زياده کان زياده دولت حاصل ڪرڻ جو چوان، ڇاڪاڻ ته اها ته صريحاً خود غرضي ٿيندي.

دراصل سيٽو پنهنجي ذهن جي سيني تاثرات جي ترجماني ته نه ڪري سگهي، تاهم الائن کي ائين محسوس ٿيو، جيئن منهس ذهن تان لاعلميءَ جو پردو هٽي ويو هجي. جڻ ته هن کي نئين روشنيءَ جو ڪرڻو نظر آيو هجي، ۽ جڏهن هن سيٽوءَ جي بيان ڪيل حقيقت جي روشنيءَ ۾ پنهنجو جائزو ورتو ته هن کي اندازو ٿيو ته هوءَ برابر اجا تائين به اسٽيفن کي ذاتي غرض واسطي استعمال ڪندي رهي آهي. هوءَ ته هن وقت تائين غلط رويءَ جو شڪار رهندي آئي آهي. هن ته پنهنجي مڙس کي پنهنجي غرضن لاءِ هڪ آلہ ڪار ڪٺي بنايو هو. اگر پنهنجي غرضن جو بار مٿس نه وجهي ها، ته هوند هو آزاديءَ سان ڪم ڪندي، خدا ڄاڻي ڪٿان جو ڪٿان وڃي نڪري ها ۽ هيستائين ڇا مان ڇا ٿي وڃي ها!

هوءَ پنهنجي ڪيل سلوڪ تي جهڙو ڪر نادم ٿيڻ لڳي.

”تون اجا ٻچو آهين سيٽو“ الائن چيو.

”پر تنهنجي وات مان عقل ۽ دانش جا گل ٿا ڇڻن.“

”اهو سڀ منهنجي امڙ مون کي سيکاريو آهي ۽ ان کي منڊس امڙ سيکاريو......“

۽ الائن ڪجهه چوي ٿي چوي، تنهن کان اڳ ۾ اسٽيفن ۽ بيلارڊ ٻئي ڪمري ۾ داخل ٿيا.

”الائن، مان ۽ بيلارڊ ان ڳالهه تي متفق آهيون ته هاڻي بيلارڊ کي پنهنجو گهر ڌار وٺڻ کپي. منهنجي خيال ۾ اها سٺي ڳالهه آهي، تنهنجي ڪهڙي راءِ آهي؟“

منهنجي به اها راءِ آهي، ليڪن ڪيترا ڏينهن اسان پاڻ ۾ گڏ رهيا آهيون ۽ اهي سڀ ڏينهن ڏاڍا خوشگوار ۽ دلچسپ گذريا. دراصل اسان کي سيٽوءَ جو شڪرگذار ٿيڻ گهرجي.

۽ سيٽو هميشه وانگيان پهرين اسٽيفن جي تعظيم لاءِ ٿورڙو خم ٿي ۽ پوءِ الائن لاءِ ۽ چيائين ”مون ته ڪجهه به نه ڪيو...... مان ته ڪجهه ڪري به نه ٿي سگهان ۽ پوءِ وري پنهنجي طبعي سادگيءَ ۽ وقار سان گڏ چند لفظ چيائين ”بس مان رڳو پنهنجي طبيعت ۽ تربيت خلاف ڪونه ويس!“

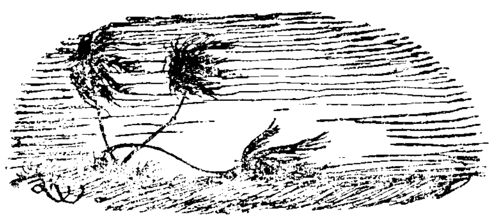

ايس. ايرڊن

مترجم: ولي رام ولڀ

(منگوليائي ڪهاڻي)

ڪنگورزل

ٻيلي جي راڪي مون کي ناراض ٿي پنهنجي جهوپڙيءَ ۾ اچڻ لاءِ چيو هو، ۽ مون کي ياد آيو ته هن مون کي ’ڪنگورزل‘ (هڪ جهنگلي گل) جي باري ۾ ٻڌائڻ جو وعدو ڪيو هو ته رات جي پوئين پهر ۾ منهنجي اک، کلي پيئي.

منهنجي ماءُ کي ٻڌايو جيئن ڪئين بيماريون هيون، انهيءَ ڪري ڪيس گهري ننڊ ڪڏهن نه ايندي هئي. هلڪي کڙڪي تي به هوءَ جاڳي پيئي ۽ مون کان پڇڻ لڳي ته مان انهيءَ وقت ڪيڏانهن پيو وڃان. مون ٻڌايو ته چوڻ لڳي، ”سنڀالي وڃج، هو چڱو ماڻهو ناهي.“

مان هليو ويس. امان جي چوڻ مطابق ڪجهه خبردار به هئس، پر وٽس وڃڻ کان پوءِ مون کي لڳو ته منجهس اهڙي ڪا به ڳالهه نه هئي، جيئن ماڻهن سوچيو ٿي. هن جو ماڻهن سان ميل جول تمام گهٽ هو، انهيءَ ڪري ماڻهو پنهنجي طور تي جيڪي ڪجهه سمجهه ۾ آيو ٿي، هن جي باري ۾ سوچي وٺندا هئا ـــ هو، جنهن جو هن دنيا ۾ ڪنهن سان ميل جول نه هوـــ سواءِ ٻيلي جي.

”ڪڏهن ڪڏهن ڇڏي جهنگ مان به مون کي آٿت نه ملندو آهي. مان ڪهاڻن وٽن ۾ گم ٿي وڃڻ چاهيان ٿو، گم به ٿي ويندو آهيان. رات جو ٻاهه ٻاري ڪو جانور ٻاهه تي پچائي وٺندو آهيان، رڃ جي ڪل ۾ ويڙهجي ڪلاڪن جا ڪلاڪ لاڳيتو تماڪ ڇڪيندو رهندو آهيان، ۽ بس...“ هن مون کي ٻڌايو.

ٻيلي جي انهيءَ راڪي کي مان تڏهن کان سڃاڻان جڏهن مان اڃان ننڍو هئس، ٻي سمجهه هئس. تڏهن مون کي هو ’اوپرو اوپرو‘ لڳندو هو، پوءِ به موڪلن ۾ جڏهن مان ڳوٺ

ويندو هئس ته هن سان ضرور ملندو هئس. پر ڪجهه ورهين کان پوءِ هو 'پنهنجو پنهنجو' محسوس ٿيڻ لڳو. پر هن سال منهنجي ۽ هن جي ڄاڻ-سڃاڻ -- ٿوري ٿوري ٿيندي -- تمام وڌي ويئي هئي.

ڪنگورزل جو نالو وٺندي ئي هو ڏاڍو آداس ٿي ويندو هو، پوءِ مان ڪانئس ڪجهه به پڇندو نه هئس. پر هن ڀيري ڀچي ورتو هوم، ۽ هن وعدو ڪيو هو ته "جنهن ڏينهن اسان ريڇ جو شڪار ڪنداسين، انهيءَ ڏينهن مان توکي ڪجهه ٻڌائيندس." اڄ اهوئي ڏينهن هو- هڏي جي مُٺئي وارو شڪاري چاقو سندس چيلهه ۾ لڳل پٽي ۾ چمڪي رهيو هو ۽ بندوق سندس ڪلهي تي لٽڪي رهي هئي. هو چلم به پي رهيو هو، پر سندس نظر ڪٿي پري وڃايل هئي.

ڏسڻ ۾ پئي آيو ته سندس گهوڙن کي سوڙهي ڪان سوڙهن ڀيچرن تان گذري وڃڻ جي عادت پيل هئي. وڻن جون ننڍيون وڏيون ٽاريون منهنجي منهن ۽ مٿي کي رهندا پائي رهيون هيون. ڪٿي ڪٿي آسمان جي فيروزي رنگ جا ٽڪرا وڻن جي چوٽين تي ٽالڪيل لڳا ٿي. وڻن تي ماڪ ڦڙا اسان جي مٿان ڪري پيا ٿي. ۽ اسان جي ساهن ۾ گاهه جي، ٻيرن جي، انجيرن جي ۽ نه ڄاڻان ڪهڙن گلن جي سڳنڌ سمايل هئي.

سج مٿي چڙهي آيو هو. ڪرڻا هاڻي وڻن کي ويندي رهيا هئا ۽ ڪٿين هنڌن تي ماڪ ۾ ڀِنل گل هيرن جئن چمڪي رهيا هئا. اسان جڏهن 'نٿرمسٽ آل' جبل جي چڙهائي چڙهي وياسين ته انهيءَ جي چوٽين تي پيل برف کي ڏسي ٿي سگهياسين - برف جي پويان آسمان جو رنگ ڏاڍو گهرو ڏسڻ ۾ پئي آيو. مان انهن سينن ۾ ايترو گم ٿي ويو هوس، جو مون کي ٻي ڳالهه جو خيال ئي نه رهيو... اسان جي گهوڙن هٽڪايو. سندن ڪنَ آيا ٿي ويا. منهنجو ساٿي هوريان گهوڙي تان لٿو ۽ پنهنجي گهوڙي جي واڳ منهنجي هٿ ۾ ڏيئي ڪيڏانهن گم ٿي ويو. هڪ منٽ به نه گذريو هوندو ته بندوق جو ٺڪاءُ ٿيو ۽ سمورو ٻيلو گونجي اٿيو. ٻڪين جي ڪنين جي ڦڙڦڙاهٽ ۾ مان اوڏانهن وڌيس، جتان گوليءَ جو آواز آيو هو. منهنجي اکين ڪيس ڳولي ورتو- هو هڪ وڻ تي چڙهيل هو ۽ انهيءَ وقت ڪيسي مان چلم ڪڍي پي رهيو هو ۽ چلم جي نيري دونهين ۾ سندس چهرو ويڙهجي ويو هو. وڻ جي ٿڙ جي اوٽ ۾ ريڇ ڪريو پيو هو...

پوءِ هڪ ٽڪريءَ مان نڪرندڙ نئن جي ڪناري ويهي، اسان ڪٽليءَ ۾ چانهه ناهي. سج هاڻي ڪپار تي هو، وڻن جا پاڇولا ننڍا ٿي ويا هئا، پر جابلو هوا اڃا به ڏاڍي ٿڌي هئي...

"ڪنگورزل مون کي هتي... هن هنڌ تي... ملندي هئي. هن هڪ ڍگهو ساهه کڻي، گاهه تي پنهنجا پير ڦهلائي ڇڏيا.

مان چپ هوس -- منهنجي زبان به ڄڻ ڪن ٻنجي ويئي هئي. "ڪنگورزل"- هو چوڻ لڳو- "هڪ عجيب ڇوڪري هئي - ٻيلي جو ڪرشمو- ٻيلي جي راڻي- ٻيلي جو روح. سندس

جنم به شايد ڪنهن گل مان ٿي ٿيو هو. ڪيس هرڪنهن گل جي ٽڙڻ ۽ مهڪڻ جي به سڌ رهندي هئي، جڻ ٻيلي ڪيس پنهنجا سڀ راز ٻڌائي ڇڏيا هئا. هن مون کي اهو گل ڏيکاريو هو- سونهري رنگ جو گل، جنهنجون پنکڙيون بلڪل چانديءَ جهڙيون هونديون آهن. هوءَ گلن تي ڪريل ماڪ پنهنجي چپن سان پي وٺندي هئي. انهيءَ گل جي ڳالهه تان اسان جا لاڳاپا گهرا ٿي ويا هئا ۽ انهيءَ گل جو مون سندس نالو رکيو هو. ۽ هيءَ ننڍڙي پينگهه آهي، جنهن ۾ اسان جي خوشي لُڏي هئي... پنن جي سرسراهٽ جهڙو هن جو آواز هو. هوءَ جڏهن ڳائيندي هئي ته وڻن جي پنن جي چرپر بند ٿي ويندي هئي، آهي ڪَن ڏيئي سندس آواز ٻڌندا هئا، ۽ پوءِ هوريان هوريان جهومڻ لڳندا هئا.

”هوءَ سترهن ورهين جي هئي. سندس اکيون ڍنڍ جهڙيون گهريون هيون ۽ سندس نظر ڍنڍ ۾ لٿل چنڊ جهڙي هئي. سندس چپ سنهڙا ۽ لال هئا... ۽ سندس کِل هڪ سفيد چمڪ جهڙي هئي، جا سڌي روح ۾ لهي ويندي هئي. قدرت جي جڻ هو سڀ کان وڏي لاڏلي ڌيءَ هئي.

”هوءَ ۽ مان گڏجي رڍون چاريندا هئاسين. پر رڍن جي مالڪ جي بُري نظر هڪ ڏينهن مٿس پئجي ويئي ۽ هڪ رڍ جئن ڪيس جهلي، هن ڪيس پنهنجي پٽ جي ڪنوار بنائي ڇڏيو. مهامورک ڪيس سدائين لاءِ کونڙيءَ ۾ بند ڪري ڇڏيو ۽ پاڻ خزاني جو نانگ بڻجي ويهي رهيو- خزاني کي ماريندو ۽ لٽيندو به هو. پر آها چوڪري پٿر جي مورت نه هئي، جيئري جاڳندي کِل هئي- گل وانگي ڪومائجڻ لڳي.

”بسنت موٽي آئي، ندين ۾ پاڻي وري چڙهي ايو، ڏکڻ ڏانهن ويل پکي موٽي آيا، پر ڪنگورزُل جا گيت اجا به باندي هئا. وڻن بور جهليو هو، سج وري ملائم ٿي ويو هو، ڌرتيءَ جي ڇاتي وري گلن سان پُرجي ويئي هئي، پر ڪنگورزل جي اکين ۾ هڪ ڌند ڇانيل هئي.

”۽ پوءِ ٻيلي ۾ هڪ خبر ڦهلجي ويئي ته ڪنگورزل گم ٿي ويئي آهي. پن پن ۾ ڪيس ڳوليو پئي ويو... پر ڪي هنڌ اهڙا هئا، ڪي پن اهڙا هئا، جن اسان جو راز سانڍي رکيو هو. هوءَ ۽ مان ڪهاڻي ٻيلي ۾ گهڙي ويا هئاسين، رڳو رات جو تارا اسان کي اکيون ڇنڀي ڏسندا هئا ۽ ڏينهن جي وقت پٿريلي ٽڪري اسان کي پنهنجي مٺ ۾ سنڀالي وٺندي هئي.

”هڪ ڏينهن ڪنهن گل جي مهڪ ڪنگورزل کي ٽڪرين مان ٻاهر وٺي آئي. اهو ڏينهن جو وقت هو. مان شڪار جي ڳولا ۾ ويل هئس. ڪنگورزل جي نحس مڙس کي سندس سڌ پئجي ويئي هئي. هن چئني طرفن کان گهيرو ڪري ڪنگورزل کي قابو ڪري ورتو. ڪنگورزل جي ڳچيءَ کي ائين مروڙيائين، جئن ڪو گُل کي ڏانڊيءَ کان جهلي پٽيندو آهي...

هو ٻيلي جو راڪو نہ هو... مون هڪ ڏينهن موقعو وٺي ڪيس قتل ڪري ڇڏيو ۽ آتان هليو ويس. پوءِ اڳتي تمام سڌي ڳالهہ آهي. پوءِ جڏهن زمانو بدليو تہ ملڪ جا ڏينهن مٽجي ويا. ٻيلي جي دشمن ۽ روپ جي دشمن جو وقت هليو ويو. سان موتي آيس - بلڪل هتي، جتي منهنجو گهر هو. هاڻي هتي مان ٻيلي جي سنڀال ڪندو آهيان - جهنگل جي جيئري جاڳندي سونهن جي ۽ ڪنگورزل جي مري ويل سونهن جي - ۽ ڪهڙي خبر تہ ڪنگورزل جو روپ مئو ناهي، جهنگل جي روپ ۾ اڄ بہ زنده آهي...*

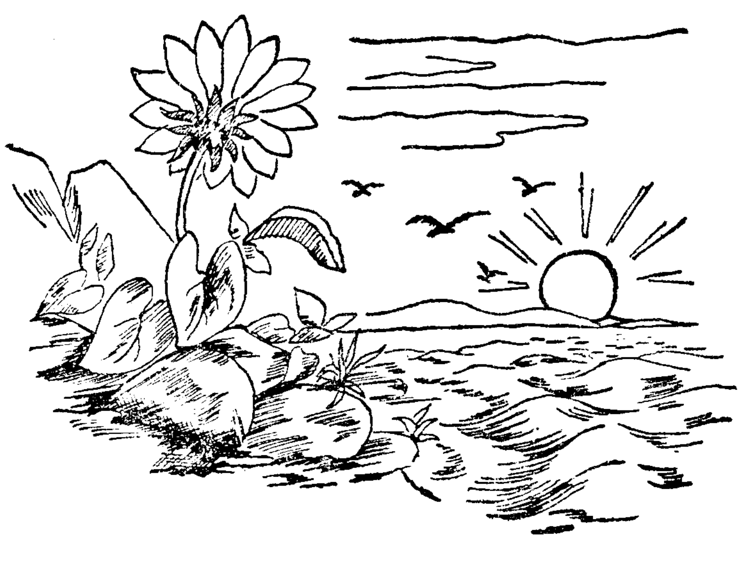

مقالا

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

مخدوم بلال - هڪ محب وطن بزرگ

هت اسين، سنڌ جي اهڙيءَ محب وطن ۽ مرد مجاهد بزرگ جا حالات پيش ڪيون ٿا، جنهن سنڌ کي غيرن جي غلاميءَ کان بچائڻ لاءِ مجاهدانه جدوجهد ڪندي، شهادت جو جام نوش فرمايو. سنڌ جي هن محب وطن ديس کي ڌارين جي غلاميءَ کان بچائڻ لاءِ، سنڌ جي سورمن ۾ ساڻيهه جي سِڪ جو اهو روح ڦوڪيو، جو ٽلٽيءَ جي ميدان تي قومي پُڌ لڙندي ڪيئي ڪولڊر ڪُسي ويا. سنڌ جي هن سدا جيئري سالڪ ۽ سورهيه نه فقط سنڌ جي جوڌن جوانن کي سندن لشڪر سميت، هڪ پليٽ فارم تي گڏ ڪري، قومي لڙائيءَ لاءِ آڀاريو، پر پنهنجن مريدن ۽ خليفن کي به لڙائيءَ ۾ شريڪ ٿيڻ جو حڪم ڏنو. اهڙيءَ طرح انهيءَ خيال کي غلط ثابت ڪيائين ته صوفي صرف حجرن ۾ وهندا آهن. سنڌ جي هن سورمي جي ڪوشش جي باوجود به قضا جو قلم وهي ويو، ڪئي ڪوپا قربان ٿي ويا، ۽ ديس ڌارين جي غلاميءَ ۾ اچي ويو. تنهن کان پوءِ هن سباجهيءَ سرزمين تي ڪيئي ويل وهيا ۽ ابوجهه عوام سان ڪيئي عقوبتون ٿينديون رهيون. ان کان پوءِ شاهه بيگ جي پٽ شاهه حسن جا بکر، اُچ ۽ ملتان تي حملا، تباهيون ۽ خونريزيون، همايون جو سنڌ ۾ اچڻ ۽ ارغونن سان جهڙپون، ارغونن ۽ ترخانن جي هڪٻئي سان آويزش ۽ خانه جنگي، عيسيٰ ترخان ۽ محمود بکريءَ جون لڙايون، گوا جي عيسائين جو ٺٽي ۾ اچي قتل عام ڪرڻ، ڦُر ڪرڻ، ڦُر به اهڙي جو سڄي ايشيا ۾ اهڙي ڦُرلٽ ڪا ورلي ٿي هوندي (سنڌ گزيٽيئر، ص ١٠٥)، ۽ ٺٽي کي باهه ڏيڻ، مرزا عيسيٰ جي پٽن جو هڪٻئي سان تخت ۽ تاج لاءِ وڙهڻ، مرزا باقيءَ جون ٺٽي ۽ سنڌ ۾ خونريزيون، ظلم ۽ ڏاڍ، آخر ۾ جاني بيگ ۽ خانخانان جي لڙائي (٩٩٩هه)، جنهن ۾ سنڌ وڃي مغلن جي قبضي ۾ پئي، ۽ ان لڙائيءَ هارائڻ کان اڳ جاني بيگ جو ٺٽي کي باهه ڏيڻ. سنڌ جو عوام انهن لڙاين ۽ خوازيزين جي ڪري ڏُکر ۾ ڦاٿو ٿيندو رهيو، امان امان ۽ سک سلامتيءَ لاءِ سڪندو رهيو، ڌارين جي ظلم ۽ ڏاڍ جي گهاڻي ۾ پڙهبو رهيو ۽ ٺٽي جهڙو نفيس، متمدن ۽ اعليٰ شهر ويو ناس ٿيندو.

نالو، نسب ۽ ولادت

مخدوم صاحب جو نالو بلال هو ۽ ذات جو سمون هو. سندس والد جو نالو مخدوم حسن هو. سندس ڏاڏو مخدوم ادريس سنڌ جي مشهور سمي حاڪم ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي جو ڀاءُ هو(۱). روايتن ۾ اچي ٿو ته مخدوم بلال جو والد بزرگوار مخدوم حسن لس ٻيلي جو حاڪم هو. هڪ روايت مان معلوم ٿئي ٿو ته مخدوم بلال جي ولادت ۸- ربيع الاول ۸۵٦ھ (۱٦- جون ۱۴۵۱ع) ۾ ٿي. محترم جي- ايم. سيد صاحب ڄاڻايو آهي ته غالبا نائين صدي هجري جي پوئين اڌ ۾ ڄائو هوندو(۲).

تعليم: مخدوم صاحب کي ننڍپڻ کان ئي ديني تعليم حاصل ڪرڻ جو شوق هو. ابتدائي تعليم ٺٽي جي مدرسن مان پرارايائين. وڌيڪ تعليم لاءِ سيد نورحسين شاهه بخاري ٺٽوي جو نالو ٻڌي ڳوٺ تلٽي لڳ سيوهڻ آيو، جتي سيد صاحب درس و تدريس جو سلسلو هلائي رهيو هو. شاهه صاحب، مخدوم صاحب جي علمي شوق ذوق ۽ ذهانت کي ڏسي ڏاڍو متاثر ٿيو، ۽ کيس محبت ۽ شفقت جي نظر سان ڏسڻ لڳو. ڳوٺ جي دوڪاندار محمدخان ميمڻ کي چٺي چڏيائين ته بلال جيڪي به وٺي، اهو کيس ڏجانءِ ۽ پئسا مون کان وٺجانءِ ۽ بلال کي به اهڙو اطلاع ڏئي ڇڏيائين. بلال ته اڳ ۾ ئي علم حاصل ڪرڻ لاءِ اميرانه زندگي ترڪ ڪري نڪتو هو، انهيءَ ڪري دنيوي ٺاهه ٺوهه ڏانهن سندس ڪو به ڌيان ڪونه هو. اهوئي سبب آهي، جو هٽ واري کان ڪا به شيءِ وٺڻ جي کيس ضرورت درپيش نه آئي. البته استاد جي حڪم مڃڻ جي ارادي سان سڄي سال ۾ هٽ واري کان هڪ پئسي جون پڪوڙن جون ڪلون ورتي، استاد جي فرمانبرداريءَ جو حق ادا ڪيائين.

ٻارهين مهيني شاهه صاحب جڏهن دوڪاندار کان حساب گهريو، ته کيس حقيقت معلوم ٿي. اهو ڏسي هو مخدوم صاحب جي علم ۽ ذهانت سان گڏ زهد ۽ تقويٰ جو حال معلوم ڪري، بيحد متاثر ٿيو. ان کان پوءِ ته اڃا به وڌيڪ کيس عزت ۽ محبت سان پيش اچڻ لڳو(۳).

تلٽيءَ ۾ ئي مخدوم صاحب سيد نورحسين شاهه کان سواءِ مخدوم عمر کان به تعليم حاصل ڪئي. اهڙي طرح ديني علمن جهڙوڪ: تفسير، حديث ۽ فقه ۾ ڪمال حاصل ڪيائين. تواريخ معصومي جو صاحب مير معصوم بکري لکي ٿو: ”تفسير ۽ حديث جي علم ۾ تمام ماهر هو. بلند درجن جو مالڪ هو. سندس سمورن حالات ۽ ڪمالات جي لکڻ جي قلم کي ڪا به طاقت ڪانهي(۴)“. تحفة الکرام جو صاحب لکي ٿو: ”وڏو عارف ۽ واصل بالله هو. ظاهري علم ۾ پڻ وڏو شان رکندو هو(۵)“. سندس علم جي هاڪ جلد ئي پکڙجي ويئي ۽ ڪيترائي علم جا آچايل، پرانهن پنڌن تان کهي اچي، وٽانئس علم پرائڻ لڳا.

قيام: ديني ۽ روحاني تعليم حاصل ڪرڻ کان پوءِ مخدوم صاحب آتان ئي شادي ڪئي، ۽ اتي ئي رهي پيو. حلال روزي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪپڙي آڻڻ جو ڌنڌو اختيار ڪيائين، ۽ تلٽي لڳ ڳوٺ ”بخاري“ ۾ ڪورڪي ڪِرت شروع ڪيائين (٦).

انهن ڏينهن ۾ "مخدوم دانيال" نالي هڪ بزرگ "شهر ٽکڙ باغبان" ۾ رهندو هو. اهو ڳوٺ هينئر "باغبان" جي نالي سان تعلقي دادو ۾ مشهور آهي. مخدوم دانيال جا ڪيترائي مريد هئا، جن مان هڪ شيخ پرڪڻ ذات ملڪ گهڻو مشهور هو. مخدوم دانيال جيتوڻيڪ وڏي روحاني مرتبي وارو بزرگ هو، تڏهن بہ پنهنجي روحاني طلب جي آڄ آجهائڻ لاءِ ڪنهن خدا رسيده بزرگ جي ڳولها ۾ هوندو هو. انهيءَ جستجو ۽ ڳولا ۾ ٽلتيءَ جي پرسان ڳوٺ بخاري ۾ مخدوم بلال وٽ پهتو ۽ ڪانئس ڏاڍو متاثر ٿيو. آخر ڪيس ميڙمنت ڪري پنهنجي ڳوٺ "باغبان" وٺي آيو. مخدوم بلال "ٽکڙ باغبان" ۾ بہ ساڳو ڪورڪو ڏنندو اختيار ڪيو (٧). ان ڪان سواءِ مسجد "بيگو شهيد"، (جيڪا اڄ بہ سلامت آهي) ۾ درس و تدريس جو سلسلو بہ جاري ڪيائين. جيڪي روحاني فيض جا طالب هئا، انهن کي روحاني فيض بہ ڏيڻ شروع ڪيائين. مخدوم دانيال ۽ سندس مريد بہ سندس روحاني فيض مان مستفيض ٿيڻ لاءِ سندس صحبت ۾ رهڻ لڳا. ڪجهہ وقت ڪان پوءِ سيد حيدر من وارو بہ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي ارشاد موجب اچي سندس مريد ٿيو. ان سان گڏ پيا بہ ڪيترائي حق جا طالب سندس مريد ٿيا (٨).

طريقت جو سلسلو

تصوف جي طريقن جا چار سلسلا آهن: قادري، سهروردي، نقشبندي ۽ چشتي. هرهڪ سلسلي جون ڪيتريون ئي شاخون آهن. مخدوم صاحب سهروردي طريقي جي شاخ "ڪبرويہ" سان وابستہ هو (٩). سندس طريقت جو سلسلو، سلسلي جي باني شيخ نجم الدين ڪبريٰ خوارزمي سان هن طرح وڃي ملي ٿو:

"مخدوم بلال مريد دوست علي سيستاني، اهو مريد سيد شمس الدين علي همداني (متوفي سنہ ٧٨٦هہ) اهو مريد شيخ شمس الدين مزوقاني (وفات ٧٦٦هہ) اهو مريد ابوالمڪارم علاؤالدين سمناني (متوفي ٢٢- رجب سنہ ٧٣٦هہ) اهو مريد نورالدين عبدالرحمان اسفرائني (متوفي ١٤- جمادي الاول سنہ ٦٩٥هہ) اهو مريد جمال الدين احمد جوزقاني (وفات ٦٦٩هہ) اهو مريد رضي الدين علي لالا غزلوي (متوفي ٣- ربيع الاول سنہ ٦٤٢هہ) اهو مريد شيخ مجدالدين بغدادي (وفات ٦١٧هہ) اهو مريد شيخ نجم الدين احمد بن عمر ڪبريٰ خوارزمي (ولادت ٥٤٠هہ خيوا ۾، ۽ تاتارين جي جنگ ۾ شهادت ١٠- جمادي الاول ٦١٦هہ) (١٠).

سيد محمد غوثي برهانپوري پنهنجي ڪتاب "گلزار ابرار" ۾ لکيو آهي:

"مخدوم صاحب حق جو عارف ۽ خلق ۾ معروف هو. هدايت سنڌي جي روايت آهي تہ هڪ رات مخدوم صاحب خلوت خانہ ۾ مطالعي ۽ مشاهدي ۾ مشغول هو، تہ کيس اُڃ لڳي. جيئن ئي پاڻي پيڻ لاءِ ٻاهر آيو تہ ٻاهر حضرت خواجہ خضر کي موجود ڏٺائين. پوءِ ان وٽان جيڪو فيض مليو هوس، سو مليس، ۽ جيڪو ڪجهہ ورتو هوس، سو ورتائين (١١).

مٿين بيانن مان معلوم ٿئي ٿو ته مخدوم صاحب حضرت خواجه خضر کان روحاني فيض حاصل ڪيو؛ پر طريقت ۾ سندس مرشد شيخ دوست علي سيوستاني يا سيوهاڻي هو، جنهن جو طريقت جو سلسلو شيخ نجم الدين ڪبريٰ سان ملي ٿو، مٿين بيان مان اهو به ظاهر ٿئي ٿو ته مخدوم صاحب کي مطالعي جو به شوق هو. هڪ ٻي روايت مان به ان ڳالهه جي تصديق ٿئي ٿي، ۽ خبر پوي ٿي، ته هو شيخ نجم الدين ڪبريٰ جي مرشد ابوالنجيب عبدالقاهر سهروردي جي ڀائٽي ۽ مريد شيخ شهاب الدين عمر سهروردي جو تصوف تي لکيل مشهور ڪتاب عوارف المعارف جو مطالعو ڪندو رهندو هو. حامد بن فضل الله جمالي ”سير العارفين“ ۾ لکيو آهي:

”سيوهڻ جي پرسان ”بحري*“ نالي ڳوٺ آهي. ان ڳوٺ ۾ هڪ درويش هو، جنهن جو نالو مولانا بلال هو. هو تمام گهڻي رياضت ڪرڻ وارو ۽ اعتقاد جو پڪو هو. جڏهن مان سندس ڳوٺ ۾ ويس، ته ساڻس ملاقات ڪيم. ان جي اڳيان عوارف (عوارف المعارف) رکيو هو. هن حقير (جمالي) سان ان ڪتاب جي ڪن مقامات تي سندس خيالن جي ڏي-وٺ ٿي. هو صاحب دل انسان هو“(۱۲).

جيئن ته مخدوم صاحب جو تعلق سهروردي سلسلي ۽ ان جي شاخ ڪبرويه سان هو، انهيءَ ڪري ان جو مختصر تعارف هيٺ ڏجي ٿو.

سهروردي سلسلو:

سهروردي سلسلي جو بنياد حضرت شيخ ضياءالدين ابونجيب عبدالقاهر سهروردي وڌو. سندس نسب جو سلسلو حضرت ابوبڪر صديق رض. سان هن طرح ملي ٿو:

”شيخ ضياءالدين ابوالنجيب بن عبدالله بن محمد بن عبدالله بڪري المعروف به شيخ عمويه بن سعد بن حسين بن قاسم بن سعد بن نصر بن عبدالرحمان بن قاسم بن محمد بن ابوبڪر صديق رض.“ (۱۳).

حضرت شيخ ابوالنجيب جي ولادت سهرورد ۾ سنه ۴۹۰هه (۱۰۹۷ع) ۾ ٿي. بغداد جي مدرسه نظاميه مان ديني علمن جي تحصيل کان پوءِ انهيءَ مدرسي ۾ به سال مدرس ٿي، درس و تدريس جو سلسلو جاري رکيائين. طريقت ۾ امام محمد غزاليءَ جي ڀاءُ شيخ احمد غزالي جو فيض يافته هو؛ جنهن جي طريقت جو سلسلو سيدالطائفه حضرت جنيد بغداديءَ ڏانهن منسوب سمجهيو ويندو آهي. حضرت شيخ ابوالنجيب، حضرت غوث العالم سيد عبدالقادر جيلاني کان به فيض پرايو. ان کان سواءِ حضرت غوث العالم جي روحاني پيشوا شيخ ”حماد باس“ کان به فيض حاصل ڪيائين.

---

*ڳوٺ جو صحيح نالو ”بخاري“ آهي، جيئن اڳ ۾ اچي چڪو آهي. هتي ان نالي جي صورت بگڙجي ”بحري“ ٿي ويئي آهي.

روحاني فيض سان مالامال ٿي، سلوڪ جي راهه جي سڪايلن کي فيض ڏيڻ شروع ڪيائين. ان مقصد لاءِ بغداد ۾ هڪ خانقاهه قائم ڪيائين، جتي سدائين وعظ ۽ هدايت جي مجلس گرم رهندي هئي. ڪجهه وقت سنه ١١٦١ هه ۾ اسلامي ملڪن جي سياحت به ڪيائين.

صوفي بزرگ ۽ مصلح هجڻ سان گڏ، هو وڏو عالم ۽ فاضل به هو. اسلامي تصوف ۽ اسلامي تعليم تي ڪجهه ڪتاب به لکيائين، جن مان فقط ٻه ڪتاب: ”آداب المريدين“ ۽ ”شرح اسماءالحسنيٰ“ دنيا جي لاهن چاڙهن کان بچي سگهيا آهن. سنه ٥٦٤هه (١١٦٨ع) ۾ بغداد ۾ وفات ڪيائين، ۽ اتي ئي مدفون ٿيو(١٤). پويان ڪيترائي معرفت جا صاحب ڇڏيائين، جن سندس ڪم کي اڳتي وڌايو. سندس ڀائٽي حضرت شيخ شهاب‌الدين عمر سهروردي (ولادت ٥٣٩هه=١١٤٥ع ۽ وفات ٦٣٢هه=١٢٣٤ع) سندس سلسلي کي ”سهروردي“ سلسلي جي نالي سان جاري رکيو ۽ وڏي اوج تي رسايو. حضرت شيخ ابوالنجيب جي ٻين وڏن خليفن جي نالن پٺيان تصوف جا جدا جدا سلسلا شروع ٿيا، جهڙوڪ: ڪبرويه، شطاريه ۽ فردوسيه. حضرت مخدوم بلال ڪبرويه سلسلي سان وابسته هو.

ڪبرويه: هن شاخ جو باني شيخ نجم‌الدين ڪبريٰ ابوالجناب احمد بن محمد عمر بن محمد خوارزمي هو. هن جون وري ٻه شاخون ٿيون: هڪ شيخ سيد علي بن شهاب حسيني همداني جي آهي، جيڪا ”ڪبرويه“ سڏي ويئي؛ ٻي ”فردوسيه“ سڏي ويئي، جنهن جو باني هندوستان ۾ شيخ شرف‌الدين احمد بن يحيٰ منيري هو.

حضرت شيخ نجم‌الدين ڪبريٰ، حضرت شيخ ابوالنجيب جي وڏي خليفي عمار ياسر کان مستفيض هو. حضرت عمار، مريدن جي تربيت ۽ ڪشف ۾ وڏو استعداد رکندو هو. شيخ نجم‌الدين ڪبريٰ پنهنجي ڪتاب ”فوائدالحال“ ۾ لکيو آهي، ته ”جڏهن شيخ عمار جي خدمت ۾ پهتس، تڏهن منهنجي دل ۾ خيال آيو، ته مان وڏو عالم آهيان؛ جيڪڏهن فتوحات غيبي جي نعمت به حاصل ٿئي، ته ڪهڙو نه سٺو ٿئي، ته جيئن معبر تي بيهي حق جي طالبن جي رهنمائي ڪريان.“ حضرت ڪشف جي ذريعي منهنجي مراد معلوم ڪري ورتي، ۽ فرمايائون: ”پهريائين نيت درست ڪر، پوءِ خلوت ۾ اچ.“ نادم ٿي پوئتي موٽيس. سيئي ڪتاب طالبن ۾ ورهائي ڇڏيم. ڇڙو هڪڙو جبو وجي بچايم، جو پاتل هو؛ باقي پيو ڪجهه به پاڻ وٽ نه رکيم. دل ۾ فيصلو ڪيم، ته هي خلوت‌خانو منهنجي قبر ۽ هي جبو منهنجو ڪفن آهي؛ هيئن ڪنهن به صورت ۾ ٻاهر نه نڪرندس. جيڪڏهن ڪڏهن ٻاهر نڪرڻ جو خيال آيو به ته ان جبي کي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏيندس؛ ڇاڪاڻ جو عورت جي ستر جو ذريعو نه رهندو ۽ شرم ۽ حيا ٻاهر نڪرڻ نه ڏيندو. اها نيت وٺي شيخ جي خدمت ۾ پهتس. پريائين ڏسي فرمايائون: ”هينئر تنهنجي نيت درست آهي؛ اندر اچ، جو الهيءَ حال ۾ تنهنجو اچڻ، تنهنجي لاءِ مبارڪ آهي.“ شيخ اهڙو توجهه فرمايو، جو فتوحات باطني جا سمورا دروازا کلي پيا(١٥)

حضرت شيخ عمار سنه ٥٨٢هه (١١٨٦ع) ۾ انتقال ڪيو(١٦). شيخ نجم الدين ڪبريٰ، حضرت شيخ ابوالنجيب جي ٻي خليفي شيخ روزبهان مصري ڪان به فيض پرايو. جنهن جو وطن گازرون هو، پر رهندو مصر ۾ هو. هر وقت ، تنهن استغراق جو عالم طاري رهندو هو. جڏهن شيخ نجم الدين ڪبريٰ سندس خدمت ۾ پهتو، ته هو ڪانئس ايترو متاثر ٿيو، جو پنهنجو نياڻو ڪري، پنهنجو فرزند بنايائين. شيخ روزبهان سنه ٥٨٤هه (١١٨٨ع) ۾ فوت ٿيو ۽ مصر ۾ مدفون ٿيو(١٧).

حضرت شيخ نجم الدين خلافت جو خرقو، حضرت شيخ ابوالنجيب جي ٽئين خليفي شيخ اسماعيل قصري ڪان به حاصل ڪيو. جنهن سنه ٥٨٩هه (١١٥٣ع) ۾ انتقال فرمايو(١٨).

روحاني منزل

حضرت مخدوم بلال جي باطني ڪمال بابت تحفةالڪرام جي صاحب لکيو آهي: ”رات جو پاڻيءَ سان ڀريل هڪ ڪونار ۾ ويهندو هو، ته ذڪر جي جوش ۽ حال جي غلبي ڪان پاڻي جانداهه وانگيان چڪر هڻڻ لڳندو هو. سوير صبح جو ٻاهر نڪري ويندو هو، ته به پاڻي چڪر ۽ جوش ۾ هوندو هو. جيستائين درياءَ ۾ هاريندا هئس، تيستائين بس نه ڪندو هو(١٩).“

سندس باطني ڪمال بابت ٻي به هڪ روايت آندي اٿس، جا ان ڪان اڳ ۾ معصومي جي صاحب به آندي آهي، لکي ٿو: ”هڪ ڀيري سلطان العارفين مخدوم لعل شهباز جي زيارت لاءِ ٺٽيءَ ڪان سيوهڻ وڃي رهيا هئا ۽ درياءَ ٽپڻ جي خيال ڪان ٻيڙيءَ ۾ چڙهي ويٺا. ميربحر عادت موجب گارگند ۽ بيهودو بڪڻ شروع ڪيو ۽ ڪنهن جي به چوڻ سان بس نٿي ڪيائين. مخدوم صاحب پنهنجي ٽوپي ڪڍي ميربحر جي مٿي تي رکي ۽ هو هڪدم قال الله ۽ قال رسول الله ۾ مشغول ٿي ويو. جيستائين ٽوپي مٿي تي هيس، تيستائين اهو حال هوس. ٻيڙيءَ تان لهڻ ڪان پوءِ ٽوپي لاٿائونس ته وري اڳي وانگر بڪواس ۾ پئجي ويو. سڀئي ٻيڙيءَ وارا عجب ۾ هئا. بيشڪ اهي ئي بزرگ آهن، جي مٺل دلين کي جيئرو ڪن ٿا(٢٠).

ميران محمد جونپوري سنڌ ۾: سيد محمد المعروف به ميران محمد جونپوري سنه ٨٤٧هه (١٤٤٣ع) ۾ تولد ٿيو. سندس والد جو نالو سيد حسن هو. سندس نسب جو سلسلو امام موسيٰ ڪاظم سان ملي ٿو. وڏو عالم، فاضل ۽ بزرگ ٿي گذريو آهي. جونپور ڪان نڪتو ۽ مالوه، گجرات ۽ دکن مان ٿيندو مڪه معظمه ويو، جتي سنه ٩٠١هه (١٤٩٥ع) ۾ مهدويت جي دعويٰ ڪيائين. ان ڪان پوءِ مديني منوره وڃڻ ڪان سواءِ ئي موٽيو. وات تي ڪجهه ماڻهو سندس مريد ٿيا، جن مان ڪي ساڻس گڏجي هليا. موٽي اچي احمداباد ۾ رهيو ۽ وعظ ۽

نصيحت ذريعي ماڻهن ۾ روحانيت جي تبليغ ڪيائين. مهدويت جي دعويٰ سبب عالمن سندس سخت مخالفت ڪئي، جنهن ڪري گجرات جي حاڪم سلطان محمود ڪيس احمدآباد مان ڪڍارائي ڇڏيو.

اتان نڪري "سولہ تيج"، "نهروالہ پيران پٽن"، "ناگور"، "بوٽي" ۽ "جيسلمير" کان ٿيندو سنڌ ۾ داخل ٿيو. پهريائين نصرپور آيو، ۽ پوءِ ٺٽي ۾ اچي ارڙهن مهينا سلطان سامتيہ جي خانقاهہ ۾ رهيو. هتي بہ ساڳيو ئي وعظ ۽ نصيحت جو سلسلو جاري رکيائين. سنڌي زبان جو شاعر قاضي قاضن، مولوي مرزا شاهين بکري، شيخ صدرالدين، مولوي شيخ الياس، پير آسات، شيخ جهنڊو پاٽئي، قاضي شيخ محمد آچي جعفري، ميان ابوبڪر بکري، سنڌ جي حاڪم ڄام نندي جو وزير درياخان ۽ ٻيا ڪيترا عالم سندس مريد ٿيا (٢١).

مخدوم بلال سندس عقيدن جي ڪري سخت مخالفت ڪئي. سنڌ جي ٻين ڪيترن عالمن بہ سندس مخالفت ڪئي. انهيءَ ڪري حڪومت طرفان ڪيس سنڌ مان نڪري وڃڻ جو حڪم مليو. آخر ٿي سؤ سٺ ساٿين سان سنڌ مان نڪري قنڌار پهتو. جڏهن سنڌ مان لنگهي رهيو هو، ۽ پنهنجي مهدوي طريقي جي اشاعت بہ ڪندو ٿي ويو، تڏهن مخدوم بلال جي خليفي شاهہ حيدر سن واري جي طرفان سندس ڪلي مخالفت ٿي، جنهن ۾ چوٽ ۾ اچي ٿو، تہ مخدوم صاحب (ميران محمد جونپوري) جي رسد جي هڪ ٻيڙي بہ ٻڏي وئي (٢٢).

قنڌار ۾ بہ ميران محمد جونپوري جي مخالفت ٿي. البت شاهہ بيگ ارغون سندس معتقد ٿيو، جنهن پوءِ سنڌ تي حملو ڪيو ۽ مخدوم بلال ان جي سخت مخالفت ڪئي. آخر قنڌار مان بہ نڪرڻ تي مجبور ٿيو ۽ "فراهہ" شهر ۾ پهتو، جتي سن ٩١٠ ھ (١٥٠٤ع) ۾ وفات ڪيائين (٢٣).

سنڌ جي سياسي حالت ۽ ان سان مخدوم صاحب جو تعلق: شروع واري زماني ۾ ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي (وفات ١٥٠٨ع) جي حڪومت هئي. ملڪ ۾ امن امان هو ۽ علم ۽ فضل جو دؤر دورو هو. سنڌ حڪومت جون حدون نهايت وسيع هيون. بلوچستان جو ڪجهہ حصو، ملتان ۽ بهاولپور جو ڪجهہ حصو، لس ٻيلو ۽ ڪڇ جو حصو سنڌ جي حڪومت ۾ شامل هئا (٢٤). سندس ڏينهن ۾ ٺٽي جي نئين سر تعمير ٿي، جتي ٿوري وقت ۾ پري پري جا ڪيترا عالم، درويش ۽ هنرن جا ماهر اچي گڏ ٿيا. انهيءَ ڪري ٺٽو تهذيب ۽ تمدن جو مرڪز ٿي ويو. بغداد ۽ قرطبہ جي ڏِڪ ٿي ڏنائين. ٺٽي کان سواءِ بکر، روهڙي، نصرپور، مٽياري، دربيلو، پاٽ، باغبان، سيوهڻ ۽ ٻين پڻ علم، تهذيب، تمدن ۽ تجارت جا مرڪز هئا. سنڌ دهليءَ جي تسلط کان آزاد ۽ مڪمل خودمختيار هئي.

انهن ڏينهن ۾ رڳو هڪ دفعو شاهہ بيگ، قنڌار کان اچي اڪڙي، چانڊوڪيءَ ۽ سنويچيءَ ۾ ڦُر ڪئي، پر وريس ڪجهہ بہ ڪونہ. ڄام هڪ وڏو لشڪر فساد بند ڪرڻ لاءِ چاڙهي موڪليو. سيويءَ وٽ سخت لڙائي لڳي، جنهن ۾ شاهہ بيگ جو ڀاءُ قتل ٿي ويو ۽ ٻيا شڪست

ڪاٺي قنڌار سوٽي ويا ۽ ڄام نندي جي ڏينهن ۾ وري سنڌ ۾ نه آيا. اهڙيءَ طرح ڄام جي حڪومت جو ايڏو سارو ڊگهو عرصو، سنڌ ڌارين جي ڪاهن ۽ تباهين کان محفوظ رهي (٣٥).

ڄام نندي جي وفات کان پوءِ سندس پٽ ڄام فيروز، جو ننڍو هو، تخت تي ويٺو. ڄام صلاح الدين جي خانگي لڙاين ۾ اميرن جي حرڪتن ڪري سنڌ جي حڪومت ڪمزور ٿي ويئي. ڄام نندي جو پٽيلو درياخان وزير ٻه ڇڱو منهن ڏيو ويٺو هو. پر آخر اميرن حرڪتون ڪري ڄام فيروز ۽ درياخان جي وچ ۾ اڻبڻت پيدا ڪري وڌي، جنهنڪري هو استعفيٰ ڏيئي پنهنجي جاگير ڪاهان ۾ وڃي رهڻ لڳو. ان کان پوءِ ته حالتون ويتر خراب ٿي ويون. شاهه بيگ کي انهن حالتن جو پتو ڏنو ويو ۽ خود ڄام جا امير ۽ درٻاري ٻه ان سان ڳنڍجي ويا. موقعي جو فائدو وٺي هو ڪاهيندو آيو ۽ ٩٢٦هه ۾ اچي ٺٽي تي حملو ڪيائين. ڪاهه جو ٻڌي، ڄام فيروز درياخان کي ٻرچائي گهرايو ۽ هو سورهيه سردار، سنڌ کي بچائڻ لاءِ وري به جهڙي تهڙي حال ڪمرڪشي اچي بيٺو. درياخان ساموئيءَ جي ميدان تي شاهه بيگ جو مقابلو ڪيو. نهايت خونخوار لڙائي لڳي، جنهن ۾ سنڌ جو سورهيه، سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندي، سنڌ تان قربان ٿي ويو. ڄام فيروز ۾ لڇڻ ڪونه هو، سو ٺٽو ڇڏي وٺي ڀڳو ۽ وڃي پير پٺي جي درگاهه ۾ لڪو. شاهه بيگ، فتح کان پوءِ ١١ محرم کان ٢٠ محرم تائين ٺٽو ڦرايو ۽ قتل عام ڪرايو. آخر اهو طوفان قاضي قاضن جي طفيل اجهاڻو. آخر ڄام فيروز پيش پيو ۽ لڪيءَ کان هيٺيون حصو سندس حوالي ڪيائين. شاهه بيگ کيس ٺٽي ۾ رهڻ ڏنو (٣٦).

شاهه بيگ ٺٽو فتح ڪرڻ کان پوءِ منزلون ڪندو سيوهڻ آيو. اتي جي (سيوهڻ) آسپاس جا جيڪي سورهه سردار هئا، تن شاهه بيگ جي لشڪر پهچڻ کان اڳ ٺلٽيءَ ۾ اچي وڏو لشڪر تيار ڪيو ۽ فيصلو ڪيائون ته مٺي مارائي نه رهنداسون. اهو هو ڄامن، سهتن ۽ سوڍن جو لشڪر. انهن سورهين ۾ مخدوم بلال ئي قومي روح ڦوڪيو هو. سندس ئي قومي تحريڪ ڪري ڄام نندي جي وزير درياخان جي پٽن، محمود ۽ مٺڻ خان، درياخان جي جاگير ڪاهان (ڳاهان) جي نزديڪ ماڻهو ڀئي گڏ ڪيا. هن قومي يڌ لاءِ مخدوم بلال، سمن ۽ سهتن کان سواءِ راٺي رٺمل، سوڍي ۽ سندس ڀاءُ جوڌاسنگهه سوڍي کي به آياري لڙائيءَ لاءِ تيار ڪيو. هو ڀئي ڀاڻر ٺلٽيءَ جي قلعي تي قبضو ڪري ويٺا ۽ وٽن سوڍن ۽ سهتن جو وڏو لشڪر هو. سنڌي سورمن کي قومي لڙائي لاءِ آيارڻ ۾ مخدوم صاحب جو ڪيترو هٿ هو، ان لاءِ معصوميءَ جو صاحب لکي ٿو:

”جڏهن شاهه بيگ ٺلٽيءَ جي سامهون اچي لٿو، تڏهن ٽن ڏينهن کان پوءِ ٺلٽيءَ جي هڪڙي ماڻهوءَ کيس اطلاع ڏنو ته ميان محمود، مٺڻ خان، ڄام سارنگ ۽ رٺمل سوڍو خدمت ۾ حاضر ٿيڻ لاءِ تيار هئا، پر انهن کي ملڪ جو هڪڙو عالم ۽ مشائخ مخدوم بلاول روڪي ويٺو آهي ۽ اچڻ نٿو ڏئي، بلڪ لڙائي جي ترغيب ۽ جوش ڏياري رهيو آهي“ (٣٧).

شاهہ بيگ قاضي قاضن کي ڏانهن نصيحت لاءِ موڪليو، پر متن نصيحت ڪو به اثر نہ ڪيو. سڀئي لڙائيءَ لاءِ تيار ٿي ويا.

آخر شاهہ بيگ جڏهن لاچار ٿيو، تڏهن لشڪر وٺي ٺٽيءَ جي سامهون اچي لٿو. مير فاضل ڪوڪلتاش سان گڏ صبح جو درياءَ ٽپڻ شروع ڪيائين. پوءِ سڀني امراءِ جي نگراني ۾ سلطان محمود ۽ ٻيو لشڪر ٽپي تيار ٿيو. شاهہ بيگ پاڻ منجهند وقت درياءَ ٽپيو. ٺٽيءَ جي ماڻهن قلعي کان اڪري جوڌي سوڍي جي پناهہ رتمل کي محافظ دستي طور اڳيرو موڪليو. مير فاضل، جو شاهہ بيگ طرفان مقدمہ تي هو، سندس مقابلو ڪيو. شاهہ بيگ جي پهچڻ کان پوءِ مغلن ٺٽيءَ جي دروازي تي ڪاهہ ڪئي (٢٨). خونخوار لڙائي لڳي. جام ۽ سوڍا ڪُسجي قربان ٿيا. معصوميءَ جو صاحب لکي ٿو:

"انهيءَ جنگ جي ميدان ۾ سوڍي عجيب لڙائي لڙي ۽ مقابلي جي ميدان ۾ ڏاڍي مڙسي ڏيکاري ۽ بيهڪ ڪري انهن سان گهڻا جوڌي سوڍي جي پناهہ رتمل سان گڏ ڪُسجي ويا"(٢٩).

سڀئي جوڌا جوان محمود، منڻ خان، جام سارنگ ۽ رتمل سوڍو مارجي ويا ۽ شاهہ بيگ جي فتح ٿي. اهڙيءَ طرح سنڌ مڪمل طور غيرن جي غلاميءَ ۾ اچي وئي. شاهہ بيگ ٽي ڏينهن ٺٽيءَ ۾ رهي، اتي جي رهاڪن لاءِ پوري بربادي آندي (٣٠).

مخدوم صاحب جي وفات

شاهہ بيگ کي معلوم هو تہ ٺٽيءَ واريءَ لڙائيءَ ۾ مخدوم صاحب جو ڄامن ۽ سوڍن سان ساٿ هو، انهيءَ ڪري مخدوم صاحب ۽ سندس خليفن تي ڪرڙي نظر رکيائين ۽ ڳرا ڏنڊ وڌائين، جي هنن پري ڏنا. معصوميءَ جو صاحب لکي ٿو:

"اهوئي سبب آهي، جو فتح کان پوءِ شاهہ بيگ مخدوم بلال تي سختي ڪئي ۽ ڏنڊ وڌو" (٣١).

ايتري تائين جو ارغونن جي ڪاوڙ جي باهہ ٺڌي نہ ٿي، پر ڪنهن بهاني سان سرڪاري مولوين کان فتويٰ وٺي، مخدوم صاحب کي گهاڻي ۾ پيڙهائي، شهيد ڪرايو ويو*.

مخدوم صاحب جن جي خليفن سان سيد حيدر سنائيءَ تي سخت نظرداري ڪرڻ لاءِ ارغون گهراڻي وارن پنهنجي چانوڻي ڪٺي وچي سنَ ۾ رکي، تان جو سيد حيدر (١٠ شعبان ٩٣٧هہ/ ١٥٣٠ع) تي وفات ڪئي (٣٢).

---

* تاريخ معصومي (ص ١٩٨-١٩٩) ۾ سندس وفات جو سنہ ٩٢٩هہ-١٥٢٢ع يا ٩٣٥هہ-١٥٢٨ع آيو آهي. حديقۃ الاولياء ص ٨١ ۾ ڄاڻايل آهي تہ ٣٠- صفر ٩٣١هہ-١٥٢٤ع تي وفات ڪيائين. شاهہ بيگ ارغون سنہ ٩٢٨هہ-١٥٢١ع ۾ وفات ڪئي، يعني مخدوم صاحب جي وفات کان اڳ ۾ وفات ڪيائين. ان مان صاف ظاهر ٿئي ٿو تہ مخدوم صاحب کي شاهہ بيگ ارغون پاڻ ڪونہ مارايو. ٿي سگهي ٿو تہ سندس وفات کان پوءِ سندس پٽ شاهہ حسن ارغون يا ان جي ڪنهن امير جي حڪم سان پيڙايو ويو هجي.

مخدوم صاحب جن جي شهادت جو واقعو، حضرت مخدوم نوح عليہ الرحمت جي پوٽي ميان غلام رسول صديقيءَ جي لکيل ڪتاب ۾ پڻ ملي ٿو.

مقامي عوامي روايت موجب سندس شهادت جي فتويٰ هن طرح حاصل ڪئي ويئي.

حضرت مخدوم صاحب، موچيءَ کي جُتي ناهڻ ڏني هئي. حڪام طرفان لالچ ۽ رعب سان موچيءَ کي ان ڳالهہ تي آماده ڪيو ويو تہ هو قرآن شريف جي پَني تي لکيل هڪ آيت، جُتيءَ جي تَري جي وچ ۾ بند ڪري وجهي اها جُتي مخدوم صاحب کي ڏئي، ۽ قاضيءَ جي اچڻ تي ساک سان شاهدي ڏئي تہ مخدوم صاحب پاڻ اها آيت جُتيءَ جي تَري ۾ وجهڻ لاءِ چيو هو. جڏهن موچي جُتي ڪڍي مخدوم صاحب جي خدمت ۾ آيو، تڏهن مخدوم صاحب پنهنجي خادم کي چيو تہ جُتي وٺي وڃي مٿي جاري تي رک. ان ڪان پوءِ ڪچهريءَ سان هڪ ماڻهو، جو سرڪاري ڪامورو هو ۽ خاص مقصد سان اچي ڪچهريءَ ۾ وينو هو، مخدوم صاحب ڪان شرعي سوال پڇيو تہ: جو ماڻهو قرآن شريف جي آيت جُتيءَ جي تَري ۾ سبرائي، اُن جي شريعت موجب ڪهڙي سزا آهي؟ ان تي مخدوم صاحب وراڻيو تہ ان کي گهاڻي ۾ پيڙهايو وڃي. ان ڪان پوءِ اُن ڪاموري چيو تہ: اوهان پاڻ قرآن جي آيت جُتيءَ جي تَري ۾ سبرائي آهي. ثبوت لاءِ جُتي ۽ موچي شاهد آهن. وڏو گوڙ ٿيو. جُتي ۽ موچي قاضيءَ وٽ پيش ڪيا ويا. جُتي کولي، موچيءَ ڪان بيان وٺي، مخدوم صاحب کي گهاڻي ۾ پيڙهائڻ جي فتويٰ ڏني ويئي.

مخدوم صاحب جو مقبرو: مخدوم صاحب جي مقبري لڳ سنہ ١٣٥٦هہ (١٩٣٨ع) ۾ لاڙڪاڻي ضلعي جي محبوب خان وڳڻ هڪ لک روپين جي لاڳت سان عاليشان مسجد جوڙائي. هن وقت درگاهہ جي نگهباني شيخ پرڪڻ جي اولاد جي سپرد آهي، جيڪي پاڻ کي مَلڪ سڏائين ٿا; ۽ ڳوٺ پراڻي ديري جي ويجهو ڳوٺ غلام چانڊيي ۾ رهن ٿا. درياءَ جي اولهہ ۽ اوپر ۾ بہ شيخ پرڪڻ جي اولاد رهي ٿي، جيڪي پاڻ کي ”ڪيڙا“ سڏائين ٿا.

شخصيت ۽ ڪردار: مخدوم صاحب جي شخصيت ۽ ڪردار بابت عوامي روايتن مان هيٺيون حقيقتون معلوم ٿين ٿيون:

”سندس چهرو رعبدار ۽ نوراني هوندو هو، جنهن مان نور پيو بکندو هو. سندس اکين مان بہ نور پيو جهلڪا ڏيندو هو. آخري عمر ۾ سفيد ريش هيس; ۽ مٿي جا وار ڊگها ۽ ڊهاتا هيس، جن ۾ اڇن وارن جو تعداد جهجهو هو. هٿن جون آڱريون ڊگهيون ۽ سنهيون هيس. رنگ ڪڻڪ ونو، زرديءَ مائل هوس. هميشه ٿلهو ڪپڙو اوڍيندو هو. پهرياڻ ڊگهو ۽ سلوار نيلي پهريندو هو. مٿي تي وڏي دستار هوندي هيس، جيڪا ڪڏهن ڪاري تہ ڪڏهن اڇي هوندي هئي. سرمون گهٽو پائيندو هو. گوشت گهٽ کائيندو هو، ۽ گوشت لاءِ چوندو هو: ”پنهنجي پيٽ کي ڍورن جو ڍيڙ نہ بڻايو.“ البت مڇي سندس پسنديده غذا هئي.

روزي نماز جو سختيءَ سان پابند هو. فرضي روزن کان سواءِ هر مهني جو ٽيون حصو روزا رکندو هو. چار چلا ڪڍيائين، ڏهاڪن جو تہ ڪو شمار ئي ڪونہ هو. ڪڏهن بہ ڪنهن ساهواري کي پنهنجي هٿن سان ذبح نہ ڪيائين. اُني وٽي سان ڏاڍي محبت، شفقت ۽ عزت سان ملندو هو. سندس دعا مستجاب هئي. ڪپڙي اُٽڻ واري اُڏائي کي اندر جي چرخي سان پيٽ ڏئي چوندو هو: "جهڙيءَ طرح هي ڪپڙي اُٽڻ وارو اُڏائو تيزي، هوشياري ۽ خبرداريءَ سان هلائيو تہ ڪپڙو بہ سٺو اُچندو ۽ نبيرو بہ ٿيندو؛ تهڙيءَ طرح اندر جو پانچو بہ خبرداريءَ سان هلائيو تہ هي دنيا توڙي هوءَ دنيا موچاري ٿيندي."

مخدوم صاحب جو ڪلام: مخدوم صاحب جي فارسي شعر جو نمونو مقالات‌الشعراء جي صاحب آندو آهي. اهو هن طرح آهي:

در راهِ خدا ز سر قدم باید ساخت
سرمايهءِ اختيار خود ميبايد باخت
کفرست بخود نمائي بردن بجهان
از خويش برون شده سوُيش ميبايد تاخت (٣٣).

ان کان سواءِ هڪ سنڌي مدح جون ڪجهہ مصرعون بہ ڏانهس منسوب مليون آهن. اهي هن طرح آهن:

اول عشق عربي ڄام جو لکيو آهہ ڏريان
اڳي احمد ڄام لِيءَ ڪيو جلوو جمالا
ڪارڻ پيدائش پرينءَ جي هستي ڪيو هڳاءُ
منجهان آهہ عشق جي ٿيا عالم آبادا
عالم عقل سين ٿيو ظاهر ظهورا
سڀي سر جهڪائيو لِيءَ مارڻ ملوڪا
سر جنين جا ست ۾ پيتي تن پڪا
سرڪ انهيءَ هيڪڙيءَ ڳهائي گهوٽ وڏا.

جيڪڏهن هي مصراعون واقعي مخدوم صاحب جون آهن، تہ پوءِ هي سنڌي شاعريءَ ۾ الف اشباع جو سڀ کان اڳڀرو نمونو چئي سگهجي ٿو.

ملفوظات: عوامي روايتن مان مخدوم صاحب جا ڪجهہ قول بہ ملن ٿا، جي هن ريت آهن:

١- زماني جي سڏن کي ترڪ ڪرڻ، ڇڙ روح جي راحت خريد ڪرڻ جي برابر آهي.

٢- والدين ۽ وڏن جي عزت پنهنجي لاءِ تحفو آهي.

٣- حق جي راهہ ۾ سچ چوڻ جهاد آهي.

٤- موت اڻ ـ ٽر آهي ۽ حياتي فاني آهي. انسان، مهمان جي حيثيت ۾ هن جهان ۾ آيو آهي. جسم، تندرستي، دولت ۽ عزت عارضي آهن. اصل نعمت عملن سان حاصل ٿي سگهي ٿي، جيڪا آخرت ۾ ڪم ايندي.

٥- خدا جي ڪلام (قرآن مجيد) جي حفاظت اسان جو ايمان آهي.

خليفا

ڪيترن ئي خدا جي ٻانهن ڪانئس فيض پرايو، ۽ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ سندس فيض مثل دليون جياري ڇڏيون. سندس عام مريدن ۽ معتقدن کان سواءِ سندس ڪيترائي نامور خليفا هئا، جن سنڌ کي سرسبز ۽ گلزار بڻائي ڇڏيو. انهن مان ڪن جو تعارف هيٺ ڏجي ٿو:

١- سيد حيدر:

هي بزرگ سن جو رهاڪو هو، ۽ سن ۾ ئي ٩٣٧هه ۾ وفات ڪيائين، جتي سندس مزار تي مقبرو آهي. مير قانع جي قول موجب: سندس اولاد به بزرگيءَ سان موصوف ٿيندو آيو آهي (٣٤). سنڌ جو مشهور سياستدان محترم غلام مرتضيٰ شاهه صاحب (جي. ايم. سيد) سندس اولاد مان آهي ۽ گادي نشين آهي.

سيد صاحب مٽيارڪن ساداتن مان هو، جن مان سنڌ جو قومي شاعر حضرت شاهه عبداللطيف به هو. مٽياري ساداتن جي ڇهن شاخن مان هڪ شاخ "مئين پوٽه" سان سندس نصب جو سلسلو ملي ٿو، جنهن تي اهو نالو سيد مئينڏني شاهه ولد سيد محمد جي نالي پئجي پيو.

سيد حيدر ٻارهن سالن جي ڄمار ۾ مولانا عمر هليه ۽ مخدوم بلاول جي صحبت ۾ رهي، سندن تربيت جي نظر هيٺ وڏي مرتبي کي پهتو. تحفة الڪرام جي صاحب سندس روحاني ڪمالات متعلق لکيو آهي:

"هڪ ڏينهن ماڻهن جي انبوهه ۾ ويٺو هو. سڀني ماڻهن ڏانهن ڏسي چيائين ته مون وٽ خدا ڏانهن ايترا رستا آهن جو هنن ماڻهن مان هرهڪ کي جدا جدا رستي سان اصل مقصد ڏانهن پهچائي سگهان ٿو، جيئن ڪنهن کي به ٻئي جي خبر ڪانه پوندي" (٣٥).

٢- مخدوم ساهڙ لنگهار:

انڙپور جو ويٺل هو، جو ڄام انڙ جو آباد ڪيل هڪ ڳوٺ هو، جو پوءِ درياءَ پائي ويو. سدائين عبادت ۾ مشغول رهندو هو ۽ رات يا ڏينهن جي ڪابه گهڙي پروردگار جي ذڪر کان واندو نه رهندو هو. سندس مجلس ۾ دنيوي گفتگو ڪڏهن به نه هلندي هئي. جنهن تي به توجه جي نظر ڪندو هو ته ولايت جي درجي کي رسي ويندو هو. عادت موجب سوئرن جو هڪ ولر سندس ٻوڪ ۾ اچي نقصان ڪري ويندو هو. ڪڙمي وٽس دانهن ڪئي آيا، خادم کي چيائون: "سوئرن کي وڃي پيغام ڏي ته اسان جي ٻوڪ جي ويجهو نه اچو." انهيءَ

پيغام تي سوئر وري نہ آيا. جڏهن بہ متيارن ۾ ايندو هو تہ رات جو پير ڊگها ڪري نہ سمهندو هو. چوندو هو تہ چؤطرف ساداتن جا گهر آهن، تنهنڪري ادب جي تقاضا اها آهي تہ ڪنهن بہ طرف پير ڊگها نہ ڪريان" (٣٦).

تحفة الڪرام جي صاحب سندس هڪ روايت ڏني آهي تہ چوندو هو "مون پير ڪان ٻڌو آهي تہ جنهن ۾ تي گڻ ڏسو تہ انهيءَ مان ضرور فائدو وٺو، جو توهان جو مرشد اهو آهي. هڪ تہ سندس اڳيان رهو تہ توهان کي خدا ياد اچي. ٻيو تہ جيڪي ڳالهائي سو توهان جي دل ۾ ويهي وڃي. ٽيون تہ سندس محبت جڏهن توهان کي ڏکي لڳي" (٣٧).

مخدوم صاحب جن جو خليفو هو (٣٨). متياري سادات سندس معتقد هئا (٣٩). سنڌ جي مدا جيئري شاعر شاهہ لطيف پنهنجي زماني ۾ انهن متيارن جي سيدن جي پوين سان ملاقاتون ڪيون.

سيد حيدر سنائيءَ جي ذڪر ۾ اچي چڪو آهي تہ حضرت شاهہ لطيف جو ڏاڏ نگ، متيارن جي رهائش جي دوران چئن مکيہ قبيلن ۾ ورهائجي ويو. انهن مان هڪ قبيلو هو: "جرار پوٽہ"، جي سيد جلال عرف جرار جي اولاد مان هئا. انهيءَ خاندان مان سيد شاهہ رڪن الدين، جو پير طريقت ٿي گذريو آهي، مخدوم ساهڙ جو مريد هو (٤٠). روايت آهي تہ چيو هئائين تہ "تيرن جي ٻٽي پريو وينو آهيان ۽ ٻيو ٿو هٽان. ڪن جي ڪنن ڪان ۽ ڪن جي منهن ڪان نڪرلدا ٿا وڃن، پر ڪنهن کي بہ سڌو تير ڪونہ ٿو لڳي، جو ڪيري پوي. هي تير جنهن کي بہ لڳندو تہ اهڙو ڪيرندو، جو وري نہ اٿندو (٤١)". سيد رڪن الدين جي وفات جي تاريخ معلوم ڪانہ ٿسي ٿئي. سيد غلام مرتضيٰ شاهہ صاحب جو اندازو آهي تہ ٩٥٠هہ ۽ ٩٨٠هہ جي وچ ڌاري وفات ڪئي هوندائين (٤٢).

سيد رڪن الدين جو پوٽو سخي هاشم شاهہ قلندر، نامور ولي الله ٿي گذريو آهي. هو شاهہ صاحب جي والد شاهہ حبيب جو دوست هو. شاهہ حبيب، متيارن مان بہ انهيءَ جي مشوري تي لڏي وڃي "پٽي پور" وينو هو (٤٣). ان ڪري بلاولي فيض جو شاهہ تي ٻڻ اڻ سڌيءَ طرح اثر ٿيو هوندو. سيد هاشم (١٤- ربيع الاول ١١٠٠هہ - ١٦٨٨ع) تي وفات ڪئي (٤٤).

مخدوم ساهڙ جي وفات جي تاريخ معلوم نٿي ٿئي، پانڌجي ٿو تہ ڏهين صديءَ هجريءَ جي ٻيءَ چوٿائيءَ ۾ سندس وفات ٿي هوندي. سندس مقبرو آنڙپور اسٽيشن جي ڀر ۾ ٽڪريءَ تي آهي.

٣- مخدوم رڪن الدين:

ٺٽي جو عالم ۽ بزرگ مخدوم رڪن الدين عرف مينهو بہ مخدوم بلاول جو خليفو هو، وڏو عالم ۽ فاضل هو. حديث جي علم ۾ وڏي دسترس هيس. "شرح اربعين"، "شرح گيلاني" ۽ ٻيا ڪيترا ڪتاب لکيائين، جي ڪافي مشهور ۽ مقبول هئا. زهد ۽ تقويٰ جو بہ صاحب هو. هميشه عبادتن ۽ وظيفن ۾ مشغول هوندو هو. ڪيترائي حق جا طالب سندس مريد ۽ معتقد هئا. همايون جڏهن سنڌ ۾ آيو، تڏهن ٩٤٩هہ ۾ ٺٽي ۾ گذاري ويو ۽ مڪليءَ تي مدفون ٿيو (٤٥).

٤- مخدوم حسن:

درويش حسن مقري عرف بلاولي، اصل واڍو هو. نهايت پرهيزگار ۽ زهد ۽ تقويٰ جو صاحب هو. هڪ طهارتخانو هوندو هوس، جنهن ۾ جڏهن به وضو ڪرڻ ويندو هو، ته بيخود ٿي ويندو هو. روايت آهي ته هڪ ڏينهن هڪ مائٽ ڏکڻ، سندس ملاقات لاءِ آيو. اتفاقاً هو انهيءَ وقت طهارتخاني ۾ وضوءَ لاءِ ويو هو. اندر وڃي ڏنائين ته درويش تڪر تڪر ٿيو پيو هو. هو دهشت کان ٻاهر نڪري آيو(٤٦). سندس باري ۾ تحفة الڪرام جي صاحب ٻي هڪ روايت هن طرح ڏني آهي ته: "هڪ ڏينهن ٻيپهري جي وقت ڪوٺرو هٽ ۾ ڪٿي وضو ڪرڻ ويٺو. هٿن تي پاڻي هارڻ ٿي گهريائين، ته هوڏانهن ٻانگ ٻانگي ٻانگ شروع ڪئي. درويش بيخود ٿي ويو ۽ باقي ڏينهن ۽ رات ۽ ٻي ڏينهن جي ٻپهري تائين بيهوش ٿيو پيو هو. ڪنهن کي به ڪيس هوش ۾ آڻڻ جي طاقت نه ٿي. ٻئي ڏينهن جڏهن ٻانگي ساڳي ٻانگ شروع ڪئي، تڏهن هوش ۾ اچي پڇيائين ته "شايد اجا ٻانگي ٻانگ پوري نه ڪئي آهي؟" (٤٧)

هڪ ٻي روايت به ڏني اٿس ته: هڪ ڏينهن مخدوم مراد ولد مخدوم صدرالدين لاهوتي (جو لاهوت ۾ هڪ ڪامل عالم ٿي گذريو آهي) سندس زيارت لاءِ آيو. جيئن سواريءَ وارو ڏڳو ٻاهر ٻڌي سندس حاضريءَ ۾ آيو، تيئن خادمن ٻڌايس ته درويش ستن ڏينهن کان وضوخاني ۾ ويل آهي. اهو ٻڌي حيران ٿي ويو، ته ايتري ۾ درويش به ٻاهر نڪري آيو. مخدوم چيس ته "ست ڏينهن خدا جا فرض وڃايا اٿيئي؟" فرمايائين ته "تون وڃي پنهنجي ڏڳي جي خبر لهه، ان ڳالهه ۾ ڇو پيو آهين؟" انهيءَ وقت مخدوم کي اچي ٻڌايائون ته سندس ڏڳو گم ٿي ويو آهي. ڏاڍي ڳولها کان پوءِ ڏڳو لڌي، سو ٿي هليو ويو ۽ وري فقير تي اعتراض نه ڪيائين (٤٨).

مٿي بيان ڪيل بزرگن کان سواءِ مخدوم سعد عرف ساند (سڪرنڊ)، ۽ مخدوم هنگورو (نزديڪ مورو) به سندس خليفا هئا (٤٩). سندن وڌيڪ احوال ڪونه ٿو ملي.

حوالا

(1) Dr: H. I. Sadarangani: Persian Poets of Sind, Sindhi Adabi Board, 1956, P. 12.

(٢) جي- ايم- سيد: پيغام لطيف، حيدرآباد، ١٩٥٤ع، ص ٨٢.

(٣) حافظ محمد احسن چنا: مخدوم بلاول، دادو، ١٩٥٥ع، ص ١-٢.

(٤) تاريخ معصومي، سنڌي ترجمو، سنڌي ادبي بورڊ، ص ١٩٨-١٩٩.

(٥) تحفة الڪرام، سنڌي ترجمو، سنڌي ادبي بورڊ، ص ١٤١.

(٦) حافظ محمد احسن چنه، مخدوم بلاول، ص ٢.

(٧) ايضا، ص ٢-٣.

(٨) ايضا، ص ٤ کان ٨.
(٩) پيغام لطيف، ص ٨٢.
(١٠) مولانا دين محمد وفائي: تذڪره مشاهير سنڌ، سنڌي ادبي بورڊ، ١٩٧٤ع، ص ٦٥.
(١١) محمد غوثي شطاري مانڊوي: گلزار ابرار، اردو ترجمو، فضل احمد جيوري، ٻيو ڇاپو، اسلامڪ بوڪ فائونڊيشن لاهور، ١٩٧٥ع، ص ٣٧٥.
(١٢) حامد جمالي: سير العارفين، اردو ترجمو: ڊاڪٽر محمد ايوب قادري، مرڪزي اردو بورڊ، لاهور، ١٩٧٦ع، ص ١٧٤.
(١٣) شيخ شهاب الدين سهروردي: عوارف المعارف، اردو ترجمو، مدينه پبلشنگ ڪمپني ڪراچي، مقدمه، ص ١٠٣.
(١٤) السبڪي: طبقات الڪبري، ج ٤، ص ٢٥٦؛ ابن خلڪان: وفيات الاعيان، ج ١، ص ٢٩٩؛ جامي: نفحات الانس، ص ٤٢٥ کان ٤٧٣؛ عزالدين محمود ڪاشاني: مصباح الهدايه، ص ٢٨.
(١٥) مولانا نوراحمد فريدي: سيرت بهاؤالدين زڪريا، ص ٣٨-٣٩.
(١٦) ايضا، ص ٣٩.
(١٧) ايضا.
(١٨) ايضا.
(١٩) تحفة الڪرام، ص ١٤؛ حديقة الاولياء: سيد عبدالقادر ٺٽوي، سنڌي ادبي بورڊ، ١٩٦٧ع، ص ٧٩-٨٠، تحفة الطاهرين، ص ٣٠-٣١؛
(٢٠) تحفةالڪرام ص ١٤؛ تاريخ معصومي ص ٩٩؛ حديقة الاولياء ٨٠-٨١؛ تحفة الطاهرين ٣٠-٣١؛ مقالات الشعراء ١٩٥٧ع، ص ٩١.
(٢١) مولانا نجم الغني: مذاهب اسلام، ١٩٢٤ع، ص ٦٩٥ کان ٧٠٢؛ مير رحيمداد خان مولائي شيدائي: تاريخ تمدن سنڌ، ص ٣٩٦.
(٢٢) پيغام لطيف، ص ٧.
(٢٣) مذاهب اسلام، ص ٦٩٥ کان ٧٠٢؛ تاريخ تمدن سنڌ، ص ٣٩٦.
(٢٤) تاريخ معصومي ص ٧٣؛ تاريخ طاهري ص ٤؛ تحفة الڪرام ص ٥٣.
(٢٥) معصومي ص ٧٥ ۽ ١٢، تحفة الڪرام ص ٥٣، طبقات اڪبري (ج ٣) ص ٥١٧، هن احوال ڪجهه ٻي طرح ذڪر آهي، پر علامه دائود پوٽي صاحب (تعليقات معصومي ص٣٠٢) تاريخ معصومي جي بيان کي صحيح ثابت ڪيو آهي.
(٢٦) تاريخ معصومي، ص ١١٢ کان ١١٦.
(٢٧) ايضا، ص ١١٦-١١٧.
(٢٨) ايضا، ص ١١٧.
(٢٩) ايضا.

(۳۰) ايضا.

(۳۱) ايضا.

(۳۲) پيغام لطيف، ص ۲۱.

(۳۳) مقالات الشعراء، ص ۹۲.

(۳۴) تحفة الڪرام، ص ۲۰۵.

(۳۵) ايضا، ص ۱۴۳.

(۳۶) ايضا.

(۳۷) ايضا، ص ۱۵۴.

(۳۸) ايضا.

(۳۹) پيغام لطيف، ص ۸۳.

(۴۰) ايضا.

(۴۱) ايضا.

(۴۲) ايضا.

(۴۳) ايضا، ص ۱۸۴.

(۴۴) ايضا، ص ۸۳، لطف اللطيف: مولانا دين محمد وفائي، ص ۱۱. ينهي صاحبن اهو احوال قاضي هدايت الله مشتاق متعلوي جي تحرير تان نقل ڪيو آهي.

(۴۵) پيغام لطيف، ص ۸۴.

(۴۶) ايضا، ص ۵۳.

(۴۷) تحفة الڪرام، ص ۲۱۸.

(۴۸) ايضا، ۱۵۲.

(۴۹) ايضا، ص ۱۵۳.

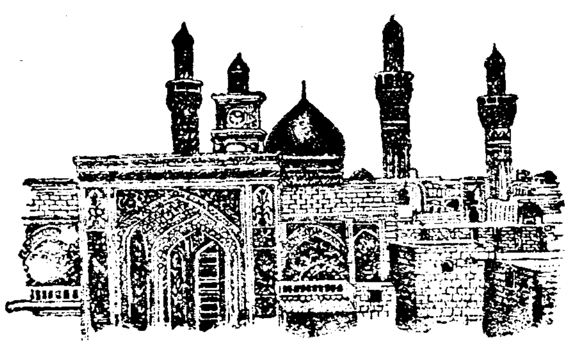

قريشي حامد علي "خانائي"

ماموين جي قصي جو سنڌي ادب ۾ مقام

سنڌي ادب جي تاريخ جي مطالعي مان اها ڳالهه صاف طرح سان ظاهر ٿئي ٿي ته سنڌي زبان جي اوائلي شعر جو ذخيرو اڪثر ڪري روايتي انداز ۾ ملي ٿو. ان قسم جو شعر گهڻي قدر "دوهن" ۽ "بيتن" جي صورت ۾ مليو آهي، جنهن کي هردؤر ۾ مختلف نمونن ۽ صورتن ۾ سنڌ جي ڪيترن گمنام شاعرن ڏانهن منسوب ٿئي ڪيو ويو آهي. اهڙيءَ طرح سان سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ "سمن" جي دؤر ۾ "ستن درويشن" جا ست بيت ملن ٿا، جن کي "ماموئي جا بيت" ڪري سڏيو ويو آهي. اهي بيت پڻ روايتي نموني ۾ ملن ٿا، ۽ ڪابه پڪ ڪانه آهي ته اهي بيت ڪهڙن شاعرن جا آهن ۽ سندن نالا ڇا هئا؟ صرف اهي "ماموئي يا ساموئي" جي نامعلوم درويشن ڏانهن منسوب ڪيا ويا آهن. ماموين جي انهيءَ قصي کي جڏهن تاريخ جي ڪسوٽيءَ تي پرکجي ٿو، ته ان ۾ ڪافي کوٽ ۽ ميل مليل نظر اچي ٿو. ان قصي ۾ سواءِ ڏندڪٿا جي ٻي ڪابه تاريخي صداقت نظر ڪانه ٿي اچي. اسان هت سڀ کان پهرئين انهيءَ قصي جو تاريخي لحاظ کان جائزو وٺون ٿا ۽ ان جي ڏندڪٿا وارين روايتن جو پڻ تجزيو ڪنداسون ۽ پوءِ انهن بيتن جي ادبي پهلوءَ تي مختصر روشني وجهنداسون.

مامويني جي انهيءَ قصي جي نشاندهي سنڌ جي ڪنهن به آڳاٽي تاريخ يا تذڪري ۾ ڪنهن به مؤرخ نه ڪئي آهي. سڀ کان پهرين سنڌ جي انهيءَ قصي ڏانهن اشارو سنڌ جي سدا حيات شاعر حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه پنهنجي رسالي جي "سر مومل راڻي" ۾ ڪيو آهي. شاهه صاحب چوي ٿو:

ٻري ڪان پاسي ٿڪا، ماموين (۱) مثال (۲) (۳).

شاهه صاحب جي انهيءَ بيت ۾ "مامويـن" لفظ جي استعمال مان اها ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي ته شاهه ڀٽائي جي زماني ۾ شايد اهو قصو سنڌ جي قصي گو راوين وٽ مشهور هو. ليڪن سنڌ جي تاريخ نويسن ان کي غيراهم سمجهي، ڪنهن به تاريخ يا تذڪري ۾ ان جو ڪوبه ذڪر نه ڪيو آهي. ساڳئي وقت اهو به تعجب آهي ته شاهه ڀٽائيءَ جي دؤر جو مشهور مؤرخ ۽ تذڪره نگار مير علي شير "قانع" ٺٽوي پڻ ان قصي کي غيراهم ۽ ڏندڪٿا سمجهي، پنهنجي

ڪتاب ”تحفة الڪرام“ ۾ ڪوبہ ذڪر نہ ڪيو آهي. حالانڪ مير ”قانع“ خود پنهنجي ڪتاب ”تحفة الڪرام“ ۾ ڪيترين ئي عجيب غريب ڳالهين ۽ ڏند ڪٿائن ڪي وڏي شدمد سان بيان ڪيو آهي. شاهہ صاحب ڪان پوء سڀ کان اول ان قصي ڪي سر رچرڊ برٽن پنهنجي ڪتاب ”سنڌ ۽ سنڌ ۾ وسندڙ قومون“ ۾ بيان ڪيو آهي. سر رچرڊ برٽن جي انهيءَ بيان ڪيل قصي جو اختصار هت ڏجي ٿو:

”هڪ ڀڳا ملتان جو مشهور عارف مخدوم بهاءُ الدين (۴) ٺٽي ۾ آيو. سنڌس جاهل مريدن ڀانيو تہ جيڪڏهن مرشد کي ڪُهي ۽ رڌي کائبو تہ هو هميشه اسان جي هردي ۾ رهندو. انهيءَ خام خيال جي خبر مخدوم صاحب جي وڏي خليفي ’شيخ جيئو‘ کي پئجي ويئي، سو مخدوم صاحب کي گوشائتو ڪري پاڻ سندس بستري تي سمهي رهيو. مريدن بہ ڪيس پنهنجو مرشد سمجهي، هٿي ڳيرا ڳيرا ڪري وڌو ۽ گوشت ڪُني ۾ وجهي رڌڻ لڳا. جڏهن اهو رَجهي تيار ٿيو، تڏهن کائڻ تان دل ٿهي وين ۽ ڏاڍو پڇتايائون. پوء ڪُني کي درياء سرڻ ڪيائون. قضا سان اهو ڪُنو ڪن مٿن مهاڻن جي ور چڙهي ويو. رڌل گوشت کائڻ کان پوء اهي مهاڻا اڃي پيا اڳڪتين بيان ڪرڻ ۾، ۽ آخر ڪرامتون ڏيکاريندي اچي ٺٽي ۾ جام تماچيءَ جي ڪچهريءَ ۾ نڪتا. جام کي چيائون تہ تنهنجي تخت هيٺان زمين ۾ هڪ واسينگ آهي، جنهن جي ڦڻ ٺٽي طرف ۽ پڇ دهليءَ ڏانهن اٿس. جيسين انهيءَ نانگ (۵) جو رخ ٺٽي طرف رهندو، تيسين تنهنجي تخت بخت کي لهر لوڏو نہ ايندو. اخر فقيرن وڏو لوهي ڪير زمين ۾ کوڙايو، ٺٽي جا ماڻهو اچي چٽرون ڪرڻ لڳا. جام بہ هوڙهيائي ڪري ڪٿي ڪير ڪيايو. ڇا ڏسن تہ واقعي اهو رت سان ڀرجي آيو. ماڻهن ۾ هراس پئجي ويو. فقيرن کي ڏاڍيون منٿون ڪيائون، پر هُو باز نہ آيا. جام کاوڙجي کين قتل ڪرايو ۽ قتل ٿيڻ کان پوء هرهڪ ڏڙ پنهنجي مسي هٿ ۾ کڻي، سنڌ جي آئينده حالات جي باري ۾ بيت ڏنا، جن ۾ پيشنگويون ڪيل آهن. پوء اهي ڏڙ ڀرندي طرف آڏاٽا ۽ ”عامري“ (٦) وٽ اچي پراڻ درياء جي ڪپ تي زمين ۾ لهي پيا. سندن قبرون اڄ ڏينهن تائين آتي ڏسڻ ۾ اچن ٿيون. سندن پيشنگوين کي ’ماموئي‘ يا ’ساموئي‘ جا بيت ڪري چوندا آهن“ (٧).

برٽن صاحب جي انهيءَ مٿئين بيان ڪيل قصي کان پوء سنڌ جو هڪ ٻيو عالم ديوان ڏيارام گدومل ان قصي کي وري ڪجهہ ٻيءَ طرح سان بيان ڪري ٿو. ديوان صاحب جي ان بيان ڪيل قصي جي آخرين حصي جي نوعيت ساڳي برٽن صاحب واري قصي جهڙي آهي، صرف شروعات واري احوال ۾ ٿوري ڦيرگهير ڪيل آهي. ديوان ڏيارام لکي ٿو تہ:

”ٺٽي جي پرسان سڌيي جي شهر ۾ هڪ مڙس مٿير رهندو هو. سندس مٽي ۾ مڻ مٽيا هئي. هُن مرڻ ويل پنهنجن پُٽن کي سڏ ڪري چيو تہ منهنجي مٽي ۾ مڻ مٽيا اٿو، جڏهن آئون مران تہ توهين مون کي ڪُهي سڏيي رڌي کائجو تہ مَرَ منهنجي مٽيا توهان کي نصيب ٿئي!

هُو جڏهن مري ويو تہ پٽن سندس چوڻ موجب ڪيس ڪُهي، مُنڍي رڌي ڪائڻ وينا، پر سندن دل ڪائڻ ڪان ٿهي وئي ۽ پوءِ آن ڀوڙ ۽ مانين کي گُنبد ۾ ٻڌي ڪٽي درياهہ داخل ڪيائون. مَڇاڻ تہ ان رات کي ست ڄڻا چور، چوريءَ جي ارادي سان ٺٽي ننگر تي آيا ۽ درياهہ جو ڪنارو ڏيئي، جيئن ٺٽي طرف وڌي رهيا هئا، تہ اوچتو سندن نظر لُڙهندي گُنبد تي پئي. جڏهن ٻاهر ڪڍيائون تہ تازو ڀوڙ ۽ مانيون ڏسي اچي ڪائڻ وينا. جڏهن ڪائي بس ڪيائون تہ پوءِ اچي ڪرامتن بيان ڪرڻ ۾ پيا. آخر اهي ست ئي ڄڻا، سمي حاڪم 'ڄام نندي' جي درٻار ۾ ٺٽي ۾ آيا... الخ." (٨)

انهيءَ ساڳئي قصي کي ڀيرومل مهرچند آڏواڻي وري هن نموني ۾ بيان ڪندي لکي ٿو تہ:

"ٺٽي ڀاسي جيڪا مڪلي (٩) ٽڪري آهي، سا مائي مڪلي جي نالي سان مشهور آهي. مائي ٻُلڙي ۽ مائي مڪلي پاڻ ۾ ڀينرون چوڻ ۾ اچن ٿيون. هنن جا ست ڀائر هئا، جي ماموئي فقير سڏجڻ ۾ اچن ٿا. ماموئي فقيرن جون اڳڪٿيون سنڌ ۾ مشهور آهن... مائي ٻُلڙي ۽ سندس ڀائرن جي ڳالهہ هن طرح سان آهي: گوگهي نالي هڪ شخص ذات جو جهلڻ هو. هُو نانگ مَنڊيندو هو ۽ اڄ بہ جيڪي جوڳي نانگ کڻي گهمندا آهن، سي هن کي پنهنجو مرشد ڪري ليکيندا آهن. انهيءَ گوگهي کي اهو ورُ مليل هو تہ جيڪڏهن ڪنهن کي نانگ ڪکيندو هو ۽ رڳو نانگ ڏي گهور ڪري نهاريندو هو، يا چڪ واري هنڌ کي چتائي ڏسندو هو تہ اڳلي جو سور لهي ويندو هو. هڪ لڳا ڪا ٻلا ڪنهن دروازي جي طاق تي وينڻي هئي ۽ گوگهي کي ڪنڌ وٽ ڪکي پڇي ويئي- گوگهو، ٻلا ڏسي نہ سگهيو ۽ نہ چڪ وارو هنڌ ڏسي سگهيو، تنهن ڪري اچي مرڻينگ ٿيو. مرڻ ڪان اڳي هن پنهنجن پٽن کي چيو تہ آءٌ جڏهن دم ڏيان، تڏهن مون کي دفن نہ ڪجو، پر منهنجو گوشت رڌي ڪائجو تہ توهان کي غيب جي خبر پوندي. گوگهي پوءِ ساهہ ڇڏيو. سندس پٽن گوشت رڌي جڏهن ڪائڻ وينا تہ سندن غيرت آئي تہ پُٽ، پيءُ جو گوشت ڪيئن ڪائين. پوءِ اهو ديڳڙو درياهہ ۾ ڦٽو ڪيائون. ڪنهن وقت ست مهاڻا سريوال پنهنجن ٻن ڀينرن مائي مڪلي ۽ مائي ٻلڙي سان گڏ ڪانيون ڪنيو پئي آيا. هنن اهو ديڳڙو درياهہ سان لڙهندو ڏسي، ڪولي وينڻي ڪاڌائون، تہ وٽي اڳڪٿيون بيان ڪرڻ لڳا. مائي ٻُلڙي جي دل دنيا ڪان ٿهي ويئي ۽ مرشد جي ڳولا ۾ اچي شاهہ ڪريم (عبدالڪريم) وٽ پهتي ۽ شاهہ جي مريدياڻي ٿي... الخ." (١٠)

اهي مٿيان چند بيان ڪيل ماخذ ماموين جي قصي جي باري ۾ الڳ الڳ نمونن ۾ سنڌ جي عالمن جا بيان ڪيل ملن ٿا، جن جي چوگرد انهيءَ سموري قصي جو پلاٽ ڦرندو رهي ٿو. ليڪن انهن بيانن ۾ پلاٽ جي سناءَ ۽ وقت ۾ ڪافي تضاد نظر اچي ٿو. سمورو قصو ڏندڪٿا جي صورت ۾ پنهنجي اصليت ڏانهن اشارو ڪري ٿو ۽ منجهس ڪابہ تاريخي سچائي ۽

صداقت کانه ٿي ڏسڻ ۾ اچي. خبر نه آهي ته انهن عالمن وٽ پنهنجن انهن بيانن لاءِ سَنَد طور ڪهڙا تاريخي سول ۽ مدار هئا، جن جي آڌار تي انهيءَ قصي کي ان نموني ۾ ستن "مامونئي" يا "سامونئي" (۱۱) فقيرن ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي.

سڀ ڪان پهرئين اسان انهن مٿين ٽنهي بيان ڪيل قصن جي بيان جو تاريخي لحاظ کان جائزو وٺنداسون. انهيءَ سلسلي ۾ سرڪرده برٽن، ديوان ڏيارام گدومل ۽ پيرومل جي بيان ڪيل قصن جي ڪهاڻيءَ ۾ ڪافي اختلاف نظر اچي ٿو. خاص طرح سان برٽن صاحب پنهنجي قصي اندر جن ڳالهين، ماڻهن ۽ واقعن جو ذڪر ڪيو آهي، سي تاريخي اعتبار کان صحيح ثابت نٿا ٿين. ان ڪري سنڌس قصي جي تاريخي حيثيت تي پردو ڇانئجي وڃي ٿو. ساڳئي وقت برٽن صاحب ۽ ديوان ڏيارام جي ڪهاڻيءَ جو خاتمو پڻ لڳ ڀڳ هڪ جهڙو ٿئي ٿو، حاڪمن جي نالن ۽ وقت جي تعين جو اختلاف آهي. برٽن صاحب انهيءَ قصي کي "ڄام تماچي" سمي ثاني (۷٦۸هه-۱۳٦٦ع کان ۷۷۷هه-۱۳۷۵ع) جي دربار ۾ انهن فقيرن جي اچڻ جو ذڪر ڪري ٿو ۽ ديوان ڏيارام وري سنڌ جي هاڪاري حاڪم ڄام نظام (ننڊي) ۸٦۴هه-۹۱۴هه جي دربار ۾ انهن درويشن جي اچڻ جو احوال بيان ڪري ٿو. اهڙيءَ طرح سان انهيءَ قصي کي هرو ڀرو سمن حاڪمن جي نالن ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي.

برٽن صاحب جيئن ته هيءُ قصو ڄام تماچي ٻئي ڏانهن منسوب ڪيو آهي، ان لحاظ کان اهو به صحيح ثابت ڪونه ٿو ٿئي. ساڳئي وقت قصي جي منڍ ۾ شيخ بهاءُالدين ملتانيءَ جو نالو ڄاڻايو ويو آهي، سو پڻ سمن جي دور کان گهڻو اڳ ۾ سومرن جي صاحبيءَ ۾ ٿي گذريو آهي. غالباً اهو دور عمر سومري پهرئين جو هو. ازانسواءِ برٽن صاحب پنهنجي قصي ۾ "شيخ جيئي" جو ذڪر ڪندي هُن کي شيخ بهاءُالدين ملتانيءَ جو خليفو ڪري ڄاڻايو آهي. حالانڪ شيخ جيئو، شيخ بهاءُالدين ملتانيءَ جو خليفو نه، بلڪ هُن جي اولاد مان هو. (۱۲) مير علي شير "قانع" ٺٽوي لکي ٿو ته، "شيخ جيئو، شيخ نعمت‌الله جو پٽ هو. (۱۳) وڏو ولي ڪامل، عارف ۽ ڪرامت جو صاحب هو. سنڌس خطاب "مڪليءَ جو ڏيو" آهي." (۱۴) مير "قانع" جي انهيءَ بيان مان اهو صاف ظاهر ٿئي ٿو ته شيخ جيئو، شيخ بهاءُالدين زڪريا ملتانيءَ جي پيڙهيءَ مان هو ۽ ساڳئي وقت سنڌس وفات جو جيڪو قصي ۾ واقعو بيان ڪيو ويو آهي، سو پڻ غلط ثابت ٿئي ٿو. (۱۵) انهن ڳالهين جي مدنظر اسان جو گمان غالب آهي ته انهيءَ قصي ۾ برٽن صاحب جي بيان ڪيل واقعي جو شيخ جيئي سان ڪو به تعلق نه آهي ۽ ساڳئي وقت ڄام تماچي ۷٦۸هه-۷۷۷هه سان پڻ ڪو تعلق نه آهي.

هاڻي سوال اهو پيدا ٿئي ٿو ته "مامونئي" جو لفظ ڪيئن انهن درويشن سان ملايو ويو آهي ۽ ساڳئي وقت ان لفظ سان گڏ "سامونئي" جو لفظ پڻ شامل ڪيو ويو آهي. انهيءَ سلسلي ۾ اٿين چئي سگهجي ٿو ته "مامونئي" جو لفظ "معمائي" جي بگڙيل صورت هجي ۽ پوءِ

غلط العام تـي ”ماموئي“ مروج تـي ويو هجي! قصي کي وڏيڪ تاريخي بنائڻ لاءِ ”ماموئي“ لفظ جو اضافو ان خيال سان ڪيو ويو هجي ته اهـي ست ٺي فقير سمن جـي ڳاڍيءَ جـي هنڌ ”ساموئي“ جا رهندڙ هئا! ليڪن اهي سڀ ڳالهيون پوءِ جي ماڻهن جون ملايل آهن ته جيئن انهيءَ ڏند ڪٿا کي وڌيڪ تاريخي اهميت حاصل ٿئي.

ديوان ڀيرومل مهرچند آڏواڻيءَ پنهنجي بيان ڪيل قصي لاءِ ڪابه تاريخي سـنـد پيش ڪانه ڪئي آهي. ديوان صاحب سن ١٩١١ع ۾ سنڌ جو سير ڪندي بلڙي شاهه ڪريم ڏي ويو هو ۽ آن قصي جي باري ۾ آتان جون مقامي مروج روايتون ٻڌي سُڌي ڪٺي پنهنجي ڪتاب ۾ گڏ ڪيائين. ديوان صاحب سنڌ جـي انهيءَ قصي کي شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ جـي دؤر ڏانهن منسوب ڪيو آهي. حالانڪ شاهه عبدالڪريم جو زمانو ٩٤٤هه - ١٥٣٧ع کان ١٠٣٢هه - ١٦٢١ع جو آهي. شاهه عبدالڪريم سنڌ جي سمي حاڪم ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي (٨٦٤هه - ٩١٤ع) کان گهڻو پوءِ ٿي گذريو آهي. ساڳئي وقت بلڙيءَ جي قديم بستي، جنهن جي نسبت ديوان صاحب مائي بلڙي، ستن فقيرن جي فرضي ڀيڻ ڏانهن ڏيکاري ٿو، سا پڻ تاريخي لحاظ کان غلط آهي. ديوان صاحب انهن مٿين بيانن لاءِ ڪوبه مستند تاريخي حوالو ڪونه ڏنو آهي. ممڪن آهي ته اها به ڪا ڏند ڪٿا هجي! باقي سنڌ جي تاريخ مان اهو معلوم ٿئي ٿو ته بلڙي سنڌ جي هڪ قديم بستي آهي، جنهن جي نشاندهي ابن حوقل جي نقشي ”سنڌ ۽ گجرات“ ۾ ڪيل آهي (١٦). مائي بلڙي يا مائي مڪلي ستن فقيرن جون ڀينرون هجن ها ته ضرور سنڌ جا مؤرخ ۽ تاريخدان ان جو ذڪر پنهنجن تاريخن ۽ تذڪرن ۾ ڪن ها! ان ڪري اسان ان راءِ جا آهيون ته هي ”ماموين“ جو قصو جڙتو ۽ من گهڙت آهي ۽ پوئين دؤر جي دماغن ۽ ذهنن جي پيداوار آهي.

ان کان پوءِ هت سنڌ جي عالمن ۽ محققن جا مختلف رايا، انهيءَ قصي جي باري ۾ پيش ڪيون ٿا. علامه ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم جو قول آهي تـه اهو قصو سنڌ جي سمي حاڪم ڄام تماچي ٻئي جي دور ۾ ٿي گذريو آهي (١٧). مرحوم لطف الله بدوي وري ان قصي کي ڄـام نظام الدين جـي دور جـو قـصـو ڪري ڄاڻائي ٿو (١٨). سـيـد حسام الدين راشدي صاحب ”سنڌي ادب“ (اردو) ۾ لکي ٿو تـه ”ماموئي جا ست بيت معما آهن ۽ اهي ست درويش ساموئي (ٺٽي) جي قريب ٿي گذريا آهن ۽ انهن جي زماني جو ڪوبه تعين ٿي نه سگهيو آهي. ڄام نظام الدين (٨٦٤هه - ٩١٤هه) کان اڳ ٿي گذريا آهن“ (١٩).

انهن عالمن جـا رايا پڻ رچرڊ برٽن جي بيان ڪيل قصي تـي مدار رکن ٿا، جنهن جي بنياد تـي انهن عالمن پنهنجا مختلف شڪ سان ڀريل رايا بيان ڪيا آهن. خود سر رچرڊ برٽن ان باري ۾ پنهنجو رايو هن طرح سان ڏئي ٿو تـه ”تعجب آهي ته جڏهن انهن پيشنگوين جو ڄام تماچي يا سندس زماني سان ڪوبه تعلق نـه آهي، تڏهن انهن تي هروڀرو ويساهه ڪرڻ ضرور ڪينهي. پر ان ۾ شڪ نه آهي ته بيت پراڻا آهن“ (٢٠) (٢١).

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو رايو وري هن طرح آهي ته هي بيت سنڌ جي سومرن جي دور جي آخرين زماني جا آهن ۽ سمن جي اوائلي دور ۾ "ماموئي" يا "ساموئي" جي نالي سان مشهور ٿيا. ڊاڪٽر بلوچ صاحب لکي ٿو ته "ماموئي جا ست بيت سومرا حاڪمن جي آخرين دور ۽ سمن جي شروعاتي دور جا آهن."(٣٢) ڊاڪٽر صاحب پنهنجي انهيءَ راءِ جي دليل ۾ ماموين جي ٻن درويشن جا ٻه بيت پيش ڪري ٿو:

(١) هاڪ وهندو هاڪڙو، پيگـي ٻنڌ اروڙ،
سمي وڃن سوڪڙي، ٻهـ، سچي ۽ لـوڙ.

—

(٢) جـم ويجها ماڙهئا، نـنگـر جـي آڌار،
نـوان اڏجا نجهرا، ٻـراڻـا ٻـرار. (٣٣)

ڊاڪٽر بلوچ صاحب انهن ٻنهي بيتن جي وضاحت ڪندي لکي ٿو ته "هاڪڙي درياهه جو وري وهڻ ۽ ٺٽي جي طرف سمي حاڪم ڏانهن ٻهـ، سچي ۽ لوڙهن جو ڊوئٽو ٿي وڃڻ وغيره جو ذڪر انهن بيتن ۾ ڪيو ويو آهي ۽ عام ماڻهن کي چيو ويو آهي ته "اي ماڻهؤ! توهين سمن جي ٺٽين آباد ڪيل شهر جي پرسان اچي ويهجو، مگر پراڻ جي پريان وڃي گهر اڏجو."(٣٤) انهيءَ بنياد تي ڊاڪٽر صاحب جو خيال آهي ته اهي بيت سمن کان اڳ جي دور جا آهن. حالانڪ اهي بيت ڪنهن به طرح سومرن يا سمن حاڪمن جي دور جا ٿي نٿا سگهن. خود ڊاڪٽر صاحب پاڻ اهو تسليم ڪري ٿو ته هڪ بيت ۾ "پڇڊي" لفظ استعمال ٿيل آهي، جو ٺٽوي لهجي موجب مروج نه آهي. (٣٥)

ڀهرئين ماموئيءَ جي فقير جي بيت ۾ ڪيل اڳڪٿيءَ جي باري ۾ سر رچرڊ برٽن لکي ٿو ته هن بيت ۾ ڪيل پيشنگوئي اجا پوري نه ٿي آهي. (٣٦) مگر ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو چوڻ آهي ته انهيءَ بيت ۾ ڪيل پيشنگوئي ڪنهن حد تائين پوري ٿي آهي، جاڪاڻ جو پاڻ لکي ٿو ته پهرئين ۽ ٻئي نمبر جي بيتن ۾ ٿيل واقعا ٻڌائين ٿا ته اهي ڳالهيون سمن جي اوائلي دور ۾ ٿيون آهن. (٣٧)

ازانسواءِ محترم ڊاڪٽر بلوچ صاحب "هفت تن" واري قصي ۾ نانگ واري حڪايت جي باري ۾ پڻ انڪاري آهي. پاڻ لکي ٿو ته "انهيءَ عام روايت کي جنهن نموني ۾ بيتن سان ملايو ويو آهي، مگر ستين بيتن جي مضمونن جي اندروني شهادت جي بناءَ تي چئي سگهجي ٿو ته اهي بيت 'ماموين جي اڳڪٿي' نه آهن، بلڪ سمن جي عروج وقت، سمن جي خيرخواهن طرفان اڳين حالتن جي موٽڻ جون تقاضائون آهن."(٣٨)

رچرڊ برٽن جو خود قول آهي ته ڪنهن به ملڪ جي زرخيز علائقي لاءِ اهڙي قسم جون اڳڪٿيون بيان ڪرڻ آسان ڳالهه آهي.

ماموين جي قصي جي بي ڪڙيءَ جي باري ۾ محترم "معمور" يوسفائي لکي ٿو ته، "اَرڙيءَ جو پڙو، جيڪو موجوده ڪلوئي شهر جي ويجهو آهي، سو هڪ تاريخي کنڊر آهي، جتي سمي قوم جي ڪنهن حاڪم جي راڄڌاني هئي ۽ ارڙيءَ نالي مهائي سندس محبوبه هئي. هيءُ قصو نوري ۽ ڄام تماچي جي عشقيه داستان وانگر آهي." (٢٩) "معمور" يوسفائي صاحب اَن سمي حاڪم جو نالو ڪونه ڄاڻايو آهي، جنهن مان هوند اسان جي چٽيءَ طرح سان ڪا رهنمائي ٿئي ها. اڳتي هلي ساڳئي مضمون نگار هن طرح سان لکيو آهي ته، "هيءُ شهر ڄام ننگر يا سماننگر جي نالي سان مشهور ٿيو، جنهن سمن جي حاڪم جي باري ۾ ماموئي فقيرن پراڻ درياهه ۾ پريي گاروڙي جي رذل گوشت جو ديگڙو ليي، گوشت کائي، پيشنگوين جا بيت ڏنا هئا." (٣٠)

انهيءَ بيان مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته قصو نئي يا ماموئي جي پرسان نه، بلڪ پراڻ درياهه جي ويجهو، سمن جي ٻئي آباد ڪرايل شهر "سماننگر" ۾ ٿي گذريو هوندو. ان لاءِ اسان جو رايو آهي ته اها روايت پڻ پهرئين ڏند ڪٿا جي بي ڪڙي آهي. خود "معمور" يوسفائي صاحب انهيءَ ڳالهه جو اقرار ڪري ٿو ته، "هن قصي جو نئي سان ڪو به واسطو ڪونه آهي." (٣١)

رچرڊ برٽن ڪان پوءِ ماموئي جا بيت سنڌ ۾ ڪجهه ٻئي اموني ۾ به ملن ٿا. پروفيسر لطف الله بدويءَ "تذڪره لطفي" ۾ "تعليم" اخبار جي حوالي سان اهي مروج بيت، جي پڻ ماموين ڏانهن منسوب آهن، ڏنا آهن. انهن ستن بيتن مان ٻئي، ٽئين، چوٿين ۽ پنجين نمبر وارن فقيرن جي بيتن جو نفس مضمون ظاهر ڪري ٿو ته اهي بيت بلڪل پوئين دور جي شاعرن جا چيل آهن. اهي بيت هي آهن: (٣٢)

درويش (٢): زالن مٿي پڙ چوٽيون، مڙسن مٿي وار،
پاروچاڻا پار، تڪي تي وڪامندا.

--

درويش (٣): ستانوي ست چوڙسي، انانوي هٽ تاڙ،
نوانوي نر جاڳسي، سَوَ ۾ ٿيس جنڪار.

--

درويش (٤): الله حسبي، ڪلهوڙي ڪان ڪسبي،
ٽالپرن کي ڏسبي، تهان پوءِ پسبي.

--

درويش (٥): نيلو گهوڙو نقرو، اوپارون ايندو،
ٽيلو ٽالپرن جو، نهوڙي ليندو،
تهان پوءِ ٿيندو، طبل تاجائين جو.

--

انهن مٿين بيتن مان ٽئين نمبر درويش وارو بيت اڪثر سنڌ جي هندو طبقي ۾ گهڻو مروج هو ۽ اهو هندو ڏنڊڪٿا جي نشاندهي ڪري ٿو. ساڳئي طرح چوٿين درويش جو بيت صاف طرح سنڌ جي ڪلهوڙا خاندان جي پوئين زماني جي باهمي خانه جنگيءَ واري دور جي عڪاسي ڪري ٿو ۽ سنڌ ۾ ٽالپرن جي آسرندڙ طاقت ڏانهن اشارو ڪري ٿو. پنجين درويش وارو بيت رچرڊ برٽن واري بيت جي، سواءِ وچين مصرع، باقي هوبهو ساڳيو آهي.(٣٣) هن بيت ۾ ”آترون“ لفظ جي بدران ”اوپارون“ لفظ استعمال ڪيو ويو آهي. هن بيت ۾ صاف طرح سان ٽالپرن جي راڄ جي پڄاڻي ۽ انگريزن جي سنڌ ۾ اچڻ جو ذڪر ڪيو ويو آهي ۽ ساڳئي وقت بيت جي آخري مصرع ۾ سنڌ جي ٽالپرن ۽ پٺاڻن جي سياسي ڇڪتاڻ ڏانهن اشارو ڪيو ويو آهي.

اهڙيءَ طرح انهن متضاد راين ۽ نظرين جي مدنظر اسان انهيءَ راءِ جا آهيون ته اهي ماموين يا سامو ين جا بيت تاريخي لحاظ کان سومرن ۽ سمن جي دور سان ڪوبه تعلق ڪونه ٿا رکن، مگر اهي بيت پوئين دور جي پيداوار آهن. اهي بيت غالباً ڪلهوڙن جي آخري دور يا ٽالپرن ۽ انگريزن جي ڇڪتاڻ واري دور جي پيداوار آهن، مگر وقت جي سڄاڻ شاعرن وقتي مصلحت سببان انهن بيتن کي سنڌ جي سمن حاڪمن جي زماني سان منسوب ڪيو آهي. بهرحال انهن بيتن جي پيشنگوين سنڌ جي ماڻهن جي نفسيات تي گهرو اثر وڌو. اهڙي قسم جون خيالي ڏندڪٿائون دنيا جي هر ڪنهن ملڪ ۾ مروج هونديون آهن، جن جي پوئتان ڪو سياسي مقصد لڪل هوندو آهي.

بيتن جو ادبي مقام:

جيئن ته شروع ۾ اسان اهو بيان ڪري آيا آهيون ته سمن جي دور وارو جيڪو به سنڌي ادب جو سرمايو مليو آهي، اهو گهڻي قدر روايتي انداز ۾ ملي ٿو. ان دور جي ادبي سرمايي جو نفس مضمون پڻ گهڻو ڪري وقت جي سورهيه ۽ بهادر حاڪمن جي بهادري، سخاوت ۽ محبت جي قصن ۽ داستانن تي ٻڌل آهي. انهيءَ قسم جي شاعريءَ کي ان دور ۾ سنڌ جي ڀٽن، ڀانن، ميراثين ۽ مڱڻهارن عام ٿانئين ڳائي وڄائي ٻڌايو ۽ اهي ئي اهڙي قسم جي ادب کي عام ڪرڻ جا مکيه ذريعا هئا. تاريخي لحاظ کان اها پڪ ڪانه ٿي پوي ته اهڙي قسم جو ادب ڪهڙي سمي حاڪم جي دور ۾ پيدا ٿيو ۽ ترقي ڪئي. باقي ايترو سو معلوم ٿئي ٿو ته اهڙي نموني وارو ادب قديم دور جي شاعرن ”ڳاهن“ ۽ ”بيتن“ جي صورت ۾ ماهي ان ۾ پختگي ۽ نغمگي پيدا ڪئي. ان ريت سنڌي زبان ۾ پهريائين ”قصي گوئي“ جي فن عروج حاصل ڪيو. سنڌ ۾ انهيءَ مٿين قصي ”ماموين“ ڏانهن منسوب ڪيل بيتن کي مروج ڪيو.

”ماموين“ يا ”ساموين“ جا بيت سنڌي ادب ۾ صرف روايتي ادب واري حيثيت رکن ٿا. دنيا جي اڪثر سڌريل ۽ متمدن ٻولين جي ادب جي شروعات سادي شعر يعني قصي گوئي جي

نموني ۾ ٿي آهي، جنهن کي جهنگلي شعر (Ballad) ڪري چوندا آهن. سنڌي ادب جي ابتدا واري شعر جي پڻ ساڳي حالت رهي آهي. انهيءَ قديم دور جو جيڪو ادبي سرمايو ملي ٿو، سو صرف روايتي آهي ۽ اهو گهڻي قدر ڏندڪٿائن، قصن ۽ ڪهاڻين جي دامن ۾ ملي ٿو.

ازانسواءِ اهو به مڃيو ويو آهي ته سنڌي بيت باقاعدي سمن جي دور کان شروع ٿيو. اهو سنڌي بيت "هندي دوهرن" جي سانچي ۾ آيو ۽ ترقي ڪندي بيت واري صورت تائين پهتو. هندي دوهي جو اثر سنڌ ۾ گجرات جي رستي پهتو. گجرات، سنڌ جو ڏنگئي ملڪ هو ۽ سنڌ جي سمن جا گجرات جي حاڪمن سان مٽي مائٽيءَ وارا ناتا هئا. "ڪبير پنٿي" تحريڪ جا پوئلڳ گجرات رستي سنڌ ۾ ايندا رهندا هئا، جن جي ذريعي "هندي دوهو" سنڌ ۾ پهتو.

پيرومل لکي ٿو ته سما گهراڻي جي حاڪم جام تماچي جي دور ۾ ستن فقيرن کي اڳڪٿيون شعر ۾ ڪيون هيون. سندن ڇهه بيت اڄ تائين موجود آهن. (٣٤) ساڳيو مصنف "ماموين" جي قصي کي مائي ٻَلڙي ۽ مائي مڪلي جي قصي سان گڏي شاهه عبدالڪريم جي دؤر ڏانهن ڪڍي ويو آهي. ساڳئي وقت وري سندس اهو به خيال آهي ته ان دور جو بيت هندي دوهرن جي صورت ۾ آهي. "دوهرو" معنيٰ ٻن سٽن وارو بيت. "ماموئي" فقيرن جا بيت "هندي دوهرن" واريءَ صورت ۾ آهن، مگر ڇهين نمبر واري فقير جي بيت ۾ ٽي مصراعون آهن، جنهنڪري ماترائن ۾ ڦيرو اچي ويو آهي. دراصل دوهري جي هرهڪ مصرع ۾ چوويهه ماترائون هونديون آهن. پهرئين اڌ ۾ تيرهن ۽ پوئين اڌ ۾ يارهن هئڻ گهرجن.

ڇهين فقير جي ٽن مصراعن واري بيت کي ڏسي اهو گمان ڪيدي سگهجي ٿو ته اهو بيت سمن جي دور جو ٿي نٿو سگهي. ڇاڪاڻ ته سمن واري دور ۾ سنڌي بيت اڃا انهيءَ دوهي واري سٽاءَ ۾ هو ۽ آهستي آهستي ان ۾ ادبي پختگي ۽ لچڪ پيدا ٿيندي رهي. شاهه ڪريم جي ڪلام ۾ ۾ڻ اهڙا ٽن سٽن وارا ڪي بيت آهن، جن لاءِ پڻ علامه ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم جو رايو آهي ته آهي بيت شاهه ڪريم جا نه آهن. قاضي قادن، شاهه ڪريم کان اڳ سنڌي زبان جو پهريون شاعر ٿي گذريو آهي. هن جو ڪلام تازو هندستان جي هڪ اديب "هيري ٺڪر" دهليءَ مان شايع ڪرايو آهي. انهيءَ ڪتاب ۾ ١١٢ بيت ڏنل آهن. سنڌ جي ڪن عالمن، محققن ۽ اديبن انهيءَ ڪتاب تي پنهنجا ڪافي رايا ۽ تبصرا لکيا آهن. ليڪن اسان انهيءَ راءِ جا آهيون ته قاضي قادن جا جيڪي ست بيت، جيڪي انهيءَ کان اڳ ۾ سنڌ ۾ مليا هئا، آهي هر لحاظ کان پڪا ۽ پختا آهن. باقي هيري ٺڪر جي ميڙ چونڊ قاضي قادن جهڙي جيّد عالم جي شان وٽان نه آهي. اسان جو انهيءَ نڪتي بيان ڪرڻ جو مقصد صرف اهو آهي ته قاضي قادن جا ست بيت پڻ هندي دوهن واري سانچي ۾ آهن ۽ اهي سنڌي ادب جو بنياد آهن.

ساڳئي وقت جڏهن ساموئي جي بيتن جو تاريخي ۽ ادبي تجزيو ڪجي ٿو، ته اهو معلوم ٿئي ٿو ته انهن بيتن جي صحت، ٻولي ۽ پڙهڻي قديم دور جي ڏسڻ ۾ نٿي اچي، پر انهن مان پوئين دور جي جهلڪ پئي معلوم ٿئي. محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو پڻ خيال آهي ته اهي بيت نٿي يا ساموئي جي آسپاس ڳايا ويا هوندا. اسان ڊاڪٽر صاحب جي انهيءَ راءِ کي بنيادي نڪتو ٺهرائيندي ان راءِ جا آهيون، ته واقعي نتو قديم زماني کان وٺي مرڪزي شهر ۽ سنڌ جو تختگاهه پئي رهيو آهي. ضرور ان طرف جي ڪنهن شاعر انهيءَ قسم جا بيت ناهي ”ساموئي“ يا ”ساموئي“ ڏانهن منسوب ڪيا هجن؛ سنڌ ۾ جهڙيءَ طرح هڪ پيشنگوئي شهيد عبدالرحيم گرهوڙيءَ جي نالي سان منسوب ڪئي ويندي آهي، حالانڪ ان پيشنگوئيءَ جو ڪو به تعلق ميون عبدالرحيم گرهوڙيءَ سان نہ آهي.

سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ انهن ستن بيتن جون جيڪي مختلف پڙهڻيون ملن ٿيون، سي هيٺ ڏجن ٿيون:

اخبار تعليم (نومبر ۱۹۰۴ع)

پڳي ٻنڌ اروڙ، هاڪ وهندو هاڪڙو،
ٻهه مڇي ۽ لوڙهه، سمي ويندا سوڪڙي.

زالن مٿي ٻه چوٽيون، مڙسن مٿي وار،
ٻاروچاڻا ٻار، ٽڪي ٽي وڪامندا.

ستانوي ست چوڙسي، اٺانوي هٺ تاڙ،
اوانوي نر جاڳسي، ستوَ ۾ ٿيس جنڪار

الله حسبي، ڪلهوڙن کان کسبي،
ٽالپرن کي ڏسبي، تهان پوءِ پسبي.

نيلو گهوڙو نقرو، او ٻارون ايندو،
ٽيلو ٽالپرن جو، ڪلهوڙي نيندو،
تهان پوءِ ٿيندو، طبل ٽاجائين جو.

لڳندي لڙائي، سونچو سري کان ٿيندو،
جڏهن ڪڏهن سنڌڙي، توکي قنڌارون جو کو.

ننگر جي آڌار، جم ويجها ماڙهئا،
پراڻا پرار، نوان اڏجو نجهرا،

شاهه جو رسالو ــ گربخشاڻي ــ جلد ٣، ص ٢٧٤

پهريون درويش: هاڪِ وَهندو هاڪِڙو، پَڃنڊِي پَنڌ آروڙَ،
بِهه سَڃَڻِي ۽ لوڙهه، سَمِهي وِيندي سُوڪڙي.

ٻيو درويش: وَسِي وَسِي آرُ، جَنڊهين وَڃِي ڦُٽندو،
تَنڊهين پاروچاڻو پارُ، پَنجهن دَرسَنِ وِڪَبو.

ٽيون درويش: ڪارِي ڪاپارِي، جهيڙو لڳندو چَهه پَهرَ،
سِرسِچِي مارِي، سُڪِ وَسَندِي سِندڙِي.

چوٿون درويش: سِرسِچِي سارِي، سِرسِچِيءَ ڪهڙا ڀارَ؟
هيئنِ ڪارِيُون ٻوتيُون، سَٿين ڪارا وارَ.

پنجون درويش: لڳندِي لاڙان، سُونڪو ٿيندو سِرِي ۾،
جَنڊهين ڪَنڊهين سِنڌڙِي، آوڳُوٽوٽان و ٽاهُ.

ڇهون درويش: نِيرا ڳهوڙا ڏُهرا، آتَر ڪَنڌُون اِيندا،
ڳَهاڳهيرِيُون ڳَسّنِ ٿي و راهي وِيندا،
تِهان ڀوءِ ٿيندا، طَبَلَ تاجاڻِيُنِ جا.

ستون درويش: اچي وِيهِجا، ساڙُهئا! تَنگَرَ جي اَڏار،
پُراڻا پَرار، نَوان مَ اَڏِجا نِجهُرا. (٣٥)

حوالا ۽ واڌارا

(١) ڊاڪٽر گربخشاڻي صاحب ”مامُوين“ جي معنيٰ هن ريت سمجهائي آهي: مامُوين ـ واحد مامُوئي <ـ ف ـ موميا ـ ميڻ جو پتلو ـ قديم زماني ۾ مصري مُردن کي مصالحو ڏئي، ڪفن ۾ قابو ڪري رکندا هئا. هتي مامُوين مان مراد آهي مُردا يا لاش. (شاهه جو رسالو جلد ٣، ص ٢٧٢ معنيٰ ۽ شرح، پراڻو ڇاپو).

(٢) ڊاڪٽر گربخشاڻي: شاهه جو رسالو، جلد ٣، سُر مومل راڻو، داستان ٣، بيت نمبر ٥.

(٣) حقيقتون صحيح اُچار ”معمائي“ آهي. ”معما“ معنيٰ ڳجهارت. انهن فقيرن ڳجهارتن ۾ ڳالهايو هو، تنهنڪري اهو نالو پيُن. (ڀيرومل مهرچند آڏواڻي: سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ ص٢١٣).

(٤) شيخ بهاءُالدين زڪريا جو ڏاڏو ڪمال الدين علي شاهه، قريشي قبيلي مان هو. ڪمال الدين علي شاهه مڪي شريف مان لڏي خوارزم ۾ آيو ۽ اتان پوءِ ملتان ۾ اچي رهيو. هتي سندس پٽ مولانا وجيهه الدين محمد ڄائو. هن جي شادي مولانا حسام الدين ترمذي جي ڌيءُ سان ٿي. مولانا حسام الدين تاتارين جي حملي سببان اچي ملتان جي پرسان ڪوٽ ڪروڙ لعل عيسن ۾ اچي رهيو ۽ اتي ئي شيخ بهاءُالدين زڪريا ٢٧- رمضان ٥٦٦هه ۾ ڄائو. بخارا ۾ تعليم حاصل ڪيائين. حرمين شريفين، بيت المقدس ۽ بغداد جو پڻ سير ڪيائين؛ مولانا ڪمال الدين محمّد کان حديث جو درس ورتو هئائين. مولانا ڪمال الدين حرم نبويءَ ۾

٥٣ ورهيه مجاور ٿي رهيو هو. مخدوم صاحب بغداد ۾ شيخ شهاب الدين کان سهروردي سلسلي ۾ بيعت ڪري خلافت جو خرقو حاصل ڪيائين. شيخ بهاءُ الدين جڏهن جائو هو، تڏهن ان وقت سنڌ ۾ عمر سومرو پهريون حاڪم هو. پاڻ ملتان ۾ رهيو، جتان سندس روحاني فيض سموري برصغير هندو پاڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ڦهليو. سندس وصال ٦٥٦هه ۾ ٿيو. سندس سن-وفات ۾ اختلاف آهي. "اخبار الاخيار" ۾ سنه ٦٦١هه، "راحت القلوب" ۾ سنه ٦٥٦هه ۽ "سفينة الاولياء" ۾ سنه ٦٦٦هه ڄاڻايو ويو آهي. شيخ صاحب کي سلطان التمش "شيخ الاسلام" جو عهدو ڏنو هو. (الف- سيرالعارفين ص ١٤٣-١٧٩، ب- بزم صوفيه ص ٨٩-١٠٥، ج- تمدن سنڌ، ص ٢٥١).

(٥) مير علي شير "قانع" ٺٽوي "تحفة الڪرام" ۾ نانگ واري ڏند ڪٿا جي باري ۾ لکي ٿو ته ٺٽي جي ڀرسان مڪلي ٽڪريءَ تي هڪ قديم قلعو "ڪلان ڪوٽ" نالي جوڙايل هو. انهيءَ قلعي ۾ هڪ نانگ رهندو هو، جنهن جو سِرُ ڪلان ڪوٽ ۾ ۽ پُڇڙي هندستان منجهه هئي. جيسين اُن جو سِرُ ڪلان ڪوٽ ۾ رهيو، تيسين هندوستان سنڌ جي تابع رهيو. جڏهن نانگ جو سِرُ ڦري هندوستان ڏانهن ۽ پُڇڙي ڦري ڪلان ڪوٽ ڏانهن ٿي، انهيءَ ڏينهن کان پوءِ سنڌ هندوستان جي تابع رهڻ لڳي. (تحفة الڪرام، جلد ٣، ص ٤٥٦).

(٦) پراڻ سنڌ جي پراڻي درياهه جو نالو آهي، اتي شيخ بهاءُالدين زڪريا ملتانيءَ جو وهاريل هڪ وڻ آهي، جو "آمري" جي نالي سان مشهور آهي. انهيءَ لاءِ به ڪيتريون ئي عجيب و غريب روايتون آهن. عامري، جو پوءِ ڳوٺ ٿي ويو، هتي ڪيترائي خدا جا نيڪ بزرگ ٿي گذريا آهن. (تحفة الڪرام، جلد ٣، ص ٤٠٢-٤٠٢).

(٧) (الف) سر رچرڊ برٽن: "سنڌ ۽ سنڌ ۾ وسندڙ قومون"- سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد سنڌ، ص ٨١ کان ٨٤- (ب) ڊاڪٽر گربخشاڻي: "شاهه جو رسالو"، جلد ٣، سال ١٩٣٣، ص ٧٢-٢٧٣.

(٨) ديوان ڏيارام گدومل: "سنڌي چونڊ نثر و نظم"، ڀاڱو ٣، ١٩٥١ع، مضمون "هفت تن".

(٩) قريشي حامد علي "خانائي": "مڪلي ٽڪري" (مضمون)، روزانه "هلال پاڪستان" ڪراچي.

(١٠) ڀيرومل مهرچند آڏواڻي: "سنڌ جو ميلاني"، ڀاڱو پهريون، ص ١٦٢ کان ١٦٤.

(١١) سومرن جو شهر محمد طور سن ٧٧٥هه ۾ اڏيل هو. ليڪن انهيءَ شهر جي تباهيءَ کان پوءِ سومرن "ڪلان ڪوٽ" کي عارضي گاديءَ جو هنڌ بڻايو، پر جڏهن سمن جي صاحبي آئي، تڏهن مڪليءَ جي اتر ۾ جيڪو نشيبي علائقو هو، ان کي آباد ڪيو ويو ۽ ان شهر کي "ساموئي" جو نالو ڏنائون. "ساموئي" معنيٰ سمن جي رهڻ جو شهر. ساموئي ان دور ۾ تخت گاهه پڻ هو. چون ٿا ته ڄام بابيني اهو شهر بڻايو هو. ڪن جو خيال آهي ته بانيه (ڀيي) بن انڙ جو بڻايل هو. انهيءَ لحاظ کان ساموئي جو شهر فيروزشاهه تغلق جي دور ۾ آباد هو. (ڏسو الف- تحفةالڪرام جلد ٣، ص ٤٥٦، ب- مڪلي نامه "تعليقات" ص ٧٨-٧٩).

(١٢) شيخ بهاءُالدين زڪريا ملتانيءَ جو اولاد سنڌ ۾ ديني تبليغ ۽ اشاعت لاءِ هن طرح سان اچي آباد ٿيو:

(الف) شاهه اسماعيل: هيءُ بزرگ مخدوم شهرالله ملتان جي سجاده نشين جو پٽ هو. هيءُ بزرگ سنڌ ۾ روحانيت جي تبليغ لاءِ ڳوٺ "نوتيار" تعلقي بدين ۾ اچي رهيو. سندس مقبرو نئن بارن جي ڪپ تي آهي.

(ب) شيخ صوبدار شاهه مست: هيءُ بزرگ ملتان وارن بزرگن مان وڏو درويش ۽ مست ٿي گذريو آهي. بدين تعلقي جي ڳوٺ "غوث پور" ۾ اچي رهيو. ان دور ۾ انهيءَ طرف سومرن جو ڏاڍو زور هو. ڪيترائي ماڻهو سندس فيض کان فيضياب ٿيا. سندس مقبرو به اتي ئي آهي. "ناڙاهي" ڪڇ طرف سندس اولاد وڃي آباد ٿيو.

(ج) شاهه عبدالله: شاهه عبدالله عرف ابن شاهه ڳوني تعلقي ۾ درياهه جي ڪپ تي آهي. وڏو روحاليت جو صاحب ٿي گذريو آهي. ابن شاهه جا ذڪر مشهور آهن.

(د) شاهه عبدالصمد ملتاني: هن بزرگ جو مقبرو ڳوٺ "ٻاول" تعلقي ٽنڊي الهيار ۾ آهي.

(هه) شاهه جلال الدين ابن شاهه علاءُالدين ملتاني: هن بزرگ جو قبو مخدوم محمد حافظ شاهه جي نالي سان "نورائي" تعلقي حيدرآباد ۾ آهي.

(و) مخدوم فاضل شاهه ڪلان ملتاني: مخدوم عمادُالدين ملتاني سجاده نشين جو پٽ هو. "ٻُڪيرا" ۾ اچي رهيو. سنڌ وارن کي روحاني فيض سان مالامال ڪيائين. (الف- عبدالغني عبدالله: "تاريخ سنڌ" ٻاڳو ٽيون، سنڌ مسلم ادبي سوسائٽي حيدرآباد سنڌ، ١٩٣٩ع، ص ١٩٥ کان ١٩٧، ب- مولائي شيدائي: جنت السنڌ، ص ٣٣٨-٣٩).

(١٣) شيخ نعمت الله، مير "قانع" جي قول موجب شيخ بهاءُالدين ملتانيءَ جي اولاد مان هو. هڪ وڏو بزرگ ۽ ولي ڪامل ٿي گذريو آهي (تحفةالڪرام، جلد ٣، ص ١١-٦١٠).

(١٤) ايضاً.

(١٥) سنڌ ۾ مخدوم شيخ بهاءُالدين زڪريا ملتانيءَ جا هينيان خليفا ٿي گذريا آهن:

(الف) مخدوم عبدالله: جيسلمير جو هندو راجڪمار هو. غوث بهاءُالدين زڪريا ملتانيءَ جي هٿ تي بيعت ڪري مسلمان ٿيو هو. وڏو روحانيت جو صاحب هو. کيس پنهنجي شيخ کان "خلافت" مليل هئي. پاڻ پراڻن هالن ۾ اچي رهيو هو. هالن وارا پيٽي مخدوم سندس اولاد آهن.

(ب) مخدوم اسحاق پيٽي: پراڻن هالن جو رهاڪو هو. مخدوم عبدالله جي اولاد مان هو. مخدوم ميان احمد ۽ ميان محمد ناليرا بزرگ ۽ ولي ڪامل سندس فرزند هئا.

(ج) مخدوم محمد: مخدوم اسحاق جو فرزند هو ۽ ناليرو درويش ۽ بزرگ ٿي گذريو آهي. (عبدالغني عبدالله: "تاريخ سنڌ" ٻاڳو ٽيون، ص ٩٩-١٩٨)

(د) شيخ عيسيٰ: هيءُ بزرگ پڻ ملتاني پيرن جو خليفو هو. ڳوٺ "شيخ پور"، لنواريءَ جي ويجهو سندس مقبرو آهي. لاڙي زيارتي ملتان ويندي هن بزرگ جي زيارت ضرور ڪندا آهن.

(هه) مخدوم عبدالرحمان: هيءُ بزرگ شروع ۾ هندو هو. ملتان وارن بزرگن جي صحبت ۽ تبليغ ڪري مسلمان ٿيو هو. خلافت مليس. هن بزرگ کي "رام ڄاڳو" بہ ڪري چوندا آهن. سندس ميلو ساماري شهر ۾ لڳندو آهي. (جنت‌السنڌ، ص ٣٢٩-٣٣٨).

(١٦) مولائي شيدائي: "جنت‌السنڌ"، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد سنڌ، ١٩٥٨ع، مُهڙ وارا ورق.

(١٧) لطف‌الله بدوي: (الف) "تذڪره لطفي"، جلد پهريون، ص ٥٢- (ب) جنت‌السنڌ، ص ٣٤٤.

(١٨) (الف) ايضاً. (ب) الوحيد سنڌ آزاد نمبر ١٩٣٩ع، ص ٨٩.

(١٩) سيد حسام‌الدين راشدي: "سنڌي ادب"، پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي.

(٢٠) رچرڊ برٽن: "سنڌ ۽ سنڌو ماٿر ۾ وسندڙ قومون"، ص ٨٢.

(٢١) تاريخي لحاظ کان ڄام تماچي بن خيرالدين سمن جو نائون نمبر حاڪم ٿي گذريو آهي ۽ اهوئي ڄام تماچي (ثاني) هو، جو لوري مهاڻيءَ تي عاشق ٿي ساڻس شادي ڪئي هئائين. ڄام نظام‌الدين پنهنجي سما خاندان جو سترهون حاڪم هو ۽ ڄام تماچيءَ کان گهڻو پوءِ ٿيو آهي. "ساموئي" يا "ساموئي" جي فقيرن جي قصي ناهيندڙ عروپرو سمن حاڪمن ڏانهن ان قصي کي منسوب ڪيو آهي.

(٢٢) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: "سنڌي ٻوليءَ جي مختصر تاريخ"، ص ٩٧.

(٢٣) انهن بيتن جي پڙهڻي ڊاڪٽر بلوچ صاحب پنهنجي خيال سان قائم رکي آهي، پر اسان جي خيال ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ واري پڙهڻي اڃان بہ وڌيڪ درست ڏسڻ ۾ اچي ٿي.

(٢٤) ايضاً، ص ٩٨-٩٧.

(٢٥) ايضاً، ص ٩٦.

(٢٦) رچرڊ برٽن: "سنڌ ۽ سنڌو ماٿر ۾ وسندڙ قومون"، ص ٨٥.

(٢٧) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: "سنڌي ٻوليءَ جي مختصر تاريخ" ص، ٩٩، ١٠٠.

(٢٨) ايضاً، ص ١٠٠.

(٢٩) ناشاد: "آئنا مينهن ملير"، ١٩٧٥ع، (مضمون) "ٿرپارڪر ضلعي ۾ سنڌ جا پراڻا وهڪرا، پڙا ۽ ڪنڊر"، ليکڪ: "معمور" يوسفاڻي، ص ١٣٥.

(٣٠) ايضا، ص ١٣٦.

(٣١) ايضا.

(٣٢) لطف‌الله بدوي: "تذڪره لطفي"، جلد پهريون، ص ٥٤.

(٣٣) رچرڊ برٽن: ”سنڌ ۽ سنڌو ماٿر ۾ وسندڙ قومون“، ص ٨٧.

(٣٤) ڀيرومل آڏواڻي: ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، ص٢١٢.

(٣٥) علامه دائود پوٽي مرحوم انهن بيتن کي سڀ ڀهريائين سر رچرڊ برٽن ۽ هيگ صاحب جي ڪتابن تان نقل ڪيا هئا. انهن بيتن کي ڊاڪٽر گربخشاڻي صاحب ”شاھ جي رسالي“ جلد ٣ ۾ هوبهو ڏنا آهن. تعليم اخبار وارا بيت خبر نه آهي ته ڪٿان ڏنا ويا آهن. (تذڪره لطفي، جلد ٻهريون، ص ٥٣ ۽ ٥٤).

ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ

سنڌ ۾ عيسائيت جي تبليغ ۽ سنڌي علم ادب

(قسط — ١)

[١٤- اپريل، ١٩٨٠ع بروز سومر سنڌ گريجوئيٽس ائسوسيئشن، گوئٽي انسٽيٽيوٽ جي سهڪار سان آنجهاني ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ جو ڏينهن ملهايو. نامور پرڏيهي آنجهاني اديب ۽ عالم جي هن ورسي جي صدارت جڳ مشهور سنڌي سپوت جناب جي.الانا ڪئي. سنڌن فصيح ۽ معلوماتي صدارتي تقرير کان اڳ ترتيبوار منير چانڊئي، عنايت بلوچ ۽ راقم مقالا پڙهيا.

مون ڊاڪٽر ٽرمپ جي اوٽ وٺي ۽ خود ڊاڪٽر ٽرمپ کي خيال ۾ رکندي، هڪ اهم موضوع کي هٿ ۾ کڻڻ جي ڪوشش ڪئي. منهنجي خيال ۾ اهو موضوع بنهه نئون ۽ الڳ آهي، جنهن تي هن کان اڳ سنڌي زبان ۾ اتي ۾ لوڻ برابر لکيو ويو آهي.

مجلسن ۽ مذاڪرن، ورسين ۽ ڪانفرنسن جي موقعن تي مقالي نويسن کي پنهنجي محنت کان وڌيڪ حاضرين جي موڊ کي به ذهن ۾ رکڻو پوي ٿو. اسان جي روايتن مطابق جيئن مقالي نويس کي موقعي کان اڳ مقالي لکڻ لاءِ مناسب وقت يا مهلت نه ڏني ويندي آهي، تيئن موقعي تي وري کيس تفصيل ۾ وڃڻ جي به اجازت نه ڏني ويندي آهي. مون انهن مجبورين کي ذهن ۾ رکي پنهنجو مقالو تيار ڪيو هو.

منهنجو مقالو ٽن حصن ۾ ورهايل آهي. پهرين حصي ۾ سڌو سنئون موضوع کي هٿ ۾ کنيو ويو [جو هتي قسط ۱ طور شايد ٿي رهيو آهي] ۽ جوئي رڳو ڊاڪٽر ٽرمپ جي ورسيءَ جي موقعي تي پڙهيو ويو. ٻيو حصو ”حوالن ۽ وضاحتن“ تي ٻڌل آهي. حقيقت ۾ هن ٻي حصي جون وضاحتون منهنجي نيت کان سواءِ تاريخ جي ڪن ڍڪيل ورقن تان پردو هٽائين ٿيون. انهيءَ ڪري وضاحتن کي ذهن ۾ رکڻ کان سواءِ هن مقالي سان ڪو به لاڀ پرائي نٿو سگهجي. مقالي جو ٽيون حصو ”ضميمن“ تي مشتمل آهي، ۽ اهي ضميما هن موضوع تي اضافي معلومات ڏين ٿا.

مقالو جيتوڻيڪ هن موضوع تي حرف آخر جي حيثيت نٿو رکي، ان هوندي بہ هن ڏس ۾ بنيادي معلومات ضرور پهچائي ٿو. موضوع کي مڪمل ڪرڻ لاءِ هنن پهلوئن تي اجا وڌيڪ لکي سگهجي ٿو:

(١) سنڌ ۾ آيل مسيحي مبلغن جي سوانح، (٢) سنڌ ۾ مسيحي مرڪزن جو تفصيلي احوال. (٣) سنڌ ۾ مسيحي ادارن جو تفصيلي احوال. (٤) سنڌ جي غيرمبلغ عيسائين جو احوال. (٥) سنڌ جي مکيہ ديولن جو ذڪر. (٦) مسيحي ادب ۽ تحريڪ جو اسان جو علم ادب تي فڪري اثر. (٧) سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جو مسيحي تبليغ تي فڪري اثر.

بهرحال چند ڏينهن جي محنت هڪ بنيادي خاڪي جي صورت ۾ پڙهندڙن اڳيان حاضر آهي. - د. م. پ]

جيئن اڄ جي ڪيترن انسانن جا چپ سنڌواسين جي لياقتن ۽ صلاحيتن ڳائڻ يا ٻڌائڻ کان خاموش آهن، تيئن وري تاريخ جا ورق سنڌ ن ماضيءَ تان پردي هٽائڻ کان چپ آهن(١). انهيءَ ڪري ڪنهن بہ موضوع تي قلم کڻڻ آسمان مان تارا لاهي اچڻ جي برابر ٿئي ٿو. سنڌ ۾ عيسائيت جو آغاز ڪڏهن ٿيو؟ ۽ انهيءَ مذهب اسان جي علم ادب کي ڪيترو متاثر ڪيو؟ اهو موضوع تہ پنهنجي مٿي نهايت دلچسپ آهي، ليڪن تاريخ جي ٽٽل تار مان ڪنهن چٽي خاڪي جو پڪتارو نهي نٿو سگهي، جنهن کي هٿ ۾ کڻي ماضيءَ جو ڪو سندر گيت ڇيڙجي.

جيتريقدر مغربي قومن جو لاڳاپو آهي، انهن لاءِ ائين چئي سگهجي ٿو تہ سڪندراعظم اهو پهريون ڌورانهين ملڪ جو ماڻهو هو، جنهن عيسوي سن کان سوا ٽي سئو ورهيہ ڪن اڳ سنڌ تي ڪاهہ ڪئي ۽ جنهن جي نتيجي ۾ ڪجهہ وقت لاءِ سنڌ يوناني گورنرن جي حڪومت هيٺ رهي ڪري سڌو سنئون مغرب جي اثر هيٺ آئي. سڪندراعظم لاءِ چيو وڃي ٿو تہ هو لس ٻيلي جي رستي کان واپس ويو هو ۽ هن جي بحري فوج ڪراچيءَ جي لڳ ڀڳ ڪجهہ وقت لاءِ ترسي هئي(٢). ڪيترن مورخن جو چوڻ آهي تہ سڪندراعظم جي فوج جو اڳواڻ نيرڪس (Nearchus) پندرهن ڏينهن منهوڙي جي ويجهو ترسيو هو، ۽ ٨- آڪٽوبر ٣٢٥ ق.م اتان روانو ٿي ويو هو(٣).

انهيءَ تاريخي واقعي کان وٺي ويندي عيسوي سن ٦٨ تائين تاريخ جا ورق بلڪل خاموش آهن، ۽ پوءِ الهن ئي ورقن ۾ اوچتو ئي اوچتو سينٽ ٿامس (St. Thomas) جو نالو اڀري اچي ٿو. اهو عيسائي پهريون حواري هو، جنهن جي تبليغ تي ٽڪسلا(٤) (TaxiLa) جي راجا گولڊيفيرس (Gondephares) عيسائي مذهب اختيار ڪيو(٥). جيئن تہ انهيءَ زماني ۾ ٽڪسلا بہ سنڌ مان مليل هئي، ان ڪري هن واقعي کي بہ سنڌ جو واقعو قرار ڏيئي سگهجي ٿو.

تاريخ جي ٽٽل تار هتي بہ هڪ آواز ڇيڙي وري خاموش ٿي وڃي ٿي، تان جو وري اسان کي ماضي قريب جي دور ۾ محمد بن قاسم جي فتح (٧١٢ع) وقت، سنڌ ۾ ڪليسائن جي هئڻ جا اهڃاڻ ملن ٿا. هن دور جون ڪليسائون اهڙيون تہ ڪمزور هيون، جو سنڌ جي معاشري تي ڪو مستقل اثر وجهي نہ سگهيون(٦). انهيءَ کان پوءِ سلطان محمود غزنوي جي زماني ۾ فردوسيءَ جي هڪڙي شعر مان سنڌ ۾ هن مذهب وارن جو اهڃاڻ ملي ٿو(٧). اهو شعر آهي:

”چُون در ملک سلطان، کہ چترِ خشن؟ سِتُودِ
بَسي هَست ترسا و گبر و يهود“.

تاريخ جي ورقن جا اهي ٽانڊاڻا ١٥٥٥ع جي سنڌ کي پهچندي ڀاڻ روشنيءَ جا مينار بنجي وڃن ٿا، جن جي سهائيءَ ۾ اسان کي ٻاهران ايندڙن جو چهرو صاف صاف نظر اچي ٿو. انهيءَ سال ٺٽي بکر ۽ ٺٽي جي ترخان حڪمرانن جي وچ ۾ اچي تخت تان جهيڙو لڳو. ”وڙهن سانهہ لتاڙجن ٻوڙا“ واري ڪار ٿي ها تہ بہ سنڌواسين جو ڀلو ٿئي ها، پر هتي تہ ڳالهہ ئي ٻي ٿي پئي. ٻہ ڀليون جو حلوي تي اچي وڙهيون، سو امين بنايائون پولڙي کي! پولڙو انصاف ڪندي نہ رڳو حلوو کائي ويو، پر پوءِ ڀلين کي بہ تارا ڏيکارڻ لڳو! ٿيو ائين جو ٺٽي جي حاڪم عيسيٰ ترخان پنهنجي مدد لاءِ پورچگيزن کي ڪاريو. هو آيا ضرور پر مدد رهي پنهنجي ماڳ، ان جي برعڪس اڻ مٽيي مال ملڪيت کان سواءِ هو آئن هزارن پرامن سنڌواسين جي رت سان پنهنجي تاريخ لکي ويا(٨)، ۽ انهيءَ خونچڪان باب سان گڏ سنڌ ۾ عيسائين جي آمد جو نئون سلسلو جاري ٿيو. انهيءَ کان پوءِ ڪن اسان جي ساموندي علائقي تي قبضو ڪري ساموندي ڌاڙيلن جو روپ ورتو(٩)، تہ ڪن اسان جي واپار ۽ تجارت ۾ اکيون وڌيون(١٠). ڪي سياح بنجي آيا(١١) تہ ڪي سفير بنجي پنهنجا سياسي مفاد حاصل ڪرڻ لڳا(١٢). ليڪن اسان انهن سمورن صاحبلوڪن کي نظرانداز ڪندي رڳو انهن عيسائين کي کڻون ٿا، جيڪي هتي پنهنجي مذهب جي پرچار لاءِ آيا.

ٺٽي جي تباهيءَ ۽ بربادي کان پوءِ پورچگيز نہ رڳو سنڌ جي ايراني نار ۽ گجرات سان ٿيندڙ واپار ۽ واپاري رستن تي قابض ٿي ويا، بلڪ اهي مذهبي مبلغ بہ بنجي هن خطي ۾ عيسائيت جو پرچار ڪرڻ لڳا. انهيءَ کان پوءِ بصري کان ڊسيلسڊ ڪارملائٽس (Discelced Carmelitas(١٣) ۽ گوا کان آگسٽنين (Augustinian)(١٤ع) جي اچڻ جو سلسلو شروع ٿيو(١٥).

ڊسيلسڊ ڪارملائيٽس يعني پيرن اگهاڙن مبلغن (Discalced Carmelites) جي ڏڙي سان فادر ليوڊوويڪس (Ludovicus Franciscus a Matre Die) ۽ برادر ريڊمپٽس (Redemptus) سنڌ ۾ آيا(١٦). ڪارملائيٽس بابت ٻيي معلومات منوڪي (Munucci) ڏني آهي(١٧)، جنهن بکر ۽ لاهري بندر ۾ سندن موجودگيءَ جي تصديق ڪئي آهي. هن جيتوڻيڪ لاهري بندر واري پيرين اگهاڙي فادر جو نالو نہ ٻڌايو آهي، پر بکر واري پيرين

اڳهاڙي پادري (Carmelite monk) جو نالو ضرور ٻڌايو آهي. اهو آهي فري پيڊرو ڊي سينٽا ٽيرزا (Frey Pedro de Santa Terza)(١٨). انهيءَ کان پوءِ اسان کي ١٦٧٢ع تائين ڇهن پادرين جا نالا ملن ٿا، جن ٺٽي ۾ وفات ڪئي. اهي آهن: فادر لوئي فرانسس (Father Louis Francis) جنهن آڪٽوبر ١٦٢٢ع ۾ وفات ڪئي، جيڪو اصل ۾ اسپيني باشندو هو. ٻيو فادر پيٽرڪ آف سينٽ لوئي (Fr. Patrick of St. Louis) جيڪو فرينچ هو، ۽ آگسٽ ١٦٤٣ع ۾ وفات ڪيائين. فادر مچل آف سينٽ سائمن (Fr. Michael of St. Simon)، جيڪو پورچوگيزي هو، ۽ جولاءِ ١٦٥٧ع ۾ وفات ڪيائين ۽ فادر پيٽر (Fr Peter) جنهن ١٦٧٢ع ۾ وفات ڪئي(١٩). انهيءَ کان پوءِ اينگريز بيدر هيملٽن (Alexander Hamilton) به ١٦٩٩ع ۾ ٺٽي ۾ سندن هڪ چرچ جو ذڪر ڪيو آهي(٢٠).

١٦٢٣ع ۾ ڊائيگو ڊي سانٽ آنا (Diogo de Sant Anna) پنهنجي مڙهي (Monastery) قائم ڪري سينٽ آگسٽن جي پوئلڳن جي سلسلي کي سنڌ ۾ پهچايو(٢١). هن سلسلي (Augustinan Friars) وري لاهري بندر کي پنهنجي مذهب جي تبليغ جو مرڪز بڻايو(٢٢). هنن لاهري بندر ۾ هڪڙي ديول به تعمير ڪرائي، جنهن جي ديوارن تي تثليث جون تصويرون چٽيل هيون(٢٣). وقت جي مغل حڪمران شاهجهان جي ڏمر ۽ ڪاوڙ سندن تبليغي ڪم کي متاثر ڪيو ۽ انهيءَ ڏمر هيٺ سندن لاهري بندر واريون مذهبي جايون ڊاهيون ويون، ۽ سندن هڪ ماڻهو انتونيو ڊي ڪرائيٽيو (Antonio de critoe) کي جيل اماڻيو ويو. ليڪن سباسشن مانريڪو (Sebastion Manrique) انهن جاين کي وري ١٦٤١ع ۾ ٻيهر تعمير ڪرايو(٢٤).

جيئن ته سنڌ ۾ عيسائيت کي مانوس ڪرائڻ ۾ پورچگيزي سڀ کان اڳوا هئا، ان ڪري انهن جا هندستان مان جڏهن پير ٿڙڻ لڳا ته اهو اثر سندن تبليغي ڪم تي به پيو. سندن جاءِ والارينڊڙ انگريز ننڍي کنڊ جي ماڻهن کي عيسائي بنائڻ کان وڌيڪ سندن استحصال ڪرڻ تي توجهه ڏنو. انهيءَ ڪري سندن ارادا مذهب کان وڌيڪ سياسي رنگ ۾ رتل هئا. اهڙين حالتن ڪري انهيءَ دور ۾ سنڌ تبليغ بدران جاسوسيءَ جو نشانو بڻجڻ لڳي. انهيءَ کان سواءِ هن ڳالهه کي به نظرانداز ڪري نٿو سگهجي ته پورچگيزي اثر هيٺ سنڌ ۾ تبليغ ڪندڙ عيسائي سرڪاري سرپرستيءَ کان محروم هئا، ليڪن انگريزن هڪ منظم طريقي سان ڪن اصولن مطابق پنهنجي مذهب جي مبلغن جي حفاظت ۽ سرپرستي ڪئي. جيئن ته انهيءَ زماني ۾ سنڌ هڪ الڳ ۽ آزاد ملڪ هو، ان ڪري انگريزي عيسائين هتي بي‌سهاري تبليغ ڪرڻ بدران پنهنجي سرڪار جي حفاظت هيٺ هندستان جي حدن اندر ڪم ڪرڻ شروع ڪيو. ان ڪري سنڌ جو خطو ڪجهه وقت لاءِ عيسائيت جي پرچار کان ٻري رهيو. ليڪن عيسائيت جي اها دوري ١٨٤٣ع ۾ سياست ۽ مذهب جو روپ وٺي سنڌ تي حاوي ٿي ويئي. جنهن نه رڳو هڪ الڳ ۽ آزاد ملڪ کي غلام بنائي ڇڏيو، پر ان جي تهذيب ۽ تمدن جي توازن کي

به هيٺ مٿي ڪري ڇڏيو. سنڌ جي سماج جو ڪو به پهلو نه رهيو جنهن ۾ ڪايا پلٽ جهڙي حالت نه ٿي هجي.

يورپي ماڻهو ۽ عيسائي مبلغ جيڪي گهڻو وقت اڳ رت جيان اسان جي سماج جي جسم ۾ داخل ٿي چڪا هئا(٢٥)، تن کي ١٨٤٣ع جي تبديلي سنڌ جي سماج جو تنها وارث بڻائي ڇڏيو. جيئن ته هن موقعي تي عيسائيت جي سڪي جا هڪ ئي وقت تي ٻئي پاسا ڏيکاري ٿا سگهجن، ان ڪري اسان ٻين ڳالهين کي نظرانداز ڪندي پاڻ کي رڳو سنڌ ۾ مذهب جي ميدان تائين محدود رکون ٿا.

سنڌ تي قبضي ٿيڻ کان پوءِ عيسائي، فوجين لاءِ گرجا جا پادري ٻنجي هتي آيا. انهن ۾ اڪثريت ڪيٿولڪ پادرين جي هئي. پوءِ ان مان ڪن کي ڪارملائيٽس (Carmelites) بڻايو ويو، جن پهريون حيدرآباد ۽ پوءِ ڪراچيءَ کي پنهنجو مرڪز بڻائي عيسائيت جي تبليغ ڪئي. اهي سرڪاري پادري ١٨٥٢ تائين سرگرمِ عمل رهيا، جن کان پوءِ سنڌ جاءِ اچي جيسوئيٽس (Jesuits) والاري(٢٦). رومن ڪيٿولڪ عيسائين جي هن پراڻي فرقي ۾ ڪيترا جرمن به هئا ته ڪيترا آمريڪي ۽ اسپينش به.

١٩٣٥ع تائين ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ ٻه فوجي پادري، ڪوٽڙي ۽ سکر ۾ ٻه ريلوي پادري ۽ کيماڙيءَ ۾ هڪ پادري هوندو هو. هن وقت تائين سنڌ جون سموريون عيسائي جماعتون ۽ تنظيمون بمبئي جي عيسائي آفيس (Archdiocese) جي ماتحت ڪم ڪنديون هيون. جڏهن سنڌ جي بمبئيءَ کان علحدگيءَ واري تحريڪ حقيقت جو روپ ورتو تي هئي، ته سنڌ ۽ بلوچستان کي ملائي عيسائيت جي تبليغ جو الڳ مرڪز (Ecclesiastical unit) بڻايو ويو. انهيءَ سلسلي ۾ ٢٢-جون ١٩٣٥ع تي پوپ پال جي حڪم تي ڊچ پادرين (Dutch Franciscans) اچي رومن ڪيٿولڪ وارن کان چارج ورتي، ۽ فادر ويلينس وائينڪ (Fr. Valens wienk) کي هن نئين يونٽ جو پهريون مذهبي سربراهه مقرر ڪيو ويو(٢٧).

١٨٤٣ع کان وٺي ١٩٤٧ع تائين سنڌ ۾ عيسائيت جي پرچار جي ڪهاڻي سرڪاري سرپرستيءَ(٢٨) ۾ مذهبي جنون ۽ جدوجهد جو هڪ طويل داستان آهي. هن دور ۾ عيسائيت جي تبليغ لاءِ ڪيتريون ئي مذهبي جماعتون قائم ڪيون ويون(٢٩). سنڌ جي عيسائين پنهنجي تبليغ لاءِ ڏينهن رات هڪ ڪري ڇڏيو. ڪن وري اسڪول ڪولي نئين نسل کي پنهنجي عقيدي جي تعليم ڏيڻ شروع ڪئي(٣٠)، ته ڪن وري فوجي ڇانوڻيون سنڀاليون، ڪن ڊسپنسريون ۽ گرجائون ڪوليون(٣١)، ته ڪن اسپتالون ۽ سماجي خدمتن جا ادارا قائم ڪيا(٣٢). ڪن وري جيلن ۾ قيدين تي قرب ڪيا ته ڪن وري ريل گاڏين ۾ چڙهي عوام کي "هندو پاڻي" ۽ "مسلمان پاڻي" کان نجات ڏيارڻ جي ڪوشش ڪئي. مطلب ته هنن زندگيءَ جي هرهڪ شعبي تي حاوي ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي. ١٨٤٣ع کان وٺي ١٩٤٧ع تائين ڪراچي، ڪوٽڙي، حيدرآباد، نوابشاهه، ماتلي، سانگهڙ، ميرپورخاص، شاهپور، ماماري، نبي سر روڊ،

تاراچند جو ڳوٺ، ڪاڇيلو ۽ سکر عيسائيت جي تبليغ جا مکيه مرڪز رهيا(٣٣). سنڌ ۾ عيسائي مبلغن کي پنجابي پنگين، ڀيلن ۽ ڪولين ۾ چڱي مقبوليت نصيب ٿي. ١٩٤٧ع جي انگن اکرن مطابق سنڌ ۾ رهندڙ ڪرستانن جي آبادي ويهه هزار هئي، جن ۾ گهڻائي انگريزن، مدراسين، گوانن ۽ پنجابين جي هئي(٣٤).

سنڌ ۾ عيسائي تبليغ جي انهيءَ پس منظر کي ذهن ۾ رکي آسانيءَ سان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته اسان جي ٻولي ۽ علم ادب انهيءَ جو ڪيترو نه اثر قبول ڪيو هوندو. اسان جيڪڏهن عيسائي تبليغ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي پاڻ ۾ لاڳاپي جو خاڪو چٽينداسين ته اهو اسان اڳيان ٻه روپ وٺي بيهندو. پهرين روپ ۾ اسان جي ٻولي ان کان متاثر ٿيل نظر ايندي، ۽ ٻئي روپ ۾ خود عيسائي مبلغ ۽ سندن تبليغ اسان جي علم ادب جي اثر هيٺ آيل نظر ايندا.

١٨٨٥ع ۾ جڏهن سنڌ ۾ پهرين ميڪس ڊينسو هال لٽرري سوسائٽي (Max Denso Hall literary society) قائم ٿي ٿي ته ان جو پهريون صدر ٻمبرج (Bambridge) نالي هڪ پادري ٿي ٿو(٣٥)، ۽ ائين اسان جو سنڌي ادب پادرين جو اثر قبول ڪري ٿو.

سنڌ ۾ عيسائيت جي پرچار صحافت جي دنيا کي به بيحد متاثر ڪيو. ١٨٩٦ع کان شايع ٿيندڙ سندن ”جوت“ اخبار سنڌي ٻولي ۽ علم ادب کي حد کان وڌيڪ متاثر ڪيو. ”گل قل“ ۽ ”دلبهار“ جهڙا ڪتاب اڳ ”جوت“ ۾ شايع ٿيل مضمونن ۽ ڪهاڻين تي مشتمل آهن.

سنڌ ۾ عيسائيت جي پرچار سنڌي ٻوليءَ ۾ ”فرقي پرست“ ادب جو به اضافو ڪيو. حقيقت ۾ مطالعي هيٺ آيل دور ۾ اسلام، عيسائيت ۽ هندو ڌرم جي وچ ۾ مذهبي ڇڪتاڻ انگريزي راڄ جي ”ويڙهايو ۽ حڪومت ڪريو“ واري حڪمت عمليءَ جو نتيجو هئي. ليڪن سنڌ ۾ هن وبا کي پکيڙڻ ۾ عيسائيت جو وڏو عمل دخل رهيو آهي. سنڌ جي مسلمانن تي پهريون مذهبي وار ”قرآن جو بنياد“ نالي هڪ ڪتاب هو، جنهن جي جواب ۾ حڪيم فتح محمد سيوهاڻيءَ ١٩١١ع ۾ ”فتح محمدي“ ڪتاب لکيو.

عيسائيت جي تبليغ سنڌي ٻولي ۽ علم ادب کي ڪيترائي ليکڪ ۽ اديب ڏنا. انهن ۾ سنڌين مان پرمانند ميوارام(٣٧)، فادر ڪوتوائي(٣٨)، ۽ ٽي- ڪيمچند(٣٩) جا نالا قابل ذڪر آهن. انهن سنڌي عيسائين سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جي جا خدمت ڪئي آهي، انهيءَ کي ڪڏهن به نظرانداز ڪري نٿو سگهجي. ساڳي نموني سان هن پرچار اسان کي اي- آر- ڪارسن (A. R. Carson)(٤٠)، پادري شرٽ، ۽ هسڪل (C. W. Haskell)(٤١) جهڙا غير سنڌي ليڪن سنڌي ٻوليءَ جا اديب به ڏنا.

سنڌي ٻولي ۽ علم ادب کي متاثر ڪندڙ عيسائي مبلغن جي ”سنڌ ڪرسچن لٽرري سوسائٽي“ (Sind christan literary society) کي به ڪڏهن نظرانداز ڪري نٿو سگهجي. اهو بي محل نه ٿيندو، جيڪڏهن هن سوسائٽيءَ جو مختصر تعارف پيش ڪيو وڃي.

سنڌ ۾ اڳ ئي "چرچ مِشَن سوسائٽي" (Church mission society) ۽ زنانه مِشن سوسائٽي (Zanan missionary society) پنهنجو تبليغي ڪم ڪنديون هيون. انهن ٻنهي سوسائٽين ١٩٠٦ع ۾ "سنڌ ڪرسچن لٽرري سوسائٽي" قائم ڪئي، جنهن جي پهرين ورڪنگ ڪميٽي ڊبليو. جي. اَبيگئل (W. J. Abigail)، آءِ. اِي. ريڊمين (A. E. Redmen)، مس برينٽن ڪيري (Miss Brenton carey) ۽ مسٽر تلسيداس مَنسکاڻي (Tulsidas Manskhani) تي مشتمل هئي (٤١)

انهيءَ سوسائٽي ١٩١٠ع ۾ پنجاب جي رليجس سوسائٽي (Religious Society) سان الحاق ڪري، ان جي ذيلي جماعت جي حيثيت سان عيسائيت جي اشاعت جو ڪم جاري ڪيو. ١٩٢٥ع ۾ هن سوسائٽيءَ کي الڳ ۽ خودمختيار بنايو ويو. ان کان پوءِ ڪراچي هن سوسائٽيءَ جي مرڪز جي حيثيت رکندي هئي، ۽ ان جون شاخون سنڌ جي ٻين هنڌن تي به هيون (٤٢).

هونءَ ته سنڌي ٻوليءَ ۾ هن کان اڳ "چرچ مِشنري سوسائٽي" به ڪجهه ڪتاب شايع ڪرايا، پر هيءَ سوسائٽي ته محض انهيءَ مقصد خاطر قائم ڪئي وئي هئي. غير عيسائي سنڌي ليکڪن مان مرزا قليچ بيگ هن سوسائٽيءَ سان ڪافي قلمي تعاون ڪيو. هن صاحب ١٩٢٣ع ۾ انجيل جو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو، ۽ ان کان پوءِ وقت بوقت سوسائٽيءَ لاءِ ڪتاب ترجمو ڪندو رهيو. عيسائي سنڌي ليکڪن مان يڪتائي ۽ چندوراءِ انهيءَ جا ليکڪ ۽ مترجم رهيا. اي. آر. ڪارمن ۽ هسڪل به هن سوسائٽيءَ لاءِ ڪتاب لکيا.

هن سوسائٽيءَ سنڌي ۾ اڻ ڳڻيا ڪتاب شايع ڪرايا. ڪتابن جي اشاعت جو اندازو ان مان لڳائي سگهجي ٿو ته ١٩٢٤ع ۾ هن سوسائٽيءَ سنڌي ۽ گرمکي زبانن ١٦٩ ڪتاب شايع ڪرايا.

اُئين نه آهي ته رڳو عيسائيت جي تبليغ ئي اسان جي سنڌي ٻوليءَ کي متاثر ڪيو آهي، ليڪن حقيقت هيءَ آهي ته خود اسان جو علم ادب به عيسائيت جي تبليغ ۽ انهيءَ جي مبلغن تي اثرانداز ٿيو آهي. اسان مثال طور ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ (Dr. Ernest Trumpp) (٤٣) جو نالو "هڪ رانجهو لکان دي سٽ" مصداق پيش ڪري سگهون ٿا، جنهن کي پنهنجي مذهب جي تبليغ کان به وڌيڪ اسان جي علم ادب ايترو ته متاثر ڪيو جو هن لاکيڻي لطيف جي ڪلام کي ١٨٦٦ع ۾ پنهنجي محنت ۽ محبت سان سهڻي سينگاري شايع ڪرايو.

ڊاڪٽر ٽرمپ عيسائيت جي تبليغ ۽ "چرچ مِشَن سوسائٽي" (Church Mission society) جو اهو گل هو، جنهن سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جي تاريخ واري چمن ۾ نه رڳو هڪ موزون جاءِ والاري، پر انهيءَ کي پنهنجو هڳاءُ به ڏنو. ڊاڪٽر ٽرمپ رشتي جي هڪ اهڙي ڪڙي بنيو جنهن سنڌ ۽ جرمنيءَ کي علمي ۽ ادبي نقطہ نگاهه کان هڪٻئي جي ويجهو آڻي ڇڏيو. جيتوڻيڪ ڪائنس اڳ ١٨٤٢ع ۾ ڪئپٽن ليوپولڊ (Leopold von orleige) سنڌ ۾ آيو (٤٣). ليڪن ڊاڪٽر ٽرمپ جي آمد انهيءَ دور جي ماضي، حال ۽ مستقبل ۾ ربط پيدا ڪري ڇڏيو.

سندس سنڌي ٻولي ۽ علم ادب سان عشق هڪ افساني جي حقيقت بنائي ڇڏيو. هن نہ رڳو سنڌي ٻولي ۽ شاهہ کان متاثر ٿي کين مغرب ۾ مانوس ڪرايو، پر هو پنهنجي ملڪ جرمنيءَ کي بہ سنڌواسين سان مانوس ڪرائڻ جو باعث بڻيو. سنڌواسين ڊاڪٽر ٽرمپ جي سنڌي علم دوستيءَ جو اثر بہ علم دوستي ۽ ادب پروريءَ جي صورت ۾ ڏنو، ۽ جرمنيءَ جي مکيہ ليکڪن توڙي اديبن جا شاهڪار ۽ شهپارا سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪرڻ شروع ڪيا. ١٩١١ع ۾ مرزا قليچ بيگ جرمنيءَ جي مشهور اديب ڪرستاف وان شمت (٤٤)، جي هڪ ناول جو ترجمو ”ڪان جي ٽوڪري“ جي نالي سان ڪيو. ١٩٢٣ع ۾ وري جيٺمل پرسرام جڳ مشهور عالم ۽ اديب گوئٽي (٤٥) جي فائوسٽ (Foust) کي سنڌي ناٽڪ جو روپ ڀرايو. انهيءَ کان پوءِ ١٩٣١ع ۾ احمد غلام علي چاڳلا وري ڊرامو ”خوني“ ترجمو ڪيو، جيڪو اصل ۾ جرمنيءَ جي هڪ اديب رچرڊ ووس (Richard voss)(٤٦) جو لکيل هو. ورهاڱي کان پوءِ سنڌي ادبي بورڊ (Sindhi Adabi Board) طرفان ”گريم جون آکاڻيون“ ڪتاب شايع ٿيو آهي، جيڪو جرمنيءَ جي ٻن ناميارن اديبن جيڪب (Jacob) ۽ وليم (William)(٤٧) جي محنت جو نتيجو آهي. انهيءَ کانسواءِ سنڌ توڙي هند ۾ سنڌي ٻوليءَ جا عالم ۽ اديب، شاعر ۽ محقق جرمنيءَ جي معياري ادب جو اڄ بہ ترجمو ڪري رهيا آهن. مثال طور ١٩٦٨ع ۾، ناسور جرمن شاعر پروفيسر ڊاڪٽر گرڊ ليوبڪي ۽ سندس اهليہ محترمہ ارمگارڊ ليوبڪي گريف جا چند نظم، مسٽر ناشاد سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪيا، جي مهراڻ، روح رهاڻ ۽ نئين زندگيءَ ۾ شايع ٿيا هئا. ۽ ويجهڙائيءَ ۾ ڊاڪٽر غلام حيدر ٻُرڙي، جڳ مشهور جرمن مستشرق ڊاڪٽر انيميري شمل جي ڪن تحريرن جا سنڌي ترجما ڪيا آهن. جيئن تہ هي موضوع اسان جي بحث کان ٻاهر آهي، ان ڪري ان کي اوس ئي نظرانداز ڪرڻو پوي ٿو.

آخر ۾ مختصر طور تي ائين چئي سگهجي ٿو تہ سنڌ ۾ جيئن ڪرستاني مذهب جي تبليغ ٿي آهي، تيئن هتي سنڌي زبان ۾ ڪرستاني ادب جي اوسر بہ ٿي آهي. عيسائيت جتي اسان جي ٻولي ۽ علم ادب تي اثرانداز ٿي آهي، اتي انهيءَ کان پاڻ بہ متاثر ٿي آهي.

[باقي آئينده]

حبيب الله رحيم بخش مرزا

حيدرآباد جو اڳيون اوج

(قسط ـــ ٢)

هندن جا ڏڻ وار ۽ خاص مهينا

سنڌي زبان ۾ هڪ پهاڪو آهي، حالانڪ ان کي حيدرآباد جا هندوئي استعمال ڪندا هئا ته "هندن جا ڏڻ هفتي ۾ ڏهه." ٻين لفظن ۾ ته هندن جي حساب موجب، سال جي ٽي سؤ سٺ ڏينهن مان، اهڙو ڪو ڏينهن آهيئي ڪونه، جنهن جو ڪونه ڪو قدر يا فائدو يا نقصان نه هجي. ڇاڪاڻ تہ هندو ماڻهن لاءِ ٽپڻو يا جنتري، سندن روزمره جي ڪمن ڪارين ڪرڻ لاءِ آشد ضروري هوندو آهي. تنهنڪري آن جي روءِ ڪان هر ڏينهن ڪنهن خاص ڳالهہ لاءِ اهميت رکي ٿو، ۽ هر سنڌي تاريخ ڪانہ ڪا نسبت رکي ٿي.

عام هندن ۾ سواءِ عاملن جي ٽپڻو رکڻ هڪ ضروري ڳالهہ هوندي آهي. هندن ۾ عموما اها پراڻي پَرَ اڃا هلندي ٿي اچي تہ هو جڏهن ٻہ ڪو ڪم ڪرڻ لاءِ، مثلاً ڀاڄي وغيره جي خريد ڪرڻ لاءِ يا ڪو وڏو واپار ڪرڻ لاءِ گهر مان نڪرندا آهن تہ پڇي ڳڪ ڪري پوءِ ٻاهر قدم رکندا آهن، مبادا اهو ڏينهن نحس نہ هجي يا ڀاڄي وغيره جي صورت ۾ اهڙو ڏينهن نہ هجي جو هو ان ڏينهن فقط ويشنو کاڌو کائين. يعني آن ڏينهن ماس يا مڇي نہ کائين. گيارس، ست ناراڻ يا اهڙي ڪنهن ٻئي ڏينهن تي هندو فقط ڀاڄي يا ٻيو ويشنو کاڌو واپرائيندا آهن. اهڙا ڏينهن تہ هر مهيني ۾ هوندا آهن. پر انهن ڏينهن تي ٻيو ڪاروبار جاري هوندو آهي. البت اهي ٻہ انهن لاءِ متبرڪ ڏينهن هوندا آهن.

ٻيا ڏينهن جي هندو خصوصاً حيدرآباد جا ڀائيبند وارپندا آهن، انهن ۾ آماس اهميت رکي ٿي. هن ڏينهن تي ڪاروبار بند هوندو آهي. هر دڪاندار آماس جي ڏينهن پنهنجي دڪان يا ڪوٺيءَ جي چنڊ ڦوڪ ۽ صفائي ڪندو آهي. آماس هر سنڌي مهني جي پڇاڙيءَ وارو ڏينهن هوندو آهي، خصوصاً ٣٠ تاريخ، جنهن ڏينهن چنڊ بلڪل ڏسڻ ۾ نہ ايندو آهي.

چنڊ يا سج گرهڻ جي وقت ٻہ هندو ماڻهو ٻيو ڪم ڪين ڪندا آهن. هڪ دفعي چنڊ گرهڻ ٿيو هو. هندو دوستن چيو تہ: "جڏهن گرهڻ لهندو، تڏهن سنان ڪرڻ لاءِ ڦليلي واهہ

۽ ويندا سين." مون کي چيائون "تون ضرور هلجانءِ." پوءِ رات جو تقريباً ۱۲ بجي مهل گرهڻ لٿو. آن مهل منهنجا دوست رشي گهاٽ تي ويا ۽ وڃي ٽٻيون ڏنائون.

جنهن ڏينهن تي سج گرهڻ يا جيئن هندو چوندا آهن "سورج گرهڻ" ٿيندو آهي، آن ڏينهن تي هندو ماڻهو پنهنجي بت جا ڪپڙا به لاهي ڦٽا ڪندا آهن. اهي سندن گهر ۾ ڪم ڪندڙ صفائيءَ وارا ڀنگي ڪٺي ويندا آهن. سج گرهڻ ورلي ٿيندو آهي. هڪ ڀيرو شايد سال ۱۹۳۴ع ۾، ڏينهن جو سادي ٻارهين بجي جو، اهڙو گهاٽو سج گرهڻ ٿيو هو، جو شهر ۾ اونداهي ٿي وئي هئي. امان جي ننڍي هوندي شايد سنه ۱۹۲۷ع ۾ به سج گرهڻ ٿيو هو، ان ڏينهن تي امان کي اسڪول مان موڪل ملي هئي.

هندن جي ليکي موجب، نه فقط ڏينهن يا تاريخن کي، پر ڪن ڪن مهينن کي به خاص اهميت حاصل هوندي آهي. مثال طور ساوڻ جو مهنو، جنهن ۾ سندن سڄا سارا ٿي ڏڻ ٿڌڙي، وڏي ٿڌڙي يا سٽهه ۽ گوگرو اچي ويندا آهن. سٽهه جي ڏينهن پاڻيپند هندو جوئا کيڏندا آهن. عام طرح سان هندن جي عقيدي موجب هر مهيني جي ڪانه ڪا خاصيت يا اهميت هوندي آهي. اهڙن مهنن سان منسوب، انهن ڪيترائي پهاڪا ۽ چوٽيون به ٺاهيون آهن: مثال طور (۱) بدو بد رنگو (۲) چيٽ پيٽ (۳) مهنو آيو پوهه، هڪڙو ڪاءُ ٻيو ڳوهه (۴) ڦڳڻ ڦلهيارو، راتيان سيارو، ڏينهان پگهاريو وغيره. سنڌي پهرين ڪتاب ۾ هڪ نظم هوندو هو:
"اجهو اسوءَ جو مهنو آيو، لاباري جو آهي سعيو."

انهن چوٽين جي پويان وڏي معنيٰ رکيل آهي. بدي جو مهنو سيپٽمبر ۾ ايندو آهي، جنهن مهني ۾ سرءُ جي مند شروع ٿئي ٿي. تنهن ڪري ان کي بدرنگو سڏيو ويو آهي. چيٽ مهني ۾ وري ڪڻڪ ٿي لهي، جا زميندار سڄي سال لاءِ ذخيرو ڪري رکندا آهن. پاڻ به کائين ۽ ٻين کي به ڏين. پوهه جو مهنو عموماً جنوريءَ ۾ ايندو آهي، جڏهن ڏينهن بلڪل ننڍا ٿي ويندا آهن، جو هڪڙي ماني کائي بس ڪبي آهي ته ٻيءَ جو ٽائيم اچي ويندو آهي. ڦڳڻ جو مهنو مارچ ۾ واقع ٿيندو آهي، جنهن ۾ بهار ايندي آهي ۽ گل ڦل ٿيندا آهن.

ائين ته هندن جا ڪيترائي وڏا ڏينهن ٿيندا آهن، پر هتي اسين سندن خاص وڏن ۽ متبرڪ ڏينهن تي ڪجهه لکنداسين. سڀ کان پهرين سان هوليءَ جي "وڏي ڏينهن" جو بيان ڪندس:

هوليءَ وڏو ڏينهن، ڦڳڻ مهيني جي ٻارهين يا تيرهين تاريخ تي ٿيندو آهي. جيئن ته ڦڳڻ جو مهنو ئي بهار جي موسم جو پيش رو آهي، تنهن ڪري هن مهيني ۾ ڏاڍيون خوشيون ٿي ونديون آهن. نوجوان مرد هڪٻئي کي گلال هڻندا آهن. گلال جنهن کي چون ٿا، سو هڪ قسم جو رنگ ٿئي ٿو، پائوڊر وانگيان هوندو آهي. ان کان سواءِ ڳاڙهو يا زرد رنگ به

پاڻيءَ ۾ ملائي، هڪ ٻئي تي اڇليو ويندو آهي. انهن عموماً نوعمر جوان ڪندا آهن. بعضي وڏي عمر وارا به موج ۾ اچي هڪ ٻئي ڏي رنگ اڇلائيندا آهن. خوشيءَ جا گيت به ڳايا ويندا آهن.

هيءَ رسم هندن ۾ تمام پراڻي آهي. هن جو شروعات شري ڪرشن مهراج جو، پنهنجن همعمر گوپ ڇوڪرن ۽ گوپين سان گڏ "راس" جي راند کيڏڻ سان شروع ٿئي ٿو. ٻڌون ٿا ته هندستان ۾ ڇوڪر ۽ ڇوڪريون گڏجي هولي کيڏيندا آهن، پر هتي يعني حيدرآباد ۾ فقط ڇوڪرا پاڻ ۾ گڏجي هولي ڪن يا رنگ وغيره هڻن. اها هتي جي ماڻهن جي خاص خوبي هئي.

جنهن کي راس چئجي، اهو عموماً نوعمر ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جو ڪورس جي انداز ۾ گڏ ٿي راڳ ۽ رقص جو مظاهرو هوندو آهي، جو هندستان ۾ ٿي ٿيندو آهي. سنڌ ۾ عموماً ڇوڪرا هولي کيڏيندا آهن. پيو مٺايون وغيره کائي، ڏينهن کي ملهائين.

هوليءَ جي مٺاين ۾ گيهر ۽ گلاب جي گل جي مٺائي خاص اهميت رکي ٿي، جيئن ته هولي بهار جي منڊ ۾ ايندي آهي، تنهن ڪري موسم جي گلاب جي گل کي جليبيءَ جهڙي ميدي ۾ تر ڪري، گيهه جي ڪڙهائيءَ ۾ تري، بعد ۾ اهو گلاب کنڊ جي پت ۾ وجهندا آهن. گيهر به جليبين جهڙا هوندا آهن، مگر اهي وڏا ٿين ٿا. ازانسواءِ کائڻ ۾ به ڪڙڪ ۽ سوادي هوندا آهن.

هوليءَ جي ٻئي ڏينهن کي ڏوڙيو چوندا آهن. هن ڏينهن به ساڳيو شغل جاري هوندو آهي. ڏوڙئي جي ڏينهن عموماً مٽيءَ جا طوفان لڳندا آهن. بعضي هن ڏينهن شام جي مهل باهه جو مچ به ٻاريو ويندو آهي. حيدرآباد جا هندو "هوليءَ جو سانگ" نالي هڪ راند به ڪندا آهن. هن راند ۾ ڇوڪرا منهن تي نقاب لائي نچندا ٽپندا آهن. بعضي وري ائين ڪندا آهن جو ڪپڙي جو هڪ ماڻهو ناهي، ان جي اندر ڪک ڪانا ۽ پيون اهڙيون شيون ڀري، گڏهه تي ويهاري، ٻڌي سوگهو ڪندا آهن، پوءِ ان کي بازار مان گهمائيندا آهن. ٻار پٺيان "ايئو، ايئو" ڪندا، ٽپ ڏيندا نچندا ويندا آهن. هوليءَ جي موقعي تي ٻه يا ٽي ڏينهن موڪل هوندي هئي. سچ ته هن موقعي تي مسلمانن جا ٻار به اوترو ئي خوش ٿيندا هئا، جيترو هندن جا ٻار.

جهڙي جذبي ۽ پوترتا سان، حيدرآباد ۾ هولي ملهائي ويندي هئي، اهڙي ئي جذبي سان هڪ ٻيو ڏڻ "ٿڌڙي" به ملهائي ويندي هئي. ٿڌڙي يا ستهه (ستهن)، عام طرح سان آگسٽ مهيني ۾ ايندي آهي. آگسٽ سان برابر سنڌي مهينو ساوڻ هوندو آهي، جڏهن ٿڌڙي ٿئي ٿي. ٿڌڙيءَ جي معنيٰ آهي: ٿڌو ڏينهن. سو ان ڏينهن ڪوسو کاڌو اصل نه کائبو آهي. منهنجي مراد اها آهي ته ان ڏينهن هندو ماڻهو ديڳڙو نه چاڙهيندا آهن. لولا يا ٻي ڪا مٺائي يا مني ماني، جا انهن هڪ رات اڳ ۾ پچائي رکي هوندي، سا کائين. هڪ ٻئي کي ۽ پنهنجن دوستن کي به لولا يا مٺايون ڏين يا وٺن. اسان جا هندو دوست هن ڏينهن تي مٺاين جا ڪُنا موڪليندا هئا. ٿڌڙيءَ جي ڪري اسڪول، گهٽ ۾ گهٽ ٻه ڏينهن ضرور بند ٿيندا هئا.

ٽڏڙيءَ جي ڏينهن هندو ساڌو-پانڌيبند ۽ دڪاندار، سواءِ عاملن ۽ برهمڻن جي، جوئا کيڏندا هئا. هن وڏي ڏينهن تي جوئا ڪرڻ نہ فقط جائز سمجهي ويندي هئي، پر ائين ڪرڻ هڪ پراڻي پَرَ ڪي پورو ڪرڻ سمجهيو ويندو هو. چون ٿا تہ پانڊون هن مهيني ۾ پنهنجن سؤٽن ڪورون سان جوئا کيڏي هئي. جنهن ۾ هنن پنهنجي سڄي ملڪيت، بلڪہ سلطنت بہ داءُ رکي هئي. ان بعد سندن ماتا ڪنتيءَ کين منا لولا پچائي ڏنا هئا، جي هو پاڻ سان کڻي ملڪ بدر ٿيا هئا، ڇو جو هنن جوئا هارائي هئي. بهرحال اها پراڻي پَرَ اڃا هندن ۾ هلندي اچي ۽ هن ڏڻ جي ملهائڻ ۾ هو ڏاڍي عقيدت ۽ جذبي جو مظاهرو ڪندا آهن.

هولي ۽ ٽڏڙي وغيره نہ فقط سنڌ ۾، پر سنڌ کان ٻاهر هندستان ۽ ٻين صوبن ۾ بہ ملهائيون وڃن ٿيون. پر حيدرآباد جي هندن جو هڪڙو ڏينهن اهڙو بہ آهي، جو فقط هتي ملهايو ٿو وڃي، ان کي ”لال لوئي“ چون ٿا. هيءُ نج سنڌي ڏڻ آهي، جو حيدرآباد جا هندو ڏاڍي عقيدت سان ملهائيندا آهن. لال لوئي، سياري جي منڊ جي ٻچ ڙيءَ ڏاري، مانگهہ مهيني جي شروعات ۾ (يا پوهہ مهيني جي آخر ۾) ٿيندي آهي. لال لوئي رات جي وقت ٻاري ويندي آهي. ان لاءِ ٻاڙي جا نينگر، گهر گهر سان ڪاٺيون هٿ ڪري اچي گڏ ڪندا آهن، پوءِ ”لال لوئيءَ جي رات“ جو گهٽيءَ ۾، عموماً ڪنهن چوراهي تي، هڪ ننڍي ڪنڊ کوٽي، ان ۾ اهي ڪاٺيون وجهي، ٻاريندا آهن. بعد ۾ سيسا، يعني مٺائي ورهائي ويندي آهي. سيسا ۾ عموماً ريوڙيون، ڪنڊيگڙا، ناريل جي ڪتر وغيره ڏنا ويندا آهن. سرزي جي ڳالهہ اها آهي، جو هن ڏڻ جي اچڻ کان ڪهڙو اڳ ٻار سڙ سان گهٽين ۾ ”لال لوئيءَ جي ڪاٺي ڏيو“ چوندا، ڪلندا ڳائيندا ويندا آهن. ائين لال لوئيءَ جي ڏڻ جي اچڻ جي خوشيءَ جو مظاهرو ڪندا آهن.

دسهڙو ۽ ڏياري

هندن جي پوتر ڏينهن يا ڏڻن مان دسهڙو ۽ ڏياري، بہ اهڙا ڏڻ آهن، جن جو هڪٻئي سان گهاٽو سنبنڌ آهي. سمجهائيءَ طور ٿورن لفظن ۾ ائين چئجي تہ دسهڙو جنگنامو آهي ۽ ڏياري هڪ طربيہ ڊرامو آهي تہ صحيح آهي. هي ٻئي ڏينهن هندن جي مشهور ڌرمي ڪتاب رامائڻ جي سچتا ۾ ملهايا ويندا آهن.

رامائڻ جي مطابق، جڏهن سري رام چندر کي پنهنجي پتا جو چيو سچڻ ڪري، چوڏهن ورهين لاءِ بنواس پوگڻو پيو ۽ پاڻ ۽ سندس ڀاءُ لڇمڻ ۽ ماتا سيتا (رامچندر جي پتني) جهنگل ۾ رهڻ تي مجبور ڪيا ويا هئا، تڏهن هڪ ڀيرو وجهہ وٺي، لنڪا جو راجا راوڻ، بن ۾ آيو هو ۽ ڪنهن حيلي سان، سري رامچندر جي غير حاضريءَ ۾ سندس ڌرم پتنيءَ کي زوري کڻي ويو هو.

ان بعد سري رامچندر جي هن راجا راوڻ سان لڙائي لڳي هئي، جنهن ۾ راوڻ مارجي ٿو. اها مشهور لڙائي ۽ راوڻ جو موت، دسهڙي جي تقريب ۾ ملهايو وڃي ٿو. وري

جڏهن سري رامچندر پنهنجي ڏرم پتنيءَ سان واپس پنهنجيءَ راڄڌانيءَ (اجوڌيہ يا ايوڌيہ) ۾ اچي ٿو، تڏهن سڄي شهر جا ماڻهو خوشيون ڪن ٿا، مٺايون ورهائين ٿا ۽ گهرن کي چراغان ڪن ٿا. اهو ڏينهن ڏياري يا ديوالي سڏجي ٿو. دسهڙو سنڌي مهيني اسوءَ جي ائين تاريخ ۽ ڏياري ساڳئي مهيني اسوءَ جي اٺاويهين تي ٿيندا آهن.

اڳي، حيدرآباد ۾ جڏهن به دسهڙو ايندو هو، تڏهن ٻرينديءَ ٻار ڦٽاڪا، سوسڙيون ۽ ٻي آتشبازي خريد ڪندا هئا ۽ دسهڙي اچڻ کان اڳيئي پيا آتشبازي ساڙيندا ٻاريندا هئا. نيڪ ان ڏينهن تي هڪ وڏو ميلو ٿيندو هو. عموماً شهر جي ٻاهر، جتي هينئر ٻڪرا منڊي آهي. راوڻ جو وڏو شاهي بوتو، انچين ۽ ڪاٺين جو ٺاهي بيهاريو ويندو هو، پوءِ هڪ نوجوان کي رامچندر ڪري پيش ڪندا هئا ۽ ٻئي کي سنڌس ڀاءُ لڇمڻ ڪري ٺاهيندا هئا. هنن ٻنهي جي هٿن ۾ تيرڪمان هونديون هيون. ٿوري دير لڙائي ڪرڻ کان پوءِ راوڻ کي رامچندر جو تير لڳندو هو (اهو ٻرندڙ تير هوندو آهي)، جنهن جي لڳڻ شرط راوڻ جي بوتي جو پيٽ ڦاٽي پوندو هو ۽ ان مان اندران ڦٽاڪا، هوايون، جرقل ۽ ٻيون آتشبازيءَ جون شيون ٻري نڪرنديون هيون. ٻار توڙي وڏا خوش ٿي تاڙيون وڄائيندا هئا. راوڻ سڙندو هو ۽ دسهڙو ملهايو ويندو هو.

حيدرآباد جي هندن ۾ هن ڏينهن تي ”ڪنڊيءَ جي پوڄا“ بہ ٿيندي آهي. جنهن هنڌ راوڻ جو بت سڙندو آهي، ان هنڌ ڪنڊيءَ جا وڻ بہ پوکي ڇڏيندا آهن يا تہ ڪنڊيءَ جي هڪ ٽاري اتي کوڙي ڇڏيندا اهن. پوءِ ڇوڪرا، ڇوڪريون بلڪ مرد ۽ زالون، ان ڪنڊيءَ جي گرد ڦيريون پائيندا آهن ۽ ڪنڊيءَ جي طرف ريوڙيون، ڪنڊ پڪڙا ۽ ٻيون اهڙيون شيون اڇلائيندا آهن. ان کان پوءِ جڏهن راوڻ سڙي رک ٿي، ختم ٿي ويندو آهي، تڏهن ماڻهو واپس گهرن ۾ ڦٽاڪا ٻاريندا ۽ خوشيون ڪندا ايندا اهن. دسهڙو عموماً آڪٽوبر مهيني ۾ ٿيندو آهي، جڏهن حيدرآباد جي موسم خوشگوار ٿيندي آهي ۽ نہ گهڻي گرمي، نہ گهڻي سردي هوندي آهي.

دسهڙي کان پوءِ تقريبا ويهن ڏينهن بعد، اٺاويهين يا اٺئيهين اسوءَ جي مهيني تي ڏياري ملهائي ويندي آهي. حيدرآباد جي شهر ۾ ڏياريءَ جي رات جو، مشهور شاهي بازار کي جنهن انداز سان سينگاريو ويندو هو، اهو بيان ئي ني پايان آهي. ڏاڍو دلڪش نظارو هوندو هو. سڄي بازار پئي ٻهڪندي هئي. جهرمر لڳي پئي هوندي هئي.

هندو ماڻهو، ڏياري اچڻ کان مهينو اڳ، تياريون شروع ڪري ڇڏيندا هئا. مثلا دڪانن، گهرن ۽ اوطاقن کي رنگ روپ ڏيئي، ٺاهيو ويندو هو. جيڪو بہ هندو، اگر ٻارهين مهيني ۾ ڏياريءَ تي پنهنجي گهر کي، ڪم از ڪم پوچي نہ ڏياريندو، تہ ان کي منحوس سمجهيو ويندو.

جڏهن گهرن کي ڌوچي ۽ رنگ وغيره اچي ويندا، تڏهن ٻيو سامان ورتو ويندو آهي. مثلا هٽڙيون يا اتالهڙيون خريد ڪيون وينديون آهن ۽ ٻي هر قسم جي تياري ڪئي ويندي آهي. غريب عوام، ڪولهين ۽ مينگهواڙن جي تہ جڻ عيد ٿي ويندي آهي. اهي هٽڙيون ٺاهيندا هئا. مٽيءَ جا ننڍا ننڍا رانديڪڙا، سهڻا رنگ ڏيئي وڪڻندا هئا. اهو ڪم سندن مايون ڪنديون هيون. ڪولهين جون زالون عموما هٽڙيون ۽ ڪرڳلن جون زالون رانديڪڙا ٺاهينديون هيون. ڏياريءَ لاءِ هندو جيڪڏهن هٽڙي يا رانديڪا نہ وٺي، تہ ڀاڻ لڄائي ۽ هرڪو ڪيس طعنا هڻي.

ڏياريءَ جي ٻي ڳالهہ اها هئي جو اڄا آن ۾ وقت پيو هوندو هو تہ مٺائيءَ جا دڪان سينگاريا ويندا هئا. جيئن هاڻي عيد جي موقعي تي ٿيندو آهي: بازار ۾ ۽ چوراهن تي وڏا صندل وڇائي مٿان بجليءَ جا وڏا گولا روشن ڪري، انهن تي مٺايون رکيون وينديون هيون. بعضي دڪانن کي ڪاڳر (ڪاغذ) جي رنگين سهڻن گلن سان بہ آراستا ڪيو ويندو هو. بعضي پيٽروميڪس جا گولا ۽ شمعدان ٻاريا ويندا هئا. گهرن ۾ ۽ دڪانن تي وري سنهي ڪاغذ جا خوبصورت فانوس ٺاهي، انهن ۾ موم بتيون يا ننڍا بلب ٻاري ٽنگيندا هئا.

ڏياريءَ جي موقعي تي جيڪي مٺايون ٺاهيون وينديون آهن، انهن ۾ ٽولڙا، ڪرس، پيرون وغيره اچي وڃن ٿا. ٽولڙا هن ريت ٺاهيا اهن: کنڊ جي پت ٺاهي آن کي پتاشي جي چاش جهڙو پچائي، ڪاٺ جي مختلف سانچن ۾ پريو ويندو آهي. اهي سانچا بہ مختلف نموني جا هوندا آهن. مثلاً هاٿي، گهوڙو، موٽر، جهاز وغيره جي صورت جا سانچا ٺهرائي انهن ۾ ٽولڙا ٺاهيندا آهن. ڏياريءَ جي ٻي مشهور مٺائي ڪرس آهي. ڪرس ٺاهڻ لاءِ نقطي يا بونديءَ کي کنڊ جي پت ۾ ملائي هڪ وڏي ٿالهہ ۾ لاهي، ويلڻ ويلي سڌو ڪندا آهن. جڏهن ٺرندو آهي تہ ڇُريءَ سان چورس ٽڪر ڪپي ٺاهي رکندا آهن. جنهن کي ٻار ”پيرون“ چوندا آهن، سي هن طرح ٺاهيندا آهن: بيسڻ کي پاڻيءَ ۾ پٽڙو ڳوهي، وڏن سوراخن واري ڇاڻيءَ سان لنگهائي گيهہ ۾ تريندا آهن. جڏهن پچي ويندو آهي، تڏهن وري کنڊ جي چاش ۾ وجهندا آهن. پوءِ ڇاڻيءَ سان چاش مان ڪڍي ٿالهہ ۾ رکندا آهن.

هڪ ٻي مٺائي بہ عام طرح سان هندن جي دڪانن تي پڻ ڏسڻ ۾ ايندي هئي. آن کي شتربيني ڪري چوندا هئا. هيءَ مٺائي هن طرح ٺاهي ويندي آهي: ميدو ڳوهي، خوب مَلي ان مان سَنين وانگي سنهيون سنهيون تندون ٺاهي، انهن کي سينهوڙي وانگر ويڙهي، ٿورو سڪائي، پوءِ گيهہ ۾ تريندا آهن. بعد ۾ وري کنڊ جي چاش ۾ وجهندا آهن. جڏهن ڪافي دير تائين چاش ۾ پئي هوندي، تڏهن پئي ٿانو ۾ رکندا آهن. اڄڪلهہ رمضان جي مهيني ۾ بازار ۾ ڦيني نالي سان هڪ مٺائي ڏسبي آهي، هيءَ اهڙي ساڳي هوندي آهي، فقط چاش ۾ تر هوندي آهي، ۽ ڪائڻ ۽ سني، سوادي ۽ ڪَڙڪ هوندي آهي.

ڏياريءَ جون مٺايون، هندو نہ فقط پاڻ کائيندا هئا، ٻر ٻين کي بہ موڪليندا هئا. مٽ مائٽ، يار دوست کي ضرور کارائيندا. گهرن ۾ موڪلي ڏيندا. ڏُور جي دوست کي بہ

آن ڏينهن نہ وساريندا. هندن ۾ اها پر آهي تہ مٺائي عموماً ٺڪر جي ڪُني يا ٿالهہ ۾ وجهي موڪليندا هئا. اڄڪلهہ ٿالهہ کي طس ڪري لکندا آهن. بهرحال ٿالهہ ۾ مٺائي ڏاڍي پئي سهڻي لڳندي آهي.

ڏياريءَ جو مزو آهي تہ رات جو، چاڪاڻ جو اڄا مچ لهندو ئي مس تہ هر دڪان يا مڪان جهرمر ٿي ويندو. هندو زالون پنهنجن گهرن جي ديوارن تي قطارن ۾ ڏيئا ۽ موم بتيون ٻاري رکنديون. چوراهن ۽ چوسولن تي سنبل مچي ويندا، رستا جهرمر ٿي ويندا آهن. ڏياريءَ رات اگر ڪو ڏسڻ چاهي تہ حيدرآباد جي شاهي بازار ڏسي، واهہ واهہ لڳي پئي هوندي هئي. هرهڪ دڪان کي سهڻي کان سهڻي نموني ۾ سينگاريو ويندو هو. بعضي تصويرون يا ٻيون ڏسڻ جهڙيون شيون ڪافور جا گُڏا، گڏيون، رانديڪا رکيا ويندا هئا. مون کي ياد آهي تہ ننڍي هوندي مائٽن سان گڏ بازار ڏسڻ لاءِ آيو هئس. ڏياريءَ جي رات هئي، هڪ دڪان تي ٻن ڪڪن جهڙيون مورتيون هيون، هڪ ڪڪو کيليو پئي ۽ ٻيو رُنو پئي. مان آهي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو هئس. پنهنجي والد بزرگوار کي چوڻ لڳس تہ مون کي ٻہ اهي ڪڪا وٺي ڏئي.

انهن ڏينهن ۾، حيدرآباد ۾ اڃا ريڊيا يا ٽي-وي ڪين آيا هئا، سو گراموفون ڏاڍو گهڻو مقبول هوندو هو. تڏهن هيءَ نئين بهترين تفريح سمجهي ويندي هئي. هوٽلن ۾ فونا رکيل هوندا هئا تہ گهرن ۾ بہ فونا وڄايا ويندا هئا. ڏياريءَ جي رات، شاهي بازار جي هر دڪان تي هڪ فونو ضرور ڏسڻ ۾ ايندو هو.

انهن ڳالهين کي ڇڏي، جيڪڏهن مذهبي نظريہ کان ڏسجي تہ هن رات هندو ماڻهو پوڄا بہ ڏاڍي ڪندا هئا. آن کي هو "لڇمي ديويءَ جي پوڄا" ڪري چوندا هئا. هندو، لڇميءَ کي دولت جي ديوي ڪري سمجهندا آهن. ان جي پوڄا ڪري خود کي دولت سان مالا مال ڪندا آهن. ڏياريءَ جي رات چانديءَ جي رپين کي سينڌور هڻي، لڇمي ديويءَ جي مورتيءَ جي اڳيان رکندا هئا، ۽ "جئي لڇمي ماتا، جئي لڇمي ماتا" چوندا ويندا هئا. اسان بازار ۾ ۽ گهر ۾ اهڙا ڪيترا رپيا ڏٺا هئا، جن تي سينڌور جو ڳاڙهو رنگ لڳل هوندو هو. چوندا هئا تہ هنن رپين کي ڪنهن پوڄيو آهي.

رپين پئسن جي پوڄا جو ذڪر نڪتو تہ مون کي هڪ برهمڻ جي ڳالهہ ياد آئي آهي، جو حيدرآباد ۾ جوهارين جي گهٽيءَ ۾ رهندو هو. روز صبح جو ننڍ سان آٿي، وڏي واڪي سان هن طرح چوندو هو: "اوم جئي لڇمي ماتا، مئيا جي ڪو آنند هو، مئيا جي ڪو آنند هو" وغيره. هندن جي هيءَ دعا يا ڀڳتي جا فقط پرماتما جي ساراهہ ۾ چيل آهي، ان کي مٺي ذڪر ڪيل رهڻ، مروڙي سروڙي پنهنجي مفاد جي مطابق بنائي چوندو هو. --[هلندڙ]

نفيس احمد شيخ (رپورٽ خصوصي)

نئشنل بوڪ سيمينار ـــ حيدرآباد

گذريل ٢٦-٢٧ مئي ١٩٨١ع تي، حيدرآباد ۾ ”قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ڪتابن ۽ ادب جي مسئلن“ تي هڪ قومي سيمينار ٿي گذريو، جنهن جو اهتمام نئشنل بوڪ ڪائونسل آف پاڪستان، سنڌي ادبي بورڊ جي تعاون سان ڪيو هو.

علائقائي ٻولين ۾ ڪتابن، مصنفن، ڪتب فروشن ۽ ناشرن جي مسئلن متعلق مذڪور سيمينار ڪوٺائڻ جي تجويز گذريل ٻن سالن کان نيشنل بوڪ ڪائونسل جي ويچار هيٺ هئي. پر ڪائونسل جي متعدد ميٽنگن ۾ هر ڀيري ان کي ملتوي ڪيو ويندو هو. جناب غلام رباني سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، ڪائونسل جي ان پاليسيءَ تي احتجاج ڪيو ۽ ڪائونسل جي نئين چيئرمن جناب عبدالعلي خان، سيڪريٽري وزارت تعليم، حڪومت پاڪستان کي گذارش ڪئي ته سيمينار فوراً ڪرايو وڃي ۽ حيدرآباد ۾ منعقد ڪيو وڃي. جناب غلام رباني ڪائونسل کي يقين ڏياريو ته حيدرآباد ۾ سيمينار ڪوٺائڻ ۾ ڪائونسل کي ڪابه تڪليف ڪانه ٿيندي، ۽ سنڌي ادبي بورڊ ان ڪم ۾ ڪائونسل سان مڪمل تعاون ڪندو.

ڪائونسل مسئلي جو مفصل جائزو وٺڻ بعد حيدرآباد ۾ سيمينار ڪوٺائڻ جي تجويز قبول ڪئي ۽ فيصلو ڪيو ته سيمينار ۾ علائقائي زبانن سان گڏ قومي زبان ۾ ڪتابن جي مسئلن جو پڻ جائزو ورتو ويندو ۽ ڪانفرنس کي فقط زبان ۽ ادب جي چوند ماهرن تائين محدود رکيو ويندو، ۽ ان جي اجلاسن کي پبلڪ ميٽنگن يا عام جلسن جي شڪل نه ڏني ويندي. ڪائونسل وضاحت ڪئي ته هر زبان مان ٻه يا ٽي ماهر سيمينار ۾ مدعو ڪيا ويندا، پر درسي ڪتابن ۽ ٻين اهڙن فني عنوانن لاءِ ڪي خاص ماهر پڻ ڪائونسل جي اجازت سان مدعو ڪري سگهبا.

سنڌي ادبي بورڊ جو چيئرمن علامه غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب سيمينار جو جنرل پريزيڊنٽ، نئشنل بوڪ ڪائونسل آف پاڪستان جو قائم مقام ڊائريڪٽر جنرل جناب ابراهيم سعد سيمينار جو ٽيڪنيڪل ڊائريڪٽر، ۽ سنڌي ادبي بورڊ جو سيڪريٽري جناب غلام رباني آگرو سيمينار جو سيڪريٽري جنرل مقرر ڪيا ويا.

ڪائونسل جي انهن فيصلن جي روشنيءَ ۾، مئي جي آخر ۾ حيدرآباد ۾ سيمينار ڪوٺايو ويو. ان جي انتظام ۾ جناب غلام ربانيءَ جي گذارش تي حيدرآباد جي ڊويزنل

ائڊمنسٽريشن، خصوصاً محترم عبدالله ميمڻ ڪمشنر حيدرآباد ۽ محترم منظور احمد پنهور ايڊيشنل ڪمشنر حيدرآباد وڏي مدد ڪئي.

۲۵ تاريخ شام تائين ڪراچي، لاهور، حيدرآباد، پشاور، ڪوئيٽا، گلگت، بلتستان ۽ آزاد ڪشمير مان زبان ۽ ادب جا ڏيهه ماهر، عالم، اديب، دانشور، ڪتب فروش ۽ ناشر حيدرآباد پهچي ويا. پاڪستان ۾ يونيسڪو جي نمائنده مئڊم شيويليٽ پڻ سيمينار جي اهميت کي خيال ۾ رکي، ان ۾ شريڪ ٿيڻ جو فيصلو ڪيو. باهمي صلاح و مشوري بعد فيصلو ٿيو ته سيمينار جي افتتاح کان اڳ ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ مان آيل ممتاز اديب ۽ دانشور، سنڌي زبان جي عظيم ترين شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي مزار مبارڪ تي گلن جي چادر وجهندا.

رٿيل پروگرام موجب ۲۶ تاريخ صبح جو سوير سيمينار جا مندوبين ڀٽ شاهه روانا ٿيا، جتي اوقاف کاتي جي چيف ائڊمنسٽريٽر جناب حاجي عبدالرحمان سندن استقبال ڪيو. مندوبين، لاکيٽي لطيف جي مزار تي گلن جي چادر چاڙهي ۽ دعا گهري. موقعي جي اهميت جي نسبت سان اوقاف کاتي مئڊم مينعمس شيويليٽ کي شاعر جي مزار تي سمورن مندوبين طرفان سوني نيل چاڙهڻ لاءِ گذارش ڪئي. مئڊم شيويليٽ وڏي عقيدت سان سنڌ جي عظيم شاعر جي مزار تي سوني نيل چاڙهي. مندوبين روضي سان ملحق تاريخي مسجد، بزرگن ۽ مشاهيرن جي تربتن ۽ قديم آثارن جو پڻ معائنو ڪيو. ڀٽ شاهه ريسٽ هائوس ۾ سنڌ جي ڪلچر کاتي طرفان مهمانن جي تواضع ڪئي ويئي. ان کان پوءِ هو سنڌي ثقافت جي مرڪز هالا نوان هليا، جتي جنڊي ۽ ڪاشيءَ جي ڪم کي ڏسي بيحد متاثر ٿيا. منجهند جو هو واپس حيدرآباد پهتا.

افتتاحي اجلاس

جسٽس سيد غوث علي شاهه، وزير تعليم ۽ ثقافت ۽ قانون سنڌ، ۲۶- مئي ۱۹۸۱ع تي منجهند جو ۳ وڳي، سنڌ پراونشل لئبرري ۽ ميوزم ۾ رٿيل پروگرام موجب سيمينار جو افتتاح ڪيو.

محترم شاهه صاحب پنهنجي افتتاحي خطاب ۾ قومي ترقيءَ ۾ ڪتابن جي اهميت جو جائزو ورتو ۽ عالمانه انداز ۾ سيمينار کي خطاب ڪيو. موصوف نئشنل بوڪ ڪائونسل ۽ سنڌي ادبي بورڊ کي سيمينار منعقد ڪرڻ لاءِ مبارڪباد ڏيندي ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ مان آيل اديبن ۽ شاعرن جي آجيان ڪندي چيو ته:

”اسين پاڪستاني هڪ نوجوان قوم آهيون. ٻيءَ جنگ عظيم کان پوءِ جن ڏکين حالتن هيٺ پاڪستان قائم ٿيو، آنهن کي منهن ڏيڻ سئولي ڳالهه نه هئي. پاڪستان متعدد مسئلن کي منهن ڏيندو رهيو آهي، جن ۾ تعليم، ڪتاب ۽ ادب پڻ هڪ مکيه مسئلو آهي.

"برصغير ۾ مسلمانن جو تعليمي سرشتو هڪ ڪنڊ ڪان ٻيءَ ڪنڊ تائين ساڳيو هو. اسان جا وڏا اول قرآن ڪريم پڙهندا هئا ۽ پوءِ گلستان، بوستان ۽ سڪندرنامه سکندا هئا. ان قسم جي تعليمي نظام برصغير اندر علم، ادب ۽ ثقافت جي هڪجهڙائي پيدا ڪئي هئي؛ پر اها ڳالهه مقامي تهذيب، ڪلچر، فڪر ۽ فلسفي جي فروغ ۾ ڪنهن به طرح رڪاوٽ ثابت نه ٿي. آن جو ثبوت سنڌ ۾ اسان کي حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪلام ۾ واضح طور نظر اچي ٿو. انهيءَ ڳالهه کي خيال ۾ رکبو ته قبول ڪرڻو پوندو ته تعليمي سرشتي جي هڪجهڙائي ڪنهن به طرح ڪنهن زبان يا ادب جي خلاف ڪونه آهي. ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته ڪنهن به زبان ۾ جيڪو ادب تخليق ڪيو وڃي، آهو اعليٰ ۽ دائمي قدرن جو حامل هجي. ساڳئي وقت عوام‌الناس، توڙي نئين نسل لاءِ جيڪي ڪتاب لکيا وڃن، سي حقائق تي مبني هجن ۽ انهن ۾ گهٽي ڪان گهٽي معلومات ڏني وڃي ته جيئن اسان جا ٻار وڏا ٿي، موجوده چٽاڀيٽين واري ماحول ۾ دنيا سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي اڳتي وڌي سگهن. مان سمجهان ٿو ته اسان جي اديبن ۽ عالمن تي تمام وڏي جوابداري عائد ٿئي ٿي ته هو اسان جي عوام جي رهبريءَ لاءِ سچ، سونهن ۽ نيڪيءَ جي معيارن تي سٺا لکيل ڪتاب پڙهندڙن کي پيش ڪن ۽ ان ڳالهه جي خاطري ڪن ته اسان جو ادب، اسان جي قومي نظريي يعني اسلامي تعليم ۽ اسلامي ضابطءِ اخلاق جو آئينه دار آهي.

"مسٽر غلام رباني، مسٽر ابراهيم سعد ۽ مس شيويليٽ پنهنجين تقريرن ۾ سٺن ڪتابن جي فروغ لاءِ قابل قدر تجويزون ڏنيون آهن، جيڪي تعليم، علم ۽ ادب جي دائرن ۾ قومي پاليسيون وضع ڪرڻ جي ڏس ۾ حڪومت لاءِ ڪارائتيون ثابت ٿينديون. مون کي اميد آهي ۽ مان دعا ٿو ڪريان ته عالمن، اديبن ۽ ڪتابن جي ماهرن جو هي سيمينار هر طرح سان ڪامياب ثابت ٿيندو."

ڪراچيءَ ۾ يونيسڪو جي ريجنل آفيس جي ڊائريڪٽر مسز مينمَس شيويليٽ (Maenmas Chavalit) پنهنجي تقرير ۾ چيو ته نئشنل بوڪ ڪائونسل لاءِ اهو بيحد ضروري هو، جو هڙو اهم سيمينار ڪوٺائي. محترمه خوشيءَ جو اظهار ڪيو ته پاڪستان ۾ ڪتابي ترقيءَ لاءِ حقيقت پسندانه ۽ جامع پاليسي ۽ قابل عمل عملي رٿا موجود آهي. هن مسرت سان بيان ڪيو ته ڪتابي ترويج لاءِ سيمينار ۾ پيش ٿيندڙ موضوعات قومي زبان سان گڏوگڏ علائقائي زبان تي به مشتمل آهن.

مس شيويليٽ نئشنل بڪ ڪائونسل ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي علمي ۽ ادبي خدمتن کي ساراهيو ۽ چيو ته هي ٻئي ادارا پاڪستان ۾ علم ۽ ادب جي ميدان ۾ قابل تعريف خدمت سرانجام ڏيئي رهيا آهن.

سيمينار جي ٽيڪنيڪل ڊائريڪٽر جناب ابراهيم سعد، پنهنجي گفتگو ۾ سيمينار جي مقصدن تي روشني وجهندي ڪتابي مسئلن ۽ مشڪلاتن جو سرسري جائزو بيان ڪيو. هن قدري تفصيل سان سٺن ڪتابن جي اوسر جي راهه ۾ رڪاوٽن ڪي بيان ڪيو. هن ٻڌايو ته ملڪ ۾ عام ناخواندگي ۽ مفلوڪ الحاليءَ جي سبب سٺن مصنفن جي ڪمي، اشاعتي ادارن جي پيشه ورانه ڪمي بيشي، تقسيم ڪتب جي وسيلن جي ڪمي، مشنري ۽ خام مال جي اڻهوند، ڪتبخانن جي ڪمي، پڙهڻ جي باقاعده عادت جي ڪمي ۽ گهرين قيمتن جا مسئلا موجود آهن. هن ٻڌايو ته اهي مسئلا اسان جي فوري ۽ گهري توجهه جا منتظر آهن.

جناب ابراهيم چيو ته پاڪستان ۾ هن وقت تائين جيڪي به سيمينار منعقد ٿيا آهن، تن ۾ هيءُ سيمينار خصوصي اهميت وارو آهي، جو ان ۾ پهريون دفعو قومي زبان سان گڏ علائقائي زبانن جا مسئلا زير بحث ايندا.

سيمينار جي سيڪريٽري جنرل جناب غلام رباني آگرو، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، مندوبين کي گرمجوشيءَ سان خوش آمديد چيو، جيڪي سنڌي ثقافت جي مرڪز ۽ تاريخي شهر حيدرآباد ۾ پهريون دفعو منعقد ٿيندڙ اهڙي سيمينار ۾ شرڪت لاءِ پهتا آهن. هن ڪائونسل جي شڪرادائي ڪئي، جنهن سنڌس گذارش تي حيدرآباد ۾ قومي سيمينار منعقد ڪرڻ جو فيصلو ڪيو.

سيمينار جي جنرل پريزيڊنٽ ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي فاضل چيئرمن علامه غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب پنهنجي مختصر پر مايه دار ۽ عالمانه تقرير ۾ سيمينار بابت قيمتي گفتگو ڪئي. هن سنڌ جي علمي خدمتن ۽ سنڌي زبان جي علمي سرمايي جو خصوصاً ذڪر ڪيو.

افتتاحي اجلاس کان پوءِ مهمان خصوصي جناب جسٽس غوث علي شاهه مندوبين ۽ مقامي اديبن سان گڏ هوٽل فاران ۾ لنچ ۾ شريڪ ٿيڻ بعد، ڪراچي روانا ٿي ويا. سيمينار جي جنرل پريزيڊنٽ جناب قاسمي صاحب، ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن جناب عبدالله ميمڻ، ڊائريڪٽر ايڊيوڪيشن جناب بقا محمد قريشي، جناب غلام رباني، جناب ابراهيم سعد ۽ مندوبين، محترم شاهه صاحب کي گرمجوشيءَ سان رخصت ڪيو.

سيمينار جون ڪارروائيون

ٻئي ڏينهن، ٢٧- مئي ١٩٨١ع صبح جو ٩ وڳي سنڌ ميوزم ۾ سيمينار جا باقاعده اجلاس شروع ٿيا، جي ورندڙ ڏينهن ٢٨- مئي تي شام تائين جاري رهيا. جناب مظهر يوسف کي سيمينار جو چيف رپورٽر چونڊيو ويو، جنهن سڄي ڪارروائيءَ کي قلمبند ڪيو.

شروعات ۾ تلاوت ڪلام پاڪ کان پوءِ جناب ابراهيم سعد، ڪارروائي جو طريقه ڪار وضع ڪري، مقصدن تي روشني وڌي. ان کان پوءِ محترمه ڪشور ناهيد پنهنجو پيپر پڙهيو، جنهن جو عنوان هو: ”پاڪستان ۾ ادب ۽ اديب“ محترمه سماج ۾ ادب جي

ڪردار ڪي بيان ڪري، پاڪستان ۾ لڪنڊڙن جي مقام جو تذڪرو ڪيو. هن ٻڌايو ته اسان جي ملڪ ۾ لڪنڊڙن ڪي نه صرف پنهنجي ذهني پورهئي جو خاطرخواهه اجورو ميسر نه آهي، پر ان سان گڏ هُنن کي اشاعتي مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پوي ٿو. محترمه، ان ڏس ۾ ڪي ڪارگر تجويزون پيش ڪيون. سندس پيپر جي ڪيترن ئي نقطن تي سرگرميءَ سان بحث ٿيو ۽ متعدد سفارشون مرتب ڪيون ويون.

ان کان پوءِ جناب شيخ نيازاحمد، چيئرمن پاڪستان پبلشرس اينڊ بوڪ سيلرس ائسوسيئيشن لاهور، "پاڪستان ۾ اشاعتي ڪم ڪار" جي موضوع تي پنهنجو پيپر پڙهيو. شيخ صاحب، ناشرن جي ڪردار کي بيان ڪري ٻڌايو ته اسان جي ملڪ ۾ اڃا تائين اشاعتي ۽ طباعتي ڪم ڪار جي پسماندگيءَ جا سبب ڪهڙا آهن؟ هُن صاحب، ان ڏس ۾ سرڪار جي سرپرستيءَ جي ضرورت تي زور ڏنو، جيئن ڪتب سازيءَ لاءِ گهربل خام مال جي آسانيءَ سان فراهميءَ وسيلي گهٽ قيمت وارا ڪتاب تيار ڪري سگهجن. هن حڪومت کي گذارش ڪئي ته ڪاغذ، طباعتي مشنري ۽ پرزه جات تان درآمدي محصول معاف ڪيو وڃي.

ٽيون پيپر "پاڪستان ۾ تقسيم ڪتب" جي موضوع تي جناب شمس قريشيءَ پڙهيو. هن صاحب ٻڌايو ته نامناسب حالات جي باوجود اسان وٽ جامع رٿائن ۽ بهتر طريقه ڪار وسيلي ڪتابي وڪري ۾ واڌاري جا امڪان موجود آهن. هن صاحب تقسيم ڪتب جي سلسلي ۾ هڪ "مرڪزي جامع هول سيل رٿا" ۽ اشاعتي ڪم ڪار جي باضابطه اطلاعاتي سروس جي ضرورت تي زور ڏنو.

ان کان پوءِ "علائقائي زبانن ۾ ادب ۽ ڪتابن جي مسئلن" تي ڏهه پيپر پڙهيا ويا. جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا، جناب پُردل خان خٽڪ، جناب سبط الحسن ضيغم ۽ جناب عزيز بُگٽي، ترتيب وار سنڌي، پشتو، پنجابي ۽ بلوچي زبانن ۾ ڪتابي مسئلن تي وضاحت سان روشني وڌي. اهو پهريون موقعو هو، جو علائقائي زبانن ۾ ڪتابي دنيا جي مشڪلاتن جو تفصيلي تذڪرو ٿيو ۽ الهن بابت پوري سنجيدگيءَ ۽ جامعيت سان خيالن جي ڏي وٺ کان پوءِ بنيادي ۽ مکيه سفارشون مرتب ڪيون ويون. جناب صابر آفاقي ۽ جناب عثمان علي، ڪشمير ۽ گلگت جي زبانن جي حوالي سان ادب، ٻولي ۽ ڪتابي مسئلن جي آپتار ڪئي.

جناب غلام رباني آگرو، جناب محمد نواز طائر، جناب حفيظ تائب ۽ جناب عزيز بُگٽي، سنڌي، پشتو، پنجابي ۽ بلوچي زبانن جي ترقي ۽ ترويج جي سلسلي ۾ تمام ٺوس ۽ مثبت آپائن بابت جامع گفتگو ڪئي. پيپرس پڙهندي خيالن جي ڏي وٺ دوران، بعض اوقات تمام دلچسپ ۽ گرما گرم بحث مباحثا رهيا. ڪيتريون ئي مفيد سفارشون تيار ڪيون ويون، جن مان هڪ اهم سفارش اها به هئي ته "پرائمري سطح تي تعليم ڏيڻ جو ذريعو مادري زبان ۾ هئڻ گهرجي." جناب پروفيسر ابوالخير ڪشفي جي پيپر جو عنوان هو: "اردو—هڪ مشترڪ ثقافتي ورثو ۽ زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ آن جو تعارف." جناب خاطر غزنوي، قومي زبان

سان علائقائي زبانن ۾ ترجمن جي دقت جي مسئلي تي گفتگو ڪئي. انهن کان سواءِ جن ٻين موضوعن تي پيپر پڙهيا ويا، تن جا عنوان هي آهن: جناب انور عنايت الله ــ "ٻاراڻي ادب جي ترقي"؛ مخدوم ماهتاب اڪبر راشدي ــ "خواتين جي ادب جا مسئلا"؛ جناب ڊاڪٽر محمد صالح شاهه بخاري ــ "نصابي ڪتابن جا مسئلا"؛ جناب اشفاق احمد ــ "علمي ادارن جا مسئلا"؛ جناب ڊاڪٽر انيس خورشيد ــ "ڪتبخانن جا مسئلا". جناب اشفاق احمد سيمينار ۾ شريڪ ٿي نہ سگهيو هو، ان ڪري سندس موڪليل پيپر جناب ذوالفقار احمد تابش پڙهيو.

سيمينار جي پڄاڻي

اختتامي اجلاس ۾ چيف رپورٽر جناب مظهر يوسف حاضرين آڏو سفارشن جو مسودو پيش ڪيو، جيڪي هر پيپر کان پوءِ بحث مباحثي دوران مرتب ڪيون ويون هيون. سيمينار جي ٽيڪنيڪل ڊائريڪٽر جناب ابراهيم سعد، پريزيڊنٽ جناب علامه قاسمي صاحب، سيڪريٽري جنرل جناب غلام رباني آگري، سينيٽ ممبرن، سنڌي ادبي بورڊ ۽ سنڌ ميوزيم جي ڪارڪنن جو شڪريو ادا ڪيو، جن جي توجهه ۽ تعاون سان سيمينار هر طرح ڪامياب رهيو.

سفارشون

سيمينار ۾ مرتب ٿيل سفارشن مان چند اهم سفارشون هي آهن:

۱- اجلاس نئشنل بوڪ ڪائونسل آف پاڪستان کي مبارڪباد ڏئي ٿو، جنهن قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ادب ۽ ڪتابن جي مسئلن جهڙي اهم موضوع تي هن سيمينار ڪوٺائڻ جو اهتمام ڪيو آهي. اجلاس سفارش ڪري ٿو تہ نئشنل بوڪ ڪائونسل آف پاڪستان جو دائره ڪار وسيع ڪري، ان کي گهربل مالي وسيلا فراهم ڪري ڏنا وڃن، جيئن هي ادارو پنهنجي مقصدن ۾ اڃا بہ وڌيڪ ڪم ڪري سگهي.

۲- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ پاڪستان جي سمورن علمي ۽ ادبي ادارن، جهڙوڪ سنڌي ادبي بورڊ، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، شاهه ولي الله اڪيڊمي، پنجابي اردو بورڊ، پشتو اڪيڊمي، بلوچي اڪيڊمي، براهوي اڪيڊمي، مرڪزي اردو بورڊ، ترقيءِ اردو بورڊ، مجلس ترقيءِ ادب، انجمن ترقيءِ اردو وغيره جي گرانٽن ۾ خاطرخواهه اضافو ڪيو وڃي.

۳- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ پرائمري سطح کان وٺي تعليم ڏيڻ جو ذريعو مادري زبان ۾ ڪيو وڃي ۽ اڳتي هلي ان کي ثانوي سطح تائين وسيع ڪيو وڃي.

۴- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ ڪائونسل طرفان ملڪ ۾ توڙي ٻاهرين ملڪن ۾ منعقد ٿيندڙ نمائشن ۾ علائقائي زبانن ۾ ڇپيل ڪتابن کي پڻ نمائندگي ڏني وڃي.

۵- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ علائقائي زبانن کي ريڊيو ۽ ٽيليويزن تي مناسب وقت ڏنو وڃي.

۶- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ ماضيءَ ۾ وفاقي حڪومت ۽ صوبائي حڪومتن طرفان قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ اشاعت پذير رسالن جي تعطل کي ختم ڪري، دوباره اجراء لاءِ اجازت ڏني وڃي.

٧- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ شايع ٿيندڙ رسالن کي سرڪاري اشتهار ڏنا وڃن.

٨- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ شايع ٿيندڙ بهترين ڪتابن تي انعامن ڏيڻ جو بندوبست ڪيو وڃي.

٩- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته ملڪ ۾ ۽ خاص طرح سان سرحد ۽ بلوچستان ۾، جتي ان ڳالهه جي وڏي ضرورت آهي، نئين جديد پرنٽنگ پريسن جي قيام جي حوصله افزائي ڪئي وڃي.

١٠- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته هر صوبي ۾ ڪاغذ جا وڏيڪ ڪارخانا لڳايا وڃن، جيئن ننهي جي مقامي ضرورت جو خاطرخواهه پورائو ٿي سگهي.

١١- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته سڀني صوبن ۾ لڪندڙن، ايڊيٽرن ۽ نصابي ڪتابن جي چترڪارن لاءِ اسپيشل ڪورس ۽ ورڪشاپ قائم ڪيا وڃن.

١٢- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته قومي استحڪام ۾ اضافي خاطر قومي ۽ علائقائي زبانن درميان ترجمن جي ڪم جي حوصله افزائي ڪئي وڃي.

١٣- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته هر سال، واري سان، مختلف گاديءَ وارن شهرن ۾، مقامي طرح سان، انگريزي، اردو ۽ علائقائي زبانن ۾ ڇپيل ڪتابن جو هڪ "قومي ڪتاب ميلو" منعقد ڪيو وڃي.

١٤- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته "قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ادب ۽ ڪتابن جا مسئلا" جي موضوع تي قومي سيمينار کي دائمي حيثيت ڏني وڃي، جيڪو واري سان، هر سال، صوبائي گاديءَ وارن شهرن ۽ اترين علائقن ۾ منعقد ڪيو وڃي.

١٥- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته ماهنامه "ڪتاب" ۾، هر مهيني، ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ ڇپجندڙ سمورن ڪتابن جي لسٽ، انگريزيءَ سان گڏوگڏ قومي ۽ علاقائي زبانن ۾ به باقاعده شايع ڪئي وڃي. ان سلسلي ۾ سفارش ڪجي ٿي ته ڪائونسل طرفان صوبائي گاديءَ وارن شهرن ۾ پنهنجا رپورٽر مقرر ڪيا وڃن، جيئن ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ ڇپجندڙ نون ڪتابن جي ڄاڻ ڪان هيڊآفيس واقف ٿي سگهي.

١٦- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته ماهنامه "ڪتاب" جي جنوري ٨٢ع واري پرچي ۾، هلندڙ سال [١٩٨١ع] دوران ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ شايع ٿيل سمورن ڪتابن جي مڪمل لسٽ شايع ڪئي وڃي.

١٧- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته اديبن ۽ شاعرن جي بين‌الصوبائي دورن جو اهتمام ڪيو وڃي.

١٨- اجلاس شدت سان محسوس ڪري ٿو ته قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ڇپجندڙ ٻاراڻي ادب جي ڪتابن جو معيار تمام افسوسناڪ آهي، تنهنڪري پرزور سفارش ڪجي ٿي ته ان

موضوع وارن ڪتابن جي تصنيف ۽ اشاعت طرف خاطرخواه توجهه ڏني، انهن ڪتابن جو معيار وڌايو وڃي.

وڌيڪ سفارش ڪجي ٿي تہ ٻارن لاءِ معياري ڪتابن جي اشاعت جي سلسلي ۾، وفاقي ۽ صوبائي، ٻنهي سطحن تي ڀرپور ڪوشش ورتي وڃي.

۽ مزيد سفارش ڪجي ٿي تہ قومي سطح تي، ميني لئبررين ۾ ٻارن جي مطالع لاءِ اسپيشل لئبررين جي قيام جو اهتمام ڪيو وڃي.

١٩- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ ڪلاس ڇهين کان اڳين تائين ڪتابن جي اضافي مطالعي جو انتظام ڪيو وڃي.

مزيد سفارش ڪجي ٿي تہ اهڙا ڪتاب خانگي ناشرن جا ڇپايل هجن ۽ صوبائي تعليمي ارباب بست و ڪشاد طرفان منظور ٿيل هجن.

٢٠- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ بنگلا ديش، سري لنڪا ۽ ڀارت ۾ موجود ادارن جي طرز تي، اسان وٽ پاڪستان ۾، وفاقي ۽ صوبائي سطحن تي، گهربل فنڊن سان، هڪ "بوڪ پروموشن بيورو" قائم ڪيو وڃي، جيڪو ادب، سائنس ۽ فني موضوعن تي ڪتاب شايع ڪرڻ جو بندوبست ڪري.

٢١- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ وفاقي حڪومت جي فيصلي مطابق ملڪ ۾ پنجاهہ هزار لئبررين جي قيام لاءِ عملي اُپاءَ ورتا وڃن، جيئن قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ادب ۽ ڪتابن جي مسئلن جي حل ڪرڻ جي ڏس ۾ بنيادي طرح موثر قدم کڄي سگهي.

اهي لئبرريون ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ اسڪولن، ڪاليجن، يونيورسٽين، يونين ۽ ڊسٽرڪٽ ڪائونسلن، صوبائي گاديءَ وارن شهرن، آترين علائقن جي مکيہ شهرن، گرل گائيڊس ۽ بواءِ اسڪائوٽ هيڊڪوارٽرن، يوٿ هاسٽلن، مکيہ اسپتالن، ديني مدرسن ۽ نامور مسجدن ۾ قائم ڪيون وڃن.

اها پڻ سفارش ڪجي ٿي تہ انهن لئبررين کي گهربل فنڊ ڏنا وڃن، جيئن اهي ماهرن جي ڪميٽين جي توسط سان ڪتابن جي خريداريءَ جو بندوبست ڪن.

٢٢- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ يونيورسٽين ۽ ڪاليجن جي لئبررين ۾ سائنسي ۽ فني موضوعن تي ڪتابن جو خاطرخواه اضافو ڪيو وڃي.

٢٣- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ سيڙپ جي مالياتي ادارن کي چيو وڃي تہ ناشرن کي مشنري، ڪيميڪلس، پليٽن ۽ ڪتابي صنعت لاءِ درڪار ٻئي ساز سامان جي درآمد لاءِ نفعي جي رعايتي نرخن تي ائڊوانس قرضن جي سهوليت ڏني وڃي.

اها پڻ سفارش ڪئي وڃي تہ ان قسم جي درآمد ڊيوٽيءَ کان مستثنيٰ قرار ڏني وڃي.

۲۴- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ پاڪستان جي قومي ببلوگرافي، بلاناغہ شايع ڪرڻ جو بندوبست ڪيو وڃي.

۲۵- اجلاس سفارش ڪري ٿو تہ ڪاپي رائيٽ آرڊيننس جي اطلاق جو عمل باضابطہ بڻايو وڃي، ۽ ناشرن کي گذارش ڪئي ويئي تہ آن تي مڪمل عمل ڪن.

۲۶- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ نئشنل بوڪ ڪائونسل، پاڪستان ۾ اديبن ۽ ناشرن جي هڪ ڊئريڪٽري تيار ڪرائي شايع ڪري ۽ آن ۾ هر سال گهربل اضافي جو اهتمام ڪري.

۲۷- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ آترين علائقن جي سمورن لهجن ۾ ڪتابن جي اشاعت ۽ تحقيق جي ترقيءَ لاءِ هڪ ريسرچ اڪيڊمي قائم ڪئي وڃي.

۲۸- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ نصاب ۾ تڪڙين تبديلين آڻڻ جي رجحان کي ختم ڪيو وڃي.

ان ڏس ۾ مزيد سفارش ڪئي ويئي تہ ڪنهن بہ تبديليءَ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ ہڪ سال اڳ جاڻ ڏني وڃي، جيئن مسودن جي تياري ۽ ڇپائيءَ جي ڪم ۾ آساني رهي.

۲۹- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ پرائمري تعليم جي ڪتابن جو موجوده سائز تمام وڏو آهي، جنهن کي گهٽ ڪيو وڃي.

مزيد سفارش ڪجي ٿي تہ پرائمري اسڪولن جي ڪتابن جا گرد پوش ٿلهي ڇپَي جا ڪيا وڃن.

۳۰- اجلاس سفارش ڪري ٿو تہ مختلف موضوعن تي ڪتابن جي اشاعت ۾ نيوز پرنٽ جي استعمال تان بندش لاٿي وڃي ۽ ناشرن کي اجازت ڏني وڃي تہ پنهنجي نيوز پرنٽ ضرورت ڪسي آزاديءَ سان حاصل ڪري سگهن ۽ اهڙي حاصلات 'امپورٽ پاليسيءَ' کان مستثنيٰ قرار ڏني وڃي.

۳۱- اجلاس جي خيال ۾ ڪائونسل جي موجوده نالي سان ڪجهہ مونجهارو محسوس ٿو ٿئي. جيئن تہ ڪائونسل ڪتابي ترقيءَ لاءِ قائم ڪيل ادارو آهي، پر انين ٿو لڳي ڄڻ ان جو مفهوم اشاعتي ڪم ڪار سان وابستہ آهي. اجلاس جي راءِ آهي تہ ڪائونسل جو موجوده نالو "نئشنل بوڪ ڊيولپمينٽ ڪائونسل" يا "پاڪستان بوڪ ڊيولپمينٽ ڪائونسل" ۾ تبديل ڪيو وڃي.

نمائش

۲۷- مئي شام جو ۶ وڳي سنڌ ميوزيم جي پرفضا سبزه زار تي نمائش جي افتتاحي تقريب منعقد ٿي، جنهن جو مهمان خصوصي جناب عبدالله ميمڻ ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن هو.

تقريب ۾ جناب غلام رباني، جناب ابراهيم سعد، جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا، جناب شمس قريشيءَ ۽ جناب حفيظ قائم جي گفتگو کان پوءِ جناب عبدالله ميمڻ خطاب ڪيو.

ميمڻ صاحب، حيدرآباد ۾ اهڙي اهم سيمينار ۽ نمائش جي انعقاد تي خوشيءَ جو اظهار ڪندي، ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ مان پهتل مندوبين کي خوش آمديد چيو ۽ نهايت موثر نموني ۾ معاشري جي اصلاح ۾ اديب ۽ دانشور جي ڪردار جي اهميت تي ڳالهايو. سندس دولايز شخصيت جي شگفته مزاجي، آدرياءُ ۽ خلوص مندوبين کي نهايت متاثر ڪيو.

ان کان پوءِ ڪمشنر صاحب نمائش جو افتتاح ڪري، ڪتابن جو معائنو ڪيو. سنڌ ميوزيم جي طويل ورانڊن ۾ حد نظر تائين سجايل اسٽالن تي مختلف موضوعن تي تمام قيمتي ڪتابن جو ذخيرو موجود هو. انهيءَ نمائش ۾ ملڪ جي نامور ادارن حصو ورتو هو ۽ خاص ڪري علائقائي ٻولين جي علمي ادارن، سنڌي ادبي بورڊ، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، شاهه ولي الله اڪيڊمي، پشتو اڪيڊمي، بلوچي اڪيڊمي، پنجابي اڪيڊمي جا شايع ڪيل ڪتاب پڻ ناظرين جي دلچسپي ۽ توجهه جو مرڪز هئا.

سير و تفريح

٢٨- مئي تي، صبح جو انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجيءَ جي دعوت تي جڏهن مندوبين سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس پهتا، ته سنڌالاجيءَ جي پروفيسر انچارج، جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب مهمانن جي آجيان ڪئي. ان موقعي تي الانا صاحب مهمانن کي اداري جا مختلف شعبا ڏيکاريا ۽ ڪم ڪار کان واقف ڪيو. مندوبين سنڌالاجيءَ جي ڪم کي ڏسي بيحد متاثر ٿيا ۽ سنڌي ثقافت بابت قيمتي ڄاڻ حاصل ڪيائون.

سيمينار جي پڄاڻيءَ کان پوءِ جمع ٢٩- مئي، خاص طرح سير تفريح (Sight - Seeing) لاءِ مڪلي ۽ ٺٽي جو پروگرام رکيل هو. مندوبين حيدرآباد مان رواني ٿيڻ کان پوءِ ڪينجهر ڍنڍ تي ڪجهه دير تفريح لاءِ ترسيا، جتي ٺٽي جي اسسٽنٽ ڪمشنر پير ضياءالحق سهروردي ۽ محڪمه آثار قديمه جي مسٽر شرافت علي خان آجيان ڪئي. ڪينجهر جي تاريخي پس منظر ۾ هنن ڪجهه دير لاءِ ريسٽ هائوس ۾ هڪ مختصر پر سٺي علمي ۽ ادبي مجلس ڪئي، جنهن جو اختتام سنڌ جي ثنا ۽ سنڌ کي دعائن سان ٿيو.

ٺٽي جي تاريخي شهر ۾ اول شاهجهاني مسجد ۽ ملحق آثار ڏٺائون ۽ ان کان پوءِ مڪليءَ تي دولهه دريا خان ۽ ڄام نظام الدين جي آخري آرامگاهن کان وٺي مغليه مقبرن جو معائنو ڪيائون.

منجهند جي مانيءَ جو بندوبست ڊسٽرڪٽ ڪائونسل ٺٽي طرفان رکيل هو. سرڪٽ هائوس ۾ ڪائونسل جي چيئرمن رئيس محمد موسيٰ خان چانڊيي، مندوبين جي آجيان ڪئي. لنچ کان پوءِ موڪلائڻ مهل چانڊيه صاحب، سنڌ جي روايت موجب، سڀني مندوبين کي سنڌي ڪلچر جي نشان اجرڪ جا تحفا پيش ڪيا، جنهن جو مهمانن دل جي گهراين مان شڪريو ادا ڪيو. ان کان پوءِ مندوبين پنهنجن ماڳن تي پهچڻ لاءِ ڪراچي روانا ٿي ويا.

* * *

سيمينار دوران حيدرآباد ۾ مندوبين جي اعزاز ۾ نهايت پُروقار دعوتن جو سلسلو جاري رهيو. حيدرآباد ڊويزن جي علمدوست ڪمشنر جناب عبدالله ميمڻ صاحب پاهران آيل مهمانن جي مانَ ۾ جمخاني ۾ هڪ پُرتڪلف دعوت ڏني. ان طرح سنڌي ادبي بورڊ جي دعوت ڪان پوءِ سائنجيز هوٽل جي سبزه زار تي رات جو منعقد ٿيل شعر و شاعريءَ جي محفل نهايت خوشگوار ۽ دلچسپ رهي.

وقت جي ڪميءَ جي باوجود، ٿوري وقت لاءِ مندوبين جي اعزاز ۾ هڪ مختصر محفل موسيقيءَ جو اهتمام پڻ ڪيو ويو هو. ان موقعي تي راڳ راڻي عابده پروين شاهه عبداللطيف، سچل سرمست، غلام فريد، بُلا شاهه جو سنڌي ـ سرائڪي عارفانه ڪلام ٻڌائي مندوبين کي جهُومائي ڇڏيو.

ان طرح حيدرآباد ۾ ٻن ڏينهن جي رهائش دوران، مقامي اديبن، شاعرن، تعليمدانن، سان مندوبين جون ملاقاتيون رهيون، جن جي خوشگوار يادگيري کڻي هو پنهنجن شهرن ڏانهن واپس روانا ٿيا ۽ اتان سيمينار جي منتظمين: جناب عبدالله ميمڻ ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن، جناب ابراهيم سعد ڊئريڪٽر جنرل نئشنل بوڪ ڪائونسل، جناب غلام مصطفيٰ قاسمي چيئرمن سنڌي ادبي بورڊ، جناب غلام رباني سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، جناب منظور حسين پُنهي ائڊيشنل ڪمشنر حيدرآباد، جناب عبدالحميد آخوند، جناب ظفر ڪاظمي، جناب جوهر حسين، محترمه مهتاب اڪبر راشدي، جناب علي محمد چنا، جناب عبدالغفار صديقي، جناب سليم قريشي، بنده راقم ۽ ٻين رفيقن لاءِ مبارڪباد جا پيغام موڪليائون.

جناب ابراهيم سعد، ڊئريڪٽر جنرل نئشنل بوڪ ڪائونسل، سيمينار جي مندوبين کي اطلاع موڪليو ته سفارشون حڪومت پاڪستان جي وزارت تعليم ڏانهن ضروري حڪم جاري ڪرڻ لاءِ موڪليون ويون آهن.

نفيس احمد شيخ (تفصيلي جائزو)

پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس

۲۸—۲۹ ڊسمبر ۱۹۸۱ع تي اسلام آباد ۾ پاڪستان اڪيڊمي آف ليٽرس جي ڪوشش سان، گذريل سال وانگر، هڪ عظيم الشان ”پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس“ منعقد ٿي، جنهن جو افتتاح صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق ڪرڻ فرمايو.

ڪانفرنس ۾ ملڪ جي چئني صوبن کان علاوه آزاد ڪشمير ۽ اترين علائقن جي ليکڪن به شرڪت ڪئي، جن جو مجموعي تعداد پنج سؤ کان به مٿي هو.

سنڌي زبان جي ليکڪن مان علامه غلام مصطفيٰ قاسمي، جناب غلام رباني، جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا، جناب تنوير عباسي، جناب علي احمد بروهي، جناب محمد حسين پنهور، جناب پروفيسر محمد اسحاق ابڙو، جناب نياز همايوني، جناب ڊاڪٽر عطا محمد حامي، جناب اياز حسين قادري، جناب ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، جناب مرزا اسد بيگ، جناب قاضي خادم، جناب قربان علي بگٽي، جناب بشير احمد شاد، جناب اسدالله ڀٽو، جناب ڪئپٽن محمد يوسف، جناب عبدالخالق بلوچ، محترمه خيرالنساء جعفري ۽ بنده راقم کي ان ڪانفرنس ۾ شرڪت لاءِ ڪوٺ ڏني وئي هئي. قاسمي صاحب، رباني صاحب، الانا صاحب ۽ جعفري صاحبه ڪن سببن ڪري شريڪ ٿي نه سگهيا هئا. مقامي مندوبين مان جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، جناب امر جليل ۽ ڊاڪٽر غلام حيدر ڀرڙو شريڪ ٿيا.

اسلام آباد پهچڻ تي، جناب مسيح الدين احمد صديقي ڊائريڪٽر جنرل پاڪستان اڪيڊمي آف ليٽرس ۽ سندس رفيقن مهمانن جو گرمجوشيءَ سان استقبال ڪيو ۽ کين اسلام آباد هوٽل ۽ هاليڊي-اِن هوٽل ۾ پهچايو، جتي سندن قيام جو انتظام هو.

۲۸-ڊسمبر ۱۹۸۱ع صبح جو ۱۱ بجي، قومي اسيمبليءَ جي تاريخي هال ۾ صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق ڪانفرنس جي افتتاح لاءِ تشريف فرما ٿيو. وفاقي وزير تعليم جناب محمد علي خان آف هوتي، اڪيڊمي آف ليٽرس جو چيئرمن ميجر جنرل (رٽائرڊ) شفيق الرحمان ۽ اڪيڊميءَ جو ڊائريڪٽر جنرل جناب مسيح الدين احمد صديقي مائڪس گڏ هئا.

اول قاري عبيدالرحمان ڪلام مجيد مان ان آيت جي تلاوت ڪئي، جا سڀ کان پهرين نازل ٿي هئي: ”اقرا باسم ربک...“ ان کان پوءِ سيد ناصر جهان روح پرور آواز ۾ نعت خواني ڪئي.

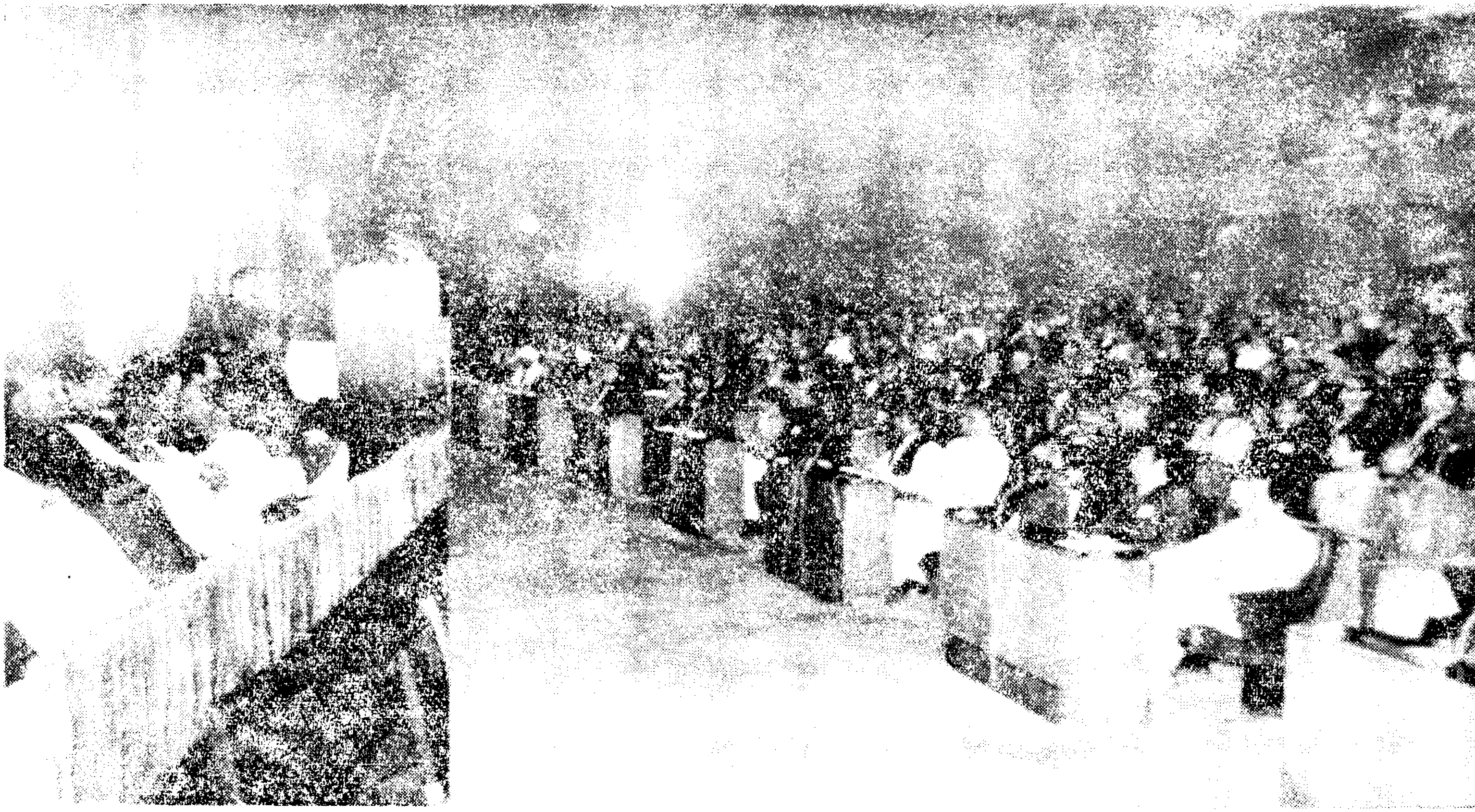

صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق، ٢٨-ڊسمبر ١٩٨١ع تي قومي اسيمبلي هال اسلام آباد ۾،
پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس جي افتتاحي اجلاس کي خطاب ڪري رهيو آهي.

وفاقي وزير تعليم، جناب محمد علي خان آف هوتي خطبہ استقباليہ ۾ جناب صدر ۽ مندوبين کي خوش آمديد چوندي، ڪانفرنس جو مقصد بيان ڪندي ٻڌايو تہ:

"...ملڪي سطح تي، هر سال، پاڪستاني لکندڙن جي اجتماع جو اهتمام ڪنهن روايت جي خانہ پُري ناهي، پر لکندڙن جي وچ ۾ وقت جي اهم ادبي ۽ فڪري مسئلن تي بحث و تمحيص، افهام و تفهيم ۽ باهمي مفاهمت جي ضرورت کي پورو ڪرڻ جي هڪ مخلصانہ ڪوشش آهي. اڄ تائين اڪيڊمي پاران منعقد ڪيل ڪانفرنسن ۾ فرسوده موضوعن بجاءِ اهڙن مسئلن بابت لکندڙن جو توجهہ ڇڪايو ويو آهي ۽ خيالن جي اظهار جو موقعو ڏنو ويو آهي، جن جي مقصديت ۽ افاديت کان انڪار ڪري نٿو سگهجي. ان قسم جا اجتماع پاڪستاني تشخص جي خدوخال کي نمايان ڪرڻ ۾ معاون ثابت ٿي رهيا آهن..."

وزير موصوف انهن سفارشن جي منظوريءَ جو پڻ تفصيلي تذڪرو ڪيو، جيڪي گذريل سال ڪانفرنس جي موقعي تي صدر مملڪت طرفان جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي سربراهيءَ ۾ قائم ڪيل اديبن جي بهبود ۽ ادبي مسئلن کي حل ڪرڻ واري ڪميٽيءَ مرتب ڪيون هيون.

وزير موصوف صدر صاحب کي اهو پڻ ٻڌايو تہ سندن هدايت موجب، اڪيڊميءَ جو ترقياتي منصوبو پڻ تيار ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ انتظامي عمارت ۽ آڊيٽوريم کان علاوه اديبن لاءِ هڪ هاسٽل جي تعمير پڻ شامل آهي. وزير صاحب، هجري انعامن جي اجراء جو پڻ ذڪر ڪيو.

اڪيڊميءَ جي ڪارڪردگيءَ جا تفصيل ٻڌائيندي وزير موصوف، صدر صاحب کان تقاضا ڪئي تہ قابل قدر ڪتابن ۽ ادبي رسالن جي خريداري، ملڪ جي هر مڪيہ لئبريريءَ لاءِ لازمي قرار ڏني وڃي، جيئن علمي ۽ ادبي سرگرمين کي فروغ حاصل ٿئي.

ان کان پوءِ صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق ڪانفرنس کي خطاب ڪيو. پنهنجي افتتاحي خطبي ۾ موصوف فرمايو تہ:

"... توهان کي معلوم آهي تہ مان اديب ناهيان، شاعر ناهيان، نقاد ناهيان، حتاڪ 'دانشور' بہ ناهيان. مان تہ هن ملڪ جو هڪ شهري آهيان، ان جو هڪ سپاهي آهيان ۽ ادب جو هڪ پڙهندڙ آهيان. پوءِ بہ توهان ۽ مون ۾ ڪيتريون ڳالهيون مشترڪ نظر اچن ٿيون. اوهان مان جيڪي افسانہ نگار، ناول نويس يا ڊرامہ نويس آهن، آهي "ڪردار" پيدا ڪن ٿا، ۽ ڪردارن جي وسيلي ئي پنهنجي پلاٽ کي اڳتي وڌائين ٿا ۽ پنهنجي تخليق کي ڪامياب بنائين ٿا. مان بہ قوم ۾ "ڪردار" جي ضرورت تي زور ڏيئي رهيو آهيان ۽ ڪردار جي وسيلي ئي تعمير پاڪستان جي مهم کي ڪامياب بنائڻ چاهيان ٿو..."

صدر موصوف، ان موقعي تي هڪ برجسته حقيقت جو اظهار ڪندي اديبن کي فرمايو:

”... قيام پاڪستان جي حمايت ۾ اسان جو موثر ترين دليل هي هو ته مسلمان پنهنجي دين، پنهنجي ثقافت ۽ پنهنجي ادب جي حوالي سان هڪ الڳ قوم آهن ۽ بحيثيت هڪ قوم، هڪ الڳ خطہء زمين تي پنهنجي الڳ مملڪت ٺاهڻ چاهين ٿا. اسان انٿڪ ڪوششن ۽ بيشمار قربانين کان پوءِ هن دليل کي مڃايو ۽ پنهنجي لاءِ هڪ الڳ وطن حاصل ڪيو. اسان جي جداگانہ حيثيت اسان جي الڳ وجود جو جواز ۽ اسان جي قومي تشخص جي ضمانت آهي. مون کي اميد آهي ته اسان پنهنجي تاريخ کي ياد رکندي، تحريڪ آزاديءَ جي شهيدن جي قربانين کي داد ڏيندي، پاڪستان کي هر لحاظ کان مستحڪم بنائڻ لاءِ ڀرپور ڪوشش ڪنداسين. مون کي خبر آهي ته بعض اديب ۽ دانشور اسان جي هن قومي موقف تي ايمان نٿا رکن، بلڪ انهن جون وفاداريون ڪٿي ٻئي هنڌ آهن. توهان کي ياد هوندو ته اهڙن ئي لکندڙن جي باري ۾ مون هڪ دفعي چيو هو ته ’جيڪي ماڻهو پاڪستان کي پنهنجي سڃاڻ جو حوالو بنائڻ کان ڪترائين ٿا، يا شرمائين ٿا، انهن تي هن ملڪ جو رزق، ان جو پاڻي، آن جي چانو ۽ آن جي چانڊوڪي حرام آهي.‘“

صدر موصوف، هڪ نهايت اهم نقطي جو تذڪرو ڪندي فرمايو ته:

”... مان سمجهان ٿو ته وطن عزيز ۾ انتظامي، اقتصادي ۽ سماجي لحاظ کان بيشڪ حالتون ضابطي ۾ آهن، ليڪن فڪري ۽ نظرياتي سطح تي آويزش وڌندي پئي وڃي. ٻن گروهن جون سرگرميون خاص طور تي توجهہ طلب آهن. هڪ آهي، جيڪي اسان جي قومي وجود ۾ غيرملڪي نظرين جون بارودي سُرنگون وڇائي رهيا آهن ۽ ان تاڪ ۾ آهن ته جيئن ئي حالتون انهن لاءِ سازگار ٿين، ته آهي ڌماڪو ڪري پنهنجي آقائن جو حق نمڪ ادا ڪن. ۽ ٻيا آهي، جيڪي اسلام جي نالي تي تنگ نظري، تعصب ۽ غير رواداري ڦهلائي رهيا آهن. جيڪي ماڻهو آنهن جي حوالي سان اسلام کي سمجهن ۽ سُڃاڻن ٿا، سي اسلام کان بددل ٿيندا پيا وڃن.

”منهنجي توهان کي درخواست آهي ته اسلام جو نالو وٺندڙ ڪو به فرد، گروهہ يا جماعت اوهان کي تنگ نظر، متعصب يا تاريڪ انديش نظر اچي ته اسلام کي هرگز تنگ نظر ۽ متعصب نہ سمجهو. بلڪ اوهان پاڻ مسلمان آهيو. اوهان خود اسلام جي روح ۾ لهي ڏسو ته توهان کي هڪ اهڙو بحر بيڪران نظر ايندو، جنهن ۾ فراخ ئي فراخ آهي، فلاح ئي فلاح آهي، نجات ئي نجات آهي.

”اسان تهذيبي ۽ ادبي لحاظ کان هڪ عظيم ورثي جا مالڪ آهيون. ان ورثي جي اساس رواداري، وسيع المشربي ۽ علمي ۽ سائنسي تجسس تي آهي. ان عظيم روايت

۾ سعدي ۽ رومي کان وٺي علامه اقبال تائين ڪيترائي روشنيءَ جا مينار اسان جي رهبريءَ لاءِ موجود آهن. انهن عظيم صاحب قلم بزرگن هميشه پنهنجي قلم کي جهل ۽ تعصب، جمود ۽ تنگ نظري جي بُتن کي پاش پاش ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيو آهي. بلڪ جيڪڏهن آءٌ ائين چوان ته بيجا نه ٿيندو ته اسان جي اديبن انهن منفي سوچن خلاف جهاد ڪري اسلام جي سچي خدمت ڪئي آهي. لهٰذا، اگر ڪوئي اسلام پسند فرد يا گروهه انهن شڪسته بُتن کي وري کَڙي ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ته هُو اسلام جي خدمت ڪرڻ جي بجاءِ اُلٽو ان کي نقصان پهچائي ٿو......"

صدر مملڪت پنهنجي خطبي ۾ اهو پڻ اعاده ڪندي اديبن کي چيو ته:

"توهان کي لکڻ جي مڪمل آزادي آهي؛ توهان جو چاهيو، لکو؛ جيئن چاهيو، لکو؛ البت اهو خيال ضرور رکو ته جنهن زمين تي توهان هلو ٿا، جنهن گهر ۾ توهان رهو ٿا، ۽ جنهن آزاديءَ ۾ توهان ساهه کڻو ٿا، انهن جو پڻ توهان تي قرض آهي. انهن جو پڻ هڪ نظريو آهي، ان نظريه جون پڻ ڪي تقاضائون آهن، جنهن کي توهان کان وڌيڪ بهتر ٻيو ڪير ٿو سمجهي سگهي." جناب صدر تقاضا ڪئي ته "منهنجي ته فقط ايتري گذارش آهي ته ٻيو جيئن چاهيو تيئن ڪيو، صرف ان زمين جي حقن ۽ ان جي اساسي نظرين جي تقاضائن جو خيال رکجو."

جناب صدر لکندڙن کي مشورو ڏيندي فرمايو ته:

"الله تعاليٰ اسان جي هن ملڪ کي جنت نظير بنايو آهي. اسان کي هيءَ جنت وڏين مشڪلن ۽ وڏين قربانين کان پوءِ حاصل ٿي آهي. اچو ته سڀئي گڏجي هن باغ کي سَجايون. اُن ۾ سهڻا گل لڳايون ۽ اُنهن کي هر ڪوسي واءُ کان بچايون. منهنجي دعا آهي ۽ جستجو پڻ ته پاڪستان جي بهار آفرين باغ مان گهلندڙ فرحت بخش هوائون محبت ۽ رفاقت جو پيغام کڻي اُيرن ۽ وطن عزيز ۾ ئي نه، پر اسان جي پروارن پاڙيسري ملڪن کي پڻ ان محبت ۽ دوستيءَ جي خوشبوءِ مان معطّر ڪن."

اديبن جي مسئلن کي حل ڪرڻ وارين ڪوششن جو ذڪر ڪندي صدر موصوف فرمايو ته هاڻي مان پاڻ وزارت تعليم سميت متعلقه سڀني وزارتن مان رابطو قائم ڪندس، جيئن گهربل مقصدن جي حاصلات جلد ٿي سگهي. ان موقعي تي صدر صاحب ٻڌايو ته روايتي بجيٽ کان سواءِ تقريباً ويهه لک رپيا سالانه علم ادب جي فروغ ۽ لکندڙن جي بهبود تي خرچ ڪري رهيا آهيون، انهن پئسن ۾ آهي گرانٽون شامل ناهن، جي وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن جي ذريعي علمي ادارن کي ڏنيون وڃن ٿيون.

صدر صاحب ان موقعي تي ادبي ڪتابن ۽ ادبي رسالن جي اشاعت ۽ وڪري جي مسئلن جو جائزو وٺڻ لاءِ پاڪستان اڪيڊمي آف ليٽرس جي چيئرمن جناب شفيق الرحمان جي سربراهيءَ ۾ هڪ پنج-رڪني ڪميٽيءَ جي قيام جو اعلان ڪيو.

ان کان پوءِ، صدر صاحب جي تحرڪ تي، اڪيڊمي ءَ جي اساسي رڪن ۽ نامور دانشور مرحوم ڊاڪٽر اشتياق حسين قريشي ۽ ٻين فوت ٿي ويل اديبن ۽ شاعرن جي مغفرت لاءِ دعا گهڙي ويئي.

اڪيڊمي ءَ جي چيئرمين جناب شفيق الرحمان، صدر مملڪت ۽ مندوبين جي شڪريه ادائي ڪئي ۽ گذريل سال ڪانفرنس ۾ پڙهيل مضمونن تي مشتمل ڪتاب "مقالات" صدر صاحب کي پيش ڪيو.

ان سموري ڪارروائيءَ جي اختتام وقت ايليٽ پبلشرس جي مسٽر احمد جميل مرزا اديبن جي ڀلائي فنڊ لاءِ صدر صاحب کي هڪ لک رپين جي رقم جو چيڪ پيش ڪيو.

بعد ۾ ڪيفي ٽيريا ۾ صدر صاحب مندوبين سان گڏ چانهه پيتي. ان موقعي تي صدر صاحب ساڻن ملاقات ڪئي ۽ نهايت شگفته مزاجيءَ سان ڳالهيون ٻولهيون ڪيون. ان دوران اسلام آباد جي هڪ صنعتڪار سيف الله دته اديب، اديبن جي ڀلائي فنڊ لاءِ صدر صاحب کي هڪ چيڪ عطيي طور ڏنو.

"وتنس تو سربندر" (مين ني ڏهاڪ ڏوبتي هوئي ديکها) ۽ "هم ياران دوزخ" جهڙن مقبول ۽ نامور ڪتابن جو مصنف ڪرنل صديق سالڪ — جيڪو صدر جو پريس سيڪريٽري آهي — موصوف سان گڏ هو. اهل قلم هجڻ جي ناتي سان هُن صاحب جي شخصيت مندوبين لاءِ نهايت پرڪشش هئي.

شام جو ٣ بجي، ساڳئي هال ۾ ڪانفرنس جو ٻيو اجلاس منعقد ٿيو، جنهن جي صدارت جناب محمد علي خان آف هوتي، وزير تعليم پاڪستان، ڪئي. "اسان جي ادب جا آفاقي رشتا" عنوان سان، هن نشست ۾ جناب وزير آغا، جناب ڊاڪٽر ابوالخير ڪشفي، جناب سراج منير، جناب صلاح الدين، جناب ڊاڪٽر وحيد قريشي، جناب خاطر غزنوي ۽ جناب اسدالله ڀٽي پنهنجا مقالا پڙهيا ۽ آخر ۾ صدر مجلس جي ڪلمات سان نشست پوري ٿي.

ٻئي ڏينهن، ٢٩ ڊسمبر، صبح جو ١١ بجي ڪانفرنس جي ٽين نشست جو عنوان هو: "اردو ادب ۾ جديد رجحانات". ان جي صدارت ڊاڪٽر سيد عبدالله ڪئي ۽ جناب ڊاڪٽر عبادت بريلوي، جناب مجتبيٰ حسين، جناب نظير صديقي، جناب ڊاڪٽر جميل جالبي، جناب احسان اڪبر، جناب سيد اشرف بخاري، جناب فرمان فتحپوري ۽ جناب جيلاني ڪامران پنهنجا مقالا پڙهيا.

شام جو آخري نشست ۾ "معاشري جي تشڪيل نو ۾ ادب جو حصو" جي عنوان سان جناب پريشان خٽڪ، جناب شريف ڪنجاهي، جناب ميرزا اديب، جناب عاصي ڪرنالي، جناب ممتاز حسين ۽ جناب سليم احمد پنهنجا پيپر پڙهيا ۽ ان جي صدارت پروفيسر احمد علي خان ڪئي.

ڪانفرنس دوران ڪجهه ٺهراءَ پڻ پاس ڪيا ويا. پهريون ٺهراءُ جسارت جي ايڊيٽر جناب محمد صلاح الدين پيش ڪيو، جنهن ۾ دنيا جي سمورن لکندڙن کي اپيل ڪئي ويئي ته

آهي دنيا ۾ جارح قوتن کي ناڪام بڻائڻ ۽ دنيا کي اسلح خالي ڪان محفوظ رکڻ لاءِ قلم جي قوتن کي سرگرم رکن. ان ٺهراءَ ۾ ٻن وڏين طاقتن جي آويزش جي نتيجي ۾ مختلف ملڪن ۾ پيدا ٿيل حالتن تي تشويش جو اظهار ڪيو ويو. ان ڏس ۾ مشرق وسطيٰ، افغانستان ۽ پولنڊ ۾ نمايان جارحيت جو ذڪر ڪري چيو ويو ته امن عالم ۽ انساني حقن جي تحفظ لاءِ قدم کڻڻ ضروري آهن.

هڪ ٻئي ٺهراءَ ۾ پاڪستان ۾ اسلامي تعليم کي لازمي مضمون جي حيثيت ڏيڻ واري فيصلي کي ساراهيو ويو ۽ حڪومت کي اپيل ڪئي وئي ته عربي ۽ فارسي تعليم تي پڻ خصوصي توجهه ڏنو وڃي ۽ ان کي ثانوي سطح تائين لازمي قرار ڏنو وڃي.

جناب اسدالله ڀُٽي جي پيش ڪيل ٺهراءَ ۾ افغانستان ۾ غير ملڪي جارحيت تي پاڪستان جي موقف کي ساراهيو ويو ۽ حڪومت کي يقين ڏياريو ويو ته سامراجيت ۽ لاديني قوتن کي ننگي ڪرڻ لاءِ ۽ عالمي راءِ عامه کي بيدار ڪرڻ جي ڏس ۾ لکندڙن جا قلم وقف رهندا.

هڪ ٻئي ٺهراءَ وسيلي حڪومت کان تقاضا ڪئي وئي ته لکندڙن جي جائز مفادن جي سنڀال لاءِ قدم کنيا وڃن ۽ گذريل اهل قلم ڪانفرنس جي سفارشن کي عملي شڪل ڏني وڃي.

هڪ ٻئي ٺهراءَ ذريعي مخرب الاخلاق ۽ لاديني لٽريچر جي اشاعت تي تشويش جو اظهار ڪندي حڪومت کان گهُر ڪئي وئي ته اهڙي ادب تي بندش وڌي وڃي.

ڪانفرنس ختم ٿيڻ کان پوءِ، گذريل سال وانگر، صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق، مهمانن جي مان ۾ دعوت ڏني، جا نئين تعمير شده پريزيڊنٽ هائوس جي ”ايوان ضيافت“ ۾ هئي. ان موقعي تي استقباليه هال ۾ صدر صاحب اديبن ۽ شاعرن سان ملاقات ڪئي. اڪيڊمي آف ليٽرس جي ڊائريڪٽر جنرل جناب مسيح الدين احمد، فرداً فرداً، لکندڙن کي صدر صاحب سان متعارف ڪرايو، جن ۾ خواتين لکندڙن جو پڻ وڏو تعداد هو. مندوبين صدر صاحب کي ڪي نجي نوعيت جا مسئلا پڻ ٻڌايا ۽ ڪيترن ئي اديبن ڪتاب تحفاً پيش ڪيا. صدر صاحب هر مهمان کي پنهنجي خنده پيشاني ۽ خوش خلقيءَ سان موهيو.

ڪانفرنس جي هيءَ سڄي ڪاروائي ان اپيل سان پڄاڻي تي پهتي ته معاشري کي اسلامي قالب سان همڪنار ڪرڻ لاءِ لکندڙ پنهنجو ڀرپور ڪردار ادا ڪن ۽ ان ڏس ۾ حڪومت جي ڪوشش ۾ هٿ ونڊائين. لکندڙن جو توجهه ڇڪايو ويو ته هو اسلام جي سربلندي ۽ عظمت جي لاءِ ڪم ڪن، ۽ پنهنجين ڪاوشن ۾ اسلامي قدرن کي اجاگر ڪن، جيئن معاشري کي اسلامي نظرين سان همرنگ ڪرڻ واري نيڪ مقصد ۾ مدد ملي سگهي ۽ ان طرح سان تحريڪ پاڪستان جي مقصدن جي حاصلات ٿي سگهي. ساڳئي وقت ملڪ ۾ اسلامي نظام رائج ڪرڻ جي سلسلي ۾ حڪومت جي ڪوشش کي ساراهيو ويو.

سنڌي ادبي بورڊ جا نوان ڪتاب

سنڌ ـ هڪ عام جائزو

سنڌي ادبي بورڊ سنڌ جي هڪ مستند سياسي، سماجي ۽ اقتصادي تاريخ شايع ڪرڻ جو پروگرام رٿيو آهي. انهيءَ پروگرام هيٺ موهن جي دڙي واري اوائلي دؤر کان وٺي ۱۹۴۷ع ۾ پاڪستان جي ٺهڻ تائين سنڌ جي تاريخ نَوَن جِلدن ۾ شايع ڪئي ويندي. اهي نَوَ ئي جِلد سنڌي، اردو ۽ انگريزي، ٽنهي ٻولين ۾ شايع ٿيندا.

بورڊ فيصلو ڪيو ته تاريخ جي هرهڪ جِلد لکڻ جو ڪم اهڙي عالم کي ڏنو وڃي، جيڪو انهيءَ مخصوص دؤر تي وڌ ۾ وڌ معلومات رکندو هجي. انهيءَ اصول تحت تاريخ جي انهن جِلدن لکڻ جو ڪم سنڌ، پاڪستان ۽ ڪن ٻاهرين ملڪن جي عالمن کي سونپيو ويو. مسٽر لئمبرڪ نالي هڪ صاحب انگريزن جي حڪومت ۾، سنڌ ۾ اعليٰ عملدار هو. سن ۴۳-۱۹۴۲ع واري مارشل لا ۾ پڻ هو وڏن وڏن عهدن تي فائز رهيو. مسٽر لئمبرڪ سنڌ سان گهري گهاٽي لاڳاپي هئڻ ڪري سنڌ تي متعدد عالمانہ ڪتاب لکيا آهن، جن کي وڏي قدر جي نگاهہ سان ڏٺو وڃي ٿو.

مسٽر لئمبرڪ سنڌ جي تاريخ جا پهريان ٻہ جِلد لکڻ جو ڪم قبول ڪيو ۽ رٿيل ميعاد اندر ڪم پورو ڪري ڏنو. اهي ڪتاب انگريزيءَ ۾ شايع ڪيا ويا. هينئر بورڊ پنهنجي پروگرام موجب سنڌيءَ ۾ شايع ڪري رهيو آهي.

هي ڪتاب مسٽر لئمبرڪ جي لکيل پهرئين جِلد جو سنڌي ترجمو آهي.

ڊيمي سائيز، بهترين سفيد ڪاغذ، عمده ڇپائي، دلڪش سرورق، جاذب گيٽ اپ، ۱۵ فوٽو ۽ ۱۵ نقشا، صفحا ۲۱۶، قيمت پنجاهہ رپيا.

ڪيميائي سعادت

اسلامي دنيا ۾ غزالي، عالمن جي پهرينءَ صف ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو. سندس علم، فڪر، تصنيف، تاليف ۽ پرهيزگاري سببان عام طرح کيس امام غزالي ڪوٺيو ويندو آهي.

امام غزالي جون بي شمار تصنيفون آهن. انهن ۾ "ڪيميائي سعادت" گهڻو مشهور آهي.

سنڌي ادبي بورڊ، گهڻو اڳي "ڪيميائي سعادت" جي تلخيص سنڌي زبان ۾ شايع ڪئي هئي. سنڌي ترجمي جو ڪم پروفيسر غلام حسين جلباڻي سرانجام ڏنو هو.

سنڌي زبان جي ممتاز عالم ۽ اديب شمس العلماء مرزا قليچ بيگ "ڪيميائي سعادت" جو مڪمل ترجمو ڪيو آهي، جو بورڊ طرفان مختلف حصن ۾ شايع ٿي رهيو آهي.

هي ڪتاب، ان سلسلي جو پهريون حصو آهي.

ڊيمي سائيز، سفيد ڪاغذ، عمده ڇپائي، دلڪش سرورق، جاذب گيٽ اپ، صفحا سوا ٻہ سؤ. قيمت سفيد ڪاغذ ويهہ رپيا ۽ عام ايڊيشن پندرهن رپيا.

ملڻ جو هنڌ

سنڌي ادبي بورڊ جو بوڪ اسٽال، سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو

(پوسٽ باڪس نمبر ۱۲، حيدرآباد سنڌ.)

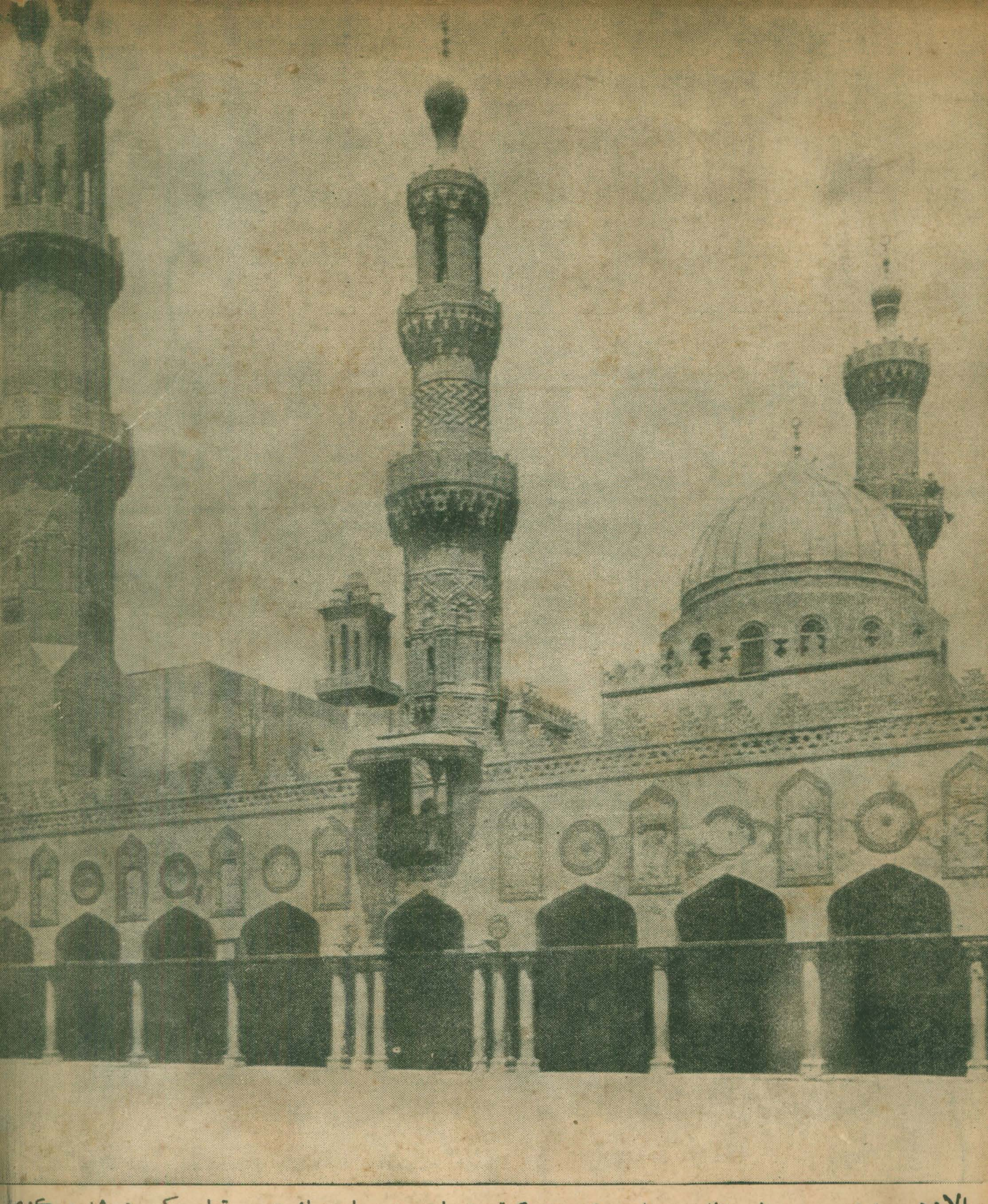

الازهر: اسلام جي عظيم نظام ۾ علم هڪ محترڪ قوت آهي ۽ مسلم معاشري ۾ تعليم کي هميشه مرڪزي اهميت حاصل رهي آهي. هيءَ آهي دنيا جي مشهور اسلامي يونيورسٽي الازهر. صدين کان وٺي ’الازهر‘ مان اسلامي علمن: دينيات، عربي زبان، طب، سائنسي علم ۽ فن تعمير ۾ سوين هزارين ڊگريون ڏنيون وڃن ٿيون.